

ACTA MVSEI DEVENSIS

SARGETIA

XIII 2022

SERIE NOUĂ

SARGETIA

FONDATOR: OCTAVIAN FLOCA

I, 1937, 214 p.
II, 1941, 164 p.
III, 1956, 231 p.
IV, 1967, 272 p.
V, 1968, 662 p.
VI, 1969, 319 p.
VII, 1970, 313 p.
VIII, 1971, 275 p.
IX, 1972, 283 p.
X, 1973, 447 p.
XI-XII, 1974-1975, 504 p.
XIII, 1977, 620 p.
XIV, 1979, 739 p.
XV, 1981, 540 p.
XVI-XVII, 1982-1983, 749 p.
XVIII-XIX, 1984-1985, 464 p.
XX, 1986-1987, 740 p.
XXI-XXIV, 1988-1991, 942 p.
XXV, 1992-1994, 982 p.
XXVI/1, 1995-1996, 688 p.
XXVI/2, 1995-1996, 800 p.
XXVII/1, 1997-1998, 896 p.
XXVII/2, 1997-1998, 758 p.
XXVIII-XXIX/1, 1999-2000, 577 p.
XXVIII-XXIX/2, 1999-2000, 600 p.
XXX, 2001-2002, 949 p.
XXXI, 2003, 469 p.
XXXII, 2004, 880 p.
XXXIII, 2005, 390 p.
XXXIV, 2006, 956 p.
XXXV-XXXVI, 2007-2008, 923 p.

SERIE NOUĂ

I (XXXVII), 2010, 606 p.
II (XXXVIII), 2011, 564 p.
III (XXXIX), 2012, 576 p.
IV (XL), 2013, 620 p.
V (XLI), 2014, 560 p.
VI (XLII), 2015, 386 p.
VII (XLIII), 2016, 394 p.
VIII (XLIV), 2017, 505 p.
IX (XLV), 2018, 374 p.
X (XLVI), 2019, 458 p.
XI (XLVII), 2020, 550 p.
XII (XLVIII), 2021, 274 p.
XIII (XLIX), 2022, 268 p.

ACTA MVSEI DEVENSIS

**SARGETIA
XIII (XLIX)
SERIE NOUĂ**

**DEVA
2022**

Manager – Ec. Liliana Țolaș

Colegiul Științific

Mihai Bărbulescu	– Membru corespondent al Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca
Michel Feugère	– Centre National de la Recherche Scientifique, UMR 5138, Lyon
Arja Karivieri	– Classical Archaeology and Ancient History Stockholm University
Ioannis Moutsianos	– Museum of Byzantine Culture Thessalonik
Ioan Aurel Pop	– Președintele Academiei Române, București
Marius Porumb	– Membru titular al Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca
Valentin Orga	– Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca
Richard Petrovsky	– Historisches Museum der Pfalz Speyer
Reinhard Stupperich	– Institut für Klassische Archäologie der Universität Heidelberg
Denis Zhuravlev	– The State Historical Museum Moscow
Cornel Tatai-Baltă	– Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia

Colegiul de redacție

Antoni Tudor Marc	– redactor responsabil
Georgeta Deju	– secretar de redacție
Ionuț-Cosmin Codrea	– membru
Adrian Ștefan Stroia	– membru
Adrian Cătălin Cășălean	– membru

Coperta 1: Cercel roman din aur descoperit la Cârjiți, jud. Hunedoara (Foto: Marius Mîndruțau)

Proiectare copertă: Ionuț-Cosmin Codrea, Cristina Filcea

Machetare volum: Dorina-Liliana Dan, Georgeta Deju

ACTA MVSEI DEVENSIS

Orice corespondență referitoare la publicația

Sargetia se va adresa:

Muzeul Civilizației Dacice și Romane

330005 Deva, str. 1 Decembrie nr. 39,

județul Hunedoara, România

Telefon 0254 216750

Fax 0254 212200

muzeu.deva.sargetia@gmail.com

www.anuarulsargetia.ro

ACTA MVSEI DEVENSIS

Toutes correspondance concernant la revue

Sargetia doit être adressé:

Muzeul Civilizației Dacice și Romane

330005 Deva, str. 1 Decembrie nr. 39,

județul Hunedoara, România

Téléphone +4 0254 216750

Fax +4 0254 212200

muzeu.deva.sargetia@gmail.com

www.anuarulsargetia.ro

***Responsabilitatea pentru conținutul materialelor publicate,
inclusiv a traducerii textelor, aparține în exclusivitate autorilor.***

Copyright © Muzeul Civilizației Dacice și Romane, Deva

ISSN 1013 – 4255

ERIHPLUS
EUROPEAN REFERENCE INDEX FOR THE HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

EE
Central and Eastern European Online Library
www.cceol.com

ARHEOLOGIE

STUDII ȘI ARTICOLE

Marius Gheorghe Barbu, Mihaela Maria Barbu, Ioan Alexandru Bărbat	Arcul și săgețile în eneoliticul transilvănean. O abordare experimentală Bow and Arrows in the Transylvanian Eneolithic. An Experimental Approach	9
Cristian Ioan Popa	Two Bronze Socketed Axes Discovered in Alba County and their Contexts Două topoare de tip celt din bronz descoperite în județul Alba și contextul lor	27
Adrian Cătălin Căsălean	Două brățări din sticlă descoperite în situl de la Cugir – <i>Cetate</i> Two Glass Bracelets Discovered in the Site from Cugir – <i>Cetate</i>	43
Oana Tutilă	Despre un cercel roman din aur de la Cârjiți, județul Hunedoara About a Roman Golden Earring from Cârjiți, Hunedoara County	55

ISTORIE

STUDII ȘI ARTICOLE

Nicolae Teșculă	Familia de origine macedoromână Demian și Sighișoara Die Familie macedorumänischen Ursprungs Demian und Schässburg	71
Maria-Cristina Ploscă	Repere din istoricul creditului românesc: Banca „Pruna” S.A. Ilia (jud. Hunedoara) Moments from History of Romanian Transylvanian Banks: “Pruna” Bank (S.A.), Hunedoara County	79

Minodora Damian	Aspecte din industria hotelieră în interbelicul reșițean Issues in the Hotel Industry in the Interwar Period in Reșița	87
Cosmin Panțuru	Activitatea didactică a învățătorilor Aurel și Eleonora Panțuru conform „Registrului de inspecții al Școalei primare de stat din comuna Batiz” (1936-1949) The Teaching Activity of Primary School Teachers Aurel and Eleonora Panțuru According to “The Batiz Commune State Primary School Inspection Register” (1936-1949)	109
Cosmin Panțuru	Activitatea (extra) școlară a învățătorului Aurel Panțuru, conform „Registrului de inspecții al Școalei primare de stat din comuna Batiz” (1936-1949) Teacher Aurel Panțuru's Activity Both Within and Outside the School According to “The Batiz Commune State Primary School Inspection Register” (1936-1949)	125
Ronald Hochhauser	Considerații generale cu privire la patrimoniul tehnic al Muzeului Țării Crișurilor - Complex Muzeal Oradea General Considerations regarding the Technical Patrimony of the Țării Crișurilor Museum - Museum Complex Oradea	139
Mihai Cristian Căstăian, Daniela Cristina Șendroi	Dr. Ioan Valer Todea întemeietorul Muzeului din Orăștie Dr. Ioan Valer Todea the Founder of the Orăștie Museum	145
Adela Emanuela Ordean	Romos, jud. Hunedoara: înscrierea țăranilor în gospodăria agricolă colectivă. Între istorie și memorie Romos, District Hunedoara: Peasant's Enrolment in Agricultural Cooperative. Between History and Memory	151

ISTORIA CULTURII

STUDII ȘI ARTICOLE

Lăcrămioara Manea	Cărți și periodice românești din Biblioteca „Petre Gârboviceanu” la Tulcea 165 Romanian Books and Periodicals from the “Petre Gârboviceanu” Library in Tulcea	165
Cristian Florin Anghelescu	Stiluri artistice și moduri de exprimare a artei vitraliului modern în Transilvania 183 Artistic Styles and Expression Modes of Stained Glass Art in Transylvania in the Modern Era	183

ETNOGRAFIE

STUDII ȘI ARTICOLE

Daniela Cristina Șendroi	Colecția de cămăși populare românești a Muzeului de Etnografie și Artă Populară Orăștie 201 The Romanian Folk Shirt Collection from the Museum of Ethnography and Folk Art Orăștie	201
Bettina-Evelin Basarabă-Varga	Arhitectură și tipologii spațiale în Țara Almăjului, jud. Caraș-Severin 211 Architecture and Spatial Typology in the Land of Almăj, Caraș-Severin County	211
Gigi Dumitru Olariu	Cimitirul din Sulina văzut de Angela Baci. Despre un loc al memoriei multietnice și interconfesionale 233 The Sulina Cemetery as Seen by Angela Baci. On a Place of Multiethnic and Interconfessional Memory	233
Mihai Cristian Căstăian, Daniela Cristina Șendroi	Meșterul iconar Florin Nicolae Poenariu din Laz ... 239 Master Iconographer Florin Nicolae Poenariu from Laz	239

CRONICĂ MUZEALĂ

Mihai Cristian Căstăian, Daniela Cristina Șendroi	Moment aniversar la Orăștie. 70 de ani de la înființarea muzeului	251
--	--	-----

RECENZII ȘI NOTE DE LECTURĂ

Iosif Vasile Ferencz	Sándor Berecki, <i>Identity in landscape. Connectivity and diversity in Iron Age Transylvania</i> [Identitate în peisaj. Conectivitate și diversitate în Epoca Fierului în Transilvania], Cluj-Napoca, Editura Mega, 2021, 136 p., 57 fig., (ISBN 978-606-020325-4)	257
Valentin Trifescu	Claudio Mutti, <i>Hungarica. Incursioni nel mito e nella storia dei Magiari</i> [Hungarica. Incursiuni în mitul și în istoria maghiarilor], s. l., EFFEPI, s. a., 92 p., (fără ISBN)	261
Lista abrevierilor		265

ARHEOLOGIE
STUDII ȘI ARTICOLE

ARCUL ȘI SĂGETILE ÎN ENEOLITICUL TRANSILVĂNEAN. O ABORDARE EXPERIMENTALĂ¹

MARIUS GHEORGHE BARBU

Muzeul Civilizației Dacice și Romane, Deva
barbumarius0216@yahoo.com

MIHAELA-MARIA BARBU

Muzeul Civilizației Dacice și Romane, Deva
mishu_maria@yahoo.com

IOAN ALEXANDRU BĂRBAT

Muzeul Civilizației Dacice și Romane, Deva
ioan_alexandru_barbat@yahoo.com

Cuvinte cheie: săgeți, eneolitic, silex, corn de cerb, arheologie experimentală

Keywords: arrows, Eneolithic, flint, antler, experimental archaeology

Vânătoarea a reprezentat o activitate importantă în cadrul comunităților umane preistorice, arcul cu săgeți generalizându-se încă de la finalul paleoliticului și devenind din ce în ce mai performant în perioadele următoare. Descoperirea a două vârfuri de săgeată eneolitice, în cadrul săpăturilor sistematice realizate în situl Rapoltu Mare – La Vie (dealul Jipiș), ne-a suscitat interesul pentru depistarea gradului de eficiență a unor astfel de piese. Astfel, am recurs la metodele arheologiei experimentale, replicând proiectile întregi (săgeți) și testând modul de acțiune al săgeților cu vârfuri de piatră cioplită și de corn de cerb, asupra corpului unui animal de talie medie. Rezultatele experimentelor arheologice reliefează diferențe notabile între cele două tipuri de vârfuri, care scot în evidență modul de comportare a săgeților în momentul impactului cu ținta și a penetrării acesteia, dar și daunele produse victimei.

Introducere

Vânătoarea reprezintă una dintre principalele îndeletniciri ale oamenilor preistorici, aceștia căutând de-a lungul timpului metode din ce în ce mai evoluate și mai ingenioase pentru a-și procura o pradă cât mai bogată, în timp cât mai scurt și cu minimum posibil de efort. Inventarea arcului cu săgeți a însemnat un pas uriaș în această direcție, această nouă armă revoluționând tehnicile de vânătoare și mai apoi, tacticile de luptă. Lansarea unui proiectil la o distanță mai mare în raport cu aruncarea cu mâna ori propulsorul, precizia ridicată și maniera silențioasă de realizare a lansării au reprezentat doar câteva dintre avantajele noii tehnologii. Masa redusă a săgeților a făcut posibilă transportarea concomitentă a unui număr ridicat de proiectile, însă a limitat oarecum selectarea prăzii vânată, la animale de talie mică și medie. Cu toate acestea, viteza de propulsie ridicată a sporit nivelul de eficacitate a săgeților, făcând posibilă și vânarea unor exemplare de talie mai mare.

Nu se cunoaște cu exactitate momentul apariției acestei arme. Cele mai vechi fragmente de arc și de săgeți provin de la Stellmoor (aproape de Hamburg, Germania),

¹ Prezentul articol a fost publicat și în limba engleză în Barbu, Barbu, Bărbat 2022, p. 103-118.

date la 11000 BP², în perioada Mezoliticului, dar descoperirea în Spania a unor vârfuri de săgeată din piatră, datate în Solutreanul superior (19000 BP)³, atrage concluzia că spre finalul Paleoliticului superior această armă era folosită. Cu toate acestea, originea arcului și a săgeților poate fi mult mai timpurie, natura perisabilă a materialelor din care sunt confecționate făcând dificilă identificarea lor arheologică.

Vârfurile de săgeată din piatră, os sau corn reprezintă o evoluție tehnică, proiectilele inițiale fiind, cu siguranță, niște simple tije de lemn. Astfel de săgeți, în exclusivitate din lemn (inclusiv partea activă), au fost utilizate de anumite populații tradiționale până în perioada modernă⁴, ceea ce ne face să presupunem că ele au putut fi folosite pe scară largă și în preistorie.

Arcul cu săgeți a făcut parte din panopia războinicilor și vânătorilor din întreaga lume⁵, evoluția sa fiind în relație directă cu nevoile și materiile prime existente într-un anumit spațiu și moment. Astfel, în multe zone, arcurile au rămas la forme foarte simple timp de milenii⁶. O evoluție aparte a avut loc în spațiul asiatic, caracteristicile specifice zonelor de stepă ducând la modelarea unor arme extrem de complexe. Nevoia de a vâna în zone întinse, lipsite de păduri, a necesitat arcuri de putere tot mai mare, dar care să poată fi folosite rapid, atât pedestru, cât mai ales călare. Astfel, au fost create arcurile compozite reflexe, arme care combină materiale precum lemnul, cornul și tendoanele, pentru a înmagazina o forță de lansare crescută într-un arc de dimensiuni mici⁷.

Dezvoltate de populațiile războinice din epocile metalelor și mai apoi din antichitate și evul mediu, arcurile compozite au devenit arme redutabile, jucând roluri foarte importante în armatele unor mari imperii precum cel Chinez, Persan, Roman, Mongol sau Otoman. În ceea ce privește spațiul european, dezvoltarea arcurilor nu a cunoscut transformări majore din preistorie și până în perioada medievală (excepție făcând momentele când arcurile compozite orientale au fost utilizate și în anumite arealuri europene⁸), varietatea lemnoasă generoasă, precum și condițiile climatice specifice făcând ca arcurile lungi dintr-o singură bucată de lemn, de esență potrivită (în special tisa, dar și ulm sau frasin), să fie suficient de puternice pentru a face față necesităților vânătorilor și războinicilor de pe acest continent.

Cele mai vechi arcuri complete, descoperite în Danemarca (8000 BP) au dimensiuni de 1,50-1,60 m și posedă caracteristicile unor arme deja evolute din punct de vedere tehnic, cunoscute sub denumirea de „arcuri plate” („flat-bows”)⁹. De-a lungul epocii neolitice, în ciuda dezvoltării practicilor agro-pastorale, arcul pare a fi arma folosită cu predilecție la vânătoare, dar și în conflictele inter-umane, exemplarul descoperit la Siene à Bercy (Paris) (6700 BP) caracterizându-se ca o armă foarte simetrică și bine elaborată, de tipul „flat-bow” și cu o lungime păstrată de 1,50 m¹⁰.

² Lepers 2005, p. 28.

³ Lepers 2005, p. 27.

⁴ Patole-Edoumba 2002, p. 28-75; Grayson, Franch, O'Brien 2007, p. 125-130, 144-145, 155-159, 211-213.

⁵ Grayson, Franch, O'Brien 2007, p. 15-230.

⁶ Patole-Edoumba 2002, p. 28-29, 32-39, 57-63; Grayson, Franch, O'Brien 2007, p. 120-130, 142-145, 207-211.

⁷ Lepers 2005, p. 19-23; Grayson, Franch, O'Brien 2007, p. 11-96.

⁸ Coulston, Phil 1985, p. 220-234; Lepers 2005, p. 31-33.

⁹ Lepers 2005, p. 28.

¹⁰ Lepers 2005, p. 28.

Aceleași caracteristici le posedă și două arcuri descoperite în Anglia, la Ashcott (lung de 1,60 m) și Meare (lung de 1,90 m), datate la 4600 BP¹¹ (**Fig. 1/1**).

Odată cu apariția metalelor, arcul nu cunoaște transformări notabile, însă pe lângă clasicele arcuri cu brațe plate („flat-bows”), încep să apară și arme care întrevăd caracteristicile „arcurilor lungi” („long bows”)¹². Edificator este cazul lui Ötzi, mumia eneolitică descoperită în Tisenjoch (Tirolul de Sud). Între obiectele pe care le avea asupra sa, acesta deținea un arc lung de 1,82 m (aparent în curs de prelucrare), mai multe săgeți cu vârful din silex (**Fig. 1/2**), precum și alte componente care să permită confecționarea altor săgeți¹³.

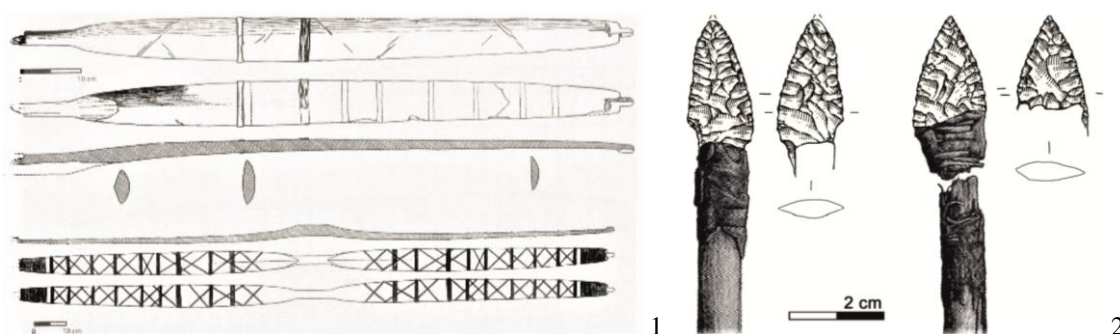

Fig. 1. 1. Arc preistoric descoperit la Meare (după Lepers 2005, p. 30, fig. 2.3); 2. Săgeți eneolitice descoperite la Tisenjoch (după Wierer *et al.* 2018, p. 6, fig. 1/d-e)

În privința săgeților, acestea au evoluat în paralel cu arcurile, dimensiunile și caracteristicile lor fiind complementare cu dimensiunile și puterea arcurilor, în timp ce vârful, ca părți active ale acestora, au cunoscut diverse forme, evoluând în funcție de materiile prime disponibile, dar și pentru a răspunde criteriilor de eficacitate și nevoilor fiecărei comunități umane. Vârful preistoric au fost realizate din piatră, lemn, os sau corn de cervide¹⁴, perfecționarea acestora făcând ca ele să nu fie abandonate definitiv, chiar și după apariția și generalizarea utilizării metalelor¹⁵. În funcție de formele și dimensiunile vârfulor, acestea se pot clasifica în trei mari categorii funcționale.

Primele, prelungi și înguste, cu diametrul ori lățimea egale (sau puțin mai mari) cu diametrul tijeii săgeții, au rolul de a penetra cât mai adânc, vizând atingerea rapidă a organelor vitale și o moarte rapidă a victimelor¹⁶.

Cea de a doua categorie înglobează vârful late, menite să provoace răni mai puțin adânci, dar cu o suprafață mai mare, care atrag o hemoragie abundentă și provoacă moartea lentă a victimelor, prin pierderea unei cantități însemnate de sânge¹⁷.

Ultima categorie o constituie vârful barbelate, care prin contrele laterale, rețin proiectilul în interiorul răni, mișcările victimei sporind efectul distructiv al acestora¹⁸.

Chiar dacă în majoritatea covârșitoare a cazurilor surprinse arheologic au fost identificate doar vârful săgeților, trebuie avut în vedere faptul că eficacitatea acestora

¹¹ Lepers 2005, p. 30-31.

¹² Lepers 2005, p. 31.

¹³ Lepers 2005, p. 31; Wierer *et al.* 2018, p. 2-3.

¹⁴ Lepers 2005, p. 156.

¹⁵ Lepers 2005, p. 126, Ferencz, Barbu 2012, p. 65-69; Barbu, Barbu, Bărbat 2018, p. 182-183.

¹⁶ Lepers 2005, p. 156-157.

¹⁷ Lepers 2005, p. 157-158.

¹⁸ Lepers 2005, p. 159.

era influențată de caracteristicile întregului proiectil, lungimea, grosimea, greutatea sau esența lemnoasă din care erau confecționate țițele jucând un rol extrem de important.

Cadrul arheologic

Preambulul demarării acestui studiu îl constituie descoperirea a două vârfuri de săgeată eneolitice, împreună cu numeroase fragmente osteologice de factură animală, într-un complex cercetat în cadrul sitului Rapoltu Mare – *La Vie*, jud. Hunedoara (România)¹⁹.

Situl se află, din punct de vedere geografic, în partea de nord-vest a Culoarului Orăștiei, în sudul Munților Metaliferi, la circa 1,5 km în amonte de zona de confluență a Streiului cu Mureșul și la aceeași distanță de *neck*-ul vulcanic al Măgurii Uroiului. În urma cercetărilor arheologice întreprinse pe parcursul anilor 2013-2021, aici au fost identificate mai multe urme de activitate antropică, începând din paleolitic și continuând cu neoliticul timpuriu, epoca bronzului, epoca fierului, epoca romană și post-romană. Cu ocazia desfășurării campaniilor arheologice mai sus amintite, a fost identificată și o carieră de piatră, antică, ce a exploatat travertinul de pe dealul *Jipiș* aflat în imediata vecinătate a terasei de la Rapoltu Mare – *La Vie*. În urma cercetărilor întreprinse aici, s-a putut observa că pe platoul din partea superioară a dealului *Jipiș* existau urme de locuire preistorică, partea de sud fiind intens afectată de exploatările din epoca romană și mai ales de cele din perioada modernă. Stratigrafia sitului preistoric de pe acest platou, surprinsă pe o lungime de câțiva metri în falia exploatării de piatră, s-a dovedit a fi simplă și relativ subțire, sub nivelul vegetal fiind surprins un singur strat, brun și afânat, gros de aproximativ 0,20 m, ce conținea materiale eneolitice și de epoca bronzului, depuse direct pe patul de stâncă sfărâmicioasă, caracteristică zonei²⁰.

Complexul Cx. 1, cercetat în anul 2015, a fost surprins în marginea faliei, deja erodat în proporție de aproximativ 30%. După decopertarea stratului vegetal, s-a conturat o groapă de formă relativ circulară, cu diametrul de 0,90 m, săpată în travertinul de aici. Conținutul cenușos părea foarte bogat în fragmente osteologice și cochilii de scoici. După secționarea sa, a putut fi observat faptul că groapa, adâncă de 0,30 m, fusese umplută uniform cu un sol afânat, de culoare negricioasă, foarte bogat în materiale arheologice. A fost recuperată o cantitate însemnată de oase (preponderent mistreț, dar și cervide și castor²¹) și de cochilii de scoici. Fragmentele ceramice provin de la mai multe vase de dimensiuni medii și mici, aparținând culturii Tiszapolgár²².

Materialele speciale identificate sunt numeroase și variate, printre acestea numărându-se și două vârfuri de săgeată, tipice pentru această perioadă preistorică (un al treilea posibil vârf, în curs de prelucrare, are caracteristici discutabile)²³.

Primul vârf (**Fig. 2/1**) este realizat pe lamă mezială dintr-un silex gălbui, care a fost retușată aproape integral, prin retușe alterne, marginale și semi-abrupte, rezultând un vârf de săgeată de formă triunghiulară, cu lungimea de 2,8 cm, lățimea bazei de 1,9 cm și greutatea de 2,52 g²⁴. Astfel de vârfuri par a fi specifice comunităților

¹⁹ Barbu, Barbu, Bărbat 2018, p. 173-183.

²⁰ Barbu, Barbu, Bărbat 2018, p. 169-172.

²¹ Determinarea arheozoologică a fost efectuată de către dr. Adrian Bălășescu, cercetător științific în cadrul Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan”, București, fapt pentru care îi mulțumim și pe această cale.

²² Barbu, Barbu, Bărbat 2018, p. 173-183.

²³ Barbu, Barbu, Bărbat 2018, p. 180-183.

²⁴ Barbu, Barbu, Bărbat 2018, p. 180.

Tiszapolgár (cu bune analogii în câteva morminte din necropola de la Basatanya²⁵), însă ele apar și în așezări aparținând unor culturi eneolitice relativ contemporane (Cucuteni, Gumelnița sau Ariușd)²⁶.

Cel de-al doilea vârf (**Fig. 2/2**) este realizat dintr-un segment de corn de cerb, cu peretele suficient de gros pentru a permite realizarea artefactului. Acesta a fost șlefuit sub forma unei piramide patrulatere, cu baza de 0,7×0,7 cm și înălțimea de 3,4 cm. Orificiul de înmănușare a tijeii săgeții are formă conică, având diametrul de 0,5 cm și adâncimea de 1,1 cm. Piesa a suferit o desprindere accidentală, una dintre muchiile cornoase fiind ruptă pe o lungime de 1,7 cm (dinspre vârf), fapt ce constituie, cel mai probabil, un stigmat de utilizare, așchia desprinzându-se în urma impactului cu un corp dur (lemn, os, piatră)²⁷. Totuși, acest aspect nu a modificat funcționalitatea vârfului, acesta rămânând în continuare utilizabil. Greutatea actuală a vârfului este de 1,37 g, în preistorie ea fiind puțin mai mare, pierderea datorându-se naturii organice a materialului²⁸. Și acest tip de vârf are bune analogii în cadrul altor situri eneolitice, precum cel de la Vésztő-Bikeri (Ungaria)²⁹ sau în așezările culturii Ariușd³⁰.

Fig. 2. 1-2. Vârfuri de săgeată descoperite la Rapoltu Mare – *La Vie* (după Barbu, Barbu, Bărbat 2018, p. 181-183, fig. 13/1, 14/3)

Asocierea acestor vârfuri de săgeată caracteristice perioadei eneolitice cu numeroase oase de animale (în exclusivitate sălbatice), precum și prezența unor stigmat de utilizare pe corpul pieselor (cu predilecție pe corpul vârfului din corn) par a indica prezența unor vânători specializați în cadrul comunității Tiszapolgár de la Rapoltu Mare, fapt întâlnit și în cadrul altor comunități aparținând acestei culturi³¹.

²⁵ Bognár-Kutzián 1963, pl. XXXV/8, LXXII/1-4, CXVI/3.

²⁶ Dumitrescu *et al.* 1954, p. 242, 245, fig. 17; Crandell 2013, p. 142, fig. 14; Niță, Ștefan 2011, p. 195-207; Niță, Ilie 2013, p. 119-130; Sztáncsuj 2015, p. 199, pl. IX/20, XIV/15-18, 21-24, 42, XVII/2-5.

²⁷ Bergman 1987, p. 125.

²⁸ Barbu, Barbu, Bărbat 2018, p. 182.

²⁹ Parkinson, Yerkes, Gyucha 2004, p. 111, fig. 7.

³⁰ Sztáncsuj 2015, pl. XXX/1.

³¹ Diaconescu 2009, p. 161.

Desfășurarea experimentelor arheologice

Studiul de față își propune reconstituirea cât mai fidelă a celor două tipuri de săgeți descoperite la Rapoltu Mare și testarea lor în vederea observării eficacității comparative a acestora, în cadrul procesului de vânatoare.

I. Realizarea obiectelor. Pentru a putea testa eficacitatea celor două tipuri de vârfuri descoperite în complexul Cx. 1 de la Rapoltu Mare, a fost nevoie să reconstituim un întreg ansamblu, compus dintr-un arc și mai multe săgeți. Dacă vârfurile săgeților au copiat caracteristicile celor două vârfuri descoperite arheologic, pentru realizarea celorlalte componente ale săgeților, precum și a arcului, s-au căutat analogii în medii culturale asemănătoare³², cel mai bun reper constituindu-l armele mumiei eneolitice descoperite în Alpi (Ötzi)³³.

Pentru a putea verifica variațiile rezultatelor, au fost realizate câte patru săgeți din fiecare categorie, una dintre caracteristicile importante ale experimentului arheologic fiind replicabilitatea sa³⁴. În acest sens s-au folosit materii prime (**Fig. 3/1**), unelte (**Fig. 3/2**) și tehnici specifice preistoriei³⁵.

Fig. 3. 1-2. Materii prime și unelte folosite în manufacturarea săgeților (Foto: M. G. Barbu)

³² Lepers 2005, p. 28-31.

³³ Lepers 2005, p. 31; Wierer *et al.* 2018, p. 2-40.

³⁴ Reynolds 1999, p. 157-159.

³⁵ Barbu 2015, p. 780-782.

1. Vârfurile din piatră. Pentru realizarea vârfurilor din piatră s-au folosit mai mulți galeți din silex de bună calitate, debitați prin percuție directă. În cadrul acestui proces, nucleele formate au fost preparate în vederea obținerii unor creste paralele, necesare realizării debitaajului de tip laminar³⁶ (**Fig. 4/1**). Astfel, au fost desprinse numeroase lame, segmente de lame și așchii laminare (**Fig. 4/2**), dintre acestea fiind selectate suporturile ale căror dimensiuni și caracteristici se pretau confecționării unor vârfuri de săgeată³⁷. Obținerea vârfurilor cu forme specifice s-a realizat prin retușare³⁸, presiunea fiind exercitată prin intermediul unui corn de căprior³⁹ (**Fig. 4/3**). Retușele paralele și bifaciale au dus la realizarea unor vârfuri triunghiulare, cu laturi simetrice și baza dreaptă (**Fig. 4/4**). Lungimile vârfurilor au variat între 2,7 și 3,4 cm (cele mai lungi fiind realizate pe suport laminar), în timp ce lățimile bazei s-au înregistrat în intervalul 1,7-1,9 cm. Dintre acestea, au fost selectate pentru a fi înmănușate patru vârfuri (două pe suport laminar și două pe suport așchial). Timpul necesar realizării unui astfel de utilaj litic este relativ scurt, variind între 20 și 30 minute.

Fig. 4. 1-4. Etapele realizării vârfurilor de săgeată din silex (Foto: M.-M. Barbu)

2. Vârfurile din corn. În vederea realizării acestor vârfuri au fost secționare mai multe segmente de corn de căprior și de cerb, vizându-se, în primul rând, vârfurile terminale ale ramurilor. Pentru secționare au fost utilizate lame din jasp (rocă cu o rezistență mecanică sporită), cu tăișuri sinuoase realizate prin retușare alternă, având partea activă asemănătoare unui fierăstrău (**Fig. 5/1**).

³⁶ Barbu 2007, p. 58-59; Whittaker 2009, p. 104-105.

³⁷ Whittaker 2009, p. 154-158.

³⁸ Barbu 2007, p. 61-63.

³⁹ Whittaker 2009, p. 142-151.

Fig. 5. 1-4. Etapele realizării vârfurilor de săgeată din corn de cerb (Foto: M.-M. Barbu)

Forma piramidală a fost obținută prin abraziune cu ajutorul unei bucăți de gresie aspră (**Fig. 5/2**), iar orificiile pentru fixarea tijelor din lemn au fost realizate cu ajutorul unor străpungătoare din jasp și silex, aplicând asupra bazei o mișcare prelungită de rotație (**Fig. 5/3**). Vârfurile obținute au avut înălțimi de 3,5-3,9 cm, latura bazei variind între 0,6 și 0,9 cm (**Fig. 5/4**). Timpul necesar realizării unui astfel de vârf ajunge la 3-4 ore.

3. Tijele de lemn. Pentru realizarea tijelor săgeților, au fost tăiați lăstari de sânger, una dintre esențele lemnoase utilizate de-a lungul timpului în acest scop (alături de corn, alun sau soc)⁴⁰, cu diametre cuprinse între 0,7 și 1,1 cm. Lăstarii verzi au fost tratați termic (în vederea îndreptării lor), mai apoi fiind uscați controlat timp de un an. După uscare au fost curățați de coajă prin răzuirea cu o așchie din jasp (**Fig. 6/1**) și au fost secționati la lungimea potrivită (80-85 cm) cu ajutorul unui cuțit cu lamă de jasp (**Fig. 6/2**).

Capătul mai gros al fiecărei tije a fost cioplit cu o lamă de silex, în vederea creării unui spațiu necesar potrivirii în coarda arcului (*nock*), șanțul obținut fiind mai apoi ars pentru a evita apariția unor fisuri. Capetele opuse au fost amenajate pentru montarea vârfurilor.

Astfel, pentru implementarea vârfurilor din silex, a fost cioplit un șanț într-un mod asemănător celui descris anterior, fusul tijeii fiind matisat cu fibră de tendon în partea terminală a șanțului (**Fig. 7/3**), pentru a crea o rezistență sporită în momentul

⁴⁰ Lepers 2005, p. 132-137.

impactului. Pentru săgețile cu vârf din corn, capetele tijelor au fost modelate sub formă conică, prin abraziune.

Fig. 6. 1-2. Realizarea tijelor din lemn (Foto: M.-M. Barbu)

4. Montarea săgeților. Ambele tipuri de vârfuri au fost fixate prin lipirea cu un adeziv, obținut prin amestecarea rășinii de brad cu ceară și cărbune pisat⁴¹ (**Fig. 7/3-4**), vârfurile din silex fiind asigurate suplimentar prin fixarea cu fibră din tendon. Pentru asigurarea echilibrului săgeților, precum și pentru menținerea unor traiectorii potrivite în timpul lansării, la aproximativ 5 cm de capătul opus vârfului, au fost montate câte trei segmente de pană de uliu (**Fig. 7/2**), lipite cu rășină crudă de brad și legate cu fibre de tendon (**Fig. 7/1**).

Fig. 7. 1-4. Procesul asamblării săgeților (Foto: M.-M. Barbu)

⁴¹ Barbu 2007, p. 66.

Astfel, au fost obținute opt săgeți (câte patru din fiecare tip), ale căror caracteristici sunt prezentate în tabelul 1:

Nr.	Materie primă	Lungime vârf	Lățime bază vârf	Greutate vârf	Lungime săgeată	Greutate săgeată	Observații
1	corn	3,8 cm	0,8 cm	1,8 g	85 cm	42 g	
2	corn	3,5 cm	0,7 cm	1,7 g	86 cm	38 g	
3	corn	3,9 cm	0,9 cm	2 g	87 cm	40 g	
4	corn	3,8 cm	0,6 cm	1,5 g	84 cm	27 g	Cea mai subțire tijă (0,6-0,4 cm)
5	silex	2,8 cm	1,9 cm	2,5 g	88 cm	39 g	
6	silex	3,2 cm	1,7 cm	2,6 g	89 cm	39 g	
7	silex	2,7 cm	1,9 cm	2,5 g	87 cm	45 g	Vârf cu profil ușor curbat
8	silex	3,4 cm	1,8 cm	2,7 g	82 cm	43 g	Cea mai groasă tijă (1,1-0,8 cm)

Tabel 1. Caracteristicile săgeților

5. Realizarea arcului. Arcul folosit în cadrul acestor experimente a fost realizat de către meșterul Gilbert Platinca⁴², reenactor în cadrul asociației Terra Dacica Aeterna. Pentru confecționarea acestuia, s-a folosit lemn uscat de salcâm, asemănător ca proprietăți cu lemnul de tisă (specie ocrotită de legislația României). S-a încercat crearea unui arc simplu, având aspectul arcurilor preistorice de la începuturile epocii metalelor⁴³, moment în care se pare că armele de tip „flat bow” au început să capete și din caracteristicile arcurilor lungi („long bow”)⁴⁴. Acest arc are o lungime de 1,73 m, o forță de aproximativ 40 lbs și se caracterizează printr-o manevrabilitate crescută (**Fig. 8**).

Fig. 8. Arcul și săgețile utilizate în timpul experimentelor arheologice (Foto: M. G. Barbu)

II. Realizarea testelor. Pentru testarea eficacității vârfurilor de săgeți s-a încercat reproducerea unui proces de vânatoare, într-un mediu controlat, vizând înregistrarea cu acuratețe a rezultatelor și eliminând cât mai multe dintre variabilele posibile. Ținta a constituit-o o capră de talie medie (25 kg) (**Fig. 9/1**), comparabilă ca dimensiuni cu resturile faunistice descoperite în complexul Cx. 1 de la Rapoltu Mare. Pentru a simula cât mai bine condițiile naturale ale unei vânători, animalul a fost sacrificat doar cu puțin timp înaintea efectuării testelor.

⁴² Pe această cale îi aducem cuvenitele mulțumiri.

⁴³ Lepers 2005, p. 30-31; Wierer *et al.* 2018, p. 2-3.

⁴⁴ Lepers 2005, p. 31.

Fig. 9. Efectuarea experimentelor arheologice: 1. ținta; 2. săgețile marcate; 3. procesul lansării săgeților; 4. ținta după lansarea săgeților (Foto: M.-M. Barbu)

Cele 8 săgeți au fost marcate cu o scară gradată de la 0 la 20 cm, pornind din vârful proiectilului, cu scopul de a simplifica măsurarea nivelului de pătrundere în țintă (**Fig. 9/2**). Pentru a întinde arcul în mod egal la fiecare lansare, toate săgețile au fost marcate cu un semn amplasat la 65 cm de *nock*-ul fiecărei săgeți. De asemenea, s-a încercat lansarea tuturor săgeților spre zona toracelui animalului (**Fig. 9/4**), dorindu-se verificarea eficienței săgeților și stigmatelă lăseate asupra organelor vitale. Astfel, animalul a fost expus cu partea lateral-dreapta spre trăgător, simulându-se o poziție căutată cu predilecție în cadrul procesului de vânatoare. Pentru a evita degradarea săgeților care au ratat ținta, animalul a fost amplasat în fața unei căpițe de fân (**Fig. 9/1**). Calibrarea lansărilor s-a făcut în așa fel încât săgețile să imprime impactul loviturilor echivalente tragerilor de la două distanțe diferite (scurtă – 25 m și lungă – 40 m), fiecare dintre cele două tipuri de vârfuri dispunând de câte două săgeți pentru fiecare categorie (**Fig. 9/3**).

Rezultatele fiecărei lansări sunt redade în tabelul 2:

Nr.	Tipul lansării	Regiune anatomică atinsă	Lungime penetrare	Lățime plagă la intrare	Observații
1	scurtă	Torace inferior	19 cm	0,8 cm	A perforat ficatul (Fig. 10/4). La scoaterea din rană, vârful a fost smuls.
2	scurtă	Torace inferior	28 cm	0,7 cm	A trecut printre coaste, străpungând duodenul și ieșind pe cealaltă parte a corpului. Una dintre muchiile laterale ale vârfului a fost ciobită.

3	lungă	Torace superior	15 cm	0,8 cm	A trecut printre coaste și a perforat ambii plămâni. Vârful din corn a fost ușor ciobit la contactul cu o coastă din partea opusă (Fig. 10/2).
4	lungă	Torace superior	16 cm	0,5 cm	A trecut printre coaste, a perforat plămânii și a străpuns pielea pe partea opusă (Fig. 11/4).
5	scurtă	Torace superior	14 cm	2,4 cm	A trecut printre coaste, a străpuns ambii plămâni și a tăiat inima (Fig. 10/3). Vârful a sărit din suport, provocând plăgi interne prin răsucire. A străpuns pielea pe partea opusă.
6	scurtă	Torace superior	11 cm	1,8 cm	A pătruns printre coaste, a perforat plămânul drept, a secționat esofagul și s-a oprit în coloana vertebrală. În urma impactului cu osul, vârful a fost mișcat în suport (Fig. 11/2).
7	lungă	Torace superior	0 cm	0 cm	Săgeata a lovit pielea și a ricoșat, șocul loviturii rupând zona de îmbinare vârful-tijă. Vârful a sărit din suport (Fig. 11/1).
8	lungă	Torace superior	11 cm	1,7 cm	A perforat zona dintre două coaste și a străpuns ambii plămâni. Vârful a rămas înmănușat în tijă (Fig. 10/1).

Tabel 2. Rezultatele experimentelor arheologice

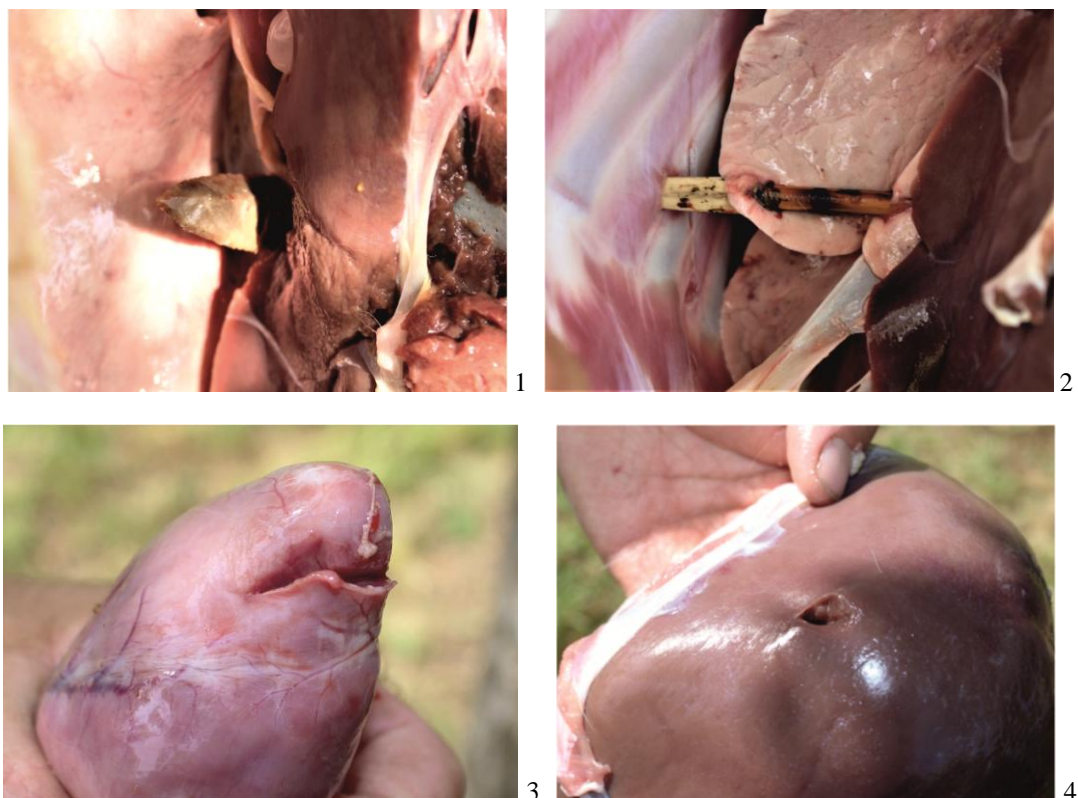

Fig. 10. Efectele săgeților asupra organelor interne: 1, 3. vârful din silex;
2, 4. vârful din corn de cerb (Foto: M.-M. Barbu)

Discuții și concluzii

Vânătoarea a reprezentat o activitate importantă în cadrul comunităților umane preistorice, arcul cu săgeți generalizându-se încă de la finalul paleoliticului și devenind din ce în ce mai performant în perioadele următoare. Și vânătorii din așezarea eneolitică de la Rapoltu Mare au utilizat această armă, vârfurile de săgeată descoperite aici (din silex și din corn de cerb) sugerând faptul că această comunitate acorda o atenție deosebită confecționării lor.

În încercarea de a replica săgețile utilizate de către aceștia s-a constatat că realizarea vârfurilor reprezintă doar o etapă a procesului, confecționarea întregilor proiectile presupunând un demers complex și de durată, începând cu identificarea și selectarea unor lăstari cât mai drekți, de grosimi și esențe potrivite, continuând cu prepararea și uscarea lor timp de mai multe luni și terminând cu finisarea tijelor, montarea penelor de ghidare și a vârfurilor active. Dacă prepararea tijelor presupune același ciclu tehnologic atât pentru săgețile cu vârfuri din silex, cât și pentru cele cu vârfuri din corn, realizarea vârfurilor în sine necesită materii prime, tehnici și timpi de realizare diferiți.

Din punct de vedere al timpului de realizare, vârfurile din piatră cioplită pot fi confecționate într-un timp mai scurt față de cele din corn. Cu toate acestea, testele arată că în momentul utilizării, săgețile cu vârf din corn rezistă mai bine impactului, de cele mai multe ori putând fi reutilizate, în timp ce săgețile cu vârfuri din piatră se deteriorează aproape de fiecare dată, necesitând reparații în vederea unor reutilizări. Astfel, pentru o utilizare repetitivă, timpul acordat reparațiilor săgeților cu vârf din silex tinde să depășească timpul acordat realizării vârfurilor din corn, fapt constatat și în cazul altor studii de arheologie experimentală⁴⁵.

Prepararea foarte atentă a vârfului din silex descoperit la Rapoltu Mare, precum și a altor vârfuri de săgeată asemănătoare se dovedește a fi o necesitate tehnică, mai mult decât un factor estetic⁴⁶. Simetria aproape perfectă a acestor vârfuri, precum și profilul drept au un rol foarte important în privința penetrabilității proiectilului, săgeata cu nr. 7 din cadrul acestui studiu, nepenetrând ținta (deși vârful era la fel de ascuțit ca și al celorlalte) (**Fig. 11/1**). Acest lucru s-a datorat profilului ușor curbat al vârfului, forța impactului propagându-se deviat față de axul tijeii săgeții și provocând ruperea acesteia.

În privința rezistenței vârfurilor am putut consta că două dintre piesele din corn au căpătat mici stigmatе în urma lovirii unor oase, însă natura elastică a materiei prime folosite nu a dus la provocarea unor fracturi de amploare, acesta fiind și unul dintre motivele pentru care de-a lungul timpului vârfurile din corn au fost preferate vârfurilor din os (materie primă mai ușor accesibilă, dar mult mai casantă)⁴⁷.

Modalitatea de înmănușare și roca de bună calitate folosită au făcut ca vârfurile din silex să reziste foarte bine impactului cu oasele animalului, proiectilele cedând de fiecare dată în zonele de îmbinare dintre tijă și vârf, astfel încât, atât tijele, cât și vârfurile, să poată fi recuperate, reparate și refolosite (**Fig. 11/6**).

Cele două tipuri de săgeți au avut efecte diferite asupra corpului animalului vânat. Nivelul de pătrundere a săgeților a variat atât în funcție de tipul lansării (scurtă sau lungă), cât și de zona anatomică de impact, însă cea mai importantă diferență a constituit-o tipul vârfului utilizat. Astfel, săgețile cu vârfuri din corn au penetrat cel mai adânc corpul caprei (între 15 și 28 cm), atât în cazul lansărilor de tip scurt, cât și al celor

⁴⁵ Bergman 1987, p. 125.

⁴⁶ Lepers 2005, p. 126.

⁴⁷ Bergman 1987, p. 125.

de tip lung, în două dintre cazuri străbătând corpul în întregime. Cele trei săgeți cu vârf de silex, care au penetrat ținta, s-au înfipt mai puțin adânc (între 11 și 14 cm), însă suficient pentru a atinge organele interne și pentru a provoca răni mortale.

În privința complexității plăgilor create, am putut observa că săgețile cu vârfuri piramidale din corn au produs răni adânci și „curate”, sub forma unor găuri cu diametrul de 0,5-0,8 cm (**Fig. 11/5**). Săgețile cu vârfuri din silex au creat plăgi alungite, late de 1,7-2,4 cm la nivelul pielii, rănilor interne având însă lățimi mai mari și producând daune multiple la nivelul organelor interne, datorită desprinderii și rotirii vârfurilor din piatră în interiorul corpului (**Fig. 11/3**).

Astfel, putem afirma că săgețile cu vârfuri din corn au avut o rată de penetrare mai ridicată, însă ele ar fi produs o moarte iminentă doar în cazurile în care traiectoria lor lineară ar fi atins organe vitale, spre deosebire de săgețile cu vârfuri din silex, care, în toate cele 3 cazuri în care au reușit să penetreze ținta, au produs răni cu o suprafață mare și au lovit simultan mai multe organe interne. Așadar, în cazul unor lovituri care ar fi ratat organele vitale, eficiența superioară ar fi avut-o săgețile cu vârfuri din silex, rănilor provocate de ele declanșând hemoragii mai puternice, scurgerea unei cantități cât mai mare de sânge din corpul vânatului constituind un fapt dezirabil în toate perioadele, calitatea și conservabilitatea cărnii crescând invers proporțional cu cantitatea de sânge rămasă în țesuturi.

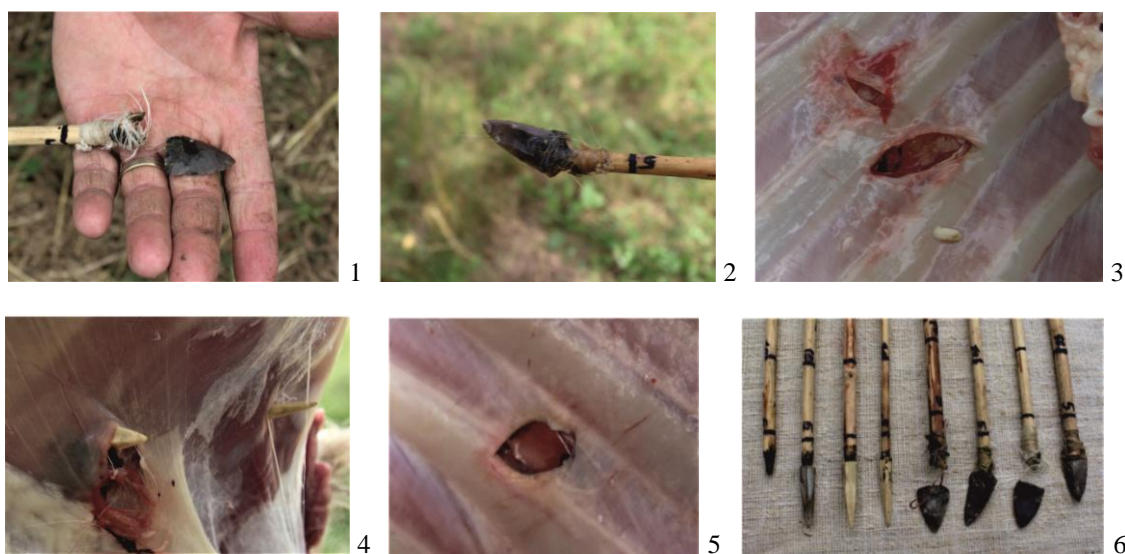

Fig. 11. 1. Săgeata care nu a penetrat ținta (nr. 7); 2. Săgeata nr. 6 după ce a lovit un os; 3. Rana provocată de vârful din silex; 4. Săgețile cu vârfuri din corn de cerb (nr. 2 și 4) care au străpuns în întregime corpul țintei; 5. Rana provocată de vârful din corn de cerb; 6. Săgețile la finalizarea experimentelor arheologice (Foto: M.-M. Barbu)

Prezența ambelor tipuri de vârfuri de săgeți în cadrul comunității eneolitice de la Rapoltu Mare, jud. Hunedoara, indică o abordare elaborată și utilizarea unor tehnici variate de vânătoare, adaptate în funcție de specificul prăzii și necesitățile fiecărei spețe. Cel mai probabil, săgețile cu vârfuri de silex erau preferate atunci când, după săgetare, prada putea fi urmărită și hărțuită, rana de dimensiuni mari provocând hemoragii abundente și o moarte lentă. Pe de altă parte, săgețile cu vârfuri din corn de cerb, ținute în zona organelor vitale (cu predilecție inima), asigurau o penetrare adâncă și o moarte rapidă, necesară în cazul în care prada putea fi pierdută în scurt timp, fapt plauzibil spre

exemplu, în cazul castorilor (ale căror resturi osteologice au fost identificate în cadrul complexului Cx. 1 de la Rapoltu Mare – *La Vie*⁴⁸).

Nu în ultimul rând, ne putem gândi că astfel de săgeți puteau fi folosite cu eficiență și în cadrul conflictelor interumane, descoperirile funerare atribuite culturii Tiszapolgár lăsând să se întrevadă aspecte specifice unei civilizații, în care anumiți indivizi au fost însoțiți în morminte de numeroase arme (pumnale, măciuci, topoare sau săgeți)⁴⁹.

Bibliografie

Barbu 2007-2008	– M. Barbu, <i>Arheologie experimentală. Confecționarea uneltelor preistorice din piatră cioplită</i> , în <i>Sargetia</i> , XXXV-XXXVI, 2007-2008, p. 7-98.
Barbu 2015	– M. G. Barbu <i>Considerații privind arheologia experimentală și reconstituirea istorică. Studiu de caz: Antichitatea dacică și romană</i> , în vol. ed. S. Forțiu, A. Stavilă, <i>ArheoVest III</i> ₂ . In <i>Memoriam Florin Medeleț (1943-2005). Interdisciplinaritate în arheologie și istorie, Timișoara, 28 noiembrie 2015</i> , Szeged, 2015, p. 779-793.
Barbu, Barbu Bărbat 2018	– M.-M. Barbu, M.-G. Barbu, I. A. Bărbat, <i>Un complex eneolitic descoperit în localitatea Rapoltu Mare, jud. Hunedoara. Studiu preliminar</i> , în vol. ed. S. Forțiu, <i>ArheoVest VI</i> ₁ . In <i>Memoriam Marian Gumă (1951-1998), Interdisciplinaritate în arheologie, Timișoara, 24 noiembrie 2018</i> , Szeged, 2018, p. 169-190.
Barbu, Barbu, Bărbat 2022	– M. G. Barbu, M. M. Barbu, I. A. Bărbat, <i>Eneolithic Archers of Southeastern Europe through the Eyes of Experimental Archaeology</i> , în vol. ed. M. Mărgărit, A. Boroneanț, <i>Recreating Artefacts and Ancient Skills: from Experiment to Interpretation</i> , Târgoviște, 2022, p. 103-118.
Bergman 1987	– C. A. Bergman, <i>Hafting and Use of Bone and Antler Points from Ksar Akil, Lebanon</i> , în vol. ed. D. Stordeur, <i>La Main et l'Outil. Manches et emmanchements préhistoriques. Table ronde CNRS tenue à Lyon du 26 au 29 novembre 1984</i> , TMO, 15, 1987, Lyon, p. 117-126.
Bognár-Kutzián 1963	– I. Bognár-Kutzián, <i>The Copper Age Cemetery of Tiszapolgár-Basatanya</i> , Budapest, 1963.
Coulston, Phil 1985	– J. C. Coulston, M. Phil, <i>Roman Archery Equipment</i> , în vol. ed. M. C. Bishop, <i>The Production and Distribution of Roman Military Equipment. Proceedings of the Second Roman Military Equipment Research Seminar</i> , BAR IS, 275, 1985, p. 220-234.
Crandell 2013	– O. Crandell, <i>The Provenance of Neolithic and Chalcolithic Stone Tools from Sites in Teleorman County, Romania</i> , în <i>BMJT</i> , 5, 2013, p. 125-142.

⁴⁸ Barbu, Barbu, Bărbat 2018, p. 172.

⁴⁹ Diaconescu 2009, p. 249-253; Sava 2015, p. 184-187; Sava, Ursuțiu 2020, p. 60-63.

- Diaconescu 2009 – D. Diaconescu, *Cultura Tiszapolgár în România*, BB, XLI, Sibiu, 2009.
- Dumitrescu *et al.* 1954 – V. Dumitrescu, H. Dumitrescu, M. Petrescu-Dâmbovița, N. Gostar, *Hăbășești. Monografie arheologică*, București, 1954.
- Ferencz, Barbu 2012 – I. V. Ferencz, M. Barbu, *Between Food Needing and Sports Activity Hunting in the 63 Geto-Dacian Arreas*, în *BAM*, VII, 1, 2012, p. 63-75.
- Grayson, Franch, O'Brien 2007 – C. E. Grayson, M. Franch, M. J. O'Brien, *Traditional Archery from Six Continents*, Missouri, 2007.
- Lepers 2005 – C. Lepers, *Arcs et flèches. Histoire et savoir-faire*, Liège, 2005.
- Niță, Ștefan 2011 – L. Niță, C. E. Ștefan, *Considerații privind materialul litic din așezarea de la Cunești - „Măgura Cuneștilor” (jud. Călărași)*, în *SCIV(A)*, 62, 3-4, 2011, p. 195-207.
- Niță, Ilie 2013 – L. Niță, A. Ilie, *The lithic collection from the Chalcolithic tell of Geangoești (Dâmbovița County)*, în *SP*, 10, 2013, p. 119-130.
- Parkinson, Yerkes, Gyucha 2004 – W. A. Parkinson, R. W. Yerkes, A. Gyucha, *The Transition from the Neolithic to the Copper Age: Excavations at Vésztő-Bikeri, Hungary, 2000-2002*, în *JFA*, 29, 1-2, 2004, p. 101-121.
- Patole-Edoumba 2002 – É. Patole-Edoumba, *L'origine du tir à l'arc en Océanie*, în vol. ed. F. Klein, *Lances, arcs et flèches de Mélanésie*, Nouméa, 2002, p. 27-75.
- Reynolds 1999 – P. J. Reynolds, *The Nature of Experiment in Archaeology*, în vol. ed. A. F. Harding, *Experiment and Design. Archaeological Studies in Honour of John Coles*, Oxford, 1999, p. 157-159.
- Sava 2015 – V. Sava, *Neolithic and Eneolithic in the Lower Mureș Basin*, Cluj-Napoca, 2015.
- Sava, Ursuțiu 2020 – V. Sava, A. Ursuțiu, *Date preliminare asupra cimitirului eneolitic de la Pecica – Est, județul Arad*, în vol. ed. D. Aparaschivei, G. Bilavski, L. Pîrnău, *Varia Archaeologica (I), Tradiție și inovație în cercetarea arheologică din România și Republica Moldova*, Cluj-Napoca, 2020, p. 55-90.
- Sztáncsuj 2015 – S. J. Sztáncsuj, *Grupul cultural Ariușd pe teritoriul Transilvaniei*, Cluj-Napoca, 2015.
- Whittaker 2009 – J. C. Whittaker, *Flintknapping making & understanding stone tools*, Ninth edition, Austin, 2009.
- Wierer *et al.* 2018 – U. Wierer, S. Arrighi, S. Bertola, G. Kaufmann, B. Baumgarten, A. Pedrotti, P. Pernter, J. Peregrin, *The Iceman's lithic toolkit: Raw material, technology, typology and use*, în *Plos One*, 13, 6, 2018, p. 2-40.

Bow and Arrows in the Transylvanian Eneolithic. An Experimental Approach

Abstract

Hunting was an important activity to the prehistoric human communities. Bow and arrow generalised as early as the end of the Palaeolithic and became increasingly more sophisticated over the following periods. The discovery of two Eneolithic arrowheads (**Fig. 2/1-2**) during the systematic excavations carried out at the Rapoltu Mare – *La Vie* (*Jipiș* Hill) site raised our interest in identifying the degree of efficiency of such implements. Thus, we resorted to the methods of experimental archaeology, replicating complete projectiles points (**Fig. 3-8**) and testing the effects of arrows with carved stone or antler heads on a medium-sized animal carcass (**Fig. 9-11**). The results of the archaeological experiments showed notable differences between the two types of arrowheads, highlighting the behaviours of the arrows the moment they hit and penetrate the target as well as the damages caused (**Table 2**).

List of Illustrations

Fig. 1. 1. Prehistoric bow discovered at Meare (after Lepers 2005, p. 30, fig. 2.3); 2. Eneolithic arrows discovered at Tisenjoch (Wierer *et al.* 2018, p. 6, fig. 1/d-e)

Fig. 2. 1-2. Eneolithic arrowheads discovered at Rapoltu Mare (after Barbu, Barbu, Bărbat 2018, 181-183, fig. 13/1, 14/3)

Fig. 3. 1-2. Raw materials and tools used in the process of manufacturing the arrows (Photo: M. G. Barbu)

Fig. 4. 1-4. The steps followed to make the flint arrowheads (Photo: M.-M. Barbu)

Fig. 5. 1-4. The steps followed to make the antler arrowheads (Photo: M.-M. Barbu)

Fig. 6. 1-2. Making the wooden shafts (Photo: M.-M. Barbu)

Fig. 7. 1-4. The process of assembling the arrows (Photo: M.-M. Barbu)

Fig. 8. The bow and arrows used during the archaeological experiments (Photo: M.-Gh. Barbu)

Fig. 9. Shooting steps: 1. the target; 2. the marked arrows; 3. the process of shooting arrows; 4. the target after the shooting has been completed (Photo: M.-M. Barbu)

Fig. 10. The effects of the arrows on the internal organs: 1, 3. pointed flint arrows; 2, 4. pointed antler arrows (Photo: M.-M. Barbu)

Fig. 11. 1. The arrow that did not penetrate the target (no. 7); 2. The arrow no. 6 after hitting a bone; 3. The wound caused by a pointed flint arrow; 4. The pointed antler arrows (no. 2 and 4) that completely pierced the body of the target; 5. The wound caused by an pointed antler arrow; 6. The arrows at the end of the experiments (Photo: M.-M. Barbu)

List of Tables

Table 1. Characteristics of arrows

Table 2. Test results

TWO BRONZE SOCKETED AXES DISCOVERED IN ALBA COUNTY AND THEIR CONTEXTS

CRISTIAN IOAN POPA

“1 December 1918” University of Alba Iulia
cristi72popa@yahoo.com

Keywords: socketed axe, Y-shaped decoration, bronze hoard, Ciugud, Pănade

Cuvinte cheie: celt, decor în formă de „Y”, depozite de bronzuri, Ciugud, Pănade

The present article considers two socketed axes discovered in Transylvania, dated to the end of the Bronze Age, as well as several particular aspects regarding their context and decorations. One socketed axe, from Ciugud, found on the Mureş River bank, opened a discussion on the aquatic contexts of certain bronze items, most of which had been found in this riverbed around the town of Alba Iulia. The second socketed axe, previously considered to have been lost, originated from the hoard from Pănade (Pănade I) – its contents are readdressed in the present paper. The decoration on the socketed axe depicts Y-shaped ribs and it is discussed within the context of several similar items.

Socketed axes – which have come to be well-known due to the extremely numerous discoveries of such items – despite the idea that, according to some, they represent trivial discoveries, continue to represent one of the markers of the bronze metallurgy of Transylvania’s prehistory. Even when such items have originated from accidental discoveries, their registration is crucial since they contribute to the understanding of a series of different aspects, from their concentration in a certain area, to their possible relations with identified habitations or with certain ritual practices.

The aim of the present paper is to introduce two unpublished socketed axes into scientific circulation. The items were discovered during the past decades by chance, in the current Alba County. Each discovery has its own characteristics, from context to morphology and allotment.

1. CIUGUD (Alba County)

In 2008, in the boundaries of the Ciugud village, a bronze socketed axe was discovered by chance. It was located in the gravel of the left bank of the Mureş River, on the beach across from where the Ampoi River feeds into the Mureş River, downstream from the footbridge. In the immediate vicinity, downstream, there is a gravel pit¹.

The socketed axe has an underdeveloped blade and, at the opposite end, it bears a bent attachment loop. The hexagonally moulded margin of the rim is thickened on the entire circumference. The body is slender and narrowed at the middle, where it is oval in shape, with several vertical (arched) grooves on each margin of its two sides. On one of these sides, near the edge, there are small fissures, in the area in which the socketing

¹ The socketed axe was discovered by Adela Kudler from Alba Iulia, who, at that time, was a student of the “1 December 1918” University of Alba Iulia. We must hereby express our gratitude for the information on the discovery and for the opportunity to publish it.

ends – a probable result of the metal tensioning during several strikes. The slightly convex edge is broadly widened and sharpened compared to the body and it does not bear any grooves, but it does, however, bear the markings of having been struck with another hard object. The item is bronze in colour, while green patina traces are preserved only in the area of the attachment loop and inside the socket. This fact can be explained by the humid/aquatic environment in which the socketed axe had been discovered and in which it had probably been for a very long time. Dimensions: length = 10 cm; blade width = 5.4 cm; rim = 46.6 x 3.3 cm (**Pl. I**).

2. PĂNADE (Sâncel Commune, Alba County)

Among the archaeological items present in Professor Iuliu Paul's office after his passing, there was also one bronze prehistoric artifact, namely a socketed axe that, despite being very well preserved, was missing its cutting edge, which had been broken off in the past. The socketed axe has a straight, oval rim with a thickened margin. The attachment loop is slightly raised above the rim. The body is elongated, slender, and oval in section in the middle. Under the rim profile, both sides of the body bear an identical embossed decoration, represented by three horizontal ribs, underneath which there is a rib in the shape of the letter "Y", flanked by ribs – angular on one side and arched on the opposite side. To the extent to which it has been preserved, the edge shows its width, with a lenticular profile, but with its lateral margins placed in a somewhat straight angle. We must also mention the presence of several small perforations, beneath the small handle and on the opposite edge, on the burred margins, 3.5 cm from the rim. The broken area of the edge also shows signs of polishing, on a narrow section, revealing the yellow metal, namely the bronze out of which the item had been cast. We are inclined to believe that the polishing corresponds with a sampling carried out for a metallographic analysis about which, however, there is no information². The socketed axe's surface bears a poor-quality green patina, in lighter shades. Dimensions: length = 12 cm; rim = 5 x 4 cm; edge maximum width = 4 cm; edge minimum width = 3.6 cm; edge thickness = 0.9 cm (**Pl. II**).

Analogies and dating

There are analogies for the socketed axe from Ciugud in the metal discoveries from the end of the Bronze Age, in the Uriu-Domănești series, in Uriu³, in the Cincu-Suseni series, in Dipșa⁴ and Gușterița II⁵ and Popești⁶, in the Jupalnic-Turia horizon socketed axes, and in Dârja⁷, as well as in the moulds from Ciumești⁸ and in the hoards from Cetea⁹ and Brăduț¹⁰. For the discrete grooves on its body, one could invoke one item from the hoard from Vâlcele II (Bz D)¹¹, a socketed axe with the rim of the socket

² The samples of the metallic items that are part of the collections of the Alba Iulia University were collected by Manuella Kadar, and their results were included in the published text of her doctoral thesis (Kadar 2007).

³ Petrescu-Dîmbovița 1977, p. 71, pl. 68/10.

⁴ Petrescu-Dîmbovița 1977, p. 92, pl. 137/10.

⁵ Petrescu-Dîmbovița 1977, p. 95, pl. 148/20, with a more developed blade.

⁶ Petrescu-Dîmbovița 1977, p. 102, pl. 178/8, with a more developed blade.

⁷ Petrescu-Dîmbovița 1977, p. 123, pl. 289/8.

⁸ Petrescu-Dîmbovița 1977, p. 90, pl. 132/11-13.

⁹ Petrescu-Dîmbovița 1977, p. 127, pl. 303/2.

¹⁰ Petrescu-Dîmbovița 1977, p. 127, pl. 302/1.

¹¹ Soroceanu 1981, p. 252, fig. 3/6.

having a concave form decorated on its margins with vertical grooves, dated to HaA-HaB¹² from Bucerdea Vinoasă, as well as a socketed axe from Ciceu Corabia, dated to HaB¹³. Analogies can also be found in the Moigrad-Tăuteu hoard horizon, which also contains a socketed axe from the Zagon II hoard (Covasna County), which is the only item which is similar to the one from Ciugud¹⁴, not only in its shape, but also in the grooved decorations; the list of analogies also includes items from the Sângeorgiu de Pădure-Fizeșu Gherlii series, from Blăjenii de Jos¹⁵. It is highly likely that the socketed axe found in Ciugud can be placed in the HaA₂-HaB₁ timespan.

The socketed axe from Pănade, due to its decorations, belongs to a well-individualised category, namely that of items bearing Y-shaped decorations – there are numerous known versions and it can be categorised among those on which the “Y” was made from curved lines, with the upper “V” having arched sides (the combination thus constructing the image of a garland, in a manner similar to the decorations on other metallic items or on ceramics); however, the lower lies are angular, in the shape of an obtuse angle. These details are essential, since there are many versions of this decoration.

One of the first studies on the artistically decorated socketed axes (including of those of the type under scrutiny here) belonged to Mircea Petrescu-Dîmbovița who, by publishing the hoard from Tăuteu, noted their dissemination in a wider Central European space¹⁶; Amalia Mozsolics included these socketed axes, which she also regarded as socketed axes bearing Y-shaped ribs, among the ones from the Gyermely horizon¹⁷; for the Bosnia and Herzegovina area, Peter König regarded them as socketed axes decorated with bent ribs (*mit geknickten Rippen*), but these also included other different ornaments¹⁸, while Valentin Dergacev attributed them to the “Debrecen type”, but together with socketed axes bearing no decorations¹⁹. For the Pruto-Dniester area, Oleg Levițki and Livia Sîrbu placed associations that included with the socketed axes with Y-shaped decorations in an evolved stage, or at the end of HaB₁²⁰. Beginning from the association that emerged in the case of the socketed axe bearing this type of decoration from the hoard from Sîg, in Transylvania, dated to HaB₁²¹, Marian Gumă considered this type of socketed axe to be characteristic to the Moigrad-Tăuteu hoard horizon from HaB₁²², a dating subsequently also reflected by Svend Hansen²³, Botond Rezi²⁴ and János Puskás (who considers the decoration to be “pseudo V and Y” shaped)²⁵, while Carola Metzner-Nebelsick places the aforementioned type in the horizon IV deposits²⁶. Burger Wanzek classified the socketed axes bearing this decoration in the 2.b.6.a type, with four versions. Nikolaus Boroffka, by exploiting the

¹² Aldea, Ciugudean 1988, p. 72-73, pl. II/1; Aldea, Ciugudean 1995, p. 219, fig. 3/10.

¹³ Marinescu 2005, p. 267, pl. II/2.

¹⁴ Petrescu-Dîmbovița 1977, p. 139, pl. 338/5.

¹⁵ Petrescu-Dîmbovița 1977, p. 140, pl. 343/1, with a much more convex edge.

¹⁶ Petrescu-Dîmbovița 1961, p. 102-103, fig. 2/6.

¹⁷ Mozsolics 1985, p. 36. See, more recently, Tarbay 2015-2016, p. 102, 105, fig. 11/6, 15/25.

¹⁸ König 2004, p. 101, pl. 11/1, 30/11-14, 32/2, 37/22-23, 38/24-30, 55/1-2, 58/5-6.

¹⁹ Dergacev 2002, p. 174-176, pl. 49/8-10, 51/A, 75/A, 485, 127.

²⁰ Levițki, Sîrbu 2012, p. 64. Prior, in Oleg Levițki, earlier datings based on the analogies, at the HaA₂-HaB₁ levels (Levițki 1994, p. 119-120, fig. 53/1, 5, 56/8).

²¹ Soroceanu, Lakó 1981, p. 147, fig. 8/4.

²² Gumă, Dragomir 1985, p. 119.

²³ Hansen 2005, fig. 3.

²⁴ Rezi 2010, p. 50.

²⁵ Puskás 2019, p. 206-207.

²⁶ Metzner-Nebelsick 2005, p. 324, fig. 3.

moulds from Plenița, in Oltenia, conducted an extensive discussion on the issue of the Y-shaped decoration on these items. On this occasion, beginning from B. Wanzek's wider typology²⁷, a more complex classification was proposed, from which version 2.b.6.a.1-0/3²⁸ is of interest here. The closest analogy for the decoration can be found in Boian (Sibiu County), the area from which the other socketed axe had originated – its exploitation thus offering N. Boroffka the opportunity to reaffirm that the chronological distribution of this decoration is primarily at the HaA₂ level²⁹. The decoration was reviewed in 2006 by Carol Kacsó for all of the regions in the vicinity of Transylvania, on the occasion of the publication of a socketed axe from Cireșoaia (a socketed axe bearing Y-shaped decorations that are not flanked by other ribs)³⁰, at which point he concluded that the decoration belongs to the HaB₁ period, with the probability that some of the discoveries could have had earlier origins³¹, as was the case of the socketed axes analogous with the items from Pănade, from the Jupalnic-Turia series hoards from Banat, from Jupalnic³² and Liborajdea³³ or from Transylvania, from Suatu³⁴ or Dârja³⁵. According to the observations made a decade ago by Liviu Marta and János Némethi, the socketed axes bearing this type of decoration should be attached to a single chronological stage, namely to the Moigrad-Tăuteu³⁶ hoard horizon. Most of the analogies for the decorations can, however, be found in the Moigrad-Tăuteu hoard horizon (HaB₁), as is the case of the discoveries from Lopadea Nouă³⁷ și Zagon II³⁸, or in that of other discoveries dated to HaB: one socketed axe from Ciceu Corabia³⁹, in Pietrosu (Buzău County), in the Boldești⁴⁰ series or in Muntenia, in the hoard from Dridu, at a HaB⁴¹ level. One discovery from Northern Bukovina, the only one from this area, was dated to the HaAa–HaB₁ timespan and it was attributed to the Grănicerești⁴² group. Among the late socketed axes, at the HaB₂ level, which can be associated with the Sângeorgiu de Pădure – Fizeșu Gherlii (HaB₂) horizon, are the discoveries from Henig, belonging to a small hoard dated to the 10th–9th centuries BC⁴³, and those from the hoard from Sâmbriaș⁴⁴.

Another characteristic of the socketed axe from Pănade is given by the presence of two orifices located at the point at which the moulds joined. A similar situation was identified in the case of another socketed axe from the Tăuteu hoard – coincidentally or

²⁷ Wanzek 1989, p. 115-118, pl. 20/9.

²⁸ Boroffka, Ridiche 2005, p. 139-140, 149-151, fig. 3/2, 4; see also Lazăr 2012, p. 13, 15, pl. I-II.

²⁹ Boroffka, Boroffka 2012, p. 58, fig. 3/3.

³⁰ Kacsó 2007, p. 11, 32.

³¹ Kacsó 2007, p. 68-69.

³² Petrescu-Dîmbovița 1977, p. 123, pl. 291/3-4; Lazăr 2012, p. 13, pl. X/3-4.

³³ Gumă, Dragomir 1985, p. 108-109, 111, 118-119, fig. 2/3 = 3/2; Lazăr 2012, p. 13, pl. XII/5.

³⁴ Petrescu-Dîmbovița 1977, p. 135, pl. 322/10, without the upper angle.

³⁵ Petrescu-Dîmbovița 1977, p. 123, pl. 289/14.

³⁶ Marta, Némethi 2011, p. 91-92, pl. 4/1. The inclusion in a single chronological series must also consider the fact that the authors suggested the necessity of the unification of the Moigrad-Tăuteu, Turia-Jupalnic, Gyermely and Hajdúböszörmény series.

³⁷ Ciugudean 2015b, p. 27-28, fig. 2.

³⁸ Petrescu-Dîmbovița 1977, p. 139, pl. 338/9.

³⁹ Marinescu 2005, p. 267, pl. II/3.

⁴⁰ Petrescu-Dîmbovița 1977, p. 139, pl. 340/9.

⁴¹ Enăchiuc 1995, p. 279, 292, fig. 1/8, 11; pl. XIII/7, 9-10.

⁴² Niculică 2011, p. 114-116, fig. 2-3, 6.

⁴³ Ciugudean 1999, p. 97-98, fig. 1/1; Ciugudean 2012, p. 170-172, fig. 2/2 = 4/2, decorated on a single side, with no upper angle.

⁴⁴ Rezi 2010, p. 48, 50, pl. 2/1-2 = 4/1-2.

not, it was the exact same type as the one from Pănade, with Y-shaped decorations – which had two similarly displayed perforations that were also 3.5 cm from the rim. M. Petrescu-Dîmbovița considered that the perforations had no particular utility and that they were the solutions found by the bronze mason for the attachment of the valves⁴⁵. It would appear that this type of socketed axe was prone to several casting defects, as suggested by a socketed axe from Șipeniț⁴⁶ and another from Trinca⁴⁷. This possibility should not be dismissed, as one should not overlook the hypothesis according to which the perforations were used for a double attachment of the axe to the wooden part, especially given the fact that they are well rounded and, moreover, given that in another case, namely that of a socketed axe from the Sâmbăta Nouă (Dobrogea) hoard (which also bears Y-shaped decorations), one round orifice beneath the attachment loop had been made “in order to attach the handle with a nail, the orifice having been made during the casting”⁴⁸.

The initial dating of the hoard from Pănade was established between the Jupalnic-Turia and Moigrad-Tăuteu series, namely in the HaA₂–HaB₁ period⁴⁹; during the last presentation of the discoveries, considering all of the recovered items, it was attributed to the Cincu-Suseni series and placed at the HaA₁ level. The discovery of the deposit in the vicinity of a habitation of the Cugir-Band group (in the boundaries of the Biia village) would support this framing, in addition to the proximity of a salty stream (Ocnișoara Valley)⁵⁰. In these circumstances, the socketed axe under scrutiny in the present paper, namely the one from the first lot, recovered in 1996, can be more closely dated to the initial dating of the hoard – HaA₂–HaB₁, which suggests either a possible redating of this metal hoard, or the fact that it is a discovery for which there is uncertainty regarding its belonging to the same hoard.

Contexts and final considerations

Given the uncommon situations at hand, a clear contextualisation and the establishment of the outlines of the “history” behind each socketed axe is important.

The socketed axe that originated from Pănade is part of an item lot donated to the “1 December” University of Alba Iulia in 1996 by student Radu Aron, out of which several items were arbitrarily selected and published one decade later⁵¹. All of the items known at that time (7 in total) were published by me in 2010 (namely four sickles, one bracelet and two ingots)⁵², except for the socketed axe which had been considered lost “in regrettable circumstances”, swallowed by a presumed private collection in Bucharest⁵³, about which we, in turn, must also mention, as a sidenote, that the only person who had been part of the teaching staff at that time and who could have been connected to this

⁴⁵ Petrescu-Dîmbovița 1961, p. 89-90, 96, fig. 2/6.

⁴⁶ Niculică 2011, p. 112, fig. 6.

⁴⁷ Levițki, Sîrbu 2010, p. 79, fig. 4/1.

⁴⁸ Aricescu 1970, p. 61, fig. 15/13 = 17/1.

⁴⁹ Ciugudean, Ciută, Kádár 2006, p. 101.

⁵⁰ Ciugudean 2013, p. 25-26; Ciugudean, Boroffka 2015, p. 34; Ciugudean *et alii* 2019, p. 93-94, 102, fig. 4, pl. III; Ciugudean 2021, p. 68.

⁵¹ Ciugudean *et alii* 2006, p. 95-102, fig. 3-10.

⁵² Popa 2010, p. 321-339, fig. 22-23, pl. 92.

⁵³ One footnote in the study mentions the following: “The information thus obtained shows that the item may have wound up in a private collection in Bucharest (!) in regrettable circumstances” (Ciugudean *et alii* 2006, p. 95, note 5).

type of loss was Univ. Prof. Dr. Iuliu Paul, the university rector during that period⁵⁴. Setting aside the disgrace into which Professor Paul had fallen in some people's eyes (which is related to the entangled history of the Alba Iulia university archaeology), the implicit involvement in the disappearance of the socketed axe must have been part of the same superficial approach to the recovery of the information regarding the "university" bronze items from Pănade. Hence it was realised that the socketed axe had neither been offered to someone as a gift nor lost, but had remained in an office drawer, following an old Romanian archaeological habit. The actual number of the items from this hoard (which received the name *Pănade I* and was more recently presented with the toponym *Sărătura*), is much larger than the one more recently given, since 85 items are listed⁵⁵, including: 8 items donated to the Alba Iulia University in 2006, 34 items donated to the Museum of Alba Iulia between 1999 and 2000⁵⁶ or 2002, and 45 artefacts found using a metal detector in 2009, which thus brings the total to 87 bronze and copper items⁵⁷. Beside these, there was also a bronze socketed axe from Pănade published in 1999 which, despite the fact that the place of discovery was assumed to be the place called *Sub Furci*⁵⁸, we would rightfully believe to be associated to the same hoard, thus raising the total number of bronze and copper items to 88⁵⁹.

In the second case under scrutiny in the present paper, the discovery of the socketed axe from Ciugud on the Mureş River bank compels us to emphasise this location as the final place of discovery, the one from which it was also recovered. Its finding on the river beach, namely in the riverbed, at a moment at which the Mureş river was at a higher level, does not implicitly support the argument regarding its relation with the aquatic environment in prehistory. However, comparison with similar such discoveries is also, understandably, generally considered necessary based on the desire to highlight certain obviously particular situations. We must thus mention that a bronze chisel was also discovered in the area of the Ciugud village, in the Mureş riverbed, and it was dated to HaA⁶⁰. Other unique prehistoric bronze items were found downstream. In the village neighbouring Ciugud, in Şeuşa, a bronze lance head was discovered by chance. The item preserved the end of the wooden rod within it, which in turn contained a bronze fastening nail⁶¹. The conservation of the wood inside the lance suggests the presence of the weapon in a humid/aquatic environment. Moreover, a similar item, a lance head containing the end of the rod and the nail perfectly preserved inside, was found two decades ago immediately downstream, in the Partoş area (Alba Iulia)⁶². At a relatively small distance, in the gravel pit of the Pâclişa village, two bronze socketed axes were found – one was

⁵⁴ Popa 2010, p. 332, note 1694.

⁵⁵ Ciugudean, Boroffka 2015, p. 33-34.

⁵⁶ Wollmann, Ciugudean 2005, p. 98, note 35.

⁵⁷ As we also pointed out in 2010, the names of such hoards are incorrect, since in Pănade the greatest weight of the hoard is given by the presence of several ingots in the case of which the metallographic analyses indicated that they were made of copper – thus, we proposed the name *bronze and copper hoards* at the time (Popa 2010, p. 329).

⁵⁸ Ciugudean 1999, p. 98, fig. 2/1.

⁵⁹ Ciugudean *et alii* 2006, p. 95.

⁶⁰ Aldea, Ciugudean 1988, p. 74, 79, 81, pl. III/3; Aldea, Ciugudean 1995, p. 220, fig. 3/4; Soroceanu 1995, p. 33; Bălan 2009, p. 8-9, 12-13, 34, no. cat. 18, pl. IX/18.

⁶¹ Ciugudean, Ciută 2008, p. 349-350, fig. 3-4.

⁶² The information was obtained due to the kindness of my colleague Dan Anghel; the item, which had been given to Prof. Ioan Andriţoiu, was unfortunately lost.

found four decades ago⁶³, and the other was discovered much more recently⁶⁴, but both were dated to the Late Bronze Age. The same gravel pit revealed a unique Pădureni-type axe, containing some of the wood preserved inside the socket⁶⁵. Upstream of the Ciugud village, the gravel pits from the Mureş River also revealed several prehistoric metal items: one Dumbrăvioara-type copper axe in Sântimbru⁶⁶, and a lance head and a bronze sceptre-axe at the confluence of the Târnava and Mureş rivers, in Mihalţ⁶⁷. Since in the case of the lance head from Şeuşa the context is unknown, we cannot exclude the possibility of its provenance from the Şeuşa Stream, a valley that probably had salty streams that were much more visible than today, which could have allowed for the conservation of the wood. The appearance of certain bronze items in secondary valleys was also identified on the opposite bank of the Mureş River, on the eastern side of the Apuseni Mountains, in Ighiel, where, in the Ighiel Stream, a Balşa type axe was discovered⁶⁸.

Far from minimising the importance of mapping the discoveries made in water environments, it is, however, very difficult to demonstrate the fact that the prehistoric items discovered in the riverbeds had been thrown into or displayed votively in the waters. The bronze hoard from Liborajdea (Caraş-Severin County), for instance, was discovered on the lower terrace of the Danube and had often been covered by the river waters (the location today is beneath the waters of the Iron Gates gorge). It is obvious that the outspread of the items, in time, and their possible discovery downstream could have given rise to certain theories regarding their votive casting into the water. This, however, is not the case, which is why Marian Gumă, at the time of their publication, avoided any assumption regarding the context, but excluded any votive display⁶⁹. Instead, Tudor Soroceanu, in 1995, compiled the repertoire of several metallic artefacts (hoards or isolated items) from the Bronze Age discovered in rivers, and he included them in the category of votive offerings⁷⁰. More recently, Gabriel Bălan invoked the same possibility in the case of the socketed axes found in Pâclişa and the existence of a place of offerings on the Mureş River bank⁷¹. Over time, the number of discoveries grew, as shown by the repertoires compiled of those made in the proximity of Alba Iulia. At least in the case of certain tools and weapons, the presence of wooden residues could support their having lain in aquatic environments since the periods in which they had been manufactured, the area Mihalţ – Sântimbru – Ciugud – Partoş – Pâclişa outlining a compact area of such artefacts (**Pl. III**). Naturally, many factors contribute to this image, the most important of which being, perhaps, the large number of gravel pits and the gradually increasing interest of institutions to recover such items from the areas of the gravel pits, along with the interest of the discoverers to make them known⁷². In

⁶³ Aldea, Ciugudean 1988, p. 73, 81, pl. II/2; Aldea, Ciugudean 1995, p. 219, fig. 3/12; Soroceanu 1995, p. 33.

⁶⁴ Bălan 2013, p. 181-184, fig. 1.

⁶⁵ An item discovered by a villager from Pâclişa (Alba Iulia Municipality).

⁶⁶ Aldea, Ciugudean 1988, p. 71, pl. I/2; Aldea, Ciugudean 1995, p. 218, fig. 3/3; Soroceanu 1995, p. 33.

⁶⁷ Unique item, awaiting publication.

⁶⁸ Aldea, Ciugudean 1988, p. 72, pl. I/3; Aldea, Ciugudean 1995, p. 218-219, fig. 3/2; Soroceanu 1995, p. 33.

⁶⁹ Gumă, Dragomir 1985, p. 108, 121-122, fig. 1.

⁷⁰ Soroceanu 1995, p. 30-33, fig. 3/d.

⁷¹ Bălan 2013, p. 184.

⁷² Over the past few decades, the gravel pits of the Mureş riverbed have proven to be a true “goldmine” of metallic items, from prehistory to the Middle Ages. A large number of artefacts have disseminated among the discoverers and few have reached specialists – from the latter, unfortunately,

the case of the Mureş River, a well-known fact over the past several decades has been that from all of the gravel pits have been recovered dozens of metallic artefacts from the magnetic strips, items that are datable from prehistory to the Middle Ages, but most of which had ended up in the riverbed by accident. The bed of the Mureş River has altered course many times and there is insufficient data for the reconstruction of, for instance, the trajectory of the riverbed in the Bronze Age or the places in which certain prehistoric occupational activities took place in the river meadows. Its banks often broke old structures, settlements and gravesites, from which, over thousands of years, not only metal artifacts, but also stone, bone and ceramic artefacts were sedimented into the riverbed. Thus, in the future, more caution is advised in interpreting the contexts of the artefacts recovered from rivers, as well as additional efforts to seek the arguments necessary for the interpretation of certain items as offerings – an aspect which we do not negate in the aforementioned cases, but one that we cannot support at the present time either.

Bibliografie

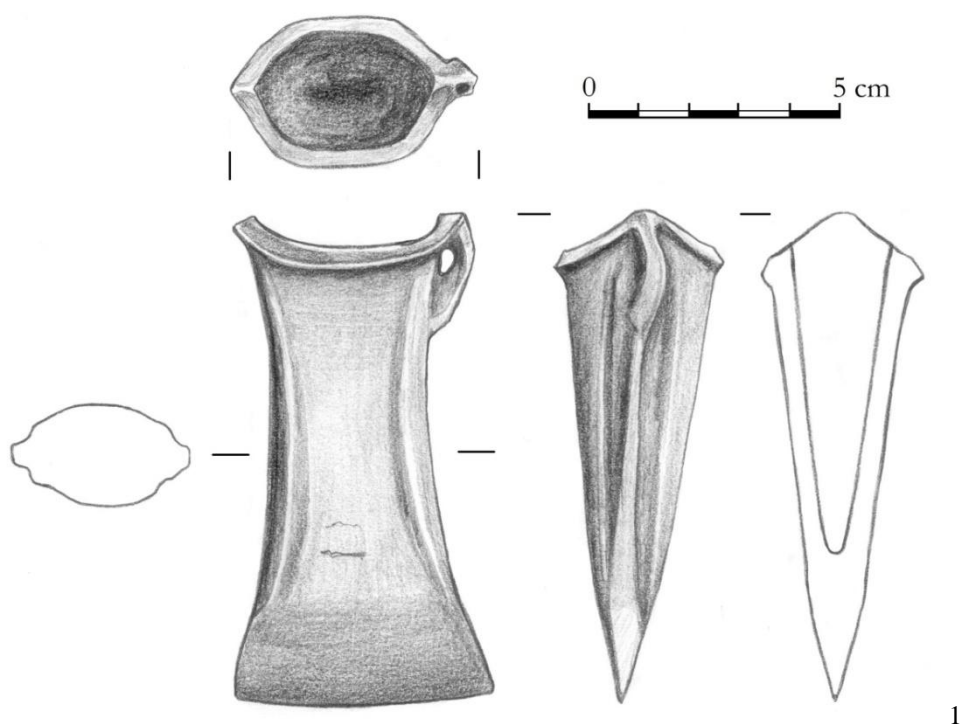
- Aldea, Ciugudean 1988 – I. A. Aldea, H. Ciugudean, *Obiecte din cupru și bronz recent descoperite în județul Alba*, in *Apulum*, XXV, 1988 (1989), p. 71-82.
- Aldea, Ciugudean 1995 – I. A. Aldea, H. Ciugudean, *Der dritte hallstattzeitliche Depotfund von Vințu de Jos, Kr. Alba, Siebenbürgen*, in vol. ed. T. Soroceanu, *Bronzefunde aus Rumänien*, PAS, 10, Berlin, 1995, p. 213-224.
- Aricescu 1970 – A. Aricescu, *Depozite de unelte, arme și podoabe de bronz din Dobrogea*, in *Pontica*, 3, 1970, p. 25-76.
- Bălan 2013 – G. Bălan, *Un celt de bronz descoperit la Pâclișa (mun. Alba Iulia)*, in *Apulum*, L, 2013, p. 181-189.
- Boroffka, Boroffka 2012 – N. Boroffka, R. Boroffka, *Einige Bronzefunde aus Siebenbürgen, Rumänien*, in vol. ed. R. Kujovský, V. Mitáš, *Václav Furmánek a doba bronzová. Zborník k sedemdesiatym narodeninám*, Nitra, 2012, p. 51-60.
- Boroffka, Ridiche 2005 – N. Boroffka, F. Ridiche, *Der Gussformenfund von Plenița, Kreis Dolj, Rumänien /Descoperirea de tipare pentru turnarea bronzului de la Plenița, județul Dolj*, in vol. ed. T. Soroceanu, *Bronzefunde aus Rumänien /Descoperiri de bronzuri din România*, vol. II, BMB SH, 11, 2005, p. 95-132.
- Ciugudean 1999 – H. Ciugudean, *Depozite și obiecte izolate de bronz descoperite pe teritoriul județului Alba*, in *Apulum*, XXXVI, 1999, p. 97-106.
- Ciugudean 2012 – H. Ciugudean, *Noi date privind depozitul de la Henig (jud. Alba)*, in *Terra Sebus*, 4, 2012, p. 169-177.

only the less spectacular ones. The rumours regarding a control of the gravel pits seems believable, given that some of the artefacts presumably found here are truly spectacular: a medieval encrusted sword, fragments of Roman bronze statuettes and statues etc. The absence of a system that would monitor the gravel pits constantly leads to the loss of a priceless aquatic patrimony.

-
- Ciugudean 2013 – H. Ciugudean, *Preistoria și Protoistoria*, in vol. ed. V. Moga, G. T. Rustoiu, *Județul Alba. Istorie, cultură, civilizație*, Alba Iulia, 2013, p. 13-31.
- Ciugudean 2015a – H. Ciugudean, *Depozitele de bronzuri de pe teritoriul județului Alba. Stadiul actual al cercetărilor*, in vol. ed. H. Ciugudean, G. Bălan, *Artizanii epocii bronzului. Descoperiri recente de depozite de bronzuri în Transilvania*, Alba Iulia, 2015, p. 7-16.
- Ciugudean 2015b – H. Ciugudean, *Depozitul de la Lopadea Nouă*, in vol. ed. H. Ciugudean, G. Bălan, *Artizanii epocii bronzului. Descoperiri recente de depozite de bronzuri în Transilvania*, Alba Iulia, 2015, p. 27-32.
- Ciugudean 2021 – H. Ciugudean, *Epoca bronzului în Transilvania: o privire de ansamblu*, in *Apulum*, LVIII, 2021, p. 55-97.
- Ciugudean, Ciută, Kádár 2006 – H. Ciugudean, M. Ciută, M. Kádár, *Considerații privind câteva piese din depozitul de bronzuri de la Pănade (com. Sâncel, jud. Alba)*, in *Apulum*, XLIII, 1, 2006, p. 95-110.
- Ciugudean, Boroffka 2015 – H. Ciugudean, N. Boroffka, *Depozitele de bronzuri Pănade I și II*, in vol. ed. H. Ciugudean, G. Bălan, *Artizanii epocii bronzului. Descoperiri recente de depozite de bronzuri în Transilvania*, Alba Iulia, 2015, p. 33-38.
- Ciugudean, Ciută 2008 – H. Ciugudean, M. Ciută, *Piese de bronz preistorice din colecția muzeului din Alba Iulia*, in *Apulum*, XLV, 2008, p. 345-356.
- Ciugudean et alii 2019 – H. Ciugudean, C. Uhner, C. Quinn, G. Bălan, O. M. Oargă, A. C. Bolog, G. Balteș, *După 25 de ani: Grupul Cugir-Band în lumina noilor cercetări*, in *Apulum*, LVI, 2019, p. 89-130.
- Ciută 2016 – M.-M. Ciută, *Un celt din bronz, recent descoperit la Hăpria (com. Ciugud, jud. Alba)*, in *Apulum*, LIII, 2016, p. 143-150.
- Dergačev 2002 – V. Dergačev, *Die äneolithischen und bronzzeitlichen Metallfunde aus Moldavien*, PBF, XX, 9, Stuttgart, 2002.
- Enăchiuc 1995 – V. Enăchiuc, *Der Bronzefund von Dridu, Kr. Ialomița*, in vol. ed. T. Soroceanu, *Bronzefunde aus Rumänien*, PAS, 10, Berlin, 1995, p. 279-311.
- Gumă, Dragomir 1985 – M. Gumă, I. Dragomir, *Un depozit de bronzuri din prima epocă a fierului descoperit la Liborajdea (comuna Sichevita, județul Caraș Severin)*, in *Banatica*, 8, 1985, p. 107-122.
- Hansen 2005 – S. Hansen, *Noi cercetări asupra metalurgiei epocii bronzului în sud-estul Europei*, in vol. ed. T. Soroceanu, *Bronzefunde aus Rumänien /Descoperiri de bronzuri din România*, vol. II, BMB SH, 11, Bistrița, 2005, p. 301-315.
- Kacsó 2007 – C. Kacsó, *Descoperiri de bronzuri din nordul Transilvaniei (I). Colecția Ferencz Floth, SCM*, 2, 2007.
- Kadar 2007 – M. Kadar, *Începuturile și dezvoltarea metalurgiei bronzului în Transilvania*, Alba Iulia, 2007.

-
- König 2004 – P. König, *Spätbronzezeitliche Hortfunde aus Bosnien und der Herzegowina*, PBF, XX, 11, Stuttgart, 2004.
- Lazăr 2012 – S. Lazăr, *Celturile din perioada finală a epocii bronzului și începutul epocii fierului în Oltenia și zonele învecinate*, in *Arhivele Olteniei* (S.N.), 26, 2012, p. 9-34.
- Levițki 1994 – O. Levițki, *Cultura Hallstattului canelat la răsărit de Carpați*, BiblThrac, VII, București, 1994.
- Levițki, Sîrbu 2010 – O. Levițki, G. Sîrbu, *Date referitoare la prelucrarea bronzului în așezarea Trinca „Izvorul lui Luca”*, in *RA* (S.N.), VI, 1, 2010, p. 71-88.
- Levițki, Sîrbu 2012 – O. Levițki, L. Sîrbu, *Considerații privind stadiul actual și prioritățile cercetării culturii Chișinău-Corlăteni (sec. XII-X a.Chr.)*, in *RA* (S.N.), VIII, 1-2, 2012, p. 58-68.
- Marinescu 2005 – G. Marinescu, *Urnenfelderzeitliche Bronzefunde aus dem Nordosten Siebenbürgens*, in vol. ed. Tudor Soroceanu, *Bronzefunde aus Rumänien /Descoperiri de bronzuri din România*, vol. II, BMB SH, 11, Bistrița, 2005, p. 265-284.
- Marta, Némethi 2011 – L. Marta, J. Némethi, *Descoperiri de bronzuri din Sătmăre*, in *Satu Mare. Studii și Comunicări*, XXVII, I, 2011, p. 89-102.
- Metzner-Nebelsick 2005 – C. Metzner-Nebelsick, *Despre importanța cronologică și cultural-istorică a depozitelor din România în epoca târzie a bronzului și în epoca timpurie a fierului*, in vol. ed. T. Soroceanu, *Bronzefunde aus Rumänien /Descoperiri de bronzuri din România*, vol. II, BMB SH, 11, Bistrița, 2005, p. 317-342.
- Mozsolics 1985 – A. Mozsolics, *Bronzefunde aus Ungarn: Depothorizonte von Aranyos, Kurd und Gyermely*, Budapest, 1985.
- Niculică 2011 – B. P. Niculică, *Două obiecte de bronz descoperite la sfârșitul secolului al XIX-lea la Șipenț (nordul Bucovinei)*, in *SCIVA*, 61, 1-2, 2011, p. 107-128.
- Petrescu-Dîmbovița 1961 – M. Petrescu-Dîmbovița, *Date noi cu privire la depozitul de bronzuri de la Tăuteu (r. Marghita, reg. Crișana)*, in *AM*, I, 1961, p. 81-114.
- Petrescu-Dîmbovița 1977 – M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele de bronzuri din România*, BiblArh, XXX, București, 1977.
- Popa 2010 – C. Popa, *Problematica turtelor de cupru și bronz din Bazinul Carpatic și câteva precizări necesare cu privire la depozitul de la Pânade*, in C. I. Popa, R. Totoianu, *Aspecte ale epocii bronzului în Transilvania (între vechile și noile cercetări)*, BMS, I, Sebeș, 2010, p. 321-347.
- Puskás 2019 – J. Puskás, *Date noi cu privire la primul depozit de bronzuri de la Turia/Torja (județul Covasna)*, in *Angustia*, 23, 2019, p. 199-228.
- Rezi 2010 – B. Rezi, *The Bronze Hoard from Sâmbriaș*, in *Marisia*, XXX, 2010, p. 45-68.
- Soroceanu 1981 – T. Soroceanu, *Der zweite Depotfund von Vilcele, Rumänien*, in *PZ*, 1981, p. 249-261.

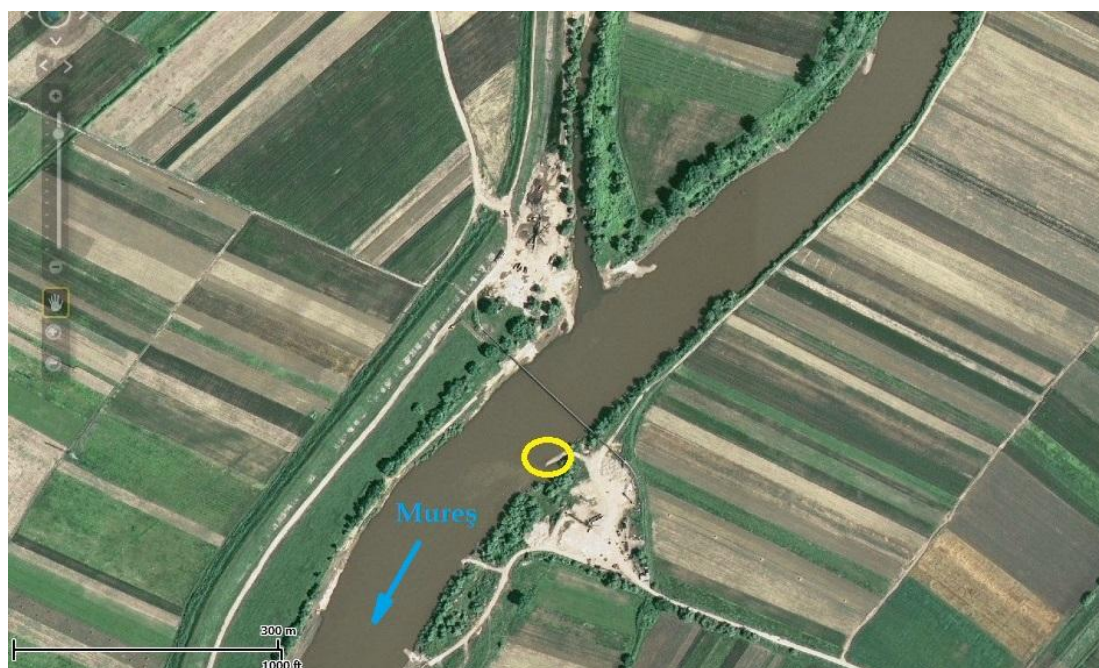
-
- Soroceanu 1995 – T. Soroceanu, *Die Fundumstände bronzezeitlicher Deponierungen - Ein Beitrag zur Hortdeutung beiderseits der Karpaten*, in vol. ed. T. Soroceanu, *Bronzefunde aus Rumänien*, PAS, 10, Berlin, 1995, p. 15-80.
- Soroceanu, Lakó 1981 – T. Soroceanu, E. Lakó, *Depozitul de bronzuri de la Sîg (jud. Sălaj)*, in *ActaMP*, V, 1981, p. 145-168.
- Tarbay 2015-2016 – J. G. Tarbay, *The Late Bronze Age "Scrap Hoard" from Nagydobsza. Part I*, in *CAH*, 2015-2016, p. 87-146.
- Žeravica 1993 – Z. Žeravica, *Äxte und Beile aus Dalmatien und anderen Teilen Kroatiens, Montenegro, Bosnien und Herzegowina*, PBF, IX, 18, Stuttgart, 1993.
- Wanzek 1989 – B. Wanzek, *Die Gußmodel für Tüllenbeile im südöstlichen Europa*, UPA, 2, Bonn, 1989.
- Wollmann, Ciugudean 2005 – V. Wollmann, H. Ciugudean, *Noi cercetări privind mineritul antic în Transilvania (I)*, in *Apulum*, XLII, 2005, p. 95-116.

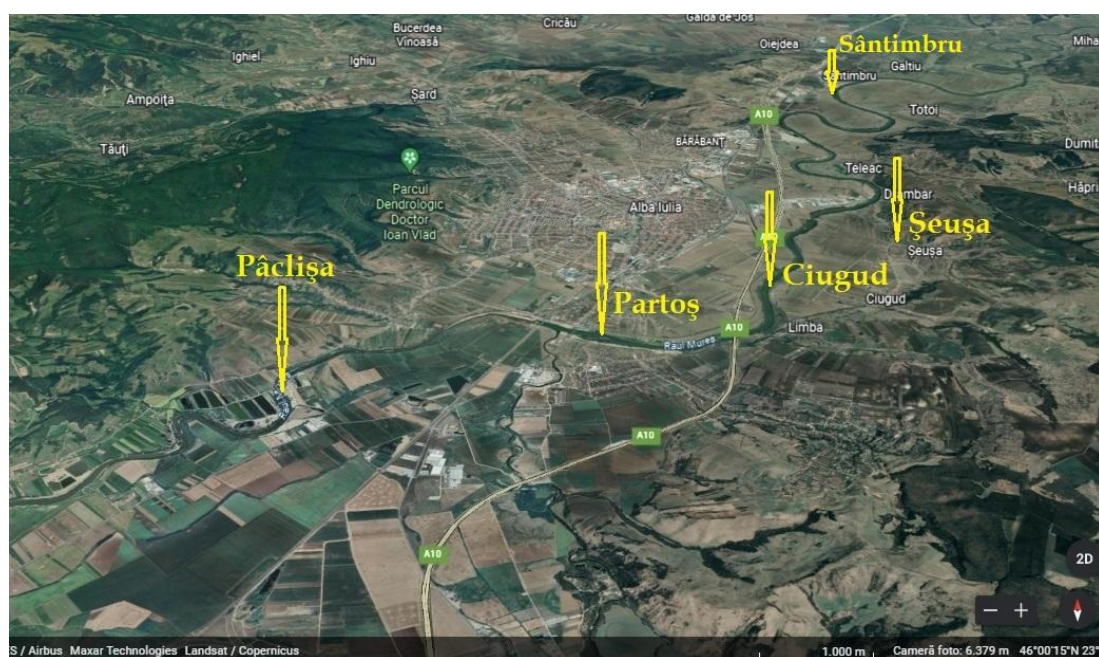
Pl. I. Bronze socketed axe discovered in Ciugud: 1. Drawing; 2. Photo; 3. Detail depicting the fissures on the edge (Photo and drawing: C. I. Popa)

Pl. II. Bronze socketed axe from the hoard from Pănade (1996 lot): 1. Drawing; 2. Photo; 3. Detail depicting the Y-shaped decoration flanked by angular ribs (Photo and drawing: C. I. Popa)

1

2

Pl. III. 1. The location of the discovery of the socketed axe from Ciugud; 2. The map of the Bronze Age metallic discoveries from the proximity of Alba Iulia (processing after Google Earth) (Accessed: 25.09.2022)

Două topoare de tip celt din bronz descoperite în județul Alba și contextul lor

Rezumat

Celturile – cunoscute prin extrem de numeroase descoperiri – cu toate că reprezintă, în accepțiunea unora, descoperiri banale, ele constituie în continuare unul dintre reperele metalurgiei bronzului din preistoria Transilvaniei. Chiar și atunci când astfel de piese provin din descoperiri accidentale, repertorierea lor este absolut necesară, ajutând la înțelegerea unor aspecte diverse, de la concentrarea lor într-un anumit areal, la relația posibilă cu locuirile reperate ori cu practici rituale.

În acest material dorim să punem în circuitul științific două celturi inedite descoperite întâmplător în ultimele decenii în actualul județ Alba. Fiecare descoperire are particularitatea ei, pornind de la context, morfologie, atribuire.

Unul dintre celturi provine de pe plaja Mureșului, din dreptul localității Ciugud (jud. Alba), unde a fost descoperit în anul 2008. Piesa are pliscul puțin dezvoltat, iar în partea opusă o urechiușă de prindere îndoită. Bordura gurii, modelată hexagonal, este îngroșată pe toată circumferința. Corpul este zvelt, îngustat în partea de mijloc, unde prezintă o formă ovală, cu câte două caneluri verticale (arcuite) pe fiecare dintre marginile celor două fețe ale sale. Urme verzui de patină sunt conservate doar în zona urechiușei, respectiv în tubul de prindere. Cel mai probabil, celtul găsit la Ciugud poate fi plasat în intervalul HaA₂-HaB₁.

Găsirea sa pe plaja râului a prilejuit o discuție a descoperirilor de bronzuri preistorice în albia Mureșului în perimetrul Albei Iulia. A fost observată o concentrare a acestora, începând de la vărsarea Târnavei în Mureș, la Mihalț (topor și vârf de lance), continuând cu cele de la Sântimbru (topor), Șeușa (vârf de lance), Ciugud (daltă, celt), Partoș (vârf de lance), Pâclișa (topor, celturi). Unele dintre bronzuri conservau inclusiv partea din lemn în manșonul de fixare, ceea ce poate susține ipoteza unui mediu acvatic îndelungat în care au stat. Cu toate acestea, autorul consideră că nu sunt suficiente argumente ca toate aceste unelte și arme ale epocii bronzului să fie incluse în categoria depunerilor votive în râuri. Motivele unei astfel de rețineri sunt date, în primul rând de cursul încă necunoscut suficient al râului Mureș în preistorie, ajungerea unei piese în apa râului putând fi aleatorie (distrugerea unor așezări, inundații, pierderea uneltelor/armelor pe malul râului, în urma unor activități specifice etc.).

Al doilea celt provine din rândul materialelor arheologice păstrate în biroul profesorului Iuliu Paul, în cadrul Universității „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia, fiind considerat pierdut de unii colegi (prin intrarea sa într-o colecție privată din București). Decorul celtului, format din nervuri dispuse în „Y” este discutat în contextul unor piese similare, care au suscitat interesul specialiștilor în ultimul deceniu. Varietatea mare a motivisticii în „Y” va trebui să facă obiectul unei analize mult mai ample pe viitor, pentru a preciza geneza, evoluția și datarea precisă, în funcție de contexte clare, ale unor astfel de piese. Celtul provine de la Pănade și face parte din lotul donat Universității „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia în anul 1996, de către studentul Radu Aron. Numărul pieselor recuperate din acest depozit, numit între timp *Pănade I* și prezentat mai recent sub toponimul de *Sărătură*, este în prezent de 88 piese din bronz și cupru. Cum cele mai bune analogii pentru decorul acestui celt sunt în orizontul de depozite Moigrad-Tăuteu (HaB₁), fie poate pune sub semnul întrebării datarea recentă timpurie a depozitului, în HaA₁, respectiv contemporan grupului Cugir-Band, fie oferă noi argumente pentru discutarea unor datări timpurii ale unor astfel de piese, pe care unii specialiști le-au și exprimat deja.

Lista ilustrațiilor

Pl. I. Celt din bronz descoperit la Ciugud: 1. Desen; 2. Foto; 3. Detaliu cu fisurile dinspre tăiș (Foto și desen: C. I. Popa)

Pl. II. Celt din bronz din depozitul de la Pănade (lotul 1996): 1. Desen; 2. Foto; 3. Detaliu cu decorul în formă de „Y” flancat de nervuri unghiulare (Foto și desen: C. I. Popa)

Pl. III. 1. Localizarea descoperirii celtului de la Ciugud; 2. Harta descoperirilor de metale din Epoca Bronzului, din apropierea Albei Iulia (prelucrare după Google Earth) (Accesat: 25.09.2022)

DOUĂ BRĂȚĂRI DIN STICLĂ DESCOPERITE ÎN SITUL DE LA CUGIR – CETATE¹

ADRIAN CĂTĂLIN CĂSĂLEAN
Muzeul Civilizației Dacice și Romane, Deva
adicasalean@yahoo.co.uk

Cuvinte cheie: brățară din sticlă, Cugir – Cetate, Haevernick 8b, La Tène, orizontul „dacic”

Keywords: Glass bracelet, Cugir – Cetate, Haevernick 8b, La Tène, the “Dacian” horizon

Situl arheologic de la Cugir – Cetate a fost investigat sistematic din anul 1977 până în anul 1991 de către o echipă condusă de Ion Horațiu Crișan, Florin Medeț și Ioan Andrițoiu. În timpul campaniilor de cercetare au fost excavate mai multe secțiuni și suprafețe ce au condus la descoperirea unei cetăți ce aparține orizontului „dacic”, prevăzută cu fortificații de pământ și piatră, un habitat în exteriorul și interiorul elementelor de fortificație, o necropolă tumulară și structuri cu diverse funcționalități. În cadrul contextelor menționate s-a descoperit o gamă variată de materiale arheologice aparținând sfârșitului celei de-a doua epoci a fierului care indică anumite aspecte legate de credințele, modelele de consum și stilul de viață ale locuitorilor cetății. Din cadrul acestor piese prezentul articol se concentrează pe prezentarea și discuția a două brățări din sticlă descoperite în contextul cetății.

Cugir – Cetate. Istoricul cercetărilor

Situl arheologic de la Cugir – Cetate situat la sud de actuala localitate Cugir, jud. Alba, a fost cercetat de-a lungul a 15 campanii arheologice de către un colectiv condus de Ion Horațiu Crișan, Florin Medeț și Ioan Andrițoiu². Cercetările efectuate au produs o cantitate consistentă de documentație arheologică grafică și fotografică, alături de un jurnal arheologic completat la finalul fiecărei campanii³. Excavațiile purtate în cadrul mai multor secțiuni magistrale și a suprafețelor trasate între acestea au condus la identificarea unei cetăți ce aparține orizontului „dacic”. De asemenea, în contextul cercetărilor s-a mai identificat o necropolă tumulară, bine cunoscută în literatura de specialitate și o așezare ancilară situată în exteriorul incintei fortificate, pe terasele antropice adiacente⁴. Totodată o așezare contemporană cetății este atestată și la baza vestică a dealului Cetate, situată pe un platou întins de unde cel mai probabil începea calea de acces către cetate⁵ (**Fig. 1/1**).

¹ Acest studiu s-a realizat cu susținerea unui grant din partea Ministerului Educației și Cercetării din România, CNCS - UEFISCDI, număr proiect: PN-III-P4-ID-PCE-2020-0566, în cadrul PNCDI III; Doresc să mulțumesc pe această cale și domnului dr. habil. Aurel Rustoiu care mi-a oferit spre studiu și publicare brățările din sticlă cuprinse în această lucrare.

² Crișan *et al.* 2020, p. 11-21.

³ Crișan *et al.* 2020, p. 10. Pentru observații legate de materialul arheologic rezultat din cercetările sistematice vezi Crișan *et al.* 2020, p. 9.

⁴ Crișan 1980, p. 81-87.

⁵ Cășălean 2020, p. 26-29.

Cercetările arheologice au condus la identificarea mai multor rânduri de elemente de fortificare și a unui număr consistent de locuințe, instalații de foc, gropi și anexe cu diverse funcționalități, alături de structuri cu roluri mai speciale precum: clădirea cu absidă, turnul-locuință și zona piațetei⁶. Pornind de la materialul arheologic și a succesiunii stratigrafice identificate s-au observat încă din momentul săpăturilor prezența a două etape distincte de locuire și amenajare a cetății⁷. Într-o primă fază dealul *Cetate* prezenta o formă conică pe și în jurul căreia au fost amenajate diverse locuințe și instalații casnice, încadrate de o fortificație prevăzută cu șanț și val din pământ.

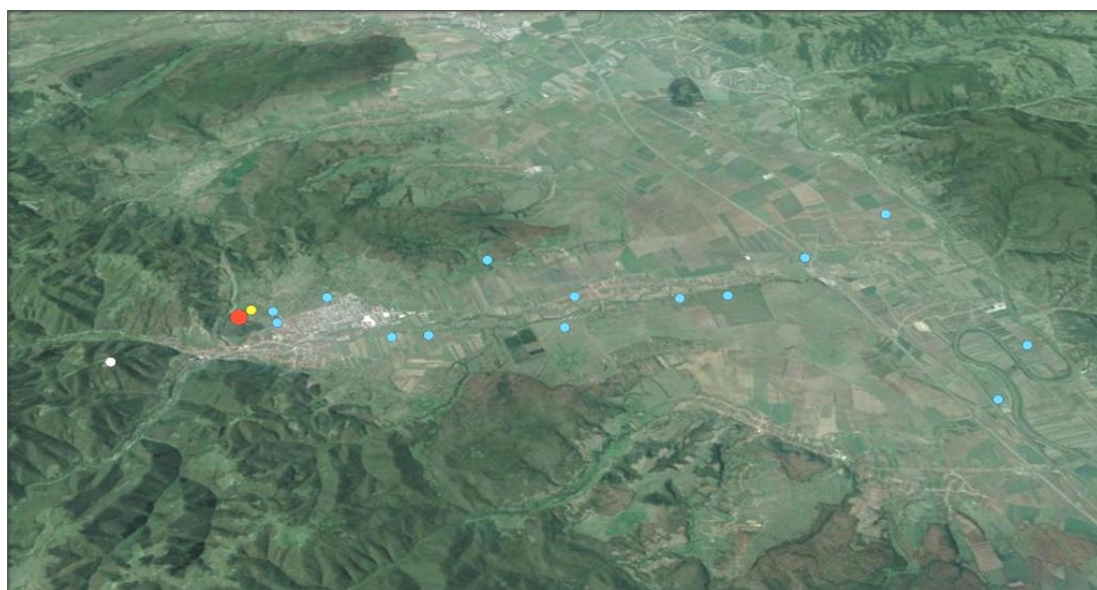
Fig. 1. Organizarea spațiului în cadrul cetății de la Cugir și zonele cu descoperiri din proximitatea cetății. 1. Organizarea spațiului civil și funerar în cadrul cetății de la Cugir: 1 – incinta fortificată; 2 – terase antropice situate în exteriorul incintei fortificate; 3 – platoul inferior cu urme de locuire; 4 – râul Cugir; 5 – necropola tumulară văzută pe direcția nord-sud (după Rustoiu 2015, p. 356, fig. 5); 2. Locația unor așezări rurale din Valea Cugirului aflate în apropierea cetății, fotografie pe direcția sud-nord (după Rustoiu 2015, p. 357, fig. 6)

⁶ Căsălean 2020, p. 43-49.

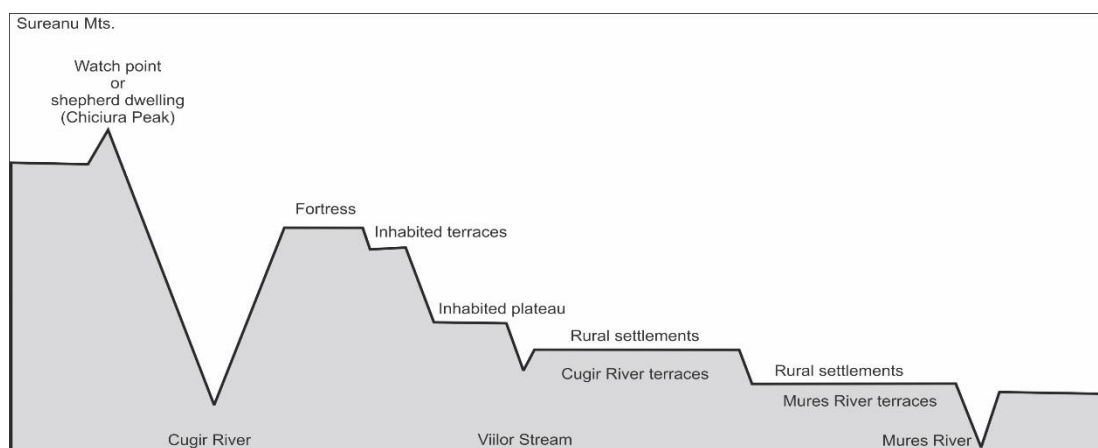
⁷ Crișan *et al.* 2020, p. 36.

Acestei etape îi aparțin o serie de locuințe adâncite și semi-adâncite în stânca nativă, fiind încadrate cronologic între a doua jumătate a sec. II a.Chr. și mijlocul sec. I a.Chr.⁸.

A doua fază a modificat însăși relieful dealului *Cetate*, în cadrul acestei etape fiind excavat în stâncă planul drept, vizibil în prezent, al platoului superior, amenajat cu un strat de lut pe care s-au amplasat, sub formă semi-adâncită sau la suprafață, locuințe și anexele acestora.

1

2

Fig. 2. Amplasarea cetății de la Cugir în teritoriu: 1. Organizarea orizontală, pe direcția sud – nord, a spațiului social și economic al comunității de la Cugir. Distribuția așezărilor rurale corespund cu zona de vizibilitate a cetății. Punctul roșu – cetatea; galben – așezarea ancilară; alb – punct de observație sau stână; albastru – așezări rurale (după Rustoiu, Berecki 2018, p. 75, fig. 10); 2. Model teoretic cu organizarea pe verticală, pe direcția sud – nord, a spațiului social și economic al comunității de la Cugir (după Rustoiu 2015, p. 361, fig. 9)

⁸ Căsălean 2020, p. 57.

O transformare similară suferă și primele trei terase ale dealului, care au fost îndreptate și nivelate cu un strat de lut bine bătut. Unul dintre rezultatele acestui proces a fost marcat de deranjarea sau înlăturarea majorității structurilor din etapele cronologice anterioare ce s-au păstrat mai cu seamă spre extremitățile platoului, suprapuse în unele cazuri de elementele de fortificație sau pe terasele antropice adiacente⁹. Fazei a doua îi aparțin majoritatea locuințelor cercetate la Cugir, printre acestea numărându-se și o clădire prevăzută cu absidă, ce probabil îndeplinea o funcție de cult. Acestea au fost mărginite de un sistem defensiv format dintr-un val de pământ, placat cu piatră de râu la bază și prevăzut cu o palisadă din lemn, ce a condus la desființarea valului din prima fază, a cărei structură a fost în mare parte refolosită. Alături de acest element al fortificației, amplasat în general la marginea platoului superior și pe prima terasă a mai fost construit un zid realizat din piatră de râu legată cu mortar, întins în general pe cea de-a treia terasă. În ductul zidului a fost inserat și un turn-locuință realizat din piatră de râu și lemn. Acestei faze îi aparține și o piață amenajată din nivelarea stâncii și căptușirea ei cu lut bine bătut, amplasată în proximitatea clădirii cu absidă¹⁰. Din punct de vedere cronologic cea de-a doua fază a fost încadrată începând cu mijlocul sec. I a.Chr. până la începutul sec. II p.Chr.¹¹.

Materialul arheologic și contextul de descoperire

Fragmentele celor două brățări au fost descoperite în incinta cetății de la Cugir, în contextul sau în apropierea unor locuințe și elemente de fortificație.

Astfel, prima brățară (**Fig. 3**) a fost descoperită în campania anului 1977 în cadrul secțiunii *Alfa* (**Fig. 4**), în dreptul metrului 1, la o adâncime de -0,95 m, în contextul unei locuințe semi-adâncite, de formă cvasi-rectangulară, în inventarul căreia s-au descoperit următoarele artefacte: fragmente ceramice, fibulă de schemă LT mijlociu și fragmente de lipitură de perete¹². La momentul cercetării s-a observat faptul că etapa finală a locuinței a fost marcată de un incendiu, fiind observate fragmente de bârne incendiate alături de lipitură de perete arsă. De asemenea, structura a fost suprapusă și parțial deranjată de amenajarea valului de pământ din faza a doua de locuire a cetății¹³. Astfel, pornind de la datele oferite de desenele stratigrafice și jurnalul arheologic, întreaga structură a fost încadrată cronologic începând cu a doua jumătate a sec. II a.Chr. și continuând în prima jumătate a sec. I a.Chr.

Brățara descoperită aici a fost realizată dintr-o sticlă de culoare albastru cobalt, translucidă, fiind prevăzută cu trei nervuri orizontale profilate după cum urmează: o nervură mediană mai proeminentă, segmentată în secțiuni în relief, oblice și alungite, decorate cu o linie ondulată realizată dintr-o sticlă de culoare alb, opac. Sunt vizibile parțial trei dintre segmentele menționate, doar unul fiind decorat, ceea ce sugerează aplicarea linilor ondulate în mod alternativ. Nervura mediană se regăsește încadrată de două nervuri laterale, subțiri și înguste, nedecorate. Suprafața interioară a piesei este netedă, în structura matricei observându-se puține particule de oxigen încapsulat. Starea de conservare este precară, fiind păstrată pe o lungime de 20 mm, din care se pot observa nervura mediană cu două segmente parțial păstrate, o nervură laterală păstrată

⁹ Căsălean 2020, p. 36.

¹⁰ Căsălean 2020, p. 37-50.

¹¹ Căsălean 2020, p. 57.

¹² Căsălean 2020, p. 78, L3.

¹³ Crișan *et al.*, p. 37.

complet și una parțial spartă. Suprafața piesei și mai cu seamă cea a decorului ondulat prezintă urme de irizare. Dimensiunile piesei sunt următoarele: diametrul interior=60 mm; lățimea=9 mm; grosimea=5 mm.

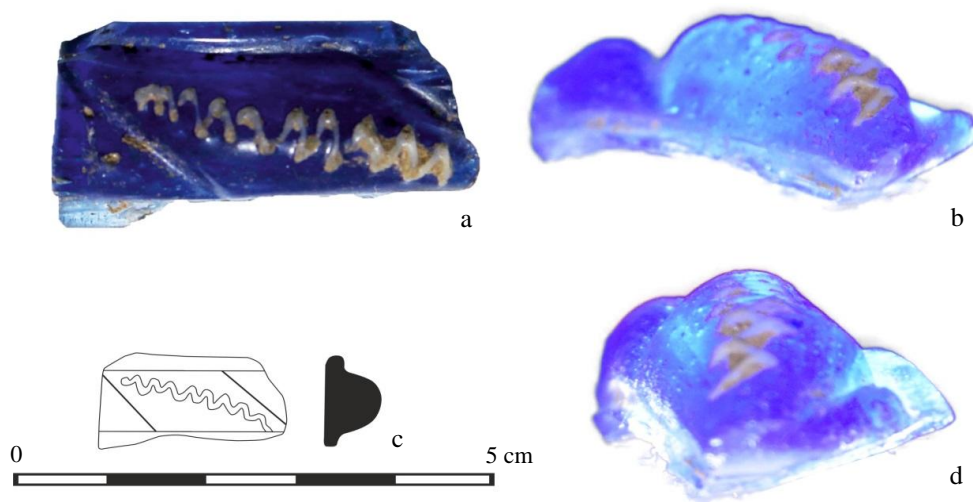

Fig. 3. Fragmentul de brățară descoperit în secțiunea *Alfa**: a, b, d. Imagini foto fără scalare; c. desen (Foto și desen: A. C. Căsălean)

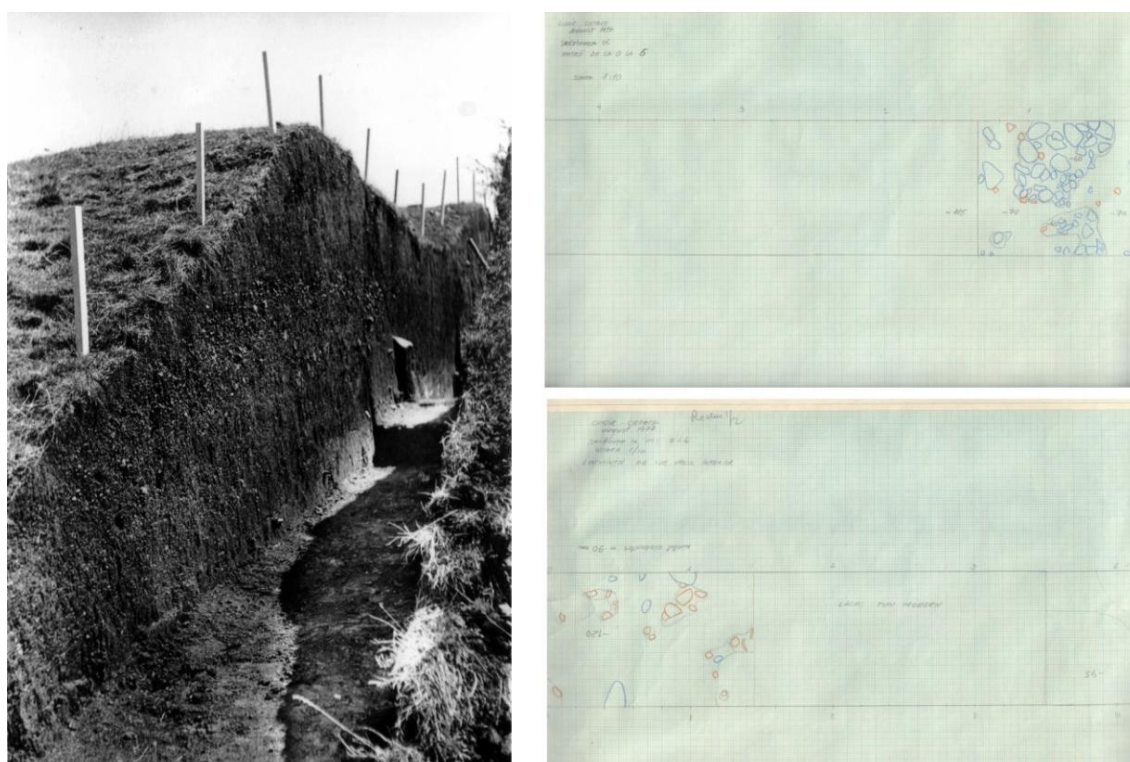

Fig. 4. Fotografie cu valul de pământ din faza II și desenul secțiunii *Alfa* în dreptul metrilor 0 – 5, zona în care s-a descoperit fragmentul de brățară (după Crișan, Medeleț, Andrițoiu 2020, p. 100-101, 126, pl. 8-9, 32)

Cea de-a doua brățară (**Fig. 5**) a fost descoperită în campania anului 1978, în cadrul secțiunii *Beta*, în dreptul metrului 0 (**Fig. 6**), la o adâncime de -0,25 – -0,3 m, într-o zonă cuprinsă între zidul din piatră de râu al cetății și o locuință, ambele structuri fiind încadrate cronologic în a doua fază de locuire. În cadrul metrilor -4 și -1 s-a considerat la momentul cercetărilor descoperirea tălpii zidului din piatră prăbușit ulterior pe pantele abrupte ale dealului cetății. Din punct de vedere cronologic, edificarea zidului din bolovani de râu legați cu mortar a fost atribuită celei de-a doua faze a habitatului, încadrată între mijlocul sec. I a.Chr. și începutul sec. II p.Chr.¹⁴. Adâncimea redusă și locul de descoperire a fragmentului de brățară indică cel mai probabil aflarea ei într-o poziție secundară, probabil antrenată din niveluri mai vechi, cu ocazia construcției zidului. După cum s-a menționat, amenajarea habitatului din faza a doua de locuire a modificat drastic forma platoului superior și a primelor trei terase adiacente, alterând în acest proces nivelurile de locuire anterioare.

Brățara descoperită aici a fost realizată dintr-o sticlă de culoare albastru-cobalt, translucidă, prevăzută cu trei nervuri orizontale profilate din care se mai păstrează doar nervura mediană. Aceasta prezintă segmente profilate oblice, ușor alungite, decorate cu linii ondulate realizate dintr-o sticlă de culoare alb, opac. Suprafața interioară este netedă prezentând un număr ridicat de particule de oxigen încapsulate în matrice. Pe suprafața exterioară se pot observa urme de irizare, atât pe decorul ondulat, cât și pe suprafața nedecorată a piesei. Dimensiunile păstrate ale brățării sunt următoarele: diametrul interior=80 mm; lățimea=14 mm; grosimea=9 mm; lungimea=14 mm.

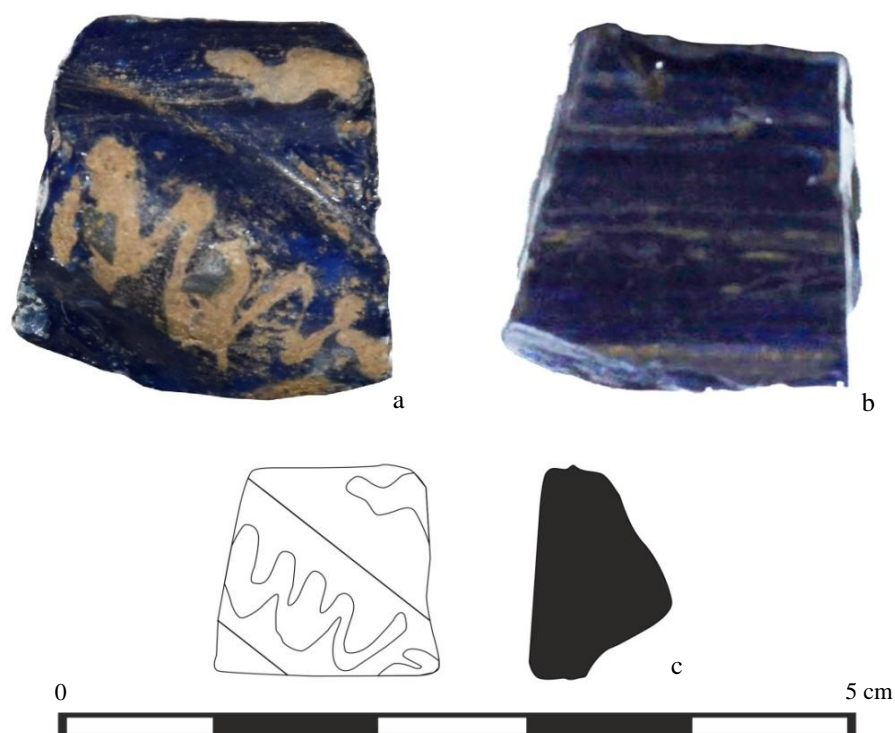

Fig. 5. Fragmentul de brățară descoperit în secțiunea *Beta*: a-b. Imagini foto fără scalare; c. desen (Foto și desen: A. C. Căsălean)

¹⁴ Căsălean 2020, p. 40.

Fig. 6. 1-2. Fotografii cu zona în care s-a descoperit fragmentul de brătară (după Crișan, Medeleț, Andrițoiu 2020, p. 148, pl. 69, 71)

Încadrarea tipologică și cronologică a materialului

Din punct de vedere tipologic brățările prezentate se încadrează în cadrul tipului 8b descris de Th. E. Haevernick¹⁵. Acest tip se găsește bine răspândit în cadrul siturilor orizontului „celtic” din Boemia, zona estică a bazinului Carpatic, observându-se în general o distribuție central-est-europeană¹⁶. Un număr considerabil a fost descoperit în situl de la Némce, realizate exclusiv din sticlă albastră, cu câteva exemplare menționate și din situl de la Staré Hradisko și Manching¹⁷. Un alt lot de piese atestă răspândirea lor și în cadrul contextelor „celtice” din estul Ungariei¹⁸. Din punct de vedere cronologic exemplarele descoperite în siturile și zonele menționate se eșalonează pe parcursul LT C1b și LT C2¹⁹. În cadrul spațiului transilvănean brățările de tipul 8b publicate până la acest moment au fost întâlnite în situri precum: Aiud – *Sub Hăgău*²⁰, Morești – *Cetate*²¹, Șeușa – *Cărarea Morii*²², Orăștie – *Dealul Pemilor*²³, Șimleul Silvaniei – *Uliul cel Mic*, Șimleul Silvaniei – *Observator*, Aghireș – *Sub Pășune*²⁴, Tilișca – *Cățanaș*²⁵, Căpâlna – *Cetate*²⁶. Pentru ultimele cinci situri menționate ce aparțin orizontului „dacic”, cel mai probabil acest tip de brătară se încadrează în LT C2b cu posibilitatea unei utilizări mai îndelungate, către începutul LT D1.

¹⁵ Haevernick 1960, p. 55.

¹⁶ Venclová 2016, p. 49, 83; Karwowski 2004, p. 26-27.

¹⁷ Venclová 2016, p. 49, 83; Gebhard 1989.

¹⁸ Tankó 2006, p. 257-258.

¹⁹ Venclová 2016, p. 49.

²⁰ Ferencz 2007, p. 117; pl. XXI/2-3.

²¹ Horedt 1979, Abb. 22/2; Berecki 2008, p. 28-29; 72; 143, Pl. 51/3.

²² Ferencz 2007, p. 117, pl. XC/3, 4.

²³ Boroffka, Andrițoiu 1998, p. 87-90; Gheorghiu 2005, p. 175, fig. 223/10.

²⁴ Pop, Căsălean 2022.

²⁵ Lupu 1989, p. 27, pl. 27/21.

²⁶ Glodariu, Moga 1989, p. 116, pl. 94/8.

Concluzii preliminare: brățările „celtice” în contextul habitatelor orizontului „dacic”

În cadrul descoperirilor aparținând orizontului „dacic” se poate observa existența unui număr însemnat de brățări din sticlă descoperite în contextul unor cetăți sau al așezărilor aflate în proximitatea acestora²⁷. Aici au fost întâlnite de-a lungul cercetărilor cel mai adesea brățări de tip Haevernick 8b. La acestea se mai adaugă cele de tip Haevernick 6b²⁸, 7a, 7b, 14²⁹ și 15³⁰, din care numai primul tip menționat a fost descoperit într-un număr similar celor de tip 8b și concentrat în cadrul sitului de la Tilișca – *Cățanaș*³¹. Restul tipurilor de brățări menționate se regăsesc și în studiile ce au vizat așezările și cetățile din cuprinsul județului Sălaj³² sau cetatea de la Craiva – *Piatra Craivii*³³. În posibilele zone de producție central-est-europene, aceste tipuri de brățări se încadrează din punct de vedere cronologic în LT C1/C1b – LT C2 cu unele exemplare, precum variantele violet a brățărilor de tip 6b/2 ce continuă în debutul LT D³⁴. Luând în considerare cronologia siturilor orizontului „dacic” menționate, încadrarea lor cronologică se poate restrânge în perioada cuprinsă de trecerea din LT C2a în LT C2b, pe parcursul LT C2b și probabil pentru unele exemplare începutul LT D. Acestea au fost descoperite în mare parte în contextul unor locuințe, structuri anexe, gropi, în nivelurile de cultură sau lipsite de un context clar documentat. În pofida acestui fapt este de menționat însăși contextul cetății ca un habitat ocupat de aristocrația vremii și anturajul acesteia. În cadrul mai multor studii de specialitate s-a observat rolul politic, economic, social, spiritual și simbolic, pe de-o parte, al habitatelor de felul menționat, iar pe de altă parte, al comunităților din cadrul lor³⁵. Acestea controlau o serie de resurse, căi de acces și circulație într-un teritoriu bine delimitat și ocupat de așezări cu diferite funcționalități în ceea ce privește aprovizionarea și suportul cetăților. Mai este de menționat și rolul indivizilor din cadrul aristocrației, prin intermediul cărora se mențineau contactele cu comunități îndepărtate, fluxul de bunuri de import și practicile de consum asociate lor, alături de distribuția acestora, prin diferite moduri, în rândul anturajului, al indivizilor și grupurilor din cadrul comunității, prefigurând caracterul ierarhizat al societății orizontului „dacic”³⁶. Această ierarhie este sugerată și într-un mod simbolic, dat fiind amplasarea și structura cetăților. Într-un fel asemănător poate fi privită și cetatea de la Cugir, asupra căreia o serie de studii de specialitate scot în evidență caracteristicile menționate³⁷. Pornind de la posibilele zone de proveniență ale materialelor discutate, se pot presupune contacte cu comunitățile orizontului „celtic” din zona central- și central-est-europeană și procurarea acestor bunuri prin diferite moduri și de-a lungul mai multor căi de circulație.

²⁷ Această distribuție poate fi cauzată mai ales de stadiul cercetărilor care s-au concentrat mai cu seamă pe cetățile aparținând orizontului „dacic”. Brățara descoperită la Orăștie – *Dealul Pemilor*, pentru moment este o excepție.

²⁸ Varianta 6b/2 redefinită de N. Venclová (vezi Venclová 1990, p. 120-122).

²⁹ Varianta 14a/1 redefinită de M. Karwowski (vezi Karwowski 2004, p. 33-34).

³⁰ Pop, Căsălean 2022.

³¹ Lupu 1989, p. 39-43, pl. 27/20, 22-22b; 29/13.

³² Pop, Căsălean 2022.

³³ Gheorghiu 2005, p. 175, fig. 223/11; Plantos 2016, p. 142; pl. LIX/1-2.

³⁴ Venclová 2016, p. 47-50, 54, 83 (cu bibliografia).

³⁵ Egri 2014; Rustoiu 2015; Rustoiu, Berecki 2018; Rustoiu, Ferencz 2018, p. 127-129.

³⁶ Rustoiu, Ferencz 2022, p. 121-122; Căsălean 2020, p. 51-58 (cu bibliografia).

³⁷ Căsălean 2020, p. 51-58 (cu bibliografia).

În ceea ce privește indivizii care purtau brățări din sticlă, vârsta lor aproximativă și modul în care le purtau, deocamdată este dificilă enunțarea unei concluzii privind modelul de consum din cadrul orizontului „dacic”. Pe de-o parte, contextele de descoperire nu permit indicarea sexului și vârstei acestora, alături de modurile în care brățările erau purtate, dat fiind lipsa unor contexte funerare, mai cu seamă a celor de înhumatie. Studii realizate pe loturi de piese provenind din necropole au putut stabili sexul purtătorilor și, în linii generale, vârsta acestora prin comparația cu analizele antropologice. S-a observat, spre exemplu, o predilecție pentru purtarea brățărilor pe brațul stâng în zona părții superioare a brațului și în zona antebrațului, rareori pe ambele brațe. Se convine asupra faptului că purtătorii erau de sex feminin, cu toate că unele reprezentări indică purtarea de către indivizi de sex masculin sau războinici³⁸. Pentru exemplarele de la Cugir, cel descoperit în secțiunea *Alfa*, datorită diametrului interior mai redus, este posibilă purtarea de către o persoană aflată la vârsta premergătoare maturității.

Brățările din sticlă descoperite la Cugir sunt în fond, doar o parte infimă din întregul ansamblu de podoabe și accesorii din sticlă vehiculate în cadrul orizontului „dacic”. Prin studiul acestora se pot desprinde o serie de interpretări referitoare la modul în care acestea au circulat, cum s-au purtat, cine le-a purtat și ce însemnătate sau simbol au avut pentru purtător. De asemenea, studiul obiectelor de podoabă din sticlă și al brățărilor, în particular, poate contribui la rafinarea cronologiei de debut al orizontului „dacic”.

Bibliografie

Berecki 2008	– S. Berecki, <i>The La Tène settlement from Morești</i> , Cluj-Napoca, 2008.
Boroffka, Andrițoiu 1998	– N. Boroffka, I. Andrițoiu, <i>Cercetări arheologice la Orăștie „Dealul Pemilor”</i> . Punctul X5, campania 1995, în <i>Apulum</i> , XXXV, 1998, p. 87-90.
Căsălean 2020	– A. C. Căsălean, <i>Cetatea Dacică de la Cugir. Habitat și Teritoriu</i> , vol. 2, Cluj-Napoca, 2020.
Crișan 1980	– I. H. Crișan, <i>Necropola dacică de la Cugir. Considerații preliminare</i> , în <i>Apulum</i> , XVIII, 1980, p. 81-87.
Crișan, Medeleț, Andrițoiu 2020	– I. H. Crișan, F. Medeleț, I. Andrițoiu, <i>Cetatea Dacică de la Cugir. Arhiva săpăturilor arheologice (1977-1991)</i> , vol. I, în vol. ed. A. Rustoiu, A. C. Căsălean, A.-V. Georgescu, Cluj-Napoca, 2020.
Egri 2014	– M. E. Egri, <i>Enemy at the gates? Interactions between Dacians and Romans in the 1st century AD</i> , în vol. ed. M. A. Janković, V. D. Mihajlović, S. Babić, <i>The Edges of the Roman World</i> , Newcastle upon Tyne, 2014, p. 172-193.
Ferencz 2007	– I. V. Ferencz, <i>Celții pe Mureșul Mijlociu. La Tène-ul timpuriu și mijlociu în bazinul mijlociu al Mureșului (sec. IV-II î. Chr.)</i> , BB, XVI, Sibiu, 2007.
Gebhard 1989	– R. Gebhard, <i>Der Glasschmuck aus dem Oppidum von Manching</i> , DAM, 11, Stuttgart, 1989.

³⁸ Venclová 2016, p. 102-104.

- Gheorghiu 2005 – G. Gheorghiu, *Dacii pe cursul mijlociu al Mureșului (sfârșitul sec. II a. Ch. – începutul sec. II p. Ch.)*, Cluj-Napoca, 2005.
- Glodariu, Moga 1989 – I. Glodariu, V. Moga, *Cetatea Dacică de la Căpâlna*, București, 1989.
- Haevernich 1960 – Th. E. Haevernich, *Die Glasarmringe und Ringperlen der Mittel- und Spätlatènezeit auf dem europäischen Festland*, Bonn, 1960.
- Horedt 1979 – K. Horedt, *Morești. Grabungen in einer vor- und frühgeschichtlichen Siedlung in Siebenbürgen*, București, 1979.
- Karwowski 2004 – M. Karwowski, *Latènezeitlicher Glasringschmuck aus Ostösterreich*, MPK, 55, Wien, 2004.
- Lupu 1989 – N. Lupu, *Tilișca. Așezările arheologice de pe Cățanaș*, București, 1989.
- Plantos 2016 – C. Plantos, *Importuri elenistice, romane și din mediul „barbar” în așezarea dacică de la Craiva – „Piatra Craivii” (jud. Alba)*, manuscris teză de doctorat, 2016, <https://rei.gov.ro/teze-doctorat> (Accesat: 06.12.2022).
- Pop, Căsălean 2022 – H. Pop, A. C. Căsălean, *Artefacte antice din sticlă descoperite în județul Sălaj*, 2022, în curs de publicare.
- Rustoiu 2015 – A. Rustoiu, *Civilian and funerary space in the Dacian fortified settlement at Cugir*, în vol. ed. D. Micle, *Arheovest III. 1. Interdisciplinaritate în Arheologie și Istorie. In Memoriam Florin Medeleț (1943-2005)*, Szeged, 2015, p. 349-367.
- Rustoiu, Berecki 2018 – A. Rustoiu, S. Berecki, *Symbols of status and power in the everyday life of Late Iron Age Transylvania. Shaping the landscape*, în vol. ed. I. V. Ferencz, O. Tutilă, C. N. Rîșcuța, *Representations, Signs and Symbols. Proceedings of the Symposium on Life and Daily Life*, PD, IV, Cluj-Napoca, 2018, p. 65-78.
- Rustoiu, Ferencz 2018 – A. Rustoiu, I. V. Ferencz, *Burebista at the Banat's Danube. Archaeological and historical data regarding the evolution of settlements in the Iron Gates Region in the 1st century BC*, în *Banatica*, 28, 2018, p. 123-149.
- Rustoiu, Ferencz 2022 – A. Rustoiu, I. V. Ferencz, *Social structures in Late Iron Age Transylvania. Archaeological evidence of social competition and hierarchy*, în *Plural*, 10, 1, 2022, p. 115-146.
- Tankó 2006 – K. Tankó, *Celtic glass bracelets in East-Hungary*, în vol. ed. V. Sîrbu, D. L. Vaida, *Thracians and Celts. Proceedings of the International Colloquium from Bistrița 18-20 of May*, 2006, Cluj-Napoca, 2006, p. 253-263.
- Venclová 1990 – N. Venclová, *Prehistoric glass in Bohemia*, Praha, 1990.
- Venclová 2016 – N. Venclová, *Němčice and Staré Hradisko. Iron Age glass and glass-working in Central Europe*, Praha, 2016.

Two Glass Bracelets Discovered in the Site from Cugir – *Cetate*

Abstract

The site from Cugir – *Cetate* hill was systematically researched from 1977 to 1991 by a team led by Ion Horațiu Crișan, Florin Medeleț and Ioan Andrițoiu. During this period several archaeological sections and surfaces were excavated leading to the discovery of a fortress belonging to the “Dacian” horizon provided with stone and earth fortifications, a living space within and outside the fortified precinct, a tumuli necropolis and structures with various functions. Within the contexts of the mentioned structures a wide array of Late Iron Age material evidences were discovered emphasizing the beliefs, consumption patterns and lifestyle of the inhabitants. From these pieces the current paper aims to present and discuss two glass bracelets discovered in the context of the fortress.

List of Illustrations

Fig. 1. Spatial organization within the Cugir fortress and area with discoveries from the proximity. 1. The organization of the civilian and funerary space within the fortress from Cugir: 1 – fortress precinct; 2 – Anthropogenic terraces situated outside the fortress; 3 – The lower plateau with traces of habitation; 4 – Cugir river; 5 – Tumuli necropolis viewed from north to south (after Rustoiu 2015, p. 356, fig. 5); 2. Location of some rural settlements close to the fortress within Cugir valley, photo taken from south to north (after Rustoiu 2015, p. 357, fig. 6)

Fig. 2. Layout of Cugir fortress within the territory: 1. Horizontal organization, on the south-north direction, of the social and economic space of the community from Cugir. The layout of the rural settlement match with the fortress visibility. Red dot – fortress; yellow – ancillary settlement; white – observation tower or sheepfold; blue – rural settlements (after Rustoiu, Berecki 2018, p. 75, fig. 10); 2. Theoretical model of the vertical organization, on the south-north direction, of the social and economic space of the community from Cugir (after Rustoiu 2015, p. 361, fig. 9)

Fig. 3. Bracelet fragment discovered in section *Alfa*

Fig. 4. Photo with the earth rampart from the second construction phase and the drawing of section *Alfa* within meters 0 – 5, the area where the bracelet was discovered (after Crișan, Medeleț, Andrițoiu 2020, p. 100-101, 126, pl. 8-9, 32)

Fig. 5. Bracelet fragment discovered in section *Beta*

Fig. 6. 1-2. Photos with the area where the bracelet was discovered (after Crișan, Medeleț, Andrițoiu 2020, p. 148, pl. 69, 71)

DESPRE UN CERCEL ROMAN DIN AUR DE LA CÂRJIȚI, JUDEȚUL HUNEDOARA

OANA TUTILĂ

Muzeul Civilizației Dacice și Romane, Deva
oanatulila@yahoo.com

Cuvinte cheie: epocă romană, cercel din aur, nodul lui Hercules, filigran, granulație, construcție funerară cu baldachin

Keywords: Roman period, golden earring, Hercules knot, filigree, granulation, baldachin type funerary building

Din colecția veche a muzeului devenă face parte un cercel din aur de tipul nodul lui Hercules, decorat în tehnica granulației și a filigranului. Obiectul a fost găsit la Cârjiți, jud. Hunedoara, însă lipsesc atât informațiile legate de contextul descoperirii, cât și de momentul și felul în care a intrat în patrimoniul muzeului.

Nu sunt cunoscute alte exemplare din aur în provincia Dacia, bijuterii de acest tip provenind din Moesia Inferior, Moesia Superior, Thracia sau Pannonia. Cele mai apropiate analogii sunt, prin urmare, în provinciile sud-dunărene, ele fiind încadrate, în general, în intervalul secolelor II-III p.Chr.. Cerceii de acest tip au fost descoperiți în contexte funerare.

Colecțiile muzeelor abundă de bunuri de patrimoniu despre care nu se cunosc multe date. Înregistrate fără contextul inițial sau de foarte multe ori fără o minimă informație despre locul de proveniență, artefactelor din categoria „descoperiri întâmplătoare” le rămâne valoarea intrinsecă. Cu toate acestea arheologia de depozit, completată de studiul documentelor din arhivă, cartografice etc. este extrem de ofertantă. Când ești în fața unui obiect despre care știi doar zona aproximativă în care a

fost aflat, tentația să pornești într-o investigație este chiar mai mare.

În rândurile care urmează prezentăm un astfel de obiect – un cercel din aur¹. Piesa face parte din colecția veche a muzeului devenă și este înscrisă în registrul de inventar Romani I cu numărul 2977. Singura informație oferită aici este locul de proveniență a bijuteriei, Cherși(e)ț – azi Cârjiți (**Fig. 1**). Nu este lămurit nici dacă făcea parte din colecția inițială a Societății de Istorie și Arheologie a Comitatului Hunedoara,

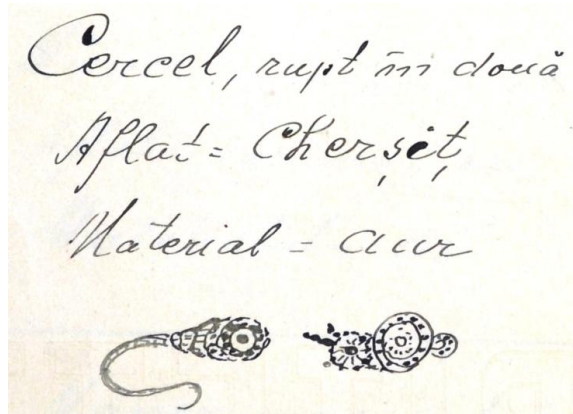

Fig. 1. Captură din registrul de inventar

¹ O imagine a cercelului apare în lucrarea I. V. Ferencz, *Muzeul din Deva: arc peste timp*, Cluj-Napoca, 2017, p. 166 (= I. V. Ferencz, *The Deva Museum: arch over time*, Cluj-Napoca, 2019, p. 160), la explicație fiind menționat, ca loc de descoperire, în mod eronat, „Ulpia Traiana Sarmizegetusa”.

Fig. 2. Cercelul de aur de la Cârjiți (Foto: O. Tutilă)

(cum suntem tentați să credem, judecând după numele localității înscris în registru) sau a intrat în patrimoniul muzeului în perioada interbelică.

Cercelul, de tip verigă cu sistemul de închidere format din anou și cârlig, este realizat din sârmă, tablă și perle sferice din aur, fiind decorat în tehnica filigranului și a granulației (**Fig. 2**). Este din aur, cu masa de 5,02 g și lungimea (în forma actuală) de 2,8 cm. Piesa era deformată din vechime și ruptă în două bucăți (**Fig. 3**). La purtare, artefactul de formă circulară trebuie să fi avut diametrul puțin sub 2 cm. Capul, care constituie partea decorată, este lătit și modelat în forma cifrei 8 (sau sub formă de ochelari). Suportul pe care este sudată bogata ornamentație este format din două benzi, compuse fiecare din patru fire alipite, care se intersectează sub forma unui nod neștrâns – nodul lui Hercules.

La un capăt are o buclă din 5 fire alăturate, patru lise și unul striat pe toată lungimea lui, iar la celălalt o tortiță torsadată, care se subțiază treptat și se termină sub forma unui cârlig. Punctul de sudură dintre toartă și capul decorat este ascuns de un nod conic cu trei etaje filigranate. La exterior, cele două bucle ale nodului, precum și zona de intersecție dintre fire sunt acoperite de trei ornamente, compuse din câte un cerc din sârmă perlata și altul filigranat, care sunt concentrice. Peste acesta din urmă este așezată o spirală din sârmă crestată, creându-se astfel câte o protuberanță conică puțin înaltă, cu câte o granulă în vârf (**Fig. 2/1-2**).

Două plăcuțe din foaie de aur, romboidale, decorate cu câte o rozetă și o sferă de aur în centru, sunt sudate la interior (**Fig. 2/3**). În mijloc este aplicat un alt ornament filigranat mai mic, similar celor de pe fața principală, excepție făcând spirala, înlocuită aici cu un cerc simplu din sârmă lisă, în centrul căruia este dispusă bobita din aur.

Atât pe partea exterioară, expusă, cât și pe cea interioară, muchiile și, implicit, protuberanțele decorative sunt acoperite pe toată lungimea cu granule dispuse consecutiv, așezate fiecare pe câte un mic cerc din fir de aur.

Fig. 3. Cercelul de aur în anul 2008, înainte de restaurare (Foto: A. Stroia)

Ornamentul în sine (*nodus Herculeus* sau *Herculaneus*) este un nod nestrâns, format din două fâșii (câteva fire metalice alăturate) împletite astfel încât bucla pe care o face una să treacă dedesubt, iar cealaltă peste terminațiile benzii opuse. Datorită valențelor sale simbolice și magice, obiectele decorate sau realizate în forma nodului lui Hercules aveau rol apotropaic, dar puteau fi legate și de ritualul căsătoriei². Temă ornamentală longevivă și larg răspândită, nodul lui Hercules atinge maximul popularității în perioada elenistică, însă este întâlnit și mai târziu, în lumea romană. O categorie de bijuterii aparte se dezvoltă într-un spațiu restrâns însemnând un teritoriu relativ compact din provinciile romane Moesia Superior, Pannonia Inferior, Thracia, Moesia Inferior și Dacia. Aceste podoabe își au, firește, rădăcinile în zona elenistică, a Mediteranei de est și se dezvoltă sub influența elementelor autohtone³, reminiscențe ale artei celtice orientale⁴.

Un prim studiu dedicat cerceilordecorați în tehnica filigranului și a granulației, din spațiul sârbesc, este semnat de Aleksander Jovanović⁵. În ciuda faptului că numărul obiectelor analizate este mic, concluziile la care ajunge sunt extrem de interesante, dovedindu-se ulterior, la analiza unui lot mai mare de piese, la fel de valabile. De pildă, presupune existența unui centru de producție în zona Naissus⁶ sau remarcă nu doar influențele modelelor elenistice, ci face și paralele cu tehnica și ornamentele de perioadă La Tène din zona balcanică (teritoriile provinciilor Dalmația și Pannonia de mai târziu)⁷.

În 1991, Ljudmila Ruseva-Slokoska alcătuia o tipologie pentru cerceii din colecția Muzeului Național de Arheologie din Sofia și includea cele cinci exemplare studiate (din care două perechi) în tipul I varianta 4D⁸. Câțiva ani mai târziu, Ivana Popović, raportându-se la un număr mai mare de piese descoperite într-un areal mai extins, rafinează tipologia acestor cercei, reușind să stabilească trei tipuri principale, cel de-al doilea cu trei variante⁹ și nuanțează discuția despre bijuteriile (nu doar cerceii) romane decorate cu motivul nodului lui Hercules.

Variantele acestor cercei evoluează de la cei cu nodul complet vizibil, decorul granulat sau/și filigranat acoperind doar pe alocuri structura din fire alăturate, considerați mai timpurii, până la cei a căror ornamentație ia locul nodului simbolic,

² DA, sv *nodus*; Popović 1998, p. 77.

³ Popović 1998, p. 77; Popović 2003, p. 52-53; Popović 2010, p. 59.

⁴ Ruseva-Slokoska 1991, p. 28.

⁵ Jovanović 1977-1978.

⁶ Jovanović 1977-1978, p. 149.

⁷ Jovanović 1977-1978, p. 144-145.

⁸ Ruseva-Slokoska 1991, p. 28, 114-115, cat. nos. 26 (a-b), 29 (a-b).

⁹ Popović 1998, p. 78-80, fig. 3.

acesta fiind doar ghicit sub abundența sferelor de aur, a bobinelor conice și a protuberanțelor filigranate. Acum nodul în sine își pierde prioritatea, aspectul de ochelari, la care se reduce schematic câștigând teren, accentul principal ornamental se deplasează pe decorul cu conuri.

Pentru o parte dintre piesele publicate până în prezent nu se cunosc contextele arheologice sau condițiile de descoperire. Ele fie au intrat în colecțiile muzeelor fără alte mențiuni¹⁰ sau poate doar cu specificarea arealului aproximativ de descoperire (cum este și cazul exemplarului nostru), fie sunt găsite în timpul activităților de braconaj arheologic¹¹, fie sunt obiecte colecționate de pasionați și achiziționate de la comercianții de antichități¹², unde au ajuns tot în urma unor distrugerii intenționate de contexte arheologice. Cele mai multe piese provin însă din contexte funerare, mai ales morminte de incinerare¹³, în timp ce doar un singur cercel făcea parte dintr-un tezaur¹⁴.

Cerceii de acest tip sunt, în general, datați în intervalul secolelor II-III¹⁵. În contextele funerare, în funcție de inventarul cu care sunt asociate în morminte, cronologia acestor bijuterii se poate restrânge considerabil. Analizând un număr mic de exemplare, A. Jovanović plasa genul acesta de cercei de la finalul secolului al II-lea până în prima jumătate a următorului veac¹⁶. Descoperirile din deceniile următoare au dus la nuanțarea cronologiei. Cercelul găsit în mormântul de la Ravniște este datat în prima jumătate a secolului al III-lea¹⁷, iar cel de la Kolovrat în cea de-a doua jumătate¹⁸. I. Popović, pornind de la descoperirea întâmplătoare de la Prahovo și a pieselor asociate, împinge perioada de utilizare a cerceilor de tipul nodul lui Hercules până la finele secolului al III-lea și chiar la începutul veacului următor¹⁹. Cu toate astea, sunt cazuri în care cronologia elementelor care alcătuiesc un inventar funerar nu este aceeași. De pildă, perechea de cercei din mormântul cercetat în regiunea Varna a fost datată în secolul al II-lea, în timp ce opaițul care completa inventarul funerar putea fi încadrat cronologic între primul și al treilea sfert al secolului al III-lea²⁰. Nu ar fi exclus ca perechea de cercei de la Varna să fie chiar mai timpurie²¹, poate chiar de perioadă elenistică târzie²², și printr-un concurs de împrejurări să fi ajuns în acest context funerar

¹⁰ Popović 2001, p. 126-127, cat. nos. 40, 42 (=p. 258, cat. nos. 40, 42).

¹¹ Popović 1998, p. 78.

¹² Popović 2001, p. 126, cat. no. 41 (=p. 258, cat. no. 41) (piesa a făcut parte din colecția căpitanului Todić și ar fi putut fi descoperită la Viminacium); Tănase, Flutur 2016, p. 292 (colecția de antichități a lui Imre Pongrácz, comandantul garnizoanei de la Orșova, intrată în patrimoniul Muzeului Național al Banatului din Timișoara, cuprinde trei cercei din aur de tipul nodul lui Hercules, care provin din Serbia, de la Negotin și din Bulgaria, de la Vidin, via bijutierul Kugler din Orșova. De altfel, în cazul unei alte piese din colecție este amintit un furnizor sârb de antichități de la care Pongrácz achiziționa direct).

¹³ Ruseva-Slokoska 1991, p. 114 (Varna); Popović 1998, p. 79-80 (Mala Kopašnica, Ravniște, Kolovrat, Viminacium, Lozni Rasadnik, Komini).

¹⁴ Popović 1998, p. 79 (tezaurul de la Nova Božurna).

¹⁵ Popović 1998, p. 86; Hamat 2011, p. 62.

¹⁶ Jovanović 1977-1987, p. 148.

¹⁷ Popović 1998, p. 86.

¹⁸ Popović 1998, p. 86.

¹⁹ Popović 1998, p. 86, a se vedea și nota 51.

²⁰ Ruseva-Slokoska 1991, p. 114, cat. no. 26a și b.

²¹ Secolul I p.Chr., cf. Ruseva-Slokoska 1991, p. 28.

²² Perechea de cercei de la Varna au o analogie bună în cerceii de la Căpâlna, jud. Alba. Sigur e de reținut, în acest context, și opinia lui A. Rustoiu cu privire la locul și condițiile descoperirii lor, pe lângă încadrarea cronologică în secolele II-I a.Chr. (a se vedea Rustoiu 2016, p. 75-76, nota 7; Rustoiu, Rustoiu 2018, p. 62-63). De asemenea, în privința datării nu se poate omite limita superioară secolul I p.Chr. avansată de M.-M. Ciută, citând expertizele în acest caz de braconaj (a se vedea Ciută 2018a și b).

roman. Practic, descoperirea de aici este excentrică și din punct de vedere geografic, ieșind mult din zona de difuziune a podoabelor de epocă romană realizate sub influența modelelor est-mediteraneene, aflându-se în plin areal de manifestare a bijuteriilor elenistice târzii.

Cartând descoperirile de cercei de tipul nodului lui Hercules, datați la acest nivel cronologic, I. Popović stabilește aria de distribuție²³ (care rămâne aceeași în ciuda celor câteva descoperiri ulterioare cu care s-a îmbogățit seria²⁴): granița apuseană o constituie văile Ibarului și Drinei, Kolovrat și Ravniște fiind cele mai vestice puncte, iar cea răsăriteană este oarecum segmentată, la sudul Dunării fiind marcată de zonele Vidin și Botevgrad, în timp ce la nordul fluviului de sectorul de la est de Carpați²⁵. Cerceii descoperiți în necropolele carpice din Moldova²⁶, la care se adaugă cei din necropolele intraprovinciale din Oltenia²⁷ și Transilvania²⁸, formează un grup omogen și consistent, cu o morfologie distinctă. Problematika acestui tip de podoabe prezente în cimitirele din provincia Dacia, asocierile de piese, ca de altfel și apartenența etno-culturală a necropolelor, au constituit subiectul mai multor studii apărute în ultimele două decenii²⁹.

Cercelul de la Cârjiți aparține tipului Ilc din tipologia realizată de I. Popović³⁰. Analogiile cele mai bune sunt perechea de cercei de proveniență necunoscută, aflată în patrimoniul Muzeului Național din Belgrad³¹, precum și piesele de la Prahovo (Aquae)³², Botevgrad³³ și perechea de la Negotin (din colecția Pongrácz)³⁴. În privința cronologiei, cercelul de la Prahovo și perechea de la Belgrad au fost datați în a doua jumătate a secolului al III-lea³⁵, în timp ce pentru celelalte exemplare amintite nu s-a putut restrânge cronologia, fiind înscrise în intervalul larg al secolelor II-III. În lipsa altor informații care să vină în sprijinul unei cronologizări mai precise, cercelul de la Cârjiți aparține aceluiași limite temporale. Luând în considerare datele cunoscute până în prezent, credem că acest cercel provine dintr-un context funerar.

²³ Popović 1998, p. 91, fig. 17.

²⁴ Amintim aici și fragmentul de la un cercel de argint, constând în 8 fire, descoperit la Bengești-Ciocadia, jud. Gorj, într-un mormânt de incinerare din necropola romană (a se vedea Marinoiu 2004, p. 165, pl. LXXI/10; Marinoiu 2009, p. 81).

²⁵ Popović 1998, p. 87.

²⁶ Descoperirile sunt numeroase, selectăm aici ca exponențiale piesele din necropolele de la Pădureni, jud. Vrancea și Poieniști, jud. Vaslui (Bichir 1973, p. 113, pl. CLXXVI-CLXXVII, CLXXXI) și Dămieniști, jud. Bacău (Mitrea 1988, p. 77, fig. 4/4-5, 5/3, 8).

²⁷ Cei mai mulți cercei sunt descoperiți în necropola de la Locusteni, jud. Olt (Popilian 1980, p. 91-93, pl. VI/M. 33, XI/M. 76, XVIII/M. 122, XXIII/M. 162, XXIV/M. 177, XXVI/M. 184, 185, XXVII/M. 194, XXXII/230, 233), dar sunt amintiți și doi în cea de la Dioști, jud. Dolj (Popilian 2012, p. 145) sau unul într-un mormânt din cimitirul de la Romula (Babeș 1971, p. 36, nota 74; Babeș, Bondoc, Nicolae 2020, p. 144, fig. 46).

²⁸ Obreja, jud. Alba (Protase 2002, p. 117-118, 137, 197, pl. LIX/68, LXVI/171); Sopor de Câmpie, jud. Cluj (Protase 1976, p. 17, 65, fig. 4/4-10)

²⁹ Opreanu 1997, p. 119-126; Opreanu 1998, p. 98-99, 114 și urm.; Sonoc 2007, p. 103-107; Hamat 2011, p. 60-67.

³⁰ Popović 1998, p. 86.

³¹ Popović 2001, p. 126, cat. no. 40 (=p. 258, cat. no. 40).

³² Popović 1998, p. 86.

³³ Ruseva-Slokoska 1991, p. 115, cat. no. 28.

³⁴ Tănase, Flutur 2016, p. 292, nr. 2-3, pl. II/3-4, III/3-4.

³⁵ Popović 1998, p. 86.

Cârjiți și arheologia zonei

Unica informație relevantă de registrul de inventar este arealul din care provine bijuteria, acest fapt prilejuindu-ne o scurtă incursiune în arheologia Cârjițiului.

Satul este atestat documentar pentru prima dată în 1453, cu numele Kersecz, aparținând domeniului cetății Deva³⁶. Într-un alt document, din 1650, acesta este consemnat cu toponimul Kersetz³⁷. Mai târziu, pe hărțile militare austriece, de pildă, numele localității apare sub diferite grafii: Kersetz³⁸, Cherșetz³⁹ (**Fig. 4**) ori Kersecz (Cârșiți)⁴⁰.

Fig. 4. Satul Cârjiți (*Cherșetz*) pe a doua ridicare topografică austriacă (★ – punctul *Grohotea* – construcțiile romane; ★ – dealul *Dumbrăvița* – cariera de piatră) (prelucrare după *Europe in the XIX. century* | Arcanum Maps) (Accesat: 05.10.2021)

Cârjiți a intrat în literatura arheologică în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, aici fiind semnalate puncte cu artefacte preistorice⁴¹ și romane⁴², precum și descoperiri monetare izolate (imitații după tetradrahme de Thassos și de la Alexandru Macedon⁴³, iar un veac mai târziu, în 1969, o monedă dacică de tip Hunedoara – Rădulești care a fost găsită de către un localnic în grădina sa⁴⁴).

³⁶ Răduțiu 1998, p. 67, p. 80, anexe VII; Lupescu 2001-2002, p. 18.

³⁷ Răduțiu 1998, p. 80, anexe VII.

³⁸ Großfürstentum Siebenbürgen (1769-1773) – First Military Survey | Arcanum Maps (Accesat: 05.10.2021).

³⁹ Europe in the XIX. century | Arcanum Maps (Accesat: 05.10.2021).

⁴⁰ Habsburg Empire (1869-1887) – Third Military Survey (1:25000) | Arcanum Maps (Accesat: 05.10.2021).

⁴¹ Téglás 1876-1877, p. 27-28; Torma 1879, p. 199; Téglás 1885-1886, p. 27-28.

⁴² Téglás 1885-1886, p. 25-27; Téglás 1891, p. 76-77.

⁴³ Téglás 1887-1888, p. 55; Roska 1942, p. 121, nr. 92; Winkler 1966, p. 86.

⁴⁴ Inv. MCDR 23175 (achiziție de la Ignat Aurel, proces-verbal nr. 244/6 iunie 1969); Preda 1973, p. 302; Gheorghiu 2005, p. 31.

Descoperirile preistorice⁴⁵ se concentrează în punctul *Grohotea/La Grohote* (*Grohotya*), ele fiind suprapuse de construcții de epocă romană⁴⁶. Téglás Gábor plasa în hotarul de apus, pe malul stâng al pârauului⁴⁷, pe ambele părți ale drumului spre Chergheș, urme ale unor clădiri romane, fragmente de tencuială, cărămizi (inclusiv o cărămidă mare pe care apar scrijelite literele I·S⁴⁸), țigle și olane⁴⁹. În imediata apropiere, pe partea cealaltă a văii, lângă drumul de hotar, au fost semnalate monumente funerare⁵⁰ (**Fig. 5/1**).

În 1886, solgăbirăul Barcsay Béla îi atrăgea atenția lui Téglás în legătură cu ruinele unui mormânt *in situ*, care includea patru coloane peste care era așezată o placă de 2 x 0,85 x 0,15 m⁵¹, având în jur bucăți ale construcției de bază și mai multe blocuri prelucrate⁵². De asemenea, ansamblul cuprindea lei funerari care, până când a ajuns Téglás la fața locului, fuseseră duși în Cârjiți. El face și un inventar al componentelor din piatră de care a fost spoliat „mausoleul”: în 1874, Petreu János a zidit o placă cu inscripție; în iarna dintre 1880-1881 a fost dusă la Deva o placă cu inscripție; în 1886, Petreu Sándor a luat 6 plăci sculptate; iar doi lei funerari au fost folosiți în zidărie de către Medrea Paszk⁵³. Judecând după elementele enumerate și descrierea celor surprinse în picioare și articulate între ele, credem că trebuie să fi fost vorba despre o construcție funerară de tipul celor cu baldachin, cu antablament orizontal⁵⁴. Presupunerea existenței unui mic cimitir aici este logică, iar cel mai apropiat exemplu (ca distanță) de astfel de necropolă, în care o construcție funerară impunătoare domină peisajul, avem la Cinciș, jud. Hunedoara⁵⁵. Aici a fost documentată o incintă funerară din piatră, bicompartimentată, care adăpostea patru morminte. Pe una din laturi a fost surprins un soclu pe care fuseseră așezate cel puțin două statui funerare din marmură⁵⁶, construcție despre care Carmen Ciongradi, pe bună dreptate, conchidea că este un mormânt de tipul celor cu baldachin, cum sunt alte două documentate în Dacia, în necropolele Coloniei Dacica Sarmizegetusa⁵⁷.

Urmele unei cariere din care se extrăgea piatra în perioada romană (marnă calcaroasă cu granulație grosieră – *cerithium*⁵⁸), au fost surprinse pe dealul *Dumbrăvița* (*Dumbovicza*)⁵⁹. Téglás descria zona de exploatare astfel: trepte înalte de 0,35-0,40 m,

⁴⁵ Téglás 1876-1877, p. 27-28; Torma 1879, p. 199; Téglás 1885-1886, p. 27-28; Roska 1942, p. 121, nr. 92; Roman 1976, p. 80; Andrițoiu 1978, p. 67; Andrițoiu 1992, p. 121; Boroffka 1994, p. 31; Rișcuța 1997-1998, p. 104; Maxim 1999, p. 148; Ciugudean 2000, p. 68; Luca 2005, p. 14; Rișcuța, Andrițoiu 2007, p. 39.

⁴⁶ Téglás 1885-1886, p. 25-27; Téglás 1891, p. 76-77; Téglás 1902, p. 150-151; Tudor 1968, p. 127; Popa 2002, p. 53.

⁴⁷ Téglás 1885-1886, p. 25.

⁴⁸ Téglás 1885-1886, p. 27; Téglás 1902, p. 151; IDR III/3, 43.

⁴⁹ Téglás 1902, p. 150-151; Tudor 1968, p. 127; IDR III/3, 40-43; Popa 2002, p. 53.

⁵⁰ Téglás 1885-1886, p. 25; Téglás 1902, p. 151.

⁵¹ În 1902 placa este publicată cu dimensiunile 2 x 0,85 x 0,85 m (a se vedea Téglás 1902, p. 151).

⁵² Téglás 1902, p. 151.

⁵³ Téglás 1902, p. 151; IDR III/3, 41-42.

⁵⁴ Kremer 2001, p. 335-337, Abb. 83, 159; Ciongradi 2007, p. 81-83, Taf. 14 (G. Kremer documentează pentru Noricum doar construcții de tip baldachin, cu planul etajului superior de formă pătrată, Kremer 2001, p. 336).

⁵⁵ Floca, Valea 1965, p. 171-173, fig. 6.

⁵⁶ Floca, Valea 1965, p. 171; despre statuile de marmură la Daicoviciu 1929, p. 305-306, fig. 8; Diaconescu 2004, p. 72-73, nr. 35, pl. XLVIIIa, 2 și p. 114, nr. 19, pl. XLVIIIa, 4.

⁵⁷ Ciongradi 2007, p. 82-82 și nota 651 cu toată bibliografia.

⁵⁸ Téglás 1885-1886, p. 26; Téglás 1891, p. 77.

⁵⁹ Téglás 1902, p. 151, 185; Tudor 1968, p. 127; Wollmann 1973, p. 108; Popa 2002, p. 53.

late de 3,5 m și lungi de 5,5 m, cu urme fine de dăltuire și secționare⁶⁰. De altfel, el afirma că monumentele funerare de la *Grohotea* fuseseră realizate din piatră scoasă din

1

2

3

4

Fig. 5. 1. Vedere panoramică de sub dealul *Dumbrăvița* asupra văii Băieșului și a punctului *Grohotea*; 2-4. Urme de exploatare a pietrei din cariera de pe dealul *Dumbrăvița* (Foto: O. Tutilă)

⁶⁰ Téglás 1902, p. 151.

acest loc, aflat în direcția opusă mormântului⁶¹. În primăvara acestui an am putut documenta frontul principal sudic al carierei de pe dealul *Dumbrăvița*⁶². Vestigiile exploatării antice sunt vizibile și în prezent (amprente blocurilor de piatră extrase, urme ale penelor metalice dispuse în linie) (**Fig. 5/2-4**).

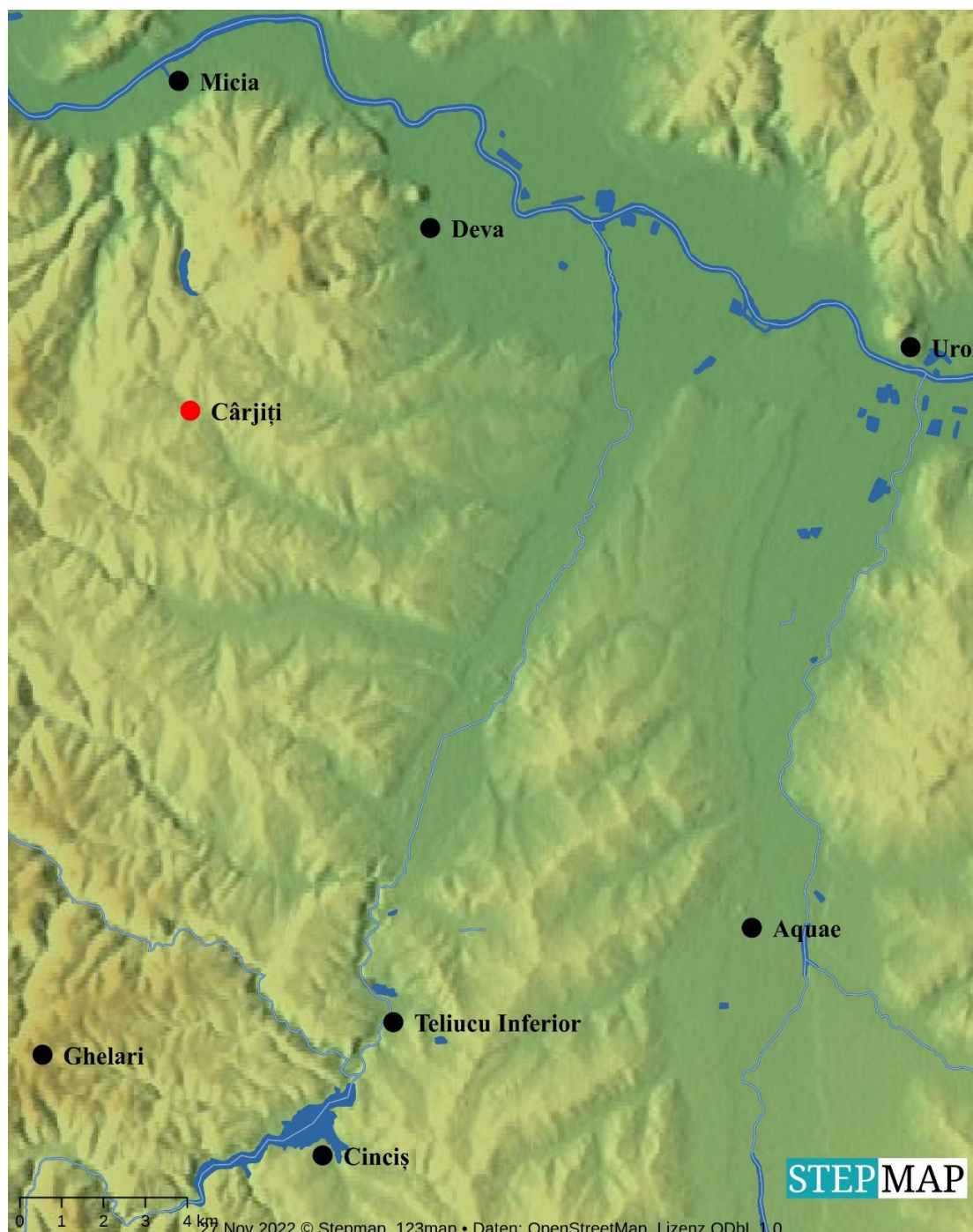

Fig. 6. Locul descoperirii cerceului și principalele situri de epocă romană din zonă

⁶¹ Téglás 1902, p. 151.

⁶² La periegeză au participat și colegii dr. Antoniu Tudor Marc și dr. Cătălin Cristescu.

Prin urmare, avem în acest punct o locuire romană, cu o necropolă în imediata apropiere, deservite de o microcarieră de piatră⁶³. Despre amploarea așezării și caracterul său ori despre dimensiunea exploatării și destinația pietrei de aici nu putem să vorbim în lipsa cercetărilor arheologice și a analizelor petrografice. Cu toate acestea, trebuie să remarcăm poziția sitului de aici față de căile de comunicație principale (de pe văile Mureșului și Streiului) și secundare (de exemplu valea Cernei) din epoca romană, dar mai ales în legătură cu Micia și exploatările de fier din Poiana Ruscă sau cele de cupru din zona Devei (**Fig. 6**)⁶⁴.

Considerații finale

Cerceul de la Cârjiți face parte dintr-o serie de bijuterii bine definită, care ia naștere sub influența modelelor elenistice. Podoabele au ca element decorativ central motivul nodului lui Hercules, ornamentat, uneori excesiv, cu elemente filigranate și granulate. Bijuteriile din această categorie sunt difuzate într-un spațiu compact, însumând părți din provinciile romane Moesia Superior, Pannonia Inferior, Thracia și Moesia Inferior, la care se adaugă Dacia. Cerceii, datați în secolele II-III, se întâlnesc în trei variante, care evoluează de la cei cu nodul complet vizibil, decorul granulat sau și filigranat acoperind doar pe alocuri structura din fire alăturate, până la cei a căror ornamentație ocupă integral suprafața capului.

Importanța artefactului de la Cârjiți rezidă și în faptul că este primul cercei din aur de tipul celor cunoscute în provinciile sud-dunărene descoperit în provincia Dacia. Din păcate, în lipsa unui context arheologic, a unor asocieri de materiale sau a analogiilor datate mai restrâns, cronologia acestuia se supune aceluiași interval larg al veacurilor II-III.

Cu titlu de ipoteză, credem că cerceul de aur ar fi putut proveni din mormântul roman descris de Téglás la finele secolului al XIX-lea. Considerăm că această structură funerară poate fi încadrată în categoria monumentelor de tip baldachin, documentate arheologic în număr foarte mic la nivelul provinciei Dacia.

Nu în ultimul rând, demersul nostru a prilejuit reluarea informațiilor cu privire la vestigiile arheologice de la Cârjiți, unul dintre exemplele de ocupare a teritoriului în perioada romană pe rama estică a Munților Poiana Ruscă.

Mulțumiri

Îi sunt recunoscătoare dr. Cristina Bodó atât pentru traducerea textelor în limba maghiară, cât și pentru facilitarea accesului la o serie de publicații.

Bibliografie

Andrițoiu 1978	– I. Andrițoiu, <i>Descoperiri arheologice de la Crăciunești (com. Băița, jud. Hunedoara)</i> , în <i>Apulum</i> , XVI, 1978, p. 55-71.
Andrițoiu 1992	– I. Andrițoiu, <i>Civilizația tracilor din sud-vestul Transilvaniei în epoca bronzului</i> , BiblThrac, II, București, 1992.

⁶³ Sunt cunoscute astfel de situații, de pildă, cea mai apropiată fiind la Rapoltu Mare, jud. Hunedoara (Barbu 2014).

⁶⁴ Pe văile care străbat de la vest la est partea răsăriteană a masivului Poiana Ruscă sunt amintite numeroase puncte de epocă romană (o repertoriere mai recentă la Popa 2002). Este necesară abordarea din punct de vedere arheologic a acestui peisaj submontan prin cartarea descoperirilor, a resurselor naturale și a căilor de comunicație.

- Babeș 1971 – M. Babeș, *Necropola daco-romană de la Enisala*, în *SCIV*, 22, 1, 1971, p. 19-45.
- Babeș, Bondoc, Nicolae 2020 – M. Babeș, D. Bondoc, C. Nicolae, *Necropola plană birituală de la nordul orașului Romula*, Craiova, 2020.
- Barbu 2014 – M. G. Barbu, *Cariera romană de exploatare a calcarului de la Rapoltu Mare, jud. Hunedoara*, în *Sargetia* (S.N.), V, 2014, p. 77-85.
- Bichir 1973 – G. Bichir, *Cultura carpică*, BiblArh, XX, București, 1973.
- Boroffka 1994 – N. G. O. Boroffka, *Die Wietenbergkultur. Ein Beitrag zur Erforschung der Bronzezeit in Südosteuropa*, I-II, UPA, 19, Bonn, 1994.
- Ciongradi 2007 – C. Ciongradi, *Grabmonument und Sozialer Status in Oberdakien*, Cluj-Napoca, 2007.
- Ciugudean 2000 – H. Ciugudean, *Eneoliticul final în Transilvania și Banat: cultura Coțofeni*, BHAB, XXVI, Timișoara, 2000.
- Ciută 2018a – M.-M. Ciută, *Un colier din aur cu pandantive și o pereche de cercei, din aur, din situl cetății dacice de la Căpâlna (com. Săsciori, jud. Alba)*, în *Apulum*, LV, 2018, p. 87-123.
- Ciută 2018b – M.-M. Ciută, *A Gold Necklace with Pendants and a Pair of Golden Earrings from the site of the Dacian Fortress Căpâlna (Săsciori township, Alba County)*, în *ActaTS*, XVII, 2018, p. 133-165.
- Daicoviciu 1929 – C. Daicoviciu, *Cronica arheologică și epigrafică a Transilvaniei*, în *ACMIT*, I, 1929, p. 301-315.
- Diaconescu 2004 – Al. Diaconescu, *Statuaria majoră în Dacia romană*, vol. II, Cluj-Napoca, 2004.
- Floca, Valea 1965 – O. Floca, M. Valea, *Villa rustica și necropola daco-romană de la Cinciș*, în *ActaMN*, II, 1965, p. 163-193.
- Gheorghiu 2005 – G. Gheorghiu, *Dacii pe cursul mijlociu al Mureșului (sfârșitul sec. II a. Ch. – începutul sec. II p. Ch.)*, Cluj-Napoca, 2005.
- Hamat 2011 – A. Hamat, *Influente elenistice în arta podoabelor din Dacia romană. Motivul „nodul lui Hercule”*, în *BHAUT*, XIII, 2011, p. 57-75.
- Jovanović 1977-1978 – A. Jovanović, *Наушнице украшене филиграном и гранулацијом из II-III века са територије југоисточне Србије (Boucles d'oreille ornées de filigrane et de granulation du II-III siècle trouvées sur le territoire de la Serbie du sud-est)*, în *Starinar* (N.S.), 28-29, 1977-1978, p. 143-149.
- Kremer 2001 – G. Kremer, *Antike Grabbauten in Noricum. Katalog und Auwertung von Werkstücken als Beitrag zur Rekonstruktion und Typologie*, Wien, 2001.
- Luca 2005 – S. A. Luca, *Descoperiri preistorice din județul Hunedoara – din paleolitic până la începutul civilizației dacice*, în *SUCSH*, II, 2005, p. 7-51.
- Lupescu 2001-2002 – R. Lupescu, *Domeniul cetății Hunedoara în timpul Hunedoreștilor*, în *MT*, V-VI, 1-2, 2001-2002, p. 7-34.

-
- Marinoiu 2004 – V. Marinoiu, *Romanitatea în nordul Olteniei*, Craiova, 2004.
- Marinoiu 2009 – V. Marinoiu, *Villa rustica și necropola romană de la Bengești Ciocadia, jud. Gorj*, în *Buridava*, VII, 2009, p. 80-92.
- Maxim 1999 – Z. Maxim, *Neo-Eneoliticul din Transilvania. Date arheologice și matematico-statistice*, BMN, XIX, Cluj-Napoca, 1999.
- Mărghitan 1974-1975 – L. Mărghitan, *Urme romane pe cuprinsul județului Hunedoara*, în *Sargetia*, XI-XII, 1974-1975, p. 37-42.
- Mitrea 1988 – B. Mitrea, *Un complex funerar descoperit în necropola carpică de la Dămienesti, jud. Bacău*, în *SCIVA*, 39, 4, 1988, p. 369-380.
- Opreanu 1997 – C. Opreanu, *Piese metalice de factură barbară în cimitirele din Dacia romană*, în *EphNap*, VII, 1997, p. 117-127.
- Opreanu 1998 – C. Opreanu, *Dacia romană și Barbaricum*, Timișoara, 1998.
- Popa 2002 – D. Popa, *Villae, vici, pagi. Așezările rurale din Dacia intracarpatică*, BS, 2, Sibiu, 2002.
- Popilian 1980 – G. Popilian, *Necropola daco-romană de la Locusteni*, Craiova, 1980.
- Popilian 2012 – G. Popilian, *Necropola daco-romană de la Dioști, jud. Dolj*, Craiova, 2012.
- Popović 1998 – I. Popović, *Roman Jewelry in the Form of Hercules' Symbols in the Central Balkans*, în *Starinar* (N.S.), XLIX, 1998 (1999), p. 77-92.
- Popović 2001 – I. Popović, *Late Roman and Early Byzantine gold jewelry in National Museum in Belgrade*, Belgrade, 2001.
- Popović 2003 – I. Popović, *Bijoux romains dans les Balkans: traditions locales et influence de la romanisation*, în *Balkanica*, XXXIV, 2003 (2004), p. 39-63.
- Popović 2010 – I. Popović, *Gold and Silver Jewelry from Central Balkan Provinces of Roman Empire*, în *Histria Antiqua*, 19, 2010, p. 55-64.
- Preda 1973 – C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, BiblArh, XIX, București, 1973.
- Protase 1976 – D. Protase, *Un cimitir dacic de epocă romană de la Sopor de Câmpie. Contribuție la problema continuității din Dacia*, BiblArh, XXVII, București, 1976.
- Protase 2002 – D. Protase, *Obreja. Așezarea și cimitirul daco-roman: secolele II-IV. Dovezi ale continuității în Dacia*, Cluj-Napoca, 2002.
- Răduțiu 1998 – A. Răduțiu, *Domeniul Cetății Deva. Localitățile: 1453-1673*, în vol. ed. N. Edroiu, *Studii istorice. Omagiu profesorului Camil Mureșanu*, Cluj-Napoca, 1998, p. 62-84.
- Rișcuța 1997-1998 – N. C. Rișcuța, *Materiale arheologice aparținând bronzului timpuriu în colecția Muzeului din Deva*, în *Sargetia*, XXVII, 1, 1997-1998, p. 103-128.
- Rișcuța, Andrițoiu 2007 – N. C. Rișcuța, I. Andrițoiu, *Istoricul cercetărilor, repertoriul descoperirilor și aria de răspândire a grupului cultural Șoimuș*, în *Apulum*, 44, 2007, p. 29-52.

- Roman 1976 – P. Roman, *Cultura Coțofeni*, BiblArh, XXVI, București, 1976.
- Roska 1942 – M. Roska, *Erdély Régészeti Repertórium*, Kolozsvár, 1942.
- Ruseva-Slokoska 1991 – L. Ruseva-Slokoska, *Roman Jewellery. A collection of the National Archaeological Museum – Sofia*, London, 1991.
- Rustoiu 2016 – A. Rustoiu, *Commentaria archaeologica et historica (II)*, în *Banatica*, 26, I, 2016, p. 73-100.
- Rustoiu, Rustoiu 2018 – A. Rustoiu, G. T. Rustoiu, *Garnitura de podoabe elenistice din aur de la Căpâlna*, în vol. coord. T. Roșu, *Muzeul Național al Unirii. 130 de ani în 130 de piese*, Alba-Iulia, 2018, p. 62-63.
- Sonoc 2007 – A. G. Sonoc, *Observații referitoare la unele podoabe descoperite în necropolele populației daco-romane și în cele ale dacilor liberi*, în *AnB (S.N.)*, XV, 2007, p. 97-130.
- Téglás 1876-1877 – G. Téglás, *A kőkorszaki ember nyomai Hunyad megyében*, în *Dévai Magyar Királyi Állam Főreáliskola Tanévi Értesítője*, Déva/Deva, 1876-1877, p. 3-31.
- Téglás 1885-1886 – G. Téglás, *Újabb adalékok Dácia helyrajzához*, în *HTRTE*, 4, 1885-1886, p. 25-28.
- Téglás 1887-1888 – G. Téglás, *Hunyadmegye barbár fémleletei*, în *HTRTE*, 5, 1887-1888, p. 51-64.
- Téglás 1891 – G. Téglás, *Újabb adalékok Dácia föld- és helyiratához*, în *FöldrKözl*, 19, 2, 1891, p. 65-86.
- Téglás 1902 – G. Téglás, *Az Egregy, vagy Egerügy (mai Cserna) mellékfolyói körül észlelhető római telepek*, în vol. ed. G. Kuun, Z. Torma, G. Téglás, *Hunyadvármegye története*, Budapest, 1902, p. 150-151.
- Tănase, Fluture 2016 – D. Tănase, A. Flutur, *Cercei de aur de epocă romană din colecția Pongrácz*, în *AnB (S.N.)*, XXVI, 2016, p. 291-297.
- Torma 1879 – Zs. Torma, *Neolith kőkorszakbeli telepek Hunyadmegyében*, în *EMúz*, VI, 6, 1879, p. 193-211.
- Tudor 1968 – D. Tudor, *Orașe, târguri și sate în Dacia romană*, București, 1968.
- Winkler 1966 – I. Winkler, *Drahma și hemidrahma în sistemul monetar al daco-geților*, în *ActaMN*, III, 1966, p. 78-89.
- Wollmann 1973 – V. Wollmann, *Cercetări privind carierele de piatră din Dacia romană*, în *Sargetia*, X, 1973, p. 105-130.

About a Roman Golden Earring from Cârjiți, Hunedoara County

Abstract

The goal of this archaeological note is to present one jewel made of gold, from Cârjiți, Hunedoara County. There is no data regarding the time or context of the discovery. The item is part of the old archaeological collection of the Museum of Dacian and Roman Civilisation (**Fig. 1**) and represents a Hercules knot type earring.

The hoop type earring has a loop and hook closing system. It was made from golden wire, sheet and spherical pearls, and is lushly decorated in the filigree and granulation technique (**Fig. 2**). It weighs 5.02 g and now measures 2.8 cm. The object is

deformed since antiquity and was broken in two (**Fig. 3**). When in use, the diameter of the circular artefact was under 2 cm. The eight shaped head is widened – Hercules knot.

Our piece is part of a well-defined series of jewels, born under Hellenistic influence. The central ornamentation of the adornments is the Hercules knot motif, sometimes excessively decorated with filigree and granulated elements. These jewels are spread in a limited space comprising parts of the Roman provinces Upper Moesia, Lower Pannonia, Thracia, and Lower Moesia, to which Dacia is added. Dated in the 2nd-3rd centuries, the earrings reveal three variants evolving from the items with the knot fully visible, the filigree and/or granulated decoration covering here and there the wire structure, to the ones with an entirely decorated head.

The relevance of the artefact from Cârjiți also resides in the fact that it is the first golden earring similar to the ones from the Lower Danube provinces coming from Dacia. Sadly, as the archaeological context, material associations and close dated analogies are lacking, the chronology of the item is subject to the large time span of the 2nd-3rd centuries.

A Roman settlement was reported in the area where the earring was discovered, with a close by necropolis, both supplied from a small stone quarry (**Figs. 4-5**). In the lack of archaeological research and petrographic analyses, we cannot discuss the amplitude of the habitation and its character or the scale and destination of the stone exploitation. However, we must note the position of the site in regards to the main (on Mureș and Strei valleys) and secondary (for example, on Cerna valley) Roman communication routes, but especially related to Micia and the Poiana Ruscă iron exploitations or the copper ones in the Deva area (**Fig. 6**).

As a hypothesis, we believe that the golden earring could have come from the Roman tomb described by Téglás Gabor at the end of the 19th century. Moreover, we consider that this funerary structure could be framed in the category of baldachin type monuments, only few being archaeologically documented in the province of Dacia.

List of Illustrations

Fig. 1. Capture from the inventory register

Fig. 2. The golden earring from Cârjiți (Photos: O. Tutilă)

Fig. 3. The golden earring in 2008, before the restoration (Photos: A. Stroia)

Fig. 4. Cârjiți (*Cherșetz*) on the second Austrian military survey (processed after Europe in the XIX. century | Arcanum Maps) (Accessed: 05.10.2021)

Fig. 5. 1. Panoramic view from the foothill of *Dumbrăvița* towards the Băieș valley and *Grohottea* spot; 2-4. Stone exploitation marks in the *Dumbrăvița* quarry (Photos: O. Tutilă)

Fig. 6. The earring's find spot and the main Roman age sites in the area

ISTORIE

STUDII ȘI ARTICOLE

FAMILIA DE ORIGINE MACEDOROMÂNĂ DEMIAN ȘI SIGHIȘOARA

NICOLAE TEȘCULĂ
Muzeul de Istorie Sighișoara
nicolaetescula@yahoo.com

Cuvinte cheie: Sighișoara, Biserica Ortodoxă, comercianți, pictori, macedoromâni

Schlüsselwörter: Schäßburg, orthodoxe Kirche, Kaufleute, Maler, Mazedorumänen

Sighișoara în secolul al XIX-lea era un oraș prin excelență meșteșugăresc, fiind unul din cele mai importante orașe din Transilvania. Elita urbană era formată din comercianți, câțiva meșteșugari înstăriți, care și-au deschis manufacturi și mici fabrici, profesori ai școlilor din oraș, îndeosebi cei ai Gimnaziului evanghelic din Cetate, clericii diferitelor confesiuni, câțiva avocați, medici și funcționarii aflați în slujba orașului și a comitatului Târnava Mare, care își avea reședința la Sighișoara. Marea majoritate a acestei elite era formată din sași. Românii ocupau un loc secundar. Ei locuiau în majoritatea lor în cartierul Cornești, unde dispuneau de o biserică din piatră construită în 1797 - și în cătunele din apropierea orașului. Ocupația principală a acestora era agricultura, însă, o parte dintre ei îndeplineau o serie de activități și în oraș. La fel ca Brașovul, Sighișoara rămâne, după realizarea unirii religioase, un centru ortodox. Acest lucru este pus în legătură cu prezența în Sighișoara a unor negustori greci, membri ai Companiei comerciale grecești, brașovene, care de altfel, cu certitudine au contribuit la construirea bisericii după edictul de concivilitate al împăratului Iosif al II-lea, din 1781.

Una dintre aceste familii de comercianți este Demian, de origine macedoromână.

Primul reprezentant al acestei familii a fost Dumitru Demian, originar din Melinkos, la nord de Salonic. Era de profesie cofetar și avea în centrul orașului Sighișoara la mijlocul anilor șaizeci ai secolului al XIX-lea o cofetărie. A avut trei fii: Aurel, Otto și Anastasie. Moartea prematură a lui Dumitru Demian, va face ca familia să părăsească Sighișoara. Un nepot al acestuia, Anastasie Demian, artist plastic renumit în perioada interbelică, va picta Biserica ortodoxă Sf. Treime din Sighișoara, în perioada 1935-1936.

Sighișoara, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, se afla pe una din primele poziții din rândul orașelor ardelene. Era un oraș meșteșugăresc, unde se vor evidenția primele afaceri în domeniul manufacturilor textile. Calea ferată care va ajunge la Sighișoara în anul 1872 va lega vechiul burg medieval de marile capitale ale Europei stimulând dezvoltarea comerțului. Din punct de vedere etnic, majoritatea populației era formată din sași transilvăneni, la care se adăugau românii, aflați în număr foarte mare în cartierul Cornești și în mici cătunuri în jurul orașului. Urmau apoi maghiari, care erau în mare parte lucrători ai căilor ferate.

Revenind la români, aceștia dispuneau de o biserică din piatră construită în 1797. Ocupația principală a acestora era agricultura, însă, o parte dintre ei îndeplineau o serie de activități și în oraș.

Nu putem să așezăm viața culturală, spirituală, economică și politică a românilor sighișoreni pe același palier cu cea a conaționalilor lor din Brașov, Sibiu sau Mediaș, însă au avut o activitate susținută, în special pe tărâm spiritual și cultural. La fel ca Brașovul, Sighișoara rămâne după realizarea unirii religioase un centru ortodox. Acest lucru este pus în legătură cu prezența în Sighișoara a unor negustori greci, membri ai Companiei comerciale grecești, brașovene, care de altfel, cu certitudine au contribuit la construirea bisericii după edictul de concivilitate al împăratului Iosif al II-lea, din 1781. De altfel, și primul preot ortodox cunoscut, Ștefan Bălaș era originar din Săcele, de lângă Brașov¹. Pe lângă biserica ortodoxă, negustorimea greacă se va implica și în domeniul școlar, prin înființarea în anul 1784 a primei școli confesionale ortodoxe, unde primul învățător român atestat documentar, în anul 1807, este Ilie Rucăreanu, iar începând cu anul 1816: „numărul școlarilor crescând, preotul Bălaș, s-a văzut nevoit să mute clasa în grajdul casei parohiale, amenajat cu banii săi în 1816, penultim an, pe acest pământ al vieții acestui om cu idei înalte și generoase”².

Pentru secolul al XIX-lea, elita românească sighișoreană gravita în jurul preoțimii ortodoxe, în fruntea căreia se evidențiază familia Boiu. De altfel, întreaga viață bisericească, culturală și politică a românilor sighișoreni, în secolul al XIX-lea, va gravita în jurul acestei familii. Din rândul acesteia se ridică figurile celor doi Zaharia Boiu, tatăl și fiul, amândoi preoți ortodocși³.

Alături de ei, în protipendada urbei, un rol, mai puțin cunoscut de istoriografia de specialitate, este ocupat, așa cum am menționat mai sus, de așa-numiții comercianți greci, de fapt aromâni, care au avut anumite privilegii comerciale în orașele transilvane începând cu secolul al XVIII-lea.

Se știe că acești comercianți proveniți din Imperiul Otoman, datorită religiei și a limbii primiseră numele de „greci”. Ei ajung în Imperiul Habsburgic și implicit în Transilvania în secolele XVII-XVIII. Dacă în părțile vestice ale monarhiei dunărene această comunitate cunoaște un proces de slavizare, în Ungaria, încă de la începutul secolului al XIX-lea se constată adeziunea lor la idea națională panromânească. Primii ajung pe la 1680 în Viena și primesc privilegii comerciale, care vor fi reconfirmate de

¹ Racotă 1977, p. 3.

² Racotă 1977, p. 3.

³ Zaharia Boiu sen. s-a născut la 8 mai 1800 în satul Hetiur, lângă Sighișoara, provenea dintr-o familie de preoți. Va urma la Sibiu cursurile de pedagogie a lui Moise Fulea și cele de teologie inițiate de episcopul ortodox Vasile Moga. Se întoarce la Sighișoara devenind între 1823-1828 dascăl, cantor la parohia ortodoxă din urbe. Din 1828, preot și din 1848 protopop ortodox la Sighișoara. Va conduce destinele acestei comunități până la decesul său din 28 octombrie 1888. Zaharia Boiu jr. se naște la 4 martie 1834, în Sighișoara, în familia unui preot ortodox. Studiile le urmează la Gimnaziul evanghelic din Sighișoara, până în 1854, apoi la Institutul Teologic din Sibiu (1855-1857) și la Universitatea din Leipzig (1859-1861). Devine între 1854-1855 învățător la Săcele lângă Brașov, apoi profesor la Institutul teologic-pedagogic din Sibiu (1857-1859), preot paroh în Sibiu-Cetate (1863-1895), redactor al ziarului *Telegraful Român* între 1863-1865, membru Congresul Național Bisericesc al Mitropoliei Ardealului, în Comitetul central al Astrei, iar între anii 1892 și 1895 secretar I și redactor al revistei acesteia, *Transilvania*. La 13 septembrie 1877 a fost ales membru corespondent al Academiei Române. A publicat mai multe manuale didactice pentru învățământul confesional ortodox din Transilvania, volume de predici, poezii etc. Moare la 6 noiembrie 1903 la Sibiu. Legat de această familie de preoți vezi: Teșculă 2010, p. 77-80.

împăratul Iosif I. În Transilvania, încă din secolul al XVII-lea acestora li s-a conferit de a numi judecători din cadrul etniei lor. Pentru secolul al XVIII-lea la nivelul Imperiului Habsburgic, privilegiile lor au fost reconfirmate de Maria Terezia și Iosif al II-lea⁴.

Pentru Sighișoara primii comercianți „greci” sunt atestați documentar după incendiul devastator din 30 aprilie, care a mistuit întreaga urbe, pradă focului a ajuns și depozitul de bumbacuri al grecilor, aflat în fosta mănăstire a măicuțelor franciscane din cetate. Contravaloarea mărfurilor în valoare de 6.000 de guldeni, a trebuit să fie plătită grecilor de către magistrat⁵.

În istoria dedicată bisericii ortodoxe din Sighișoara, preotul Aurel Stoicoviciu menționează că ginerele preotului Ștefan Bălaș, era un negustor, pe numele său, Zaharie Avram și avea un magazin în piața orașului. De aici, tragem concluzia că avea privilegii, făcând parte din rândul negustorilor greci⁶.

De altfel, profesorul Josef Haltrich, când menționează pentru prima jumătate a secolului al XIX-lea apariția zahărului la Sighișoara, amintește că acesta a fost adus de un comerciant grec: „Zahărul era cumpărat atunci în cantități mici și mai mici de un sfert de pfund și doar în farmacii. Când bătrânul grec Petko a adus o dată 12 bucăți de zahăr și le-a expus în vitrină, oamenii s-au adunat în fața lor de parcă au văzut o minune”⁷.

Josef Zielinki în memoriile sale arată că după terminarea școlii primare, în perspectiva alegerii unei meserii: „[...] am decis să devin comerciant. Mi-am ales și singur șeful, un anume Demian, care avea o spițerie mică în piață. Acesta m-a și primit la el. Am stat un timp în acest magazin și intenționeam, deoarece șeful meu avea și un laborator de cofetărie, să învăț și această meserie. Eram iscusit, și îmi și plăcea lucrul acesta. Într-o bună zi a venit la cumătrul său Demian, următorul meu șef, domnul Hausenblaß, și i-a spus că-i trebuie un ucenic, și i-a cerut să renunțe la mine în favoarea sa. Tatăl meu nu a fost într-un totu de acord cu aceasta”⁸.

După cum vedem, avem de a face cu un comerciant, care provenea din aceeași categorie a negustorilor greci, pe numele său Demian, care avea în administrare o spițerie, deci o farmacie, dar și o cofetărie. Această cofetărie de altfel este menționată și de Josef Haltrich, când se referă la magazinele din oraș arată existența a: „Două cofetării moderne; prima în 1851 de către Joseph Schemény cu ajutorul străinului Lieblnacht; o mare cofetărie în 1858 a lui Johann Leonhart și în 1865 a lui Demeter Damian”⁹.

Acest cofetar, Dumitru Demian este menționat și de ziaristul și publicistul Valeriu Braniște. În copilăria sa, acesta a ajuns la Sighișoara, unde tatăl său în calitate sa de funcționar judecătoresc a ajuns cu serviciu. În lucrarea sa *Amintiri din închisoare*, arată că a locuit cu chirie în cetate, cel mai probabil în Casa cu Cerb și că: „Aici mă împrietenisem cu copiii cofetarului din orașul de jos, Demian, a cărui soție era aproape înrudită – dacă nu chiar soră – cu soția asesorului consistorial Zaharia Boiu¹⁰ (autor al unor manuale din care învățam) și cu o domnișoară econoamă a vicarului Popea din

⁴ Bihl 2021, p. 335-336.

⁵ Bilband 2003, p. 27.

⁶ Stoicoviciu 1957, p. 62.

⁷ Haltrich 1868, p. 87.

⁸ Ziliniski 1927, p. 22-23.

⁹ Haltrich 1868, p. 81-82.

¹⁰ Este vorba de Caliope Boiu, vezi Mihai 2004, p. 271.

Sibiu ajuns mai târziu episcop al Caransebeșului. De vârsta mea era băiatul al doilea Otto, devenit apoi ofițer și acum consilier în ministerul de honvezi. Băiatul mai mare e medic în Arad, iar cel mic Tasi, e funcționar la Banca de asigurare. Avea și două fete, din care cea mai mare a devenit soția judecătorului (sub-jude regesc) Măcelariu din Miercurea Sibiului, unde ne întâlnisem apoi cu toții, reîmprospătând prietenia, iar cea mică e soția primpretorului Dreghici din Săliște, unul din cei mai excelenți oficiali administrativi ce-i avem, câștigând mari merite pentru înflorirea comunei Săliște”¹¹.

Cu Otto Demian, Valeriu Braniște va încheia o prietenie de durată, deoarece după moartea prematură a părinților se vor întâlni la Miercurea Sibiului unde: „[...] venind pe feri- murindu-i părinți- la D-na Irina Măcelariu, unde se aflau și ceilalți copii ai Demianestilor [...]”¹². Cu Otto se va întâlni și la Sibiu, unde cei doi erau elevi, Otto Demian, la Școala Militară din Sibiu, iar Valeriu Braniște la Liceul maghiar de Stat din Sibiu în deceniul nouă al secolului al XIX-lea¹³.

Revenind la Dumitru Demian, acesta era originar din Melinkos (la nord de Salonic). În Transilvania se căsătorește Ana, cu sora sculptorului Aldea, care a realizat iconostasul Catedralei Greco-Catolice din Blaj. Ajuns la Sighișoara, după cum am văzut, ia în arendă o farmacie și deschide o cofetărie, familia sa, prin căsătorie, se integrează în elita intelectuală și politică a Transilvaniei.

Dumitru Demian se va dovedi a fi un membru destoinic al comunității ortodoxe sighișorene. După cum arată preotul Emilian Stoica, Dumitru Demian a donat pentru Biserica românească din Cornești icoana Domnului Isus Hristos de pe iconostas. Pe spatele ei stă scris: „Această sfântă icoană s-a plătit de Dumnealui jupân Dimitrie Damianovici, E. Poleos Melinicos și soția Dumnealui Ana”¹⁴.

Nu știm când a decedat Dumitru Demian. Singurele informații le avem despre o anume Maria Demian (?!). În *Telegraful Român* aflăm că la 11 aprilie 1879 pe stil nou: „[...] a reposat Maria Demian, soția neguțătorului Dumitru Demian din Sighișoara în etate de 42 de ani. În mormântarea a avut loc în data de 13 aprilie în cimitirul gr.-or. din Suburbiul Iosefin din Sibiu. Fiei țarina ușoară!”¹⁵.

Moartea prematură lui Dumitru Demian, după cum am văzut mai sus, va determina familia să părăsească Sighișoara. Fiul său mai mare Aurel va urma medicina la Universitatea din Viena, fiind bursier al Consistoriului diecezan ortodox din Sibiu: „Dl. Aurel Demian detrand în medicină la Universitatea din Viena și stipendist al archidicezei a promovat sâmbătă 21 a.l.c. la gradul de doctor în med. univ. Primește felicitările noastre”¹⁶. Devine profesor de igienă la Institutul Teologic din Arad¹⁷ și se căsătorește în același an, în orașul de pe Mureș, cu Olivia Petco¹⁸. După 1918 va deveni primul prefect al județului Arad¹⁹.

Otto Demian ajunge general în armata austro-ungară și secretar de stat la Budapesta în timpul Primului Război Mondial. Moare în 1918²⁰. Dintre fiice, Maria se

¹¹ Braniște 1972, p. 54.

¹² Braniște 1972, p. 112.

¹³ Braniște 2014, p. 40.

¹⁴ Stoica 1966, p. 71.

¹⁵ *Telegraful Român* 1879, p. 155.

¹⁶ *Telegraful Român* 1886, p. 195.

¹⁷ *Telegraful Român* 1890a, p. 155.

¹⁸ *Telegraful Român* 1890b, p. 211.

¹⁹ Cosma 1940, p. 60.

²⁰ Cosma 1940, p. 60.

va căsători în 3 noiembrie 1892 cu Petru Drăghici, prim pretor al cercului Miercurea²¹, iar Irina cu Ioan Măcelariu din aceeași localitate²². Cel mai mic fiu Anastasie (1876-1932) sau *Tasi*, cum îl alintă Valeriu Braniște, ajunge directorul societății engleze de asigurări *Standard* din Timișoara²³.

Ultimul reprezentant al familiei Demian, care a activat la Sighișoara prin pictarea Bisericii Sf. Treime, este Anastasie Demian. El a fost fiul lui Anastasie Demian și al Mariei Stoia, originară din Lipova. Se naște în 25 mai 1899. Asupra locului nașterii sursele documentare oscilează între Timișoara și Budapesta. Cert este că în 1905, familia se mută la Arad, iar în 1902 la Timișoara, unde tânărul Anastasie urmează liceul. Acum este perioada de debut artistic al acestuia. Pe coperta revistei vieneze *Der Phann*, apare un desen semnat Demian, peste un an expune, la un magazin din Timișoara, diferite ilustrații și desene. În 1917 termină liceul și este înrolat și trimis pe front. Aici este rănit și după câteva zile de convalescență la spitalul din Sarajevo este trimis acasă. Este respins la Academia de Arte Frumoase din Budapesta și la 1 decembrie 1918 participă la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia. Apoi în 1919 devine student la Academia de Arte Frumoase din București, la clasa profesorului Costin Petrescu. Beneficiază de o bursă și studiază la Roma și Paris. În 1925, după înființarea Academiei de Arte Frumoase din Cluj, devine profesor al acestei instituții de învățământ superior. Organizează mai multe expoziții în țară, iar în 1928 călătorește în Grecia, la Muntele Athos, unde cercetează pictura bizantină. În 1929 demisionează de la catedră, devine ilustrator al revistei *Gândirea* și face parte din grupul artistic de la Baia Mare. Se profilează pe pictura bizantină, în anii 30-40 ai secolului XX, pictând o serie de biserici ortodoxe: Biserica ortodoxă din Lugoj, Catedrala Ortodoxă din Cluj, Catedrala Ortodoxă din Timișoara, Biserica Sf. Treime din Sighișoara, Biserica Sf. Nicolae din Cluj și restaurează pictura Mănăstirii Ortodoxe din Bodrog (jud. Timiș). Împreună cu Tache Papatriandafil se ocupă de pictura capelei Stela Maris din Balcic. În 1937, decorează pavilionul României la Expoziția Internațională din Paris, unde i se decernează Medalia de Aur. După 1950 devine profesor la Institutul de Arte Plastice „Ion Andreescu” din Cluj, execută decorațiile murale la Casa de Cultură din Cugir în 1967 și o serie de grafice la o serie de cărți. În 1969 i se conferă „Meritul Cultural” Clasa a II-a. Moare în 1977²⁴.

Legat de concepția sa artistică, în revista *Luceafărul* din anul 1936 se arată: „Desenele sale cu o sinceritate copilărească au încadrat în linia lor pură și simplă o înțelegere profundă a ceea ce se poate chema spirit autohton și a dat revistei (*Gândirea* – n.n.) un aspect grafic deosebit [...]. În desenul lui Demian găsim o ușoară și voită naivitate, care se leagă perfect cu mișcarea liniei, cu dispoziția petelor de alb și negru. În pictura bisericească, Demian are același desen plin de supleață și sigur, căruia prin simplificare i se alătură o notă primitivă. Această notă de primitivism obținută prin interpretarea în sens stilizat a naturii stabilește legătura lucrărilor sale cu pictură bizantină. Legătură, care, dacă este impusă și necesară, atât ca stil, cât și ca dispoziție a scenelor și subiectelor, Demian a știut să transpună în timp și să o adapteze cu multă pricepere cerințelor zilei. Noile construcții, precum și evoluția reclamată oricărei manifestări de plastic dau posibilitatea și mai ales pretind artistului să pună această

²¹ *Telegraful Român* 1892a, p. 456.

²² *Telegraful Român* 1892b, p. 507.

²³ Cosma 1940, p. 60.

²⁴ Cosma 1940, p. 60; Djenteminov, Iacob 1974, p. 37-38.

posibilitate și a îmbogățit pictura noastră religioasă cu opere impunătoare, cari au câștigat aprecierea și laudele tuturor”²⁵.

După cum am arătat mai sus, pictura din Biserica *Sf. Treime* din Sighișoara, sau Catedrala cum este cunoscută de publicul larg, este realizată de Anastasie Demian. Preotul Emilian Stoica arată că la recomandarea mitropolitului Nicolae Bălan de a face o pictură în frescă, este solicitat Anastasie Demian care picta la Catedrala Mitropolitană din Sibiu, i s-a solicitat acestuia să facă o ofertă. Astfel, în 1935-1936, Anastasie Demian realizează pictura. Pentru această lucrare s-a plătit suma de 550.000 lei dintre care 34.000 de lei s-au plătit de către credincioși pentru cele 34 de icoane zugrăvite în firidele exterioare²⁶.

Colaborarea cu pictorul a preotului Emilian Stoica se va dovedi în unele momente anevoioase, dar mai bine să lăsăm textul să vorbească: „Observ în paranteză 2 lucruri neplăcute: Pictorul Demian și în special, ajutorul său, pictorul Cenan, la terminare au dovedit: 1 oarecare neglijență. În dimineața sfințirii, pictorul Cenan picta încă și abia a terminat de pictat praporii. 2. și o bună doză de incorectitudine: cele 30 de prăznicare, mai precis 15 bucăți pregătite de sculptorul în lemn Babic din București, din lemn lipite încrucișat și bine lustruite pe ambele părți spre a putea fi zugrăvite și pe o parte și pe cealaltă le dădusem pictorului Cenan. Acesta nu le-a terminat până la sfințirea bisericii și le-a luat cu sine spre a le termina și trimite. S-a dus cu ele și dus a fost cu ele cu tot. Nu le-am putut recupera cu toate scrisorile scrise șefului său, pictorul Demian. Regret, dar acesta este adevărul”²⁷.

Anastasie Demian se va dovedi a fi un artist desăvârșit. Nu va comenta mult, din cauza unor vopsele mai slabe calitativ, cumpărate din lipsa fondurilor și va fi foarte maleabil în negocierile cu beneficiarul. Acest lucru este relatat cu umor de părintele Stoica: „Fără îndoială că dl. Demian este un pictor talentat, cu bună pregătire profesională și cu multă experiență. Era profesor la Academia de Arte din Cluj și acum parcă este artist al poporului. Avea însă și o doză de naivitate. Mă simt dator să mărturisesc că uzând și abuzând de această naivitate a sa, îl chemam deseori la masă și la un pahar-două de vin, apelând și la originea sa sighișoreană, precum și la faptul că nu aveam fonduri, mă tocmeam cu dânsul asupra prețului diferitelor figuri și icoane, pe care urma să le picteze și al căror preț îl fixam sub valoarea reală. După terminare mi-a spus: <mi se pare că m-ai înșelat, Părinte! Atât de îngrozitor de mare este biserica aceasta, când trebuie numai să o zugrăvești cu penelul, dar încă să o și pictezi!>”²⁸.

De altfel, prețul a fost mult sub cel al pieței: „Că pictura lui Demian a fost foarte ieftină se vede și din următoarea conversație, care am avut-o cu frații Belisarie, care pictaseră în ulei biserica din Mediaș și au venit să vadă fresca lui Demian. [...] m-au întrebat cât am plătit lui Demian. <Cât ziceți D-voastră că face? La ce sumă o apreciați?> am întrebat eu <La 2 milioane de lei> au răspuns. <I-am dat 550.000 de lei>. <Pentru suma asta nici nu puneam penelul pe ziduri> îmi răspunseră frații Belisarie”²⁹.

A fost contribuția adusă de Anastasie Demian, asemenea bunicului său pentru comunitatea ortodoxă din Sighișoara. A lăsat în urmă o frescă monumentală, de mare măiestrie artistică, după modelul picturii bizantine de la muntele Athos, care este

²⁵ Gombașiu 1936, p. 494.

²⁶ Stoica 1966, p. 69-73.

²⁷ Stoica 1966, p. 74.

²⁸ Stoica 1966, p. 74.

²⁹ Stoica 1966, p. 75.

admirată azi atât de credincioșii bisericii, cât și de miile de turiști care ajung an de an în urbea de pe Târnava Mare.

Prin această scurtă incursiune asupra unei familii sighișorene, pe parcursul a două secole, am încercat să prezentăm aspecte din viața și activitatea membrilor familiei Demian, care prin mutarea lui Demetriu Demian la Sighișoara și prin urmașii săi au contribuit la dezvoltarea vechiului burg medieval în general și a comunității ortodoxe române de aici, în special. Nu este o cercetare exhaustivă, cercetările viitoare pot să aducă aspecte noi asupra acestei familii și nu numai, care a făcut parte din protipendada orașului.

Bibliografie

Bihl 2021	– W. Bihl, <i>Grupuri etnice fărâmițate din provinciile habsburgice</i> , în <i>Monarhia Habsburgică (1848-1918), Vol. II. Popoarele imperiului</i> , coed. Academia Română, Centrul de Studii Transilvane. Ediție în limba română coord. și îngrijită de R. Grăf, trad. L. Mádly, R. Nelepuc, N. Teșculă și I. L. Florea, Iași, 2021, p. 335-338.
Bilband 2003	– <i>Bilband Schäßburg. Sighișoara. Segesvár aus Vergangenheit und Gegenwart</i> , Herausgegeben, H. Bransch, H. Heltmann und W. Lingner, Düsseldorf, 2003.
Braniște 1972	– V. Braniște, <i>Amintiri din închisoare</i> , București, 1972.
Braniște 2014	– V. Braniște, <i>Diariul meu de septiman (Jurnal de licean 1885-1886)</i> , ed. îngrijită de R. Moașa Nazare și Gh. Iancu, note R. Moașa Nazare, Cluj-Napoca, 2014.
Cosma 1940	– A. Cosma, <i>Pictura românească din Banat de la Origini și până în prezent</i> , Timișoara, 1940.
Djenteminov, Iacob 1974	– M. Djenteminov, R. Iacob, <i>Artiști români. Demian</i> , București, 1974.
Gombașiu 1936	– Șt. Gombașiu, <i>Pictorul A. Demian în Luceafărul</i> , an II, nr. 11, noiembrie 1936, p. 493-495.
Haltrich 1868	– J. Haltrich, <i>Culturhistorischen Skizzen aus Schäßburg</i> , în <i>Sächsischer Hausfreund</i> , XXX, 1868, p. 68-96.
Mihai 2004	– A. Mihai, <i>Date privind istoricul familiei Boiu din Sighișoara. Testamentele lui Zaharia Boiu senior</i> , în <i>RB</i> , XVIII, 2004, p. 269-280.
Racotă 1977	– T. Racotă, <i>Prot. Ștefan Bălaș</i> , în <i>Telegraful Român</i> , an 125, nr. 11-12, 15 martie 1977, p. 3.
Schäßburg 1998	– <i>Schäßburg. Bild ein siebenbürgischen Stadt</i> , Herausgegeben, H. Bransch, H. Heltmann und W. Lingner, 1998.
Schäßburger Zeitung 1901	– <i>Schäßburger Zeitung</i> , nr. 7, Sonnabend, den 10. Februar, 1901.
Stoica 1966	– E. Stoica, <i>Istoricul clădirii noii biserici ortodoxe din Sighișoara construită între anii 1934-1937</i> , Sighișoara, 1966, manuscris.

Stoicoviciu 1957	– A. Stoicoviciu, <i>Monografia Bisericii Ortodoxe din Sighișoara</i> , Sighișoara, 1957, manuscris.
<i>Telegraful Român</i> 1879	– <i>Telegraful Român</i> , an XXIII, nr. 39, joi 5 aprilie 1879.
<i>Telegraful Român</i> 1886	– <i>Telegraful Român</i> , an XXXIV, nr. 49, sâmbătă 24 iunie (6 iulie) 1886.
<i>Telegraful Român</i> 1890a	– <i>Telegraful Român</i> , an XXXVIII, nr. 49, joi 26 aprilie (8 mai) 1890.
<i>Telegraful Român</i> 1890b	– <i>Telegraful Român</i> , an XXXVIII, nr. 53, sâmbătă 19/31 mai 1890.
<i>Telegraful Român</i> 1892a	– <i>Telegraful Român</i> , an XL, nr. 114, marți 3/15 noiembrie 1892.
<i>Telegraful Român</i> 1892b	– <i>Telegraful Român</i> , an XL nr. 127, joi 3/15 decembrie 1892.
Teșculă 2010	– N. Teșculă, <i>Preoți și cărturari sighișoreni în secolul al XIX-lea. Familia Boiu</i> , în <i>Țara Bârsei</i> , Serie Nouă, nr. 9, 2010, p.77-80.
Zielinski 1927	– J. Zielinski, <i>Lernen und Wanderer</i> , Schäßburg, 1927.

Die Familie macedorumänischen Ursprungs Demian und Schässburg Zusammenfassung

Schäßburg war im 19. Jahrhundert hauptsächlich eine Handwerkerstadt und eine der bedeutendsten Städte Siebenbürgens. Die städtische Elite bestand aus Kaufleuten, einigen wohlhabenden Handwerkern, die Manufakturen und kleine Fabriken eröffneten, aus den Lehrern der Schulen der Stadt, insbesondere des Evangelischen Gymnasiums auf der Burg, aus Geistlichen verschiedener Konfessionen, mehreren Rechtsanwälten, Ärzten und Beamten im Dienste der Stadt und des Kreises *Târnava Mare*, dessen Verwaltungssitz Schäßburg war. Die überwiegende Mehrheit dieser Elite bestand aus Sachsen. Die Rumänen belegten einen zweiten Platz. Die meisten von ihnen lebten im Viertel „Cornești“, wo sie 1797 eine Steinkirche bauen ließen, und in den Weilern in der Nähe der Stadt. Ihre Hauptbeschäftigung war die Landwirtschaft, aber einige von ihnen übten auch in der Stadt eine Reihe von Tätigkeiten aus. Wie auch Kronstadt bleibt Schäßburg nach der religiösen Vereinigung ein orthodoxes Zentrum. Dieses hängt mit der Anwesenheit griechischer Kaufleute in Schäßburg zusammen, welche Mitglieder der griechischen Handelsgesellschaft in Kronstadt waren, und außerdem nach dem Konzivilitätsedikt von Kaiser Joseph II. im Jahr 1781, gewiss zum Bau dieser Kirche beigetragen haben. Eine dieser Kaufmannsfamilien mazedonisch-rumänischer Herkunft war Demian. Der erste Vertreter dieser Familie war Dumitru Demian, geboren in Melinkos, nördlich von Thessaloniki. Er war Konditor von Beruf und hatte Mitte der sechziger Jahre des 19. Jahrhunderts eine Konditorei im Zentrum von Schäßburg. Er hatte drei Söhne: Aurel, Otto und Anastasie. Der vorzeitige Tod von Dumitru Demian wird dazu führen, dass diese Familie Schäßburg verlässt. Ein Neffe von ihm, Anastasie Demian, ein berühmter Künstler in der Zwischenkriegszeit, wird zwischen 1935 und 1936 das innere der orthodoxen Kirche der Heiligen Dreifaltigkeit in Schäßburg bemalen.

REPERE DIN ISTORICUL CREDITULUI ROMÂNESC: BANCA „PRUNA” S.A. ILIA (JUD. HUNEDOARA)

MARIA-CRISTINA PLOSCĂ

Direcția Județeană pentru Cultură Sibiu
cristinaplosca@yahoo.com

Cuvinte cheie: bănci transilvănene românești, societăți pe acțiuni, asociațiuni, județul Hunedoara

Keywords: Transylvanian Romanian banks, building societies, associations, Hunedoara county

Creditul românesc transilvănean a apărut în a doua jumătate a sec. XIX, primul institut fiind înființat la 1872, Banca „Albina”. Legea nr. XXXVII/15 mai 1875 adoptată de guvernul austro-ungar reglementează înființarea acestor institute.

Comuna hunedoreană Ilia a avut un rol important în aceeași perioadă de timp, aici înființându-se următoarele bănci: „Progresul”, „Banca Cercuală S.A.”, „Banca Ilia Murășană”, „Pruna, societate industrial și comercială pe acții”.

Banca „Pruna” a fost înființată în 25 februarie 1912, acest fapt fiind menționat în Revista economică și în registrul deținut de Direcția Județeană a Arhivelor Naționale. Banca și-a desfășurat activitatea în perioada interbelică, încheind-o în anul 1948.

Existența creditului românesc transilvănean s-a făcut simțită în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, mai precis primul institut de credit românesc s-a înființat la 1872¹, referindu-ne desigur la „Albina”. Conform Legii XXXVII/15 mai 1875, prin care se reglementau și înființau societățile comerciale, băncile române au folosit două forme prevăzute de lege. Acestea erau următoarele:

„a) Societățile pe acțiuni, reglementate în art. 147-209;

b) Asociațiunile, reglementate de art. 223-257 și care în înțelesul acestei legi erau acele societăți a căror număr de membrii este nehotărât și cari au de scop promovarea creditului, a câștigului, sau a economiei membrilor ei, prin purtarea comună de afaceri sau pe bază de reciprocitate (Art. 223).

O nouă reglementare a asociațiunilor a avut loc în anul 1898 prin legea XXIII, astfel, au fost create alte categorii de bănci: Societăți anonime pe acțiuni, înființate pe baza legii din 1875 sau 1898 deosebindu-se 2 categorii de *Asociațiuni-reuniuni* de credit cu caracter independent funcționând după principiile Schultze-Delitsch și *Însoțiri de credit* înființate după adoptarea legii din 1898, făcând parte din diverse organizații centrale funcționând după sistemul Raiffeisen”².

De altfel, perioada dintre 1901-1914 poate fi considerată constructivă în dezvoltarea creditului românesc, numărul institutelor de credit s-a mărit, iar activitatea s-a diversificat. Statisticile oficiale, din perioada respectivă ne arată că s-au înființat 175 bănci românești-societăți pe acțiuni, reuniuni sau însoțiri³.

¹ Petra 1936, p. 7.

² Petra 1936, p. 7-8.

³ Petra 1936, p. 52.

Cunoscută în limba maghiară ca *Marosillye*, în germană *Illendorf*, sau mai vechile denumiri *villa Helya* – 1266, *terra Elya* – 1350, dar și *civitas* tot din acel an, 1363 – *Illye*, iar din 1850 – *Ilia*⁴, comuna Ilia este situată pe cursul mijlociu al Mureșului, în partea de nord-vest a județului Hunedoara, la o distanță de 25 km de reședința județului Deva, cu o suprafață de 87 km pătrați, fiind una dintre comunele mari ale județului⁵.

În istoria creditului românesc, în special în cel hunedorean, în perioada dualistă dar și cea interbelică, Ilia a deținut un rol important aici înființându-se și dezvoltându-se următoarele bănci, însoțiri de credit sau „societăți pe acții”: „Banca Progresul”, „Banca Cercuală S.A. Ilia”, „Banca Ilia Mureșană” și „Pruna, societate industrială și comercială pe acții în Ilia Murășană”.

Banca „Pruna” S.A. a fost înființată în data de 25 februarie (februarie) 1912 cum scrie în *Protocolul*⁶ semnat la ședința direcțiunii „Pruna”. Domnul Oliviu Sârb devine „director executiv” având următoarele îndatoriri: de înregistrat firma, „cât mai în grabă”, „să comande cărți, hârtii de corespondență și alte lucruri mărunte trebuincioase”, dar și „comandarea acțiilor, comandarea unui loc potrivit pentru așezarea firmei și începerea afacerii”⁷. Tot directorul executiv decidea termenele pentru plățirea capitalului restant, împărțit pe următoarele luni: aprilie 1912 - 20% = 40 coroane, 15 mai 1912 - 20% = 40 coroane, 1 iulie 1912 - 30% = 60 coroane, dintr-un total de 200 coroane/acțiune.

Înființarea acestei societăți este menționată și în paginile prestigioasei *Reviste Economice* care apărea la Sibiu, începând din 1899, ca organ oficial al *Solidarității* - asociațiune de institute financiare. Această revistă apărea săptămânal, redactor responsabil era Constantin Popp, iar proprietar și editor Cornel Diaconovici, aflăm din caseta de pe pagina 1 a revistei. Sub titlul: *Pruna societate industrială și comercială pe acții în Ilia murășană*, s-a anunțat că: „s’a înființat o nouă întreprindere industrială și comercială în Ilia Murășană, cu capital social de K 40000 - în 200 de acții a K 200 - Societatea se va ocupa cu cumpărarea și vânzarea poamelor. Direcțiunea societății se compune din dnii: Oliviu Sârbu, Ian Iancu și Dr. Ștefan Rosvany”⁸. Ștefan Rosvany s-a menținut în conducerea societății „Pruna”, dar concomitent a avut și o bogată activitate politică, contribuind la constituirea Consiliului Național Român din Ilia, a practicat avocatura la Cluj, iar în 1929 a fost numit prefect al județului Hunedoara⁹.

Registrul în care este consemnat *Protocolul*, păstrează în paginile sale ședința din 18 aprilie 1912, raportul de activitate al direcțiunii referitor la cele decise în ședința de înființare a societății „Pruna” – înregistrarea firmei, comandarea cărților și rechizitelor necesare, comandarea acțiunilor etc.. În același an, la ședința din 1 decembrie 1912, s-a decis mărirea salariului directorului executiv cu 100 coroane.

Informații noi despre activitatea băncii între anii 1913-1916 nu apar nici în *Revista Economică*, nici consemnate în registrul mai sus menționat, dar este posibil ca în vara anului 1916, după ofensiva română din august, banca să se fi refugiat, ca și

⁴ Suciu 1966, p. 306.

⁵ Țic 2005, p. 11-13.

⁶ SJHAN, FSP, Dosar 1912-1922, f. 1.

⁷ SJHAN, FSP, Dosar 1912-1922, f. 1.

⁸ *Revista Economică*, nr. 28, 1912, p. 317.

⁹ Ursu, Roșu 2019, p. 354.

„Albina”, „Ardeleana”, „Corvineana”, „Hațegana”, „Orientul”, în comitatul Arad sau chiar în Ungaria¹⁰.

Banca a supraviețuit, însă, vicisitudinilor din timpul Primului Război Mondial și, la 20 iunie 1919, un nou *Protocol* aflat în același registru ne confirmă că, după controlul comitetului de supraveghere al societății „Pruna”, compus din Iosif Pârvu, Ignatie Klein și Iosif Dimperiu, „au aflat registrele societății Pruna în deplină ordină”¹¹. Și *Revista Economică* confirmă acest fapt, convocând totodată acționarii la o adunare generală pentru data de 2 august 1919¹², sub titlul „Convocare”: „Domnii acționari ai societății pe acții industrială și comercială *Pruna* din Ilia sunt invitați conform statutelor a lua parte la a VII-a adunare generală ordinară, care se va ține în localul băncii Progresul la 2 August 1919 orele 10 a.m.”¹³.

Direcțiunea societății era compusă din Felicia dr. Rozvan, Iuliu Orbonaș, dr. Ștefan Rozvan, Oliviu Sârbu, Nicolae Oprean. Spicuim de pe ordinea de zi: alegerea președintelui, notarului și verificătorilor pe durata adunării generale, raportul Direcțiunii și a comitetului de supraveghere și prezentarea bilanțului, împărțirea profitului net, alegerea unui membru în direcțiune, alegerea comitetului de supraveghere. De asemenea s-a hotărât ridicarea capitalului social la 200.000 coroane.

Activitatea băncii continuă pe tot parcursul anilor 1919 și 1920, cu adunări generale dar și verificări a procedurilor bancare. Comitetul de supraveghere a verificat Banca „Pruna” la începutul lui decembrie 1919 și în 1920, așa cum este consemnat în *Protocolul* aflat în registrul *Societatea Industrială și Comercială Pruna Ilia*, societatea fiind din nou în „deplină ordină”. Tot în august 1919, aflăm din registrul băncii că acțiunea societății se modifică de la o valoare de 200 coroane la 800 de coroane.

Adunările generale sunt menționate și în *Revista Economică*. Astfel, sub titlul *Convocare la Adunarea generală extraordinară*, aflăm că „având în vedere ridicarea prețurilor mărfurilor, cu capital social, care-l avem, nu putem desvolta diferitele ramuri de comerț după dorință, am hotărât a doua ridicare a capitalului social dela 200000-cor, până la 1000000-cor. În acest scop în sensul statutelor societății convocăm prin aceasta pe domnii acționari la adunarea generală extraordinară în localul institutului pe ziua de 3 ianuarie 1920 orele 10 a. m.”¹⁴. Pe ordinea de zi figurează la punctul 2 – „Ridicarea capitalului social”.

Din 1922, *Revista Economică* se mută la Cluj, astfel că activitatea băncilor din centrul, sudul și vestul Transilvaniei nu mai este de regăsit în paginile revistei. Activitatea băncii, pentru anul 1925, o găsim și în *Solia Dreptății*¹⁵, prin care sunt invitați „domnii acționari ai Societății anonime Industrială și Comercială Pruna din Ilia conform statutelor de a participa la a XIII-a adunare generală ordinară care se va ține în localul Societății la 30 Septembrie 1925, orele 14”¹⁶. Anunțul este semnat de un *Consiliu de administrație*. Din bilanțul bancar publicat observăm că Banca „Pruna” s-a ocupat în continuare cu comerțul cu fructe și prăvălia, cu mărfurile și cu depozitul

¹⁰ *Revista Economică*, nr. 18, 1916, p. 36.

¹¹ Toate băncile și societățile care făceau parte din asociația *Solidaritatea*, erau controlate periodic de un comitet de supraveghere.

¹² *Revista Economică*, nr. 20, 1919, p. 289.

¹³ *Revista Economică*, nr. 20, 1919, p. 290.

¹⁴ *Solia Dreptății*, nr. 36, 1925, p. 7.

¹⁵ Înființat în 1921, ca organ al Partidului Național Român, apărea în fiecare joi; director politic era dr. Aurel Vlad, editor și redactor dr. Simion Câmpean. Redacția și administrația se afla în Orăștie, str. G. Barițiu.

¹⁶ *Solia Dreptății*, nr. 36, 1925, p. 7.

din Cluj. Nu observăm depuneri de fructificare, depunerile acestea fiind prezente la celelalte bănci.

Chiar dacă în 1936 funcția de președinte a fost deținută de Aurel Vlad, se pare că în activitatea băncii „Pruna” au existat și nereguli. De exemplu, în 1939, banca „Ardeleana” cerea fostei bănci „Grănițerul” din Dobra să nu mai acorde niciun împrumut Institutului „Pruna” din Ilia și să trimită la Orăștie toate cambiile bune pentru reescont. Se mai menționa că „Pruna” nu respecta instrucțiunile Băncii Naționale în acordarea împrumuturilor¹⁷.

Nu se cunoaște cum și în ce condiții și-a încheiat activitatea Banca „Pruna”, deși figurează în evidențele Camerei de Comerț și industrie Deva pe anul 1940. Dacă a mai ființat după al Doilea Război Mondial, sigur activitatea băncii s-a încheiat în anul 1948, după promulgarea legii naționalizării.

În concluzie, evoluția sistemului bancar românesc din Transilvania în perioada antebelică și apoi interbelică a fost influențată de conjuncturile economico-sociale naționale și internaționale, însă apariția și dezvoltarea instituțiilor bancare românești din Imperiu, în ultimele decenii al secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, marchează un pas înainte în dezvoltarea economiei românești din Transilvania.

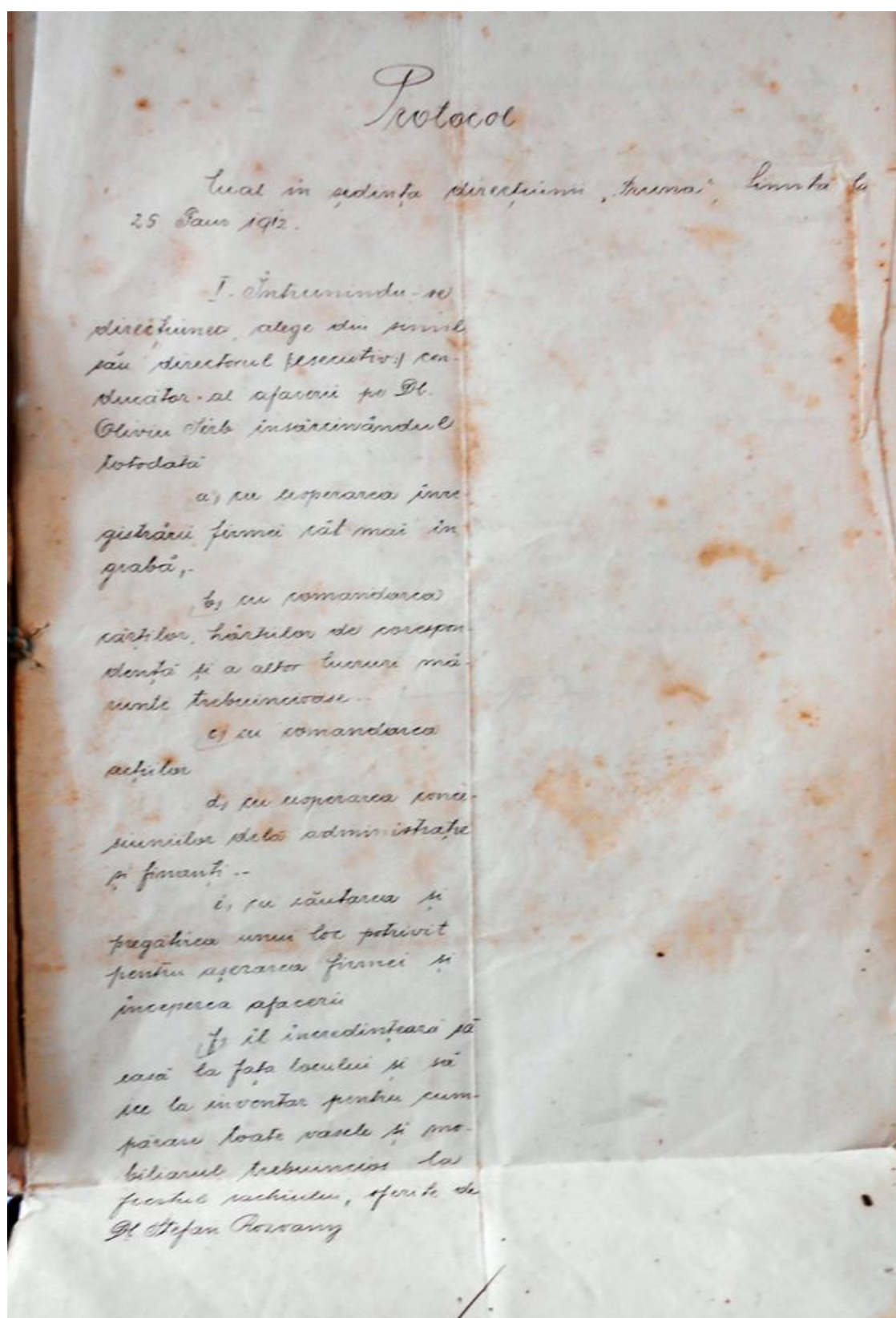
Abrevieri

- SJHAN, FSP – Serviciul Județean Hunedoara al Arhivelor Naționale, Fond Societatea Industrială și Comercială Pruna Ilia (1911-1948).

Bibliografie

- Andruș 1999-2000 – R. Andruș, *Din istoricul creditului românesc hunedorean (1885-1948)*, în *Sargetia*, XXVIII-XXIX/2, 1999-2000, p. 421-482.
- Petra 1936 – N. Petra, *Băncile Românești din Ardeal și Banat*, Sibiu, 1936.
- Revista Economică* – *Revista Economică*, Sibiu.
- Solia Dreptății* – *Solia Dreptății*, Orăștie.
- Suciu 1966 – C. Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol. I, București, 1966.
- Țic 2005 – M. Țic, *Cronica de la Ilia Mureșană. Schiță monografică*, Deva, 2005, p. 11-13.
- Ursu, Roșu 2019 – D. Ursu, T. Roșu, *Dicționarul personalităților Unirii: Delegații Adunării Naționale de la Alba-Iulia*, Cluj-Napoca, 2019.

¹⁷ Andruș 1999-2000, p. 439.

Pl. I. Protocol de înființare a Societății „Pruna”, p. 1
(Sursa: SJHAN, FSP, Dosar 1912-1922)

II. Directorul meu
să propună sa se statorească
următorul termen pentru plă-
tirea capitalului restant, anu-
me să se plătească după fie-
care act

la 1 Aprilie 1912 20%
pestea 40 Kor

la 15 Maiu 1912 20%
adica 40% - Nor.

la 1^a Julie 1912 30%
prouca 60.- Cor

S-a primit cu unanimitate
de acest proiect de către direc-
tie.

Ne mai find alt obiecte de pertracat si dinta
ridica si protocolul sa incheie.

goubauch

D. M. S.

Oliver fey

A. Rowan

Pl. II. Protocol de înființare a Societății „Pruna”, p. 2
(Sursa: SJHAN, FSP, Dosar 1912-1922)

„Pruna” societate industrială și comercială pe acții în Iliu murășană. Sub firma aceasta s'a înființat o nouă întreprindere industrială și comercială în Iliu murășană, cu capital social de K 40 000, — în 200 de acții à K 200. — Societatea se va ocupa cu cumpărarea și vânzarea poamelor.

Direcțiunea noiei societăți se compune din dâii:
Oliviu Sârbu, Ioan Iancu și Dr. Ștefan Rozvány.

1

SOLIA DREPTĂȚII

Nr. 36.

„PRUNA”, societ. anonimă industrială și comercială în Ilia.

Convocare.

Avem onoare a invita pe Domnii acționari ai Societății anonime Industriale și Comerciale „PRUNA” din Ilia, conform statutelor, a participa la a

XIII-a adunare generală ordinară,

care se va ține în localul Societății la 30 Septembrie 1925, orele 14.

O B I E C T E :

1. Deschiderea și constituirea adunării și dispozițiuni pentru verificarea procesului verbal,
2. Raportul Consiliului de administrație și al Consiliului de cenzori.
3. Stabilirea bilanțului și darea absolutoriului Consiliului de administrație și Consiliului de cenzori.
4. Fixarea marcelor de prezență pentru membrii Consiliului de administrație și al Consiliului de cenzori.
5. Alegerea unui membru în Consiliul de cenzori, devenit vacant.
6. Eventuale propuneri, conform §. 4 din statutele Societății.

Ilia, la 13 August 1925.

Consiliul de administrație.

Activa.	Contul Bilanț la 30 Iunie 1925.	Passiva.
Casa	Lei 141.476 20	Capital societar Lei 500.000 —
Realizații	500.000 —	Cont-curențe 3.769.534 60
Economie, moară, F. m. client	1.144.055 95	Creditori 17.107 20
Recușite cu auto		Dividendă neridicată 281 95
Diverse mărfuri	917.952 27	
Prăvălia-mărfuri	714.055 91	
Efecte	58.095 —	
Credite	368.617 99	
Mobilier	84.461 —	
Depozitul din Cluj	52.563 71	
Avans la mărfuri	131.248 95	
Perderi	174.386 72	
	Lei 4.286.923 60	Lei 4.286.923 60

Spese.	Contul Profit și Pierdere la 30 Iunie 1925.	Venite.
Interese	Lei 407.742 50	Venite dela div. mărfuri și întrepr. Lei 585.536 18
Spese curente	71.829 87	Prăvălia 157.312 48
Salare	30.450 —	Efecte 3.753 —
Adaus de scumpete	166.916 66	Perderi 174.386 72
Porto	8.687 20	
Asigurarea muncitorilor	5.721 18	
Impozitul cifra atac	16.528 20	
Asigurarea contra foc	2.005 49	
Marca de prezență	7.783 —	
Dare	166 73	
Perderi din 1923/1924	185.562 18	
	Lei 920.938 38	Lei 920.938 38

Ilia, la 30 Iunie 1925.

CONSILIUL DE ADMINISTRAȚIE:

Dr. Stefan Rozvan m. p.
Iosif Dimperiu m. p.

Virgil Antonescu m. p.
Max. Marlon m. p.

Iosif Perniceanu m. p.
contabil.

Nicolae B.

Subsemnatul Consiliu de cenzori
plină regulă și co

Nicolae Trifu m. p. Oliviu Sărbu m. p.
contabil expert.

Tiparul Tipografiei „Libertatea”, Orăștie.

Onor.

2

**Moments from History of Romanian Transylvanian Banks:
„Pruna” Bank (S.A.), Hunedoara County**

Abstract

The Romanian Transylvanian banks have appeared in the second half of the 19-th century. The first Transylvanian bank was founded in 1872 and its name was „Albina”. The Austro-Hungarian government passed a law regarding the conditions on how those building societies/associations to be founded, we’re referring to Law no XXXVII/15 May 1875.

Ilia, a small market town in Hunedoara county, was important in the second half of the 19th century, here were founded a few other building societis/banks like the following: „Progresul” Bank, „Ilia Murășană” Bank etc..

„Pruna” Bank was founded in February 25th 1912, the information was mentioned in the *Revista Economică* magazine and registered in an yearbook preserved in National Archives. The bank functioned all the interwar period of time until 1948.

List of Illustrations

Pl. I. Protocol taken at the meeting when the building Society „Pruna” was founded page 1 (Source: SJHAN, FSP, File 1912-1922)

Pl. II. Protocol taken at the meeting when the building Society „Pruna” was founded page 2 (Source: SJHAN, FSP, File 1912-1922)

Pl. III. 1. Notice in the economic magazine about „Pruna” building society being founded in Ilia, in *Revista Economică*, Sibiu, Nr. 28 din 14 iulie 1912, p. 317; 2. Notice about convening a shareholders general meeting, in *Solia Dreptății*, Orăștie, Nr. 36, 1925, p. 7

ASPECTE DIN INDUSTRIA HOTELIERĂ ÎN INTERBELICUL REȘITEAN

MINODORA DAMIAN

Muzeul Banatului Montan, Reșița
damianminodora@yahoo.com

Cuvinte cheie: hotel, restaurant, Reșița, perioada interbelică, industrie hotelieră

Keywords: hotel, restaurant, Reșița, Interwar period, hotel industry

Dezvoltarea economică a zonei din proximitatea Bârzavei a facilitat o expansiune demografică a arealului reșițean interbelic, astfel subsidiar, industria hotelieră, ramură importantă a turismului, a izbutit să se plaseze într-o poziție auxiliară, încadrându-se natural în peisajul monden. În ceea ce privește industria hotelieră din Reșița interbelică, au fost sesizate un număr de 7 locații. Hotelul Oltenia, aflat în patronajul UDR¹, Hotelul Regele Ferdinand și Hotelul Restaurant Dacia, des frecventat de către etnicii germani, erau considerate cele mai reprezentative opțiuni în preferințele celor ce poposeau pe malul Bârzavei. Fără a fi considerată, în sine, o atracție turistică, Reșița, și-a găsit resursele de manifestare a ospitalității tipic autohtone, prin locații de cazare cochete și primitive, oferind, prin urmare, premise pozitive pentru o amintire de neuitat.

Prin prisma înfăptuirii actului istoric din iarna anului 1918, în România s-a întrezărit posibilitatea de exploatare a propriilor avuții, constituind astfel apanajul unei reorganizări economice bazate pe criteriul eficientizării randamentului în muncă. Deci, industrializarea anumitor zone constituia un imperativ necesar, cu beneficii care se răsfrângeau și asupra caracterului socio-demografic al societății, ce se materializa deseori prin înființarea regiunilor industriale în jurul arealului urban.

Odată cu evoluția demografică aferentă arealului reșițean interbelic, efect al dezvoltării economice a UDR, subsidiar, industria hotelieră, ramură importantă a turismului, a izbutit să se plaseze într-o poziție auxiliară, încadrându-se natural în peisajul monden al urbei de pe malurile Bârzavei. Concurența stabilimentelor turistice s-a manifestat prin capacitatea de a atrage clientela, fapt ceea ce a condus implicit la necesitatea implementării unor politici interne de ridicare a standardelor aplicate expres asupra calității serviciilor prestate.

Dinamica economiei de piață a generat o stratificare a tipurilor de hoteluri, în legislația interbelică existând specificate concis criteriile de diferențiere pentru fiecare categorie în parte. Conform decretului de Lege nr. 671, din 23 februarie 1923, emis de Ministerul de Interne privitor la modificarea articolului 53 din regulamentul Legii oficiilor de cazare, în România interbelică hotelurile erau împărțite în 5 clase valorice (hoteluri de lux, clasa I, clasa a II-a, clasa a III-a, clasa a IV). Acest aspect era folosit pentru obținerea tarifului maxim pe camere, aplicat pentru fiecare clasă în parte, valoarea rezultând prin înmulțirea coeficientului de clasă cu prețul prestat de hotel la nivelul anului 1916.

¹ Uzinele de Fier și Domeniile Reșița.

Hotelurile de lux erau considerate acele locații care dispuneau de un hol spațios la intrare, ascensor separat atât pentru oaspeți cât și pentru bagaje, bibliotecă, restaurant, săli de lectură, coridoare largi cu parchet și covoare întreținute impecabil. Ca și facilități, clădirea trebuia prevăzută cu instalație de iluminat electrică în stare perfectă de funcționare, sistemul de încălzire trebuia să fie centralizat, să dispună de o instalație de apă, atât caldă cât și rece. Fiecare cameră trebuia să aibă două rânduri de uși de tip anticameră, și să fie dotată cu toaletă sau baie, iar mobilierul trebuia încadrat la categoria de lux. Coeficientul de multiplicare a clasei de lux era 9, pentru stabilirea prețului maximal al fiecărei camere.

Erau recunoscute hotelurile de clasă I acelea care dețineau în fiecare cameră instalație de iluminat electrică, calorifer pentru încălzire, ascensor, baie pe fiecare etaj, parchet în stare bună, covoare curate și mobilier de calitate I (somiere, saltele de lână). Coeficientul de multiplicare a clasei I era 8, pentru stabilirea prețului maximal al fiecărei camere.

Cele de clasa a II-a se diferențiau față de clasa I doar prin calitatea inferioară a mobilei, lipsa ascensorului și a băii de pe fiecare etaj. În rest locația trebuia să fie dotată cu instalație de iluminat electric, lenjerie curată, paturi cu saltele de lână și somiere. Coeficientul de multiplicare a clasei a II-a era 7, pentru stabilirea prețului maximal al fiecărei camere.

Hotelurile de clasa a III-a dispuneau de camere cu lenjerie curată, instalație de iluminat electric, paturi cu saltele de lână fără somiere și mobilier de calitate inferioară celor din clasa a II-a. Coeficientul de multiplicare a clasei a III-a era 6, pentru stabilirea prețului maximal al fiecărei camere.

Ultima categorie, hotelurile de clasa a IV-a, nu dispuneau de multe facilități oferite clienților, iluminatul putea fi asigurat și prin gaz lampant sau lumânări, iar paturile aveau saltele din paie. Coeficientul de multiplicare a clasei a IV-a era 5, pentru stabilirea prețului maximal al fiecărei camere.

Pentru toate categoriile de hoteluri era obligatoriu ca temperatura în fiecare cameră să fie încadrată în intervalul 18-21° C. Orice îmbunătățire adusă hotelului putea fi valorificată prin accederea la o clasă superioară, numai după constatarea prealabilă a comisiei oficiului de închiriere. Totodată, dacă se constata neconcordanță între criteriile de apartenență la o anumită clasă și starea de fapt evidențiată de către comisie, atunci exista posibilitatea de declasificare a aceluși hotel. Dacă unitatea de măsură pentru tariful închirierii camerelor era ora, atunci prețul maximal era calculat prin următorul algoritm (numărul de ore petrecute de client multiplicat cu prețul maximal aplicat pe o zi totul împărțit la 24)².

Înainte sau după servirea mesei, în cadrul localurilor de consum, în cauză restaurantele aferente hotelurilor, era permis consumul de băuturi alcoolice doar dacă aceste locații dețineau un *brevet pentru debite de băuturi spirtoase cu amănuntul*, conform prevederilor legii nr. 129/21 iulie 1929 *privind unificarea taxelor asupra brevetelor de vânzare a băuturilor spirtoase și înființarea, în ținuturile unde nu sunt, a unor asemenea taxe*. În zonele urbane taxa pe brevet se diferenția în funcție de valoarea locativă a stabilimentelor:

² Decretul nr. 671/1923 1925, p. 905-906.

Nr. crt.	Valoare taxă (lei)	Valoarea locativă a localurilor (lei)
1.	4.000	< 10.000
2.	6.000	10.001 – 20.000
3.	8.000	20.001 – 40.000
4.	15.000	40.001 – 60.000
5.	20.000	60.001 – 80.000
6.	25.000	80.001 – 100.000
7.	32.000	100.001 – 150.000
8.	40.000	150.001 – 200.000
9.	52.000	200.001 – 300.000
10.	60.000	300.001 – 400.000
11.	70.000	400.001 – 600.000
12.	80.000	600.001 – 800.000
13.	90.000	800.001 – 1.000.000
14.	100.000	1.000.001 – 1.200.000
15.	110.000	1.200.001 – 1.400.000
16.	120.000	>1.400.000

Fig. 1. Taxe de brevet pentru de debite de băuturi spirtoase în comunele urbane 1929³

Dacă în cadrul hotelurilor consumul de băuturi alcoolice se rezuma la oferirea, doar în camere, a unor cantități reduse de rom sau de coniac, atunci contravaloarea achiziționării unui brevet era de 25% din valoarea taxei corespunzătoare⁴.

Totuși, indiferent de clasificare, în incinta localurilor de cazare era obligatoriu a se respecta anumite norme de igienă și sănătate, în conformitate cu prevederile Legii nr. 236 din 14 iulie 1930. Prin urmare, fiecare stabiliment nu putea funcționa decât după ce i se acorda autorizația emisă de consiliile de igienă și ocrotire publică de la nivel local. Fiecare local trebuia să dețină încăperi conforme din punct de vedere igienic, cu o ventilație a aerului adecvată și cu o luminozitate optimă. În cadrul localului era necesară existența unei latrine construite conform normelor legale, un sistem de canalizare funcțional și posibilitatea de a oferi acces la apă potabilă⁵.

În interacțiunea industriei hoteliere cu sfera legislativului se identifică diverse problematici, precum orarul de desfășurare al activității, modul de retribuire a resursei umane, dar și chestiuni economice referitoare la fiscalitate.

În iunie 1935, Ministerul Muncii a emis ordinul 21190, prin care se solicită punerea în aplicare a articolului nr. 7 din legea repausului duminical din anul 1925⁶. Conform prevederilor specificate la aliniatele c și d ale articolului 7 din legea mai sus amintită, restaurantele, hotelurile, cofetăriile și cafenelele puteau fi deschise chiar și în ziua de Duminică, respectându-se condițiile stipulate la articolul 9, prin care se preciza

³ *Legea nr. 129/1929* 1930, p. 804.

⁴ *Legea nr. 129/1929* 1930, p. 805.

⁵ *Legea nr. 236/1930* 1931, p. 1332.

⁶ *Orele de închidere pentru debitele de la oraș* 1935, p. 2.

faptul că angajatorul era obligat să ofere personalului salariat o zi de repaus în timpul săptămânii⁷.

Având în vedere că prestarea serviciilor hoteliere era o activitate ce producea profit, implicit aceasta intra sub incidența impozitării. Prin urmare, pentru cei care dețineau hoteluri cu posibilitate de închiriere a minimum două camere, era percepută o taxă pentru fiecare oaspete în funcție de clasificarea locației. Astfel, pentru hotelurile de lux, taxa era de 10 lei/zi, pentru hotelurile aferente clasei I era de 8 lei/zi, pentru hotelurile din clasa a II-a sau camere mobilate era de 5 lei/zi, pentru hoteluri de clasa a III-a sau camere închiriate sub 30 de lei, taxa era de 2 lei pe zi⁸.

Locațiile de cazare de tip hotelier din spațiul reșițean sunt amintite în diferite izvoare istorice încă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, astfel că în prima monografie a Reșiței, *Istoria Reșiței – Oameni și locuri demult uitate*, de Mihalik Sándor⁹ și publicată în 1896, sunt semnalate o serie de stabilimente destinate arealul ospitalier. Hanurile, localuri, cu o capacitate redusă de cazare, erau în număr mai mare în Reșița Montană, cele mai cunoscute fiind Vokoun, Zoffmann și Neff. În Reșița Română, se afla hanul Kameral Wirtshaus, locație deosebit de apreciată în rândul celor avuți.

În sfera locațiilor de cazare, la un nivel calitativ ridicat din punctul de vedere al serviciilor prestate se aflau hotelurile. Dintre acestea, în Reșița antebelică se distingeau hotelurile Klemens, aflat pe strada Căilor Ferate, și Central, situat pe strada principală, unde erau localizate și birourile Casinei din Reșița¹⁰, Hotel Național, unde erau realizate uneori chiar și proiecții cinematografice¹¹, ulterior în aceeași incintă a funcționat și Restaurantul Reșița¹², hotelul Kunz, aflat în proximitatea Bisericii Evanghelice, ce deținea o frumoasă grădină de vară, unde în zilele însorite clienții serveau masa în aer liber¹³.

Restrângând cercetarea către coordonatele spațio-temporale din interbelicul Banatului Montan, conform *Raportului anual asupra stării de sănătate și de igienă a județului Caraș*, în județul vizat, la nivelul anului 1931 au fost identificate un număr de 18 hoteluri¹⁴, pe când în 1935 numărul acestora scade la 16 locații¹⁵.

Factorul cu cel mai mare impact în cotidianul reșițean dintre cele două conflagrații mondiale l-a constituit fără doar și poate societatea Uzinele și Domeniile de Fier Reșița, concern ce deținea proprietăți auxiliare domeniului specific de activitate, deloc de neglijat fiind Hotelul Oltenia, locație ce dispunea de un restaurant de clasa I, consacrat printre preferințele păturii superioare din urbea de pe malurile Bârzavei.

Local dedicat atât marelui public, cât și iubitorilor concertelor de gală, Restaurantul Oltenia, situat pe strada Mihai Viteazu¹⁶ (**Fig. 2**), construit pe amplasamentul

⁷ *Legea nr. 99 /1925* 1925, p. 324.

⁸ *Decretul-Legea nr. 347/1938* 1938, p. 1030.

⁹ Mihalik Sándor (15 ianuarie 1869 - 26 iunie 1940), născut la Kassa/Kosice (actualmente Slovacia), între 1892-1899 profesor de gimnaziu în Reșița, 1899-1901 președintele „Asociației Învățătorilor din Comitatul Caraș-Severin”, din 1901 a activat ca redactor la revista *Educațiunea Publică* din Lugoj.

¹⁰ Mihalik 2021, p. 23.

¹¹ Mihalik 2021, p. 24.

¹² Boar 2007, p. 34; Kulhanek 2013, p. 185.

¹³ Kulhanek 2013, p. 459.

¹⁴ SJANCS, FSSJC, RASIJC pe anul 1931, nr. inv. 1466, Dosar 1/1931–1932, f. 6.

¹⁵ SJANCS, FSSJC, RA 1935, nr. inv. 1466, Dosar 1/1935–1936, f. 3.

¹⁶ *Glasul Muncitorului Român* II, 5, 1934, p. 3; *Glasul Muncitorului Român* II, 6, 1934, p. 3; *Glasul Muncitorului Român* II, 9, 1934, p. 4; *Glasul Muncitorului Român* II, 14, 1934, p. 4; *Glasul Muncitorului Român* II, 16, 1934, p. 3; *Glasul Muncitorului Român* II, 18, 1934, p. 4; *Glasul Muncitorului Român* III, 13, 1935, p. 3; *Națiunea*, II, 30, 1935, p. 3; *Națiunea*, II, 36, 1935, p. 4.

fostului hotel Pannonia în apropierea școlii de beton, s-a erijat a fi unul dintre principale surse de venituri extra-metalurgice ale UDR-ului.

Fig. 2. Strada Mihai Viteazu, Reșița, unde se găsea restaurantul Hotelului Oltenia și Hotelul Regele Ferdinand (colecția foto MBM, nr. inv. 13358)

Datorită unei prestațe dobândite în timp prin aspect, locație și profesionalism restaurantul Oltenia a constituit polul de desfășurare a evenimentelor din highlife-ul reșițean interbelic. Artiști renumiți ai vremii precum Adrian Cîrțiu, tenorul Radioului Viena¹⁷, Societatea corală *Crai Nou* din Timișoara¹⁸ și C. Ursulescu baritonul operei din Cluj, laureat al concursului internațional de cânt din Viena, acompaniat la pian de domnișoara Margareta Kadar¹⁹, transformau ambientul muzical al restaurantului în reale concerte de gală.

Din pleiada de evenimente mondene se disting atât manifestări culturale, acțiuni cu specific caritabil, dar și petreceri desfășurate în preajma anumitor sărbători sau date comemorative.

Fig. 3. Meniul din Restaurantul Oltenia urmare a vizitei Comitetului Central U.G.I.R. din 1928 (colecția foto MBM, nr. inv. 11689)

¹⁷ *Reșița*, II, 25, 1936, p. 3.

¹⁸ *Concert* 1934, p. 3.

¹⁹ *Națiunea*, II, 39, 1935, p. 4.

La 29 aprilie 1928, incinta restaurantului era pusă la dispoziție pentru organizarea vizitei Comitetului Central al U.G.I.R.²⁰, dineu unde s-au servit alese preparate culinare conform meniului: bulion cu pateuri, șalău rasol cu maioneză, mușchi cu sos Madera, salată verde, fasole verde cu smântână, brânzeturi, fructe și cafea. Dintre băuturi distingem țuca autohtonă, Chablis UDR, Cabernet UDR și șampania Rhein²¹ (**Fig. 3**).

În 6 decembrie 1930 Reuniunea Femeilor Reformate a organizat un ceai dansant, acțiune în urma căreia fondurile bănești rezultate erau redirecționate cu scopul de a ajuta copiii nevoiași din Reșița²².

La 3 ianuarie 1931, sub egida cercului Junimea și sub atentul patronaj al primarului Crenian, s-a desfășurat o reușită seară dansantă dedicată studenților reșițeni. Atuurile acestui succes s-au identificat în audiența selectă, muzica de calitate și dezinvoltura tinerei generații²³. În vara anului 1931 s-a renovat grădina de vară prilej cu care clientela, într-o atmosferă ambiantală susținută de orchestra țambalistului Laie, putea să beneficieze în aer liber de un meniu diversificat, ce cuprindea meniuri alese, felurite tipuri de vinuri, precum cele din podgoriile proprii ale UDR, sau numeroase sortimente de bere, printre care amintim berea Bragadiru, iar ca desert, în cadrul propriei cofetării, se puteau consuma felurite sortimente de înghețate, prăjituri și iaurturi răcoritoare²⁴.

În 3 noiembrie 1934, sub egida Reuniunii Femeilor Române din Reșița, era organizat un *Ceai Dansant*, la care prețul de intrare era de 30 lei de persoană sau 70 de lei de familie. Meniul propus era sub formă de bufet cu preparate culinare reci și diverse sortimente de prăjituri. Programul de divertisment din cadrul manifestării a fost susținut cu participarea reuniunii de cântări din Reșița, precum și a societății de gimnastică a UDR. Pentru delectarea audienței a fost organizată o tombolă cu premii, iar ambianța muzicală a fost asigurată de orchestra de jazz a restaurantului Oltenia²⁵.

Un an mai târziu, în 28 aprilie, sala restaurantului Oltenia găzduia *serata vesela* organizată de Asociația culturală a Clubului de Carnaval²⁶, iar în 29 aprilie secția planouri a UDR petrecea într-o frumoasă *serata dansantă*²⁷. Șirul acțiunilor de divertisment continuă în același an la Restaurantul Oltenia cu evenimentul dedicat sărbătorilor de Crăciun, când într-o atmosferă susținută de formația de jazz GORE, publicul reșițean putea consuma vinuri, aperitive alese, cărnuri preparate la grătar, oferite cu o servire ireproșabilă²⁸.

Spre finele interbelicului, Restaurantul Oltenia continua să se interfezeze cu viața mondenă reșițeană, în anul 1939 remarcându-se două evenimente importante: balul din 1 februarie, organizat de Uniunea Comercianților și Negustorilor germani din Banat²⁹ și petrecerea dedicată Cinei de Anul Nou, organizată de Ioan Tomici, într-o ambianță selectă, atmosfera fiind întreținută pe ritmuri moderne de jazz³⁰.

²⁰ Uniunea Generală a Industriașilor din România.

²¹ Colecția foto Muzeul Banatului Montan Reșița, nr. inv. 11689.

²² *Ceai dansant* 1930, p. 2.

²³ *Seranta dansanta a Studențimei Reșițene* 1931, p. 2.

²⁴ *Grădina Restaurant Oltenia s-a deschis pentru sezonul de vară* 1931, p. 4.

²⁵ *Ceai dansant* 1934, p. 3.

²⁶ *Serată veselă* 1935a, p. 3.

²⁷ *Serată veselă* 1935b, p. 3.

²⁸ *Națiunea*, II, 51, 1935, p. 4.

²⁹ *Reschitzaer Zeitung*, 53, 4, 1939, p. 5.

³⁰ *Reschitzaer Zeitung*, 53, 1, 1939, p. 8; *Reschitzaer Zeitung*, 53, 12, 1939, p. 12.

Din punct de vedere culinar, în restaurantul Hotelului Oltenia se propunea un meniu în care erau incluse atât mâncăruri specifice bucătăriei românești, dar și preparate culinare din bucătăria mixtă bănățeană, iar ca aspect aparte, pe timp de sărbătoare și în fiecare zi de duminică la prepararea fripturii era impusă folosirea doar a cărnii de pasăre³¹.

Meniuri	
Bucătărie românească	
Clasa I	Clasa II
Ciorbă, legume cu friptură și cu salată, prăjitură	Ciorbă, legume cu carne (de trei ori pe săptămână); rasol cu sos (de două ori pe săptămână); friptură (de două ori pe săptămână), prăjitură
Bucătărie mixtă (Banat)	
Clasa I	Clasa II
Supă, friptură cu salată, prăjitură sau paste fierte	Ciorbă sau supă, legume cu carne (de trei ori pe săptămână); rasol cu sos (de două ori pe săptămână); friptură (de două ori pe săptămână), prăjitură
Cina pentru bucătăria românească și mixtă	
O friptură cu salată á la carte, prăjitură	Legume cu carne sau friptură cu salată á la carte, prăjitură

Fig. 4. Meniuri din bucătăria românească și bănățeană la restaurantul Oltenia în anul 1932³²

În ceea ce privește oferta comercială a restaurantului, la nivelul anului 1933 cel mai scump preparat regăsit în meniurile restaurantului Oltenia era pasărea la tavă sau pane, al cărui preț se ridica în ianuarie la suma de 30 lei, ieftinit ulterior în octombrie la 27 de lei (**ANEXA 1**), în condițiile în care majoritatea reșitenilor aveau venituri între 625 și 3500 de lei lunar³³. Comparativ cu meniul din octombrie 1933, prețurile afișate în meniul din octombrie 1936 la anumite produse precum borșul rusesc, supa de văcuță, preparate din pasăre (friptura de pasăre sau pane de pasăre) erau preponderent mai scumpe, creșterea încadrându-se între 1-3 lei (**ANEXA 2**).

În concurență cu Hotelul Oltenia, mai existau și alte stabilimente ce prezentau oferte din ce în ce mai atractive, una dintre acestea fiind Hotelul Regele Ferdinand, aflat pe strada Mihai Viteazu, nr. 28 (**Fig. 2**), deținut de văduva Kriesl Francisca, născută la Reșița în 1 martie 1868. Activitatea hotelului începea în 1 martie 1933, deținând brevetul industrial nr. 1138/1933 emis de Primăria Reșița³⁴. Din 6 mai 1936 hotelul intra sub administrarea lui Ioan Tomici, născut în Timișoara 25 iunie 1892. Tot în același timp în cadrul hotelului începea funcționarea unui café-restaurant de clasa I³⁵.

Zilnic în incinta restaurantului din cadrul Hotelului Ferdinand, într-o atmosferă selectă pe acordurile muzicii de salon, clienții puteau servi băuturi alese, cafea cu gheață, totul la prețuri accesibile, iar în fiecare duminică seara și în zilele libere între

³¹ SJANCS, FUDR, nr. inv. 1605, Dosar nr. 20/1932, f. 52-53.

³² SJANCS, FUDR, nr. inv. 1605, Dosar nr. 20/1932, f. 52.

³³ Cimponeriu 1965, p. 108.

³⁴ SJANCS, FCCILOO 1930-1950, nr. inv. 181, dosar nr. 319/1932-1935, nefilat.

³⁵ SJANCS, FCCILOO 1930-1950, nr. inv. 181, dosar nr. 320/1935-1944, f. 58.

orele 11 și 1 noapte era organizat un concert de muzică clasică³⁶. Pentru clienții ce doreau comenzi rapide, în anul 1936, sub conducerea lui I. Tomici, localul pune la dispoziție două tipuri de meniuri standard la prețul de 36 lei, ce conțineau la felul I supă și ca desert o prăjitură, diferențiindu-se doar la felul II: friptură á la cart sau legume cu friptură. În vederea acaparării clientelei indiferent de naționalitate, textul meniului prezenta anumite produse în cele trei limbi frecvent utilizate în zonă: română, germană și maghiară. În meniu existau, de altfel, și denumiri ale unor produse culinare preluate din limbile de circulație internațională, precum ham and eggs (preț 30 lei), omelette a-la Franckfurt (preț 22 lei), omelette aux fromage (preț 22 lei), omelette aux jambon (preț 22 lei) (ANEXA 3).

Adiacent serviciilor de cazare, hotelul constituia una dintre locațiile des frecventate de iubitorii șahului, deoarece lângă intrarea principală prima ușa pe partea dreaptă era încăperea închiriată Clubului de Șah, ce își desfășura activitatea în fiecare seară de miercuri și vineri, precum și duminica înainte de masă. În cadrul clubului se desfășurau diverse concursuri de șah, taxa de participare fiind de 10 lei de persoană, responsabil cu colectarea resurselor financiare fiind desemnat profesorul Kardos. Câștigătorul concursului era răsplătit cu un abonament anual la Revista de Șah, publicația oficială a Clubului de Șah Român³⁷.

Dintre evenimentele desfășurate în incinta restaurantului din cadrul hotelului Ferdinand s-a remarcat serata culturală, cu intrare liberă, din 9 aprilie 1935, organizată sub patronajul Reuniunii Culturale Germane din Reșița. Cu această ocazie, rectorul Hans Roth, a ținut o alocuțiune privind problemele aferente minorităților, în special cele ale etnicilor germani. În continuare, atmosfera a fost destinsă prin muzică și dans³⁸.

Totuși, în spațiile de cazare ale hotelului s-au constatat și anumite abateri de la legislație, astfel că la data de 2 octombrie 1940 în camera nr. 4 au fost descoperite două persoane de gen feminin cu vârsta de 15 ani, David Elena și respectiv Schmidt Elena, practicând clandestin servicii de moravuri ușoare. Aceste infracțiuni au fost identificate de către agentul de poliție Brahă Chimon, cele două persoane în cauză aflându-se sub patronajul unor funcționari angajați în cadrul gărzii financiare, fapt consemnat de agentul menționat³⁹.

Conform datelor statistice din Registrul Comerțului activitatea firmei lui Ioan Tomici se încheie la 2 martie 1940, pe când înregistrarea radierii hotelului era consemnată în data de 22 decembrie 1944, prin decizia nr. 1946⁴⁰.

De asemenea, printre locațiile de cazare cu rezonanță în sfera mondenului reșițean, regăsim hotelul-cafenea *Bokor Iuliu*, aflat pe strada Octavian Goga, nr. 3. Acest stabiliment era deținut de Iuliu Bokor, născut la 1 aprilie 1883, în localitatea Ersig, așezare aflată la aproximativ 45 km de Reșița. Fiind de meserie chelner, la vârsta de 45 de ani, mai precis în data 29 aprilie 1938 a hotărât să pună bazele unei afaceri în domeniul industriei ospitalității⁴¹. Tariful practicat pentru cazare și masă era de 152 de lei pe zi⁴².

³⁶ *Reschitzauer Zeitung*, 44, 22, 1930, p. 4.

³⁷ *Deșteptarea*, II, 52, 1931, p. 2.

³⁸ *Serată culturală* 1935, p. 4.

³⁹ SJANCS, FCPR 1928-1948, nr. inv. 103, Dosar nr. 124/1940, f. 82, 83.

⁴⁰ SJANCS, FCCILOO 1930-1950, nr. inv. 181, dosar nr. Dosar nr. 319/1932-1935, nefilat; Dosar nr. 320/1935-1944, f. 58.

⁴¹ SJANCS, FCCILOO 1930-1950, nr. inv. 181, Dosar nr. 322/1938-1944, f. 92.

⁴² SJANCS, FCPR 1928-1948, nr. inv. 103, Dosar nr. 124/1940, f. 50.

Adiacent serviciilor hoteliere, în clădire își mai desfășurau activitatea și femei aflate sub incidența moravurilor ușoare. În vederea diminuării răspândirii bolilor venerice, a menținerii evidenței și a controlului asupra activităților din aria comercializării plăcerilor carnale, la inițiativa Comisariatului de Poliție Reșița și a medicilor de circumscripție Dimitrie Hohohiu și Iuliu Ignea, s-a hotărât ca în localul deținut de Bokor I., să fie acceptate câte 10 prostituate, cu respectarea anumitor condiții precum: efectuarea săptămânală a controlului medical și impunerea unei restricții de frecvență a centrului orașului⁴³.

Problematica prostituției din cadrul acestui hotel a ajuns la nivel ministerial, Ministerul Muncii, Sănătății și Ocrotirii Sociale emițând ordinul nr. 85165 din 30 octombrie 1940, în urma analizei efectuate asupra raportului efectuat de Inspectoratul General Sanitar de Ocrotire Timișoara, nr. 8367 din 25 septembrie 1940. Prin acest act erau precizate reglementări ce făceau referire la indicațiile cu specific medical ce trebuiau aplicate asupra tuturor angajaților din hotel. Astfel, fiecare angajată trebuia să efectueze anumite analize medicale: trimestrial reacția Wasserman și cel puțin lunar frotiu pentru gonococi. De altfel, pentru prevenție era obligatorie administrarea unei injecții cu Bismut, prin metoda Lenoviti. În scop profilactic, în încăperea medicală a stabilimentului trebuia să existe cu o trusă antivenerică. Costul acestora trebuia suportat de proprietar sau, după caz, de casa de asigurări sociale⁴⁴.

Ca urmare a controalelor efectuate, Comisariatul de Poliție Reșița a sesizat neconformitatea stării de fapt cu privire la prevederile articolului 10 din Regulamentul pentru Reglementarea Prostituției din orașul Reșița, prin care se interzicea femeilor de moravuri ușoare să-și stabilească reședința în proximitatea bisericilor și a școlilor. La solicitările Serviciului Sanitar Reșița, femeile de moravuri ușoare din hotelul Bokor Iuliu au fost relocate către diferite imobile aflate pe străzile Vasile Alecsandri, Tudor Vladimirescu, Aurel Vlaicu, Petru Bandu, Călărașilor, ce se regăseau la periferia orașului⁴⁵.

Activitatea economică a societății patronate de către Bokor Iuliu s-a încheiat la 22 decembrie 1944, fiind consemnată în Registrul comerțului prin decizia 1924/1944⁴⁶.

Statisticile demografice interbelice consemnau în arealul reșițean un important contingent de etnie germană. Printre preferințele acestei clientele, regăsim Hotelul Restaurant Dacia, din Strada Principesa Elisabeta nr. 7 (**Fig. 5, 6**), deținut de Nicolae Wingert, născut la 17 ianuarie 1884 la Kikinda Mare (astăzi Kikinda, localitate în districtul Voivodina din Serbia). Activitatea locației începea la data 18 noiembrie 1831⁴⁷, deținând un restaurant catalogat clasa II în anul 1935⁴⁸, iar un an mai târziu devine stabiliment de clasa I⁴⁹. Incinta restaurantului era deseori pusă la dispoziție pentru diverse evenimente de socializare. În septembrie 1934 Comitetul German a organizat petrecerea *Culesul viilor*, la care au luat parte mai multe personalități din elita reșițeană⁵⁰, iar la 19 ianuarie 1935 s-a desfășurat *Serata familială*, eveniment la care a

⁴³ SJANCS, FCPR 1928-1948, nr. inv. 103, Dosar nr. 124/1940, f. 30.

⁴⁴ SJANCS, FCPR 1928-1948, nr. inv. 103, Dosar nr. 124/1940, f. 94.

⁴⁵ SJANCS, FCPR 1928-1948, nr. inv. 103, Dosar nr. 124/1940, f. 92, 95.

⁴⁶ SJANCS, FCCILOO 1930-1950, nr. inv. 181, Dosar nr. 322/1938-1944, f. 92.

⁴⁷ SJANCS, FCCILOO 1930-1950, nr. inv. 181, Dosar nr. 314/1931-1943, f. 173.

⁴⁸ SJANCS, FCPR 1928-1948, nr. inv. 103, Dosar nr. 42/1935, f. 71.

⁴⁹ SJANCS, FCPR 1928-1948, nr. inv. 103, Dosar nr. 57/1936, f. 411.

⁵⁰ *Culesul viilor* 1934, p. 4.

participat și distinsul domn Hans Roth⁵¹. În registrul comerțului radierea Hotelului Dacia este înregistrată prin încheierea cu nr. 1966, din 22 decembrie 1944⁵².

Fig. 5. Strada Principesa Elisabeta, nr. 7 unde se găsea Hotelul Dacia
(<https://imageromania.ro/produs/resita-bulevardul-principesa-elisabeta/>) (Accesat: 17.07.2022)

Fig. 6. Strada Principesa Elisabeta, nr. 7 unde se găsea Hotelul Dacia
(colecția foto MBM, nr. inv. 11728)

Un alt stabiliment din aria hotelieră ce deținea în cadrul său un restaurant-caffée era Hotelul Krone (Coroana), aflat în proprietatea consilierului comunal Alexandru Juracsek, reprezentantul minorităților locale⁵³. Hotelul, localizat în proximitatea gării, oferea serviciu de cazare în camere de o curățenie remarcabilă, beneficiind și de o

⁵¹ *Serată familiară* 1935, p. 3.

⁵² SJANCS, FCCILOO 1930-1950, nr. inv. 181, Dosar nr. 314/1931-1943, f. 173.

⁵³ Daina 1932, p. 3.

bucătărie cu meniuri bogate⁵⁴. Aici se puteau închiria timp de o lună atât camere single cât și duble. Fiecare din aceste camere erau prevăzute cu toalete de tip englezesc și cu instalație de apă curentă. Costurile de închiriere lunară variaua între 600 și 700 de lei pentru o cameră single și între 800 și 900 de lei pentru o cameră dublă. De asemenea, suplimentar se putea opta și pentru diferite variante de meniu, precum masa în regim complet, la prețul de 1.300 lei pe lună, sau în regim de demipensiune (prânz și cină), la prețul de 1.100 lei lunar⁵⁵. Pe lângă serviciile de cazare se mai ofereau spre închiriere și spații adecvate pentru birouri dedicate firmelor comerciale⁵⁶. În restaurantul hotelului meniul propus clienților avea prețul între 20 și 30 de lei, de asemenea se mai putea consuma friptură cu salată, preț 20 lei; șnițel vienez cu salată, preț 20 de lei; crenvurști 8 lei, cafea cu lapte, preț 8 lei, cafea neagră sau turcească la preț de 6 lei⁵⁷ și vin alb producție 1936 la prețul de 12 lei/litru⁵⁸.

Localul preferat al Uniunii comercianților din Reșița era Hotelul-restaurant Wallner, aflat pe strada Canalului nr. 21, cu un capital de 100.000 lei, deținut de Wallner Aloisiu, născut în Reșița la 16 noiembrie 1894. Stabilimentul ia ființă în 27 iulie 1925, fiind reglementat prin permisul industrial al Primăriei Plasei Reșița, cu nr. 1850.B.8. În 1941 se sistează activitatea hotelieră, localul deținând doar funcția de restaurant⁵⁹. În 11 februarie 1933, în incinta restaurantului de clasa a II-a, aferent hotelului, s-a desfășurat o frumoasă serată dansantă pe ritmuri de jazz, organizată de Uniunea comercianților din Reșița⁶⁰. Radierea societății comerciale Wallner Aloisiu era înregistrată în data de 26 septembrie 1948⁶¹.

Spre sfârșitul perioadei interbelice, începând cu 11 februarie 1939 domnul Constantin Povian, născut la 12 iulie 1897 în comuna Răchita, județul Caraș, a înființat pe strada Călnicului nr. 16 o locație unde se desfășurau activități specifice de hotel în regim propriu și de restaurant clasa a III-a, fără băuturi alcoolice⁶². În 23 iulie 1939 obține brevetul pentru vânzarea de băuturi spirtoase cu nr. 40590⁶³. Conform datelor din extrasele fiscale, datorită tipului de clasificare a restaurantului, venitul din anul 1942-1943 era cuprins între 25.000 și 40.000 lei, fiindu-i asociat un impozit de 11.538 lei⁶⁴.

Fără doar și poate, în arealul locațiilor de cazare se mai întrezăreau și alte entități economico-comerciale, precum hanurile, des utilizate în epocile anterioare. Termen de origine otomană, hanul, cuvânt provenit din limba persană ceea ce înseamnă „casă de găzduit și ospătat călătorii contra plată”, încă mai exista ca entitate specifică în circuitul economico-social al Reșiței interbelice. Printre stabilimentele de acest gen se remarcă hanul Iosif Kostyák, aflat pe str. Carmen Sylva, nr. 18, având un capital de 100.000 lei, fiind autorizat spre funcționare cu brevetul industrial nr. 4529/1936 emis de Primăria Reșița. Acesta a fost înființat în 2 iunie 1936, de către Kostyák Iosif, de etnie cehă, născut în Reșița la 7 septembrie 1896. În cadrul hanului funcționa și un restaurant

⁵⁴ *Banatul*, I, 1, 1926, p. 62.

⁵⁵ *Reschitzauer Zeitung*, 53, 18, 1939, p. 4.

⁵⁶ *Reschitzauer Zeitung*, 53, 18, 1939, p. 4.

⁵⁷ Fischer 1939, p. 5.

⁵⁸ *Hotel Coroana Reșița* 1939, p. 4.

⁵⁹ SJANCS, FCCILOO 1930-1950, nr. inv. 181, Dosar nr. 315/1931-1947, f. 119.

⁶⁰ *Serată dansantă* 1933, p. 4.

⁶¹ SJANCS, FCCILOO 1930-1950, nr. inv. 181, Dosar nr. 315/1931-1947, f. 119.

⁶² SJANCS, FCCILOO 1930-1950, nr. inv. 181, Dosar nr. 356/1942, f. 27-28.

⁶³ SJANCS, FCCILOO 1930-1950, nr. inv. 181, Dosar nr. 356/1942, f. 24.

⁶⁴ SJANCS, FCCILOO 1930-1950, nr. inv. 181, Dosar nr. 356/1942, f. 30.

încadrat în clasa a II-a de clasificare. Societatea comercială a fost radiată din registrul comerțului în baza deciziei 54728 din 28 septembrie 1946⁶⁵.

În vederea demarării acțiunilor de prevenție cu privire la respectarea prevederilor legale referitoare la modul de funcționare a locațiilor de cazare, autoritățile decidente locale au emis o serie de înștiințări adresate în special celor din sfera ospitalității.

Prefectura județului Caraș, Serviciul Administrativ, prin adresa nr. 12775/1934 informa instituțiile subordonate pe linie administrativă din orașele Oravița și Reșița asupra unor excepții referitoare la restricțiile consumului de băuturi alcoolice, în speță hanurile puteau oferi spre vânzare băuturi spirtoase doar dacă acestea erau servite împreună cu un preparat culinar⁶⁶.

Comisariatului de Poliție Reșița, prin adresa 1765 din 14 februarie 1935, semnală faptul că orice persoană care închiria spații având ca destinație cazarea de persoane, trebuia să posede atât autorizația de la Comisariatul de Poliție Reșița, cât și autorizația industrială emisă de Primăria Orașului Reșița. Pentru o evidență clară era obligatorie deținerea un registru unde se consemnau datele de identificare ale celor găzduiți, acestea fiind ulterior comunicate în maxim 12 ore, în scris sau verbal, către Biroul de Siguranță din cadrul Comisariatului de Poliție Reșița⁶⁷. Nerespectarea acestor prevederi se sancționa cu amendă între 500 și 1.000 de lei, dispoziție comunicată prin adresa 14374 din 18 noiembrie 1935⁶⁸. Un mai târziu, prin adresa 11442 din 07.07.1936, se reiterau problematicile legate de legislația referitoare la modalitatea de funcționare a hanurilor și hotelurilor. Exercițarea profesiunii de hangiu sau folosirea spațiilor locative în locații de tip han sau hotel erau permise doar prin îndeplinirea prevederilor legale expuse în articolul 15 din Legea pentru Controlul hotelurilor, hanurilor și stabilimentelor publice. În plus, era obligatoriu a se întocmi buletinele de călători găzduiți, care trebuia înmânate Comisariatului de Poliție în maxim 12 ore de la cazare. Încălcarea acestor prevederi era sancționată, conform articolului 21 din Legea pentru Controlul hotelurilor, hanurilor și stabilimentelor publice, cu o amendă cuprinsă între 1.000 și 2.000 lei, precum și suspendarea activității desfășurate în locație⁶⁹.

Totodată, autoritățile locale au întreprins și diferite măsuri de evidențiere a resurselor umane ce își desfășurau activitatea în cadrul locațiilor de cazare. Prin adresa nr. 491/1935 Comisariatul de Poliție Reșița informa proprietarii despre obligativitatea înștiințării personalului angajat de a se prezenta la biroul servitorilor din cadrul Comisariatului de Poliție Reșița. Fiecare angajat trebuia să dețină asupra sa livretul de serviciu și actul de identitate. Lipsa de colaborare și nerespectarea prevederilor mai sus expuse erau sancționate prin amendă contravențională de la 500 la 1.000 de lei⁷⁰.

Analiza stabilimentelor de cazare focusată pe Reșița interbelică consemnează faptul că toate locațiile dețineau câte un restaurant, facilitate ce oferea clienților posibilitatea de a beneficia de un pachet complet de servicii: cazare și masă.

Adiacent serviciilor din aria ospitalității, în incinta restaurantelor erau organizate diferite evenimente mondene, manifestări culturale, acțiuni cu specific caritabil, dar și petreceri desfășurate în preajma anumitor sărbători sau date comemorative.

⁶⁵ SJANCS, FCCILOO 1930-1950, nr. inv. 181, Dosar nr. 320/1935-1944, f. 60.

⁶⁶ SJANCS, FCPR 1928-1948, nr. inv. 103, Dosar nr. 19/1934, f. 82.

⁶⁷ Herlea 1935a, p. 4; Herlea 1935b, p. 4.

⁶⁸ Chiteală 1935, p. 4.

⁶⁹ SJANCS, FCPR 1928-1948, nr. inv. 103, Dosar nr. 57/1936, f. 139.

⁷⁰ Herlea 1935c, p. 3.

Condiția socio-morală a femeii, și rolul acesteia în societatea de după primul război mondial, precum și indicatorii ridicați ai mortalității masculine, impuneau implicarea femeii în activități ce în trecut aparțineau, conform cutumelor vremii, în sarcina bărbatului. În sfera hotelieră din Reșița, la nivelul anului 1936, partea dominantă a resursei umane de gen feminin, în raport de 80%, au reprezentat-o cele necăsătorite. În ceea ce privește remunerația lunară, cel mai mic salariu era de 200 lei, oferit în restaurantul-hotel Wallner, iar cel mai mare era de 800 lei, oferit în locația Regele Ferdinand (ANEXA 4).

Constituite, independent de propria voință, ca principală sursă de venit familial, femeile își îndreptau atenția spre oportunități pecuniare facile și chiar imorale. Totuși în anumite spații de cazare s-au consemnat și devieri de la legislație, în special prin practicarea clandestină a serviciilor de moravuri ușoare.

Prin urmare, autoritățile decidente locale, au emis o serie de înștiințări adresate în special celor din sfera ospitalității, asigurând toate diligențele necesare prin demararea acțiunilor de prevenție cu privire la respectarea prevederilor legale referitoare la modul de funcționare a locațiilor de cazare.

Fără a fi considerată, în sine, o atracție turistică, Reșița, și-a găsit resursele de manifestare a ospitalității tipic autohtone, prin locații de cazare cochete și primitive, iar pentru cei care poposeau pe malurile Bârzavei se prefigurau premise pozitive pentru o amintire de neuitat.

ANEXA 1

Lista de prețuri la restaurantul Oltenia⁷¹

Denumire produs	Preț ianuarie 1933	Preț octombrie 1933	Denumire produs	Preț ianuarie 1933	Preț octombrie 1933
Ciorbă de pasăre	10 lei	8 lei	Brânză olandeză	14 lei	12 lei
Ciorbă de vițel	8 lei	7 lei	Lica dessert	12 lei	10 lei
Borș rusesc	7 lei	6 lei	Brânză de burduf	16 lei	12 lei
Ciorbă fasole	5 lei	4 lei	Brânză York	-	14 lei
Supă de vacuță	5 lei	4 lei	Sardine/cutie norm.	50 lei	40 lei
Salată de bouef	15 lei	15 lei	Ringle	30 lei	25 lei
File de pește	12 lei	12 lei	Portocale/1 buc. mare	10 lei	-
Sărmăluță de foi de vie	12 lei	12 lei	Mere/1 buc.	3 lei	-
Macaroane cu brânză	10 lei	9 lei	Compot de fructe fierte	8 lei	8 lei
Creieri cu ou	10 lei	10 lei	Compot francez	15 lei	15 lei
Ochiuri la capac	8 lei	8 lei	Lămâie	5 lei	5 lei
Cașcaval la capac	16 lei	15 lei	Șvarț	7 lei	7 lei
Jumări / 2 ouă	10 lei	10 lei	Cafea turcească	10 lei	10 lei
Ouă la pahar / 1 ou	4 lei	4 lei	Cafea cu lapte	9 lei	8 lei
Cașcaval pane	16 lei	15 lei	Ceai cu rom și/lămâie	12 lei/ 10 lei	12 lei/ 10 lei
Creieri cu rinichi	22 lei	20 lei	Pâine	2 lei	2 lei

⁷¹ SJANCS, FUDR, nr. inv. 1605, Dosar nr. 24/1933, f. 12, 41.

Vițel cu fasole verde	20 lei	18 lei	Salată	5 lei	5 lei
Pilaf de pasăre	22 lei	20 lei	Vin alb Barbosu 1 kgr.	26 lei	26 lei
Diferite legume fără carne	8 lei	8 lei	Vin alb UDR	31 lei	31 lei
Liptauer garnisit	16 lei	12 lei	Sprîț de vin/mare	8 lei	8 lei
Pasăre la tavă	30 lei	27 lei	Sprîț de vin/mic	5 lei	5 lei
Pasăre pane	30 lei	27 lei	Chablis 0,70 lt.	61 lei	65 lei
Vițel la tavă	22 lei	22 lei	Burgund sur 0,70 lt.	61 lei	65 lei
Friptură de porc	24 lei	22 lei	Frunză de tei o,70 lt.	61 lei	65 lei
Mușchi la grătar	28 lei	24 lei	Cabernet 0,70 lt.	61 lei	65 lei
Miel la tavă	-	-	Tramin 0,70 lt.	61 lei	65 lei
Miel pane	-	-	Rizling de Moldova 0,70 lt.	30 lei	65 lei
Șnițel natur	26 lei	25 lei	Rizling de Ramna 0,70 lt.	30 lei	65 lei
Șnițel vienez	26 lei	25 lei	Champanie extra	300 lei	300 lei
Șnițel parizian	26 lei	25 lei	Champanie crem rose	250 lei	250 lei
Antricot cu smântână	24 lei	22 lei	Vin Malaga 1kgr.	120 lei	120 lei
File amestecat	26 lei	23 lei	Liquer	245 lei	245 lei
Ham and eggs	25 lei	23 lei	Cognac	196 lei	196 lei
Pireu de mazăre cu friptură	20 lei	20 lei	Rom I A 1 kgr.	196 lei	160 lei
Varză cu carne	18 lei	15 lei	Țuică caise	132 lei	132 lei
Legume cu carne	18 lei	16 lei	Apă minerală Phoenix/mare	22 lei	22 lei
Chiftele marinate	20 lei	18 lei	Apă minerală Phoenix/mică	16 lei	16 lei
Ardei umplut	18 lei	16 lei	Apă minerală Malnas	30 lei	30 lei
Sarmale	18 lei	15 lei	Bere/ 1 țap	7 lei	7 lei
Creier pane	24 lei	22 lei	Bere/1 halbă	12 lei	12 lei
Mușchiuleț de porc	28 lei	24 lei	Bere/ regală	5 lei	5 lei
Tocană de vițel sau porc	18 lei	16 lei	1 sifon mare	8 lei	8 lei
Limbă cu tomate	20 lei	20 lei	1 sifon mic	4 lei	4 lei
Omlete soufflé	22 lei	22 lei			
Nisetru marinat	55 lei	-			
Clătite/1 buc.	5 lei	5 lei			
Tortă 1 buc.	8 lei	8 lei			
Prăjituri (1 buc.)	4 lei	4 lei			
Șuncă 100 gr.	18 lei	15 lei			
Salam 100 gr.	18 lei	16 lei			
Ementhaler	16 lei				
Eisamer	16 lei				
Pasate conserve	40 lei				

ANEXA 2
Lista de prețuri la restaurantul Oltenia pe 1933 și 1936⁷²

Denumire produs	Preț octombrie 1933	Preț octombrie 1936
Ciorbă de pasăre	8 lei	8 lei
Ciorbă de vițel	7 lei	7 lei
Borș rusec	6 lei	7 lei
Ciorbă fasole	4 lei	7 lei
Supă de vacuță	4 lei	6 lei
Salată boeuf	15 lei	12 lei
File de pește	12 lei	15 lei
Sărmăluță de foi de vie	12 lei	12 lei
Macaroane cu brânză	9 lei	12 lei
Creieri cu ou	10 lei	12 lei
Ochiuri la capac	8 lei	6 lei
Cașcaval la capac	15 lei	15 lei
Jumări / 2 ouă	10 lei	10 lei
Ouă la pahar / 1 ou	4 lei	4 lei
Cașcaval pane	15 lei	15 lei
Creieri cu rinichi	20 lei	20 lei
Vițel cu fasole verde	18 lei	18 lei
Pilaf de pasăre	20 lei	20 lei
Diferite legume fără carne	8 lei	6 lei
Liptauer garnisit	12 lei	15 lei
Pasăre la tavă	27 lei	30 lei
Pasăre pane	27 lei	30 lei
Vițel la tavă	22 lei	24 lei
Friptură de porc	22 lei	24 lei
Mușchi la grătar	24 lei	26 lei
Șnițel natur	25 lei	26 lei
Șnițel vienez	25 lei	26 lei
Șnițel parizian	25 lei	26 lei
Antricot cu smântână	22 lei	22 lei
File amestecat	23 lei	24 lei
Ham and eggs	23 lei	25 lei
Piree de mazăre cu friptură	20 lei	18 lei
Varză cu carne	15 lei	18 lei
Legume cu carne	16 lei	18 lei
Chiftele marinate	18 lei	22 lei
Ardei umplut	16 lei	20 lei
Sarmale	15 lei	12 lei
Creier pane	22 lei	22 lei
Mușchiuleț de porc	24 lei	26 lei
Tocană de vițel sau porc	16 lei	16 lei
Limbă cu tomate	20 lei	22 lei
Omlete soufflé	22 lei	20 lei

⁷² SJANCS, FUDR, nr. inv. 1605, Dosar nr. 24/1933, f. 12; Dosar nr. 13/1936, f. 10.

Clătite/1 buc.	5 lei	6 lei
Tortă 1 buc.	8 lei	8 lei
Prăjituri (1 buc.)	4 lei	4 lei
Șuncă 100 gr.	15 lei	16 lei
Salam 100 gr.	16 lei	16 lei
Cârnați cu hrean și pâine	-	10 lei
Mititei (1 buc.)	-	4 lei
Brânză olandeză	12 lei	12 lei
Lica dessert	10 lei	-
Brânză de burduf	12 lei	-
Brânză Ementhaler	-	20 lei
Sardine/cutie norm.	40 lei	-
Ringle	25 lei	-
Compot de fructe fierte	8 lei	8 lei
Compot francez	15 lei	20 lei
Lămâie	5 lei	-
Șvarț	7 lei	8 lei
Cafea turcească	10 lei	8 lei
Cafea cu lapte, unt și miere	-	14 lei
Ceai cu rom și lămâie	12 lei/10 lei	14 lei/10 lei
Pâine	2 lei	2 lei
Salată	5 lei	4 lei

ANEXA 3

Prețuri la meniurile din Hotel Cafe–Restaurant Ferdinand în 1936⁷³

Nr. crt.	Meniuri			Prețul
	Română	Germană	Maghiară	
1.	Ouă umplute	Gofülltee ei	Töltött tojás	12
2.	Ochiuri românești	-	-	12
3.	Cașcaval pane	-	-	15
4.	Salam de Sibiu	Hermannstüdter salami	Szebani Szalami	25
5.	Șuncă a la Praga	Prágör Schincken	Prágai Sonka	25
6.	Iahnie de fasole verde	-	-	15
7.	Salată de vinete tocate	-	-	15
8.	Salată orientală	-	-	15
9.	Salată de boeuff	-	-	12
10.	Ouă maionase	-	-	12
11.	Ouă a la Russe	-	-	12
12.	Dovlecei parizian			20
13.	Pilaf de șuncă	Schincken Rizotto	Sonkás Rizotto	20
14.	Pilaf de parmezan	Parmezan Rizotto	Sajtoe Rizotto	20
15.	Ciuperci cu ou	Champignon mit ei	Gombo tojással	22
16.	Ciuperci saute	Champignon saute	Gombo saute	22
17.	Creieri cu ou	Hirn mit ei	Vello tojással	22

⁷³ SJANCS, FUDR, nr. inv. 1605, Dosar nr. 13/1936, f. 68-69.

18.	Vinete prăjite	-	-	20
19.	Conopidă poloneză	Karfiol in butter	Kelvirág vajban	20
20.	Mazăre verde în unt	Gr. Erbsen in Butter	Z. borso vajban	20
21.	Fasole verde în unt	Fiselen in Butter	Bab vajban	20
22.	Cartofi în unt	Kartoffeln in Butter	Burger vajban	16
Ciorbă și supă		Ciorba u suppe	Caorba és leves	
23.	Ciorbă de perișoare	Fleischknote in ciorba	Húsgombóc osorba	8
24.	Supă cu jofcă	Flesker in suppe	Hus leves sper levelel	6
25.	Rasol cu sos de roșii	Bindsfleisch mit tomaten soss	Hus paradicsoson mart	18
26.	Rasol de farfurie	Teller fleisch	Tanyer hus ecetes tormaval	22
Legume		Gemuse	Főzőlék	
27.	Varză creată cu friptură	Kohlkraut gem.mit auflage	Kolkaposzta feltetel	22
28.	Spanac cu friptură	Spinat gem.	Paraj fozelek feltettel	22
ENTRE				
29.	Musaca de cartofi	-	-	24
30.	Chiftele cu sos tomat	-	-	24
31.	Vițel cu pătlăgele roșii	-	-	24
32.	Pui cu fasole verde	Green fasolen huhn	Zold dobos csirke	35
33.	Pilaf de ficăței de pui	Huhner leber Rizotto	Szarnyas maj Rizotto	24
34.	File de vițel cu ciuperci	Champignon kalbs filee	Gombas borju filee	24
35.	File de vițel a la Rozin	Rozini kalbs filee	Rozini borju filee	24
36.	Cotelette Pompadour	Pompadour schweins cotelet	Pompadour sertes Borda	24
37.	Limbă cu sos de roșii	Paradeis kalbs leber	Paradicsomos borju nyelv	24
38.	Piept de gâscă tocat	Faschierte gansbrust	Vagatt liba mel	24
39.	Mușchi englezesc cu piure	Eng. Lungenbraten mit. Kartoffen pure	Angol belezin burgonya pure	24
40.	Antricot a Eszterhazi	Eszterhaza rost braten	Eszterhazu rostolyos	24
41.	Roast Boeufs aburat	Ged. Roast Boeufs mit macarons	Parolt Roast Boeufs macaroni	24
42.	Cotlet de porc secuiesc	Seckler schwein Kotlet	Szekely marton borda	24
43.	Tocană de vițel	Kalbe pörkölt	Borju pörkölt	18
Fripturi		Braten	Sülték	
44.	Pui la tavă	Brathuhn	Sult csirke	35
45.	Costiță de porc	Schweins kares	Sertes karaj	24
46.	Friptură de porc	Schweins schulter	Sertes tarja	24
47.	Vițel de la rinichi	Kalbs nierenbraten	Borju veses	24
48.	Piept de vițel	Kalbs brust	Borju szegy	24

Prăjituri		Mahlspeisen	Toszták	
49.	Plăcintă de mere	Tiroler apfel pitte	Tirolu almas lepeny	12
50.	Tăiței cu nuci	Nuss nudeln	Dios metelt	12
51.	Compot amestecat	Gemischten kompott	Vegyes kompott	12
52.	Snițel de ciocolată			12
53.	Budincă din cornuri			12
Salată		Salat	Sálata	
54.	Sfeclă	Rübe	Cékla	-
55.	Cartof	Erdäpfel	Burgonya	-
56.	Varză	Kraut	Káposzta	-
57.	Amestecat	Gemischt	Vegyes	-
58.	Verde	Haiptel	Fejes	-
59.	Castravete	Gurke	Uborka	-
Fromage		Käse	Sajtok	
60.	Ementhaler Trapista Roumador Lipt. Garniert Compot			
61.				
62.				
63.				
64.				
Vinuri		Weine	Borok	
65.	de masă	Tischweine	Asztali	-

ANEXA 4Tabel cu personalul feminin din restaurantele aflate în incinta hotelurilor din 1936⁷⁴

Numele și prenumele	Starea civilă					Numele / clasificarea localului	Salariul / lună
	căsătorită	necăsătorită	văduvă	cu copii	fără copii		
Moldovan Maria		da			da	Restaurant Regele Ferdinand, clasa I	800 lei
Jurca Minerva		da			da	Restaurant Regele Ferdinand, clasa I	800 lei
Elena Todor		da			da	Restaurant Regele Ferdinand, clasa I	700 lei
Bulzu Ana		da			da	Restaurant Regele Ferdinand, clasa I	700 lei
Henghel Rozalia	da			da		Restaurant Regele	700 lei

⁷⁴ SJANCS, FCPR 1928-1948, nr. inv. 103, Dosar nr. 57/1936, f. 391-394.

						Ferdinand, clasa I	
Scherroi Barbara		da			da	Restaurant Wingert Nicolae, clasa I	300 lei
Paffl Barbara		da			da	Restaurant Wingert Nicolae, clasa I	300 lei
Retea Mimiș		da			da	Restaurant Wallner Aloisiu, clasa II	500 lei
Retea Tili		da			da	Restaurant Wallner Aloisiu, clasa II	300 lei
Havatil Sari		da			da	Restaurant Wallner Aloisiu, clasa II	200 lei
Varga Ghizela			da		da	Restaurant Wallner Aloisiu, clasa II	300 lei
Reppka Sicilia		da			da	Restaurant Wallner Aloisiu, clasa II	300 lei
Reppka Mina		da			da	Restaurant Wallner Aloisiu, clasa II	400 lei
Varga Erzelia			da		da	Restaurant Wallner Aloisiu, clasa II	400 lei
Novadin Șarlota		da			da	Restaurant Wallner Aloisiu, clasa II	300 lei

Abrevieri

MBM	– Muzeul Banatului Montan, Reșița.
SJANCS, FCCILOO 1930-1950	– Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Caraș-Severin, Fond <i>Camera de comerț și industrie Lugoj. Oficiul Oravița 1930-1950.</i>
SJANCS, FCPR 1928- 1948	– Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Caraș-Severin, Fond <i>Comisariatul de Poliție Reșița 1928-1948.</i>
SJANCS, FSSJC, RA 1935	– Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Caraș-Severin, Fond <i>Serviciul Sanitar al Județului Caraș, Raport anual 1935.</i>
SJANCS, FSSJC, RASIJC pe anul 1931	– Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Caraș-Severin, Fond <i>Serviciul Sanitar al Județului Caraș, Raport anual asupra stărei de sănătate și de igienă a Jud. Caraș pe anul 1931.</i>
SJANCS, FUDR	– Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Caraș-Severin, Fond <i>Uzinele și Domeniile Reșița.</i>

Bibliografie

<i>Banatul 1926</i>	– <i>Banatul</i> , I, 1, 1926.
Boar 2007	– A. Boar, <i>Istoria ilustrată a Banatului Montan. 1890-1948</i> , vol. I, Reșița, 2007.
<i>Ceai dansant 1930</i>	– <i>Ceai dansant</i> , în <i>Deșteptarea</i> , I, 35, 1930, p. 2.
<i>Ceai dansant 1934</i>	– <i>Ceai dansant</i> , în <i>Glasul Muncitorului Român</i> , II, 16, 1934, p. 3.
Chiteală 1935	– M. Chiteală, <i>Publicațiune</i> , în <i>Națiunea</i> , II, 48, 1935, p. 4.
Cimponeriu 1965	– E. Cimponeriu, <i>Reșița Luptătoare: din istoria mișcării muncitorești reșițene în perioada dintre cele două războaie mondiale</i> , București, 1965.
<i>Concert 1934</i>	– <i>Concert</i> , în <i>Glasul Muncitorului Român</i> , I, 14, 1934, p. 3.
<i>Culesul viilor 1934</i>	– <i>Culesul viilor</i> , în <i>Națiunea</i> , I, 20, 1934, p. 4.
Daina 1932	– A. Daina, <i>Rubrică liberă. Până când?</i> , în <i>Deșteptarea</i> , III, 113, 1932, p. 3.
<i>Decretul-Legea nr. 347/1938 1938</i>	– <i>Decretul - Legea nr. 347 din 13 august 1938, Impozite și taxe comunale</i> , în Consiliul Legislativ – Colecțiuni de legi și regulamente (1 mai - 31 august 1938), Tomul XVI, partea I-a, B, București 1938, p. 1030.
<i>Decretul nr. 671/1923 1925</i>	– <i>Decretul nr. 671 din 23 februarie 1923, Privitor la modificarea art. 53 din regulamentul legii oficiilor de închiriere, art. 53</i> , în Consiliul Legislativ – Colecțiune de legi, regulamente, decrete și jurnale ale consiliului de miniștri (1 aprilie 1922 - 28 martie 1923), Tomul VI, București 1925, p. 905-906.
<i>Deșteptarea 1931</i>	– <i>Deșteptarea</i> , II, 52, 1931.

- Fischer 1939 – I. Fischer, *Hotel Coroana Reșița*, în *Reschitzaer Zeitung*, 53, 9, 1939, p. 5.
- Glasul Muncitorului Român* – *Glasul Muncitorului Român*, II, 5, 6, 9, 14, 16, 18, 1934; III, 13, 1935.
- Grădina Restaurant Oltenia s-a deschis pentru sezonul de vară 1931* – *Grădina Restaurant Oltenia s-a deschis pentru sezonul de vară*, în *Deșteptarea*, II, 68, 1931, p. 4.
- Herlea 1935a – L. Herlea, *Publicațiune*, în *Glasul Muncitorului Român*, III, 7 1935, p. 4.
- Herlea 1935b – L. Herlea, *Publicațiune*, în *Națiunea*, II, 7, 1935, p. 4.
- Herlea 1935c – L. Herlea, *Publicațiune*, în *Națiunea*, II, 40, 1935, p. 3.
- Hotel Coroana Reșița 1939* – *Hotel Coroana Reșița*, în *Reschitzaer Zeitung*, 53, 4, 1939, p. 4.
- Kulhanek 2013 – H. Kulhanek, *Cartofilie reșițeană. Ilustre istorice din patru decenii 1898-1938*, Timișoara, 2013.
- Legea nr. 99 /1925 1925* – *Legea nr. 99 din iunie 1925, pentru regulamentarea repauzului duminical și al sărbătorilor legale, art. 7*, în Consiliul Legislativ – Colecțiuni de legi și regulamente (1 ianuarie 1925-31 decembrie 1925), Tomul III, București 1925, p. 324.
- Legea nr. 129/1929 1930* – *Legea nr. 129 din 21 iulie 1929, cap. I, Unificarea taxelor, art. 3*, în Consiliul Legislativ – Colecțiuni de legi și regulamente (1 ianuarie 1929 - 31 decembrie 1929), Tomul VII, partea I-a, A, București 1930, p. 804-805.
- Legea nr. 236/1930 1931* – *Legea nr. 236 din 14 iulie 1930, cap. IV, Salubritatea publică, art. 338*, în Consiliul Legislativ – Colecțiuni de legi și regulamente (ianuarie 1930 - 31 decembrie 1930) Tomul VIII, partea I-a, B, București 1931, p. 1332.
- Națiunea* – *Națiunea*, II, 30, 36, 39, 51, 1935.
- Orele de închidere pentru debitele de la oraș 1935* – *Orele de închidere pentru debitele de la oraș* în *Gazeta Restauratorilor*, II, 46, 1935, p. 2.
- Reșița* – *Reșița*, II, 25, 1936.
- Reschitzaer Zeitung* – *Reschitzaer Zeitung*, 53, 1, 4, 12, 18, 1939; 44, 22, 1930.
- Mihalik 2021 – Mihalik S., *Istoria Reșiței. Oameni și locuri din vremuri demult uitate*, Cluj-Napoca, 2021.
- Serată culturală 1935* – *Serată culturală*, în *Glasul Muncitorului Român*, III, 14, 1935, p. 4.
- Serată dansantă 1933* – *Serată dansantă*, în *Valea Berzavei*, III, 2, 1933, p. 4.
- Seranta dansanta a Studențimei Recițene 1931* – *Seranta dansanta a Studențimei Recițene*, în *Deșteptarea*, II, 39, 1931, p. 2.
- Serată familiară 1935* – *Serată familiară*, în *Glasul Muncitorului Român*, III, 2, 1935, p. 3.
- Serată veselă 1935a* – *Serată veselă*, în *Națiunea* II, 16, 1935, p. 3.
- Serată veselă 1935b* – *Serată veselă*, în *Națiunea* II, 17 1935, p. 3.

Issues in the Hotel Industry in the Interwar Period in Reșița

Abstract

The economic development of the area near the river Bârzava facilitated a demographic expansion in the inter-war area of Reșița, thus, as a subsidiary, the hotel industry, an important branch of tourism, managed to place itself in an auxiliary position, fitting naturally into the mundane landscape.

Competition from tourist establishments was manifested in their ability to attract customers, which implicitly led to the need to implement internal policies to raise standards, specifically with regard to the quality of service provided. In Caraș County, 18 hotels were identified in 1931, while in 1935 the number dropped to 16.

As regards the hotel industry in Reșița in the interwar period, a number of 7 locations were noted. The Hotel Oltenia, under the patronage of the UDR, the Hotel Regele Ferdinand and the Hotel Restaurant Dacia, often frequented by ethnic Germans, were considered the most representative options in the preferences of those staying on the banks of the Bârzava. All of them had a restaurant attached to them, offering guests a complete package of services: accommodation and meals. In addition to hospitality services, the restaurants also hosted various social events, cultural events, charitable activities and parties on the eve of certain holidays or commemorative dates.

Without being considered, in itself, a tourist attraction, Reșița, has found the resources to manifest the typical local hospitality, through stylish and welcoming accommodation, thus offering positive premises for an unforgettable memory.

List of Illustrations

Fig. 1. Patent fees for spirits outlets in urban communes 1929

Fig. 2. Mihai Viteazu street, Reșița, where the restaurant of the Oltenia Hotel and the Regele Ferdinand Hotel were located (Photo Collection MBM, nr. inv. 13358)

Fig. 3. Menu of the Oltenia Restaurant following the visit of the U.G.I.R. Central Committee in 1928 (Photo Collection MBM, nr. inv. 11689)

Fig. 4. Menus from the Romanian and Banat cuisine at the Oltenia restaurant in 1932

Fig. 5. Principesa Elisabeta street 7, where the Dacia Hotel was located (<https://imago-romaniae.ro/produs/resita-bulevardul-principesa-elisabeta/>) (Accessed: 17.07.2022)

Fig. 6. Principesa Elisabeta street 7, where the Dacia Hotel was located (Photo Collection MBM, nr. inv. 11728)

Anexa 1. Price list at Oltenia restaurant

Anexa 2. Oltenia restaurant price list for 1933 and 1936

Anexa 3. Menu prices in Hotel Cafe-Restaurant Ferdinand in 1936

Anexa 4. Table of female staff in hotel restaurants from 1936

**ACTIVITATEA DIDACTICĂ A ÎNVĂȚĂTORILOR
AUREL ȘI ELEONORA PANȚURU CONFORM
„REGISTRULUI DE INSPECȚII AL ȘCOALEI PRIMARE
DE STAT DIN COMUNA BATIZ”
(1936-1949)**

COSMIN PANȚURU

Parohia Ortodoxă Română „Sf. Ilie” – Fabric, Timișoara
Universitatea de Vest din Timișoara
cosminpanturu@gmail.com

Cuvinte cheie: învățământ de stat, școala primară, învățători, străjeri, Batiz

Keywords: state education, primary school, teachers, guards, Batiz

După anul 1918, în Transilvania se reorganizează de către autorități un învățământ de tip nou. Pentru ducerea la îndeplinire a obiectivelor propuse, statul, prin Legea învățământului primar de stat din 26 iulie 1924 oferea posibilitatea de a se putea construi inclusiv la sate școli pentru desfășurarea în bune condiții a procesului de învățământ. Acestea erau înzestrate și cu loturi de pământ agricol. O parte erau situate lângă edificiul școlar constituind livada și grădina de zarzavaturi, iar o suprafață mai mare, de minim 4 ha., situată în extravilan, era destinată lucrărilor practice cu elevii și folosinței învățătorului. Pentru verificarea muncii depuse de dascăli se organizau inspecții inopinate. Cu această ocazie erau controlate succesiv prezența dascălilor la ore, precum și a elevilor comparativ cu cei înscriși inițial la începutul fiecărui an școlar, igiena lor, curățenia în sălile de clasă, condițiile de desfășurare a orelor, modul de predare și asimilare a cunoștințelor de către elevi, verificarea documentelor contabile, a registrelor, cataloagelor, a materialului didactic folosit, punându-se accent și pe aplicarea cunoștințelor dobândite în și pentru viața practică. Fiecare inspecție se încheia cu câte un calificativ acordat învățătorilor.

Aceste realități nu au ocolit nici școala primară din Batiz, unde cele consemnate au fost notate în Registrul de inspecții al școalei primare de Stat din comună, în care sunt descrise cu de-amănuntul, în perioada cuprinsă între 5 februarie 1936 și 12 aprilie 1949, toate cele constatate la fața locului. Fiind un document inedit, am păstrat (fără a fi subiectiv) în redactarea studiului de față, atât pentru contemporaneitate, dar și pentru posteritate, forma originală a textului, astfel încât cititorul să poată trăi îndeaproape o parte din atmosfera unei generații tinere formate în perioada României inter și postbelice, dar să și folosească ca izvor celor interesați pentru o elaborare mai dezvoltată în domeniu a ceea ce a fost bun cândva.

Despre începuturile unui învățământ în județul Hunedoara nu se poate vorbi decât din punct de vedere confesional, acesta fiind pus „sub semnul satelor, al preoților și al călugărilor, pierzându-se astfel în negura timpului [...], ieșind la lumina istoriei școlile din Hunedoara (1725), Orăștie (1731), Deva (1766) și Dobra (1775)”¹.

¹ Dobrei 2010, nota 2906, p. 614.

Conform *Îndrumătoarele bisericești ale Arhiepiscopiei Alba-Iuliei și Sibiului* pe anii respectivi, în Batiz se cunosc numele câtorva învățători care au activat la școala confesională și apoi la cea primară de Stat din Batiz: Ioan Șinca (1876-1887), cap. Petru Șinca (1888-1894), Nicolae Iordan (care în intervalul 1899-1903 a pus bazele unei biblioteci și unei grădini școlare de legume)², Dumitru Joandrea (1909-1919), Maria Cismaș (1923-1926), Ioan Jula (1925-1926), Alexandru Nemet (1925-1926), Ana Socaci (1925-1926).

După anul 1918 are loc în Transilvania reorganizarea învățământului primar românesc prin *Decretul* nr. 13869/1919. Se avea în vedere „un nou tip de școală, superioară celor de până acum, un tip care, respectând pe de o parte tot ceea ce a fost bun în școala confesională, în cea comunală, și cea de stat, în măsură să sintetizeze toate condițiile care asigură dezvoltarea culturii populare prin ocrotirea intereselor juste ale comunei, ale bisericii, ale statului”³.

În perioada de care ne ocupăm, *Legea pentru învățământul primar de stat* din 26 iulie 1924, aplicabilă la acea vreme, prevedea ca școala primară să cuprindă 7 clase, unde vârsta elevilor era cuprinsă între 7 și 16 ani. În primele 4 clase se studiau următoarele materii: instrucțiunea religioasă și morală, Limba română: citire, scriere, exerciții gramaticale, aritmetica practică și noțiuni elementare de geometrie, noțiuni de istoria românilor, de geografie și drept civic, noțiuni de științe naturale și fizice cu aplicații practice, noțiuni de igienă, desen, cânt, educație fizică, lucru manual și lucrări practice agricole, cu băieții, și lucrul de mână și gospodăria, cu fetele. În următoarele trei clase se continuă, se întărește și se completează cultura generală din primele patru clase, dându-se o deosebită dezvoltare învățământului practic utilitar (agricultură, meserie și comerț), în funcție de specificul zonei (art. 56, pct. A și B din *Lege*).

În acest context legislativ își vor desfășura activitatea soții Panțuru: Aurel, ca director și titular în postul I (1932-1959), și Eleonora-Augusta (1934-1949), ca învățătoare în postul II la Școala primară din Batiz. Munca lor va fi consemnată în *Registrul de inspecții al școlii primare de Stat din comuna Batiz* în perioada 5 februarie 1936 - 12 aprilie 1949.

Aurel Panțuru s-a născut la 12 februarie 1910, în localitatea Izvorul de Jos, azi în comuna Vede, jud. Argeș, din părinții Ion (n. 1874) și Maria (n. 1882). A frecventat studiile Școlii Normale din Abrud, pe care le-a continuat la cea din Cristuru Secuiesc (1928), ajungând învățător la Hondol și apoi la Certeju de Sus, unde a cunoscut-o pe Eleonora-Augusta Pop-Bociat (născută la Mintia în 16 aprilie 1912), una din cele trei fiice ale învățătorului Augustin Pop-Bociat și Eugeniei Degan, cu care s-a căsătorit în 26 februarie 1933, având împreună trei copii. Primul, Iulius-Dumitru, născut în Băcia (unde atunci își aveau domiciliul), a supraviețuit doar două zile (17-19 noiembrie 1933)⁴; au urmat Mircea (21 octombrie 1934-2001) și Corneliu (n. 13 iunie 1938)⁵.

Din 1932-1933, învățătorul Aurel Panțuru a fost încadrat la școala din Batiz, conducând-o în funcția de director „cu pricepere și înțelegere”⁶.

² Lăcătuș 2019, p. 14.

³ Barna 1995-1996, nota 15, p. 527.

⁴ APORB, *Registrul înmormântărilor din Băcia*, nr. crt. 5/1933.

⁵ Panțuru 2019, p. 289-293; Panțuru 2021, p. 157, p. 160-161; APFPD, *Certificat de naștere* nr. 45/25 ianuarie 1957 eliberat de Sfatul popular al comunei Izvoru, raionul Costești; *Extras din registrul stării civile pentru căsătorii al comunei Băcia pe anul 1933*, nr. crt. 2; *Certificat de deces* nr. 157/19 iulie 1971 emis de Consiliul popular al comunei Zam; caiete, înscrieri și diferite însemnări, f. n.

⁶ APFPD, *Registrul ms.*, P. V. din 13 iulie 1942, p. 22-23.

Familia s-a stabilit în aceeași comună în anul 1934, pentru început în locuința rezervată învățătorului din cadrul școlii confesionale a Bisericii Ortodoxe, iar după inaugurarea edificiului de stat, în aripa noii școli ce avea destinația drept „locuință pentru director”. Eleonora-Augusta Panțuru, absolventă a Școlii Normale din Lugoj (1928), ocupa cel de-al doilea post, ca învățător definitiv (din 1945 în gradul II), fiind inițial detașată de la Școala din Cristur⁷; între timp a fost implicată, în paralel cu activitatea școlară, și în activitățile comunei, fiind „secretară a Societății *Frăția*, infirmieră în *Comitetul pentru apărarea pasivă*, secretară la *Liga antirevizionistă din Batiz* și colaboratoare neobosită a domnului Panțuru în toate ramurile de activitate extrașcolară”⁸.

Fig. 1. Învățătorii Aurel și Eleonora-Augusta Panțuru
în mijlocul elevilor Școlii primare din Batiz (1946-1947) (Foto: APFPD)

Activitatea didactică a învățătorilor Școlii primare de stat din Batiz a fost verificată (prin inspecții inopinate) și apoi consemnată în același *Registru de procese-verbale* de către: subrevizorii de control I. Baci, C. Ghițescu, Ene Negulescu (Cugir); revizorul I. Popovici; subinspectorii Nicolae Solomon (Hunedoara), [SS indescifrabil] Popescu, Alex Suciu (Hunedoara), C. Zamfir (Hunedoara); subinspectorii agricoli județeni Ștefan Popovici și Alex Simeria; inspectorii județeni C. Ghițescu (Deva; Berthelot), Nicolae Rău, Ștefan Popescu, Ștefan Bâldea (Simeria); inspectorii regionali R. Chistache (Sibiu) și Chiriță Codreanu (Sebeș-Alba); inspectorul cultural Pavel Popovici și alte persoane a căror semnătură a rămas indescifrabilă.

În această școală existau în anul școlar 1936-1937 două posturi de învățători bugetate: „În postul întâi funcționează domnul Aurel Panțuru tot provizor, ca director, și

⁷ APFPD, Registru ms., P. V. din 15 noiembrie 1938, p. 11-12.

⁸ APFPD, Registru ms., P. V. din 14 martie 1938, p. 8-10.

în postul al doilea doamna Eleonora Panțuru, soția domnului Panțuru, definitivă. Întrucât este numai o singură clasă, predau pe jumătate de zi: domnul învățător cu clasele III, IV, V și VII până în masă și doamna învățătoare cu clasele I, II și VI după masă.

Am ascultat elevii. Cu clasa III s-a făcut o repetire la geografie. Răspunsurile frumoase. Cu clasele IV, V și VII s-a făcut tot o repetire la geografie. Răspunsurile de asemenea corecte. La clasele IV și VII s-a întrebat din istorie. Cunosce cele învățate.

Domnul Panțuru predă metodic menținând cu ușurință disciplina. Astăzi este ocupat cu noua construcție, lucrează de trei ani în această comună, sperăm că în viitor va da aceeași atenție și în direcția extrașcolară⁹.

În 15 februarie 1936, fiind vorba de același an școlar, situația a rămas neschimbată: „din 44 elevi înscriși în această clasă am aflat 28 prezenți. Elevii curați vioi și disciplinați. Am examinat clasele I-a și a II-a la citire și aritmetică. Clasa a VI-a la istorie și geografie. [...] Elevii citesc și observă strict pronunția. La aritmetică toate problemele au fost rezolvate cu ușurință. Am obținut răspunsuri foarte bune la istorie și geografie. [...] Se lucrează pe fișe individuale”¹⁰.

Spre primăvară, când timpul a permis „Domnul Panțuru [cu] clasele III, IV, V și VII [e] afară, în aer liber, lângă școală, cu băncile și tabla mare, învață cu 31 elevi prezenți din cei 39 înscriși. Doamna Panțuru în clasă, clasele I, II, și III, cu 28 de elevi prezenți din 43 înscriși. Am ascultat elevii domnului Panțuru. Toate clasele citesc foarte bine. Clasa a III-a a răspuns din aritmetică despre *Fracțiunile ordinare*. Răspund corect și frumos. Clasa a IV-a și clasa a V-a au răspuns din geometrie: *Linii, suprafețe*. Răspunsuri de asemenea foarte bune. Cu clasa a VII-a s-a lucrat o problemă rezolvată corect. Ținută și predare frumoasă.

Elevii Doamnei Panțuru au fost ascultați din diferite materii. Clasa I sunt la *Abecedar* - partea a II-a și citesc foarte bine. Clasa a II-a rezolvă de asemenea foarte bine problemele orale. Clasa a VI-a a fost ascultată la istorie. Pretutindeni rezultat foarte frumos. Ținută și predare de asemenea frumoase”¹¹.

În anul școlar 1936-1937, învățătorul Aurel Panțuru predă la clasele II, V, VI și VII, iar doamna Panțuru la clasele I, III și IV, care la data inspecției (4 noiembrie 1936) era la Deva după cărți. Materialul didactic era suficient. „Cu clasele a VI-a și a VII-a am făcut repetiții din istorie. Elevii răspund foarte corect. Materia foarte bine însușită. Clasele II și V au citit. Constat și aici o citire corectă respectând-se cu precizie semnele de punctuație. Predare și ținută frumoase”¹².

În 11 ianuarie 1937 „am găsit muncind pe doamna Eleonora Panțuru cu cele patru clase primare [deoarece] domnul Aurel Panțuru era dus la cursurile de străjerie din Sfântu Gheorghe. Suplinește doamna Panțuru soția dumi-sale lucrând cu primele clase până în masă și cu clasele V, VI și VII după masă. Localul, proprietatea Bisericii Ortodoxe Române, necorespunzător, dar un alt local nou gata de a fi ocupat așteaptă ziua inaugurării. Și aici, cu toate greutățile am găsit sala curată și încălzită. Registrele la zi. Am ascultat elevii claselor I, II, III și IV din citire. Au făcut până la *Pom*. Citire peste tot frumos și corect. Clasele II, III și IV citesc cu intonație, respectând punctuațiunea peste tot. S-a întrebat la clasa a II-a la aritmetică. Au numărat din 2 în 2 și din 3 în 3 până la 51 corect, înainte și înapoi. S-au făcut câteva exerciții de adunare. Rezolvă peste

⁹ APFPD, Registru ms., P.V. din 5 februarie 1936, p. 1.

¹⁰ APFPD, Registru ms., P.V. din 15 februarie 1936, p. 2.

¹¹ APFPD, Registru ms., P.V. din 19 mai 1936, p. 3.

¹² APFPD, Registru ms., P.V. din 4 noiembrie 1936, p. 4.

tot precis. Clasa a III-a s-a repetit din gramatică, *propoziție*, *subiectul* și *predicatul*. Răspunsurile peste tot bune. Clasa a IV-a au răspuns din istorie cu multă precizie”¹³.

Spre sfârșitul anului școlar „cursurile s-au sistat la 10 iunie anul curent [1937] deoarece examenul de fine de an s-a ținut la 13 mai. Încheierea festivă a anului școlar se va face după ce se reîntoarce domnul director de la concentrare, unde a fost chemat. Mobilierul în stare bună dar insuficient față de numărul copiilor înscriși”¹⁴.

Anul școlar 1937-1938 aduce „71 elevi înscriși, dintre care am găsit prezenți 51, deci frecvență normală, fiind foarte puțini absenți nemotivat. O sală de clasă curată, iar celelalte în curs de curățenie”¹⁵. Cu toate că „mobilierul și materialul didactic e insuficient, registrele sunt completate cu îngrijire. Domnul Panțuru conduce clasele IV, V, VI și VII în care sunt înscriși 36 de elevi, iar prezenți 20. Dintre absenți unii sunt bolnavi, iar recalcitranților li se va aplica obligativitatea. Propunătorul energic și priceput în a pune întrebări a predat metodic o lecție de citire la clasa a IV-a. Dă atențiune caligrafiei, dese(m)nului, cântului, educației fizice și lucrului manual.

Sunt foarte mulțumit de activitatea desfășurată de Domnul Aurel Panțuru, atât în școală, cât și în afara ei și-l felicit pentru munca depusă.

Doamna Eleonora Panțuru conduce clasele I, II și III, având înscriși 36 de elevi [iar] prezenți 26. Dintre absenți mulți sunt bolnavi. Am ascultat pe cei din clasa I la scris [și] citit *Casa noastră*. Au citit foarte bine și au respectat semnele de punctuație. Cei din clasa a II-a au citit *Anul Nou*, iar clasa a III-a *Piscul Doamnei*. Au citit corect aproape toți cum rar am găsit la alte școli. Au reprodus cu ușurință cele citite ceea ce dovedește că propunătoarea și-a făcut conștiincios datoria. Am cercetat caietele de dese(m)n, caligrafie, limba română și aritmetică. Toate sunt corectate și notate cu îngrijire de învățătoare”¹⁶.

În anul școlar 1938-1939 „situația numără la ciclul I: 49 elevi înscriși, prezenți 43 (procentaj 87,77%), iar la ciclul II: 21 elevi înscriși, prezenți 18 (procentaj 85,71%). Total: 70 elevi înscriși, din care 61 prezenți (procent 87,14%). Elevii claselor I, V, VI și VII, cu un efectiv de 29 prezenți din 34 înscriși, i-am examinat: clasa I, la citire lecția *Cuc*. Citesc și scriu bine. Clasele V, VI și VII la aritmetică *Probleme*, iar la gramatică analiză sintactică și etimologică; de asemenea la citire bucata *Puiul*. Se întrec a răspunde, ceea ce denotă că materia li s-a predat metodic, iar cunoștințele le sunt temeinice.

La igienă și instrucție civică mi-au dat răspunsuri foarte bune, ieșind în evidență grija ce s-a pus în a li se dezvolta deprinderile practice, pe de-o parte, și încadrarea elevilor mari în spiritul noii constituții, pe de altă parte. S-au procurat manuale și rechizite elevilor, care se păstrează frumos de cei în drept și în care se trec zilnic diferite teme. Cărțile gratuite s-au împărțiri conform instrucțiunilor primite. Se lucrează după și în spiritul noii programe analitice.

Constat cu bucurie că domnul Panțuru este ajutat în activitatea național-socială ce o desfășoară de soția sa [...]. Notez activitatea Domnului Panțuru din școală și în afară de școală cu *Foarte bine* și voi propune organelor școlare superioare să i se aducă mulțumiri”¹⁷.

În anul școlar 1939-1940 funcționau tot șapte clase. „Pe domnul Panțuru l-am aflat la datorie muncind sârguincios cu 31 elevi din 38, câți erau înscriși. Frecvență

¹³ APFPD, Registrul ms., P.V. din 11 ianuarie 1937, p. 5.

¹⁴ APFPD, Registrul ms., P.V. din 24 iunie 1937, p. 6.

¹⁵ APFPD, Registrul ms., P.V. din 30 septembrie 1937, p. 7.

¹⁶ APFPD, Registrul ms., P.V. din 14 martie 1938, p. 8-10.

¹⁷ APFPD, Registrul ms., P.V. din 15 noiembrie 1938, p. 11-12.

foarte bună. Elevii claselor IV, V, VI și VII au fost ascultați la aritmetică, geometrie, citire și gramatică. Peste tot am primit răspunsuri foarte bune. Elevii sunt curați, vioi, îndrăzneți și deștepți. Stăpânesc o citire frumos nuanțată. Subsemnatul sunt foarte mulțumit de activitatea școlară și extrașcolară a domnului Aurel Panțuru”¹⁸.

În primăvara aceluiași an școlar „muncește singură cu cele șapte clase numai doamna Eleonora Panțuru pe care am găsit o la datorie deoarece învățătorul Aurel Panțuru în anul acesta a fost și este concentrat.

În ciclul I sunt înscriși 47 de elevi, dintre care 32 urmează regulat, iar în ciclul II, 26 de înscriși [din care] 23 urmează regulat; 16 prezenți la inspecție. Sunt curați vioi și foarte disciplinați. Când am intrat în sala de clasă propunătoarea lucra cu elevii din clasele IV, V, VI și VII, pe care i-am ascultat la limba română și matematică. La gramatică au analizat corect și au dat răspunsuri foarte bune din întreg materialul predat până astăzi, ceea ce dovedește că s-a muncit conștiincios. La aritmetică și gramatică au rezolvat cu ușurință problemele și exercițiile date, fiind stăpâni pe cunoștințele însușite până astăzi. S-a dat o deosebită atenție dese(m)nului din imaginație, după natură și decorativ, mai ales la clasele superioare. La lucru de mână s-a confecționat pentru armată ciorapi și mănuși de lână cumpărată din donațiile benevole ale străjerilor. Nu au fost neglijate nici cusăturile cu motive naționale: cămăși, deviza străjerească pe pânză, s.a.

Băieții au lucrat la traforaj rame și alte obiecte executate destul de bine, iar cei mai mici, modelaj. Școlarii prezenți au cântat destul de bine sub conducerea unei eleve din clasa a V-a diferite imnuri străjerești. Am văzut lucrările de limba română și matematică - toate corectate cu îngrijire. La scrierea frumoasă (caligrafie – n. n.) elevii din ciclul I lucrează pe caiete model, iar cei din ciclul II pe caiete simple. Deși doamna Panțuru lucrează singură cu șapte clase, trebuind să se îngrijească și de conducerea administrativă, din toate cele văzute astăzi am constatat că muncește cu multă tragere de inimă și cu rezultate foarte bune, atât în clasă, cât și pe teren administrativ”¹⁹.

Constatând în prima lună a anului 1941 absența învățătorului pe motiv de boală, „am ascultat elevii claselor IV, V, VI și VII la citire, gramatică, aritmetică și geografie. Îi recomand domnului Panțuru să facă mai multe exerciții de scriere ortografică. La celelalte obiecte sunt foarte mulțumit de răspunsurile primite. Copiii sprinteni, curați cu hainele îngrijite și foarte disciplinați. Au cântat bine diferite imnuri naționale. Propunătorul a dat atențiune și bătăliilor legionare, adunând cu elevii 430 kg fier vechi. Pe masa de lectură a domnului Panțuru [sunt] următoarele cărți: *Naționalismul constructiv* (autor: Pompiliu Nicolau, Editura Cugetarea, București, 1940 – n. n.), *Școala creatoare (Individualitate – personalitate)*, autor: Iosif Gabrea, Editura Casei Școalelor, București, 1937 – n. n.), *Pentru legionari* (autor: Corneliu Zelea Codreanu, 1936 – n. n.) ș.a.”²⁰. Are o frumoasă cultură generală și profesională, datorită bogatei lecturi din orele libere. În afară de cărțile pedagogice, literare și științifice mai are abonate și diferite reviste și ziare²¹. A întocmit o frumoasă lucrare personală cu [multe] culegeri de folclor²².

În aceeași perioadă „Domnul Panțuru este concentrat, îl suplinește doamna Eleonora Panțuru. Școala foarte bine întreținută, curată și încălzită. Am găsit pe doamna Eleonora Panțuru la datorie. Am inspectat clasele I-II. Doamna învățătoare Eleonora

¹⁸ APFPD, Registru ms., P.V. din 20 noiembrie 1939, p. 13.

¹⁹ APFPD, Registru ms., P.V. din 3 aprilie 1940, p. 14-16.

²⁰ APFPD, Registru ms., P.V. din 20 ianuarie 1941, p. 16-18.

²¹ APFPD, Registru ms., P.V. din 13 decembrie 1948, p. 55-58.

²² APFPD, Registru ms., P.V. din 13 mai 1947, p. 50-53.

Panțuru a predat curs normal: *Casa*. Lecțiunea și-a atins scopul. A predat cu mult tact și metodic. La aritmetică am obținut răspunsuri foarte frumoase la toate trei clasele. De asemenea la limba română, [?], și fizică - chimie răspunsurile date denotă că doamna învățătoare muncește conștiincios. Pentru frumoasele rezultate ale muncii domniei sale îi aduc mulțumiri și laude”²³.

În primăvara anului 1942 „domnul Aurel Panțuru [...] se află în concediu, fiind invalid de război. În postul al doilea funcționează doamna Eleonora Panțuru învățător definitiv pe care am aflat-o prezentă la datorie împreună cu 25 elevi din 30 înscriși în clasele I, II și III. Frecvența 83%. Elevii acestei clase sunt ordonați, curați, ascultători și pătrunși de simțul datoriei lor.

Clasele I, II și III au fost ascultate la științele naturii. Clasa I și II: *Rața*. Clasa III: *Bolile aparatului digestiv*. Sunt foarte mulțumit de modul cum au răspuns. S-a făcut lecție nouă la clasa I și II: *Gâsca*; iar la clasa a III-a: *Viermii intestinali*. Tot la clasele I și III s-a predat: clasa I: *Număratul cu soț înainte și înapoi*; clasa a II-a: *Înmulțirea cu 3 și 4*. Din toate momentele lecțiilor am constatat că doamna Eleonora este stăpână pe metoda de predare. Clasa a III-a au citit și reproduș *Legenda florilor de gheață*. Au citit foarte bine și au respectat punctuația.

Din cele auzite aici mi-am făcut convingerea că aceste clase s-au bucurat de o instrucție și educație temeinică. Cunoștințele elevilor sunt bogate și sigure. Catalogul și matricolele cu notele trimestrului I făcute. Absențele totalizate. Orarul afișat pe perete. Registrul de prezență trecut și semnal la zi. Caietul cu planuri de lecții purtat bine. Programă analitică cu împărțitul materiei pe luni și săptămâni în curs de lucru. Am constatat că Eleonora Panțuru lucrează cu toată stăruința [și] cu tot sufletul pentru a face ca învățământul ce se dă elevilor să fie bine gustat de ei. [Ca] măsuri [recomand] a se cânta ca [inclusiv] cânturile cu răspunsurile liturgice să se înceapă fără amânare”²⁴.

În general, concluziile observate pe anul școlar 1941-1942 au fost următoarele: „școala a funcționat cu două posturi de învățători, cu șapte clase și două posturi bugetare. În postul al doilea funcționează Eleonora Panțuru, învățător definitiv. Mobilierul și materialul didactic întreținut. Pe zi ce merge se completează după trebuință. Matricola și catalogul anului 1941-1942 se constată că sunt bine conduse și nu le lipsește nici o dată. Au fost înscriși $26 + 29 = 55$ elevi. S-au promovat la finea anului $24 + 24 = 48$ elevi. Cu ocazia concursurilor școlare pe plasă care au avut loc la 31 mai 1942 în orașul Hunedoara, școala obținut premiul I la dese(m)ne, premiul II la dansuri naționale și premiul III la lucrări manuale și coruri școlare. *Registrul de intrate și ieșite* se conduce în regulă. Până în prezent s-au înregistrat 67 acte oficiale. Arhiva în ordine cuprinse în dosar cu acte numerotate”²⁵.

Structura anului școlar 1942-1943 este identică cu cea precedentă. Astfel, „școala funcționează cu șapte clase și două posturi bugetare. Domnul Aurel Panțuru, învățător gradul II, care conduce clasele II, V, VI și VII cu 21 elevi prezenți din 26 înscriși. Frecvența 80%. Elevii ascultători și cu dragoste față de școală și directorul lor. I-am ascultat pe toți la geografie și pe cei mari la aritmetică. Clasa a II-a au răspuns *Despre punctele cardinale*. S-a făcut lecție nouă: *Ulița, satul, vecinii*. Clasa a V-a a răspuns despre *Europa: margini, peninsule, ape* și s-a făcut lecție nouă: *Ungaria*. Clasa a VI-a a răspuns despre *Țările vecine cu România*, iar clasa a VII-a despre *Pământul românesc, leagăn de veacuri și scut de apărare a poporului român*. La aritmetică s-a

²³ APFPD, Registru ms., P.V. din 5 februarie 1941, p. 19.

²⁴ APFPD, Registru ms., P.V. din 20 ianuarie 1942, p. 20-21.

²⁵ APFPD, Registru ms., P.V. din 13 iulie 1942, p. 22-23.

făcut o scurtă revedere a materiei din trecut și s-a dat o problemă de *Regulă de trei*. Domnul Panțuru se prezintă foarte bine dovedind pricepere la chemarea sa. Elevii sunt bine pregătiți și deprinși de a răspunde frumos în propozițiuni și cu înțeleș. Ordinea și disciplina menținută peste tot. Rezultatul foarte îmbucurător”²⁶.

Pe doamna Eleonora Panțuru „am aflat-o prezentă împreună cu $6 + 12 = 18$ elevi din $8 + 18 = 26$ câți erau înscriși în clasele I, III și IV. Frecvență 69%. Sala de clasă luminoasă, curat întreținută, împodobită atrăgător cu tablouri și o mulțime de desene lucrate de către elevi.

Elevii acestor clase au fost ascultați din cetire, geografie, istorie și aritmetică. Elevii disciplinați, vioi, comunicativi au dat răspunsuri frumoase. Îndeosebi rămâne felul de a ceti: intonat, fluent. Rezumarea celor citite se face bine, ceea ce însemnează că doamna învățătoare a exersat mult cu acești copilași din acest sens, lucru ce ajută mult la învățământ. La geografie răspunsuri precise. Orientarea la hartă și arătarea diferitelor localități se face cu ușurință. La istorie, de asemenea am primit răspunsuri frumoase, dovadă că acest studiu a fost predat cu mult suflet. Din aritmetică *Măsurile de lungime, capacitățile și greutatea*, precum și transformarea lor se face bine de către copii.

Localul de școală îngrijit. Curtea împrejmuită. Grădina plantată și lucrată. Registrele completate la zi. Arhiva în ordine. Elevii: înscriși 52, prezenți 34. În general doamna Eleonora Panțuru muncește cu mult suflet și conștiință. Pentru roadele obținute, cuvinte de laudă și mulțumire. Nota: *Foarte bine*”²⁷.

Cursurile școlare din anul 1943-1944 „s-au început la timp legal și decurg în mod normal. Pe ambii învățători i-am aflat la datorie. Până în prezent s-au înscriș 20 + 27 = 47, care și urmează regulat școala. Localul corespunzător cu sală de clasă curate și cu o igienă ridicată”²⁸.

Domnul director a întocmit planul de lucru pentru cursul primar superior. În ciclul I sunt înscriși 27 de elevi dintre care frecventează 26. Iar în II, 13 înscriși, 12 frecventează”²⁹.

„În termenul prevăzut de lege și cu respectarea cerințelor acestuia au fost înscriși $15 + 25 = 40$ elevi repartizați pe șapte clase. Astăzi am găsit $15 + 17 = 32$ prezenți la cursuri. Frecvența este de 80%. Mulți sunt prezenți. Prin felul de organizare și funcționare a cantinei școlare unde zilnic primesc toți elevii mâncare caldă, se asigură și o frecvență bună școlară.

Domnul director a întocmit planul de lucru pentru cursul primar superior. În ciclul I sunt înscriși 27 de elevi dintre care frecventează 26. Iar în ciclul II sunt 13 înscriși, 12 frecventează.

Asist la clasele I, II și III de sub conducerea doamnei Eleonora Panțuru, învățător definitiv cu lecțiuni din limba română, aritmetică, gramatică și memorizare. La aceste clase cu elevi curați și ascultători au fost prezenți $7 + 6 = 13$ elevi din $7 + 12 = 19$ înscriși adică 68%. Din limba română, citit și reprodus cărțile avute pentru ziua de astăzi. Citesc frumos și reproduc bine. Cei din clasa I au scris corect o propoziție dictată. Din aritmetică, de asemenea, au dat răspunsuri exacte și au rezolvat problema la tablă. La gramatică cunosc întreg materialul propus, iar câteva poezioare au fost recitate în chip plăcut. Doamna învățătoare Eleonora Panțuru în predarea lecțiunilor se conduce după un plan bine întocmit și împărțit pe luni și săptămâni. Cunoaște materia. Unește

²⁶ APFPD, Registru ms., P.V. din 10 decembrie 1942, p. 25-26.

²⁷ APFPD, Registru ms., P.V. din 5 mai 1943, p. 26.

²⁸ APFPD, Registru ms., P.V. din 16 septembrie 1943, p. 27.

²⁹ APFPD, Registru ms., P.V. din 15 februarie 1944, p. 29.

metoda. Conduce clasele cu îndemânare, ținând seama de principiile de învățământ. În timpul lecțiilor ordinea și disciplina menținute. Notă: *Foarte bine*³⁰.

La o altă inspecție, la aceeași învățătoare, „examinând elevii la citire, ortografice, gramatică și istorie am făcut următoarele constatări: elevii clasei I în majoritate citesc fluent lecțiile învățate și respectă semnele de punctuație. Sunt destul de înaintați în materie în raport cu timpul. Scriu corect scurte propoziții din textele citite. Cei din clasele II și III au citit expresiv și bine bucățile din manual de citire avute pentru astăzi. Sub raportul ortografic scriu destul de corect aplicând regulile învățate. La gramatică stăpânesc foarte bine materia tratată. La istorie am făcut o recapitulare generală asupra celor învățate în acest an aruncând evenimentele din trecut în legătură cu actualitatea. Am primit în general răspunsuri foarte bune. Doamna învățătoare Panțuru lucrează cu pricepere și râvnă. Noteze rezultatul inspecției cu *Foarte bine*”³¹.

Pentru anul școlar 1944-1945, repartizarea elevilor s-a făcut după cum urmează: „clasele I și II cu $8 + 5 = 13$ [elevi] este condusă de către doamna Eleonora Panțuru, iar clasele III și IV cu $8 + 6 = 14$ [elevi] este condusă de către domnul Aurel Panțuru. Clasele V, VI și VII cu $9 + 14 = 23$ condusă de către domnul Chirică Oprea, învățător gradul II.

În orele p[ână] [în] m[asă] am asistat la clasele I și II mixtă cu $6 + 4 = 10$ elevi prezenți din $8 + 5 = 13$ înscriși, conduse cu înțelegere și pricepere de către doamna Eleonora Panțuru învățător definitiv, cu lecțiuni de aritmetică, intuiție și memorizare. Frecvența zilei este 77%. Din aritmetică au răspuns clasa I *Adunarea și scăderea cu numeri 1-20-100*, iar clasa a II-a despre măsurile de lungime și capacitate. Socotesc bine și scriu corect pe tablă ceea ce au socotit. Toate întrebările au fost puse cu multă pricepere. Am pus să citească mai multe bucăți de citire predate în ultimul timp. Citesc frumos și cursiv. Au redat în chip mulțumitor conținutul bucăților citite. Au fost examinați și la intuiție. Au dat și aici răspunsuri corecte. În continuare s-au recitat cu voioșie și dicțiunea cuvenită mai multe poezioare potrivite copiilor. În general se constată la aceste clase o atmosferă veselă și vie a activităților. Progresele obținute se apreciază și cu această ocazie cu notă *Foarte bine*”³².

Spre sfârșitul anului se constată că „în toate clasele sunt înscriși 42 de elevi dintre care preventau 37, iar ceilalți absentează din rea voință”³³.

În anul școlar 1945-1946 „doamna învățătoare Eleonora Panțuru, lucrând cu șapte clase, a făcut mai multe exerciții orale și scrise cu elevii claselor I-II la scris, citit și aritmetică. Ținuta propunătoarei este îngrijită. Este familiară cu copiii. Depune mult suflet în explicarea lecțiilor. Banii pentru cărți s-au colectat și urmează să fie procurate”³⁴.

În 18 ianuarie 1946 „am chestionat elevii la științele agricole. Situația înscrierii și frecvența este 100%. Am controlat elevii cursului supra-primar la științele agricole despre *Terenul arabil, felurile terenurilor și pregătirea terenului pentru cultură*. În general am primit răspunsuri foarte bune. Cu această ocazie am întreținut o discuție îndrumătoare având ca obiect arăturile și însămânțările de toamnă și primăvară, precum și îngrijirea vitelor în timpul iernii. Constatat că elevii au un deosebit interes pentru cunoștințele de această natură, ceea ce denotă că domnul Panțuru s-a ocupat în mod serios de pregătirea viitorilor plugari”³⁵.

³⁰ APFPD, Registru ms., P.V. din 11 februarie 1944, p. 28-29.

³¹ APFPD, Registru ms., P.V. din 15 februarie 1944, p. 30.

³² APFPD, Registru ms., P.V. din 23 mai 1945, p. 31.

³³ APFPD, Registru ms., P.V. din 11 iunie 1945, 32.

³⁴ APFPD, Registru ms., P.V. din 31 octombrie 1945, p. 35-36.

³⁵ APFPD, Registru ms., P.V. din 18 ianuarie 1946, p. 37-38.

„Înainte de masă am inspectat clasele a IV-a, a V-a, a VI-a, a VII-a de sub conducerea Domnului Aurel Panțuru. Frecvența 62%. Sala de clasă neîncălzită îndeajuns. Copiii nu pot fi ținuti în clasă rece. Domnul director școlar va căuta să încălzească mai bine sala de clasă.

S-au examinat elevii claselor a V-a, a VI-a și a VII-a la geografie *Despre globul pământesc. Mișcarea de rotație și de revoluție*. Copiii au dat răspunsuri bune. Le lipsește materialul didactic: globul pământesc și harta *planiglobul*. Nu m-am putut convinge dacă copiii știu să arate cele învățate pe glob și la hartă. Domnul Aurel Panțuru predă la clasele V, VI și VII obiectul geografie, lecția *Asia - margini*. Predarea [cu] prea mult verbalism. Nu s-a folosit îndeajuns materialul intuitiv harta și hărțile din cărți; a lipsit desenul: desenarea Asiei - margini pe tablă de către propunător, iar pe carte, de elevi. Să se folosească principiul activ: emulația și interesul; elevii să lucreze, să vorbească, să vadă, conduși fiind de propunător. La clasele cu care nu se lucrează li se vor da ocupații individuale. Domnul învățător este invitat a cerceta programa analitică și a se conforma pe viitor: predarea materiei de învățământ.

Obiectul geografie - clasele V, VI, VII - după programă. La clasele VI și VII se va preda *România*. Atitudinea propunătorului va fi mai familiară, demnă și plină de respect.

După masă am examinat elevii din clasele I, II și III de sub conducerea doamnei Eleonora Panțuru. Prezența 82%. Sala de clasă bine încălzită. Copiii sunt curați vioi și disciplinați. Ținuta doamnei învățătoare familiară și îngrijită.

Am ascultat elevii din clasa I la scriere și citit lecțiile *Moș cocoș* și *Lup*. Toți copiii au citit foarte bine; pe tăblițe și la tablă au scris corect după dictare mai multe cuvinte învățate și scrieri după dictare. Clasa a II-a au citit lecția *Berzele mloase*. Clasa III - cea mai bună recomandăție. Majoritatea copiilor citesc fluent, respectând punctuația. La compunere - *copiere* se va insista mai mult asupra întrebuintării semnelor ortografice. Corectarea temelor se va face în fiecare zi. Am examinat elevii la aritmetici, *Adunări și scăderi de la 1 la 10*. Răspunsurile date au fost clare, repede (rapide – n. n.) și precise. Clasa a III-a: *Scrierea numerelor mai mari decât 1000*. Majoritatea copiilor cunosc foarte bine cum se scrie și citesc numerele mai mari decât 1000. În general constat că doamna colegă muncește cu drag și mult suflet. Notez activitatea școlară a doamnei Eleonora Panțuru constatată până în prezent cu *Foarte bine*³⁶.

Cu ocazia altei inspecții din același an se notează că „sunt înscriși 38 elevi și frecventează toți. Sunt curați și disciplinați. Domnul Panțuru conduce pe cei din clasele IV, V, VI și VII. I-am ascultat la citire, gramatică, scriere ortografică și matematică. Am citit bucățile *Mama, Nicușor* și altele. Cei cu frecvență regulată au citit bine. La gramatică au dat răspunsuri bune despre *subiect, pronume, numeral, număr* și *gen*. Unii au scris bine după dictat. La matematică au rezolvat bine atât scris, cât și oral, problemele și exercițiile date de propunător. Se lucrează pe registrele vechi deoarece cele noi, deși sunt comandate demult, până astăzi nu au sosit. Domnul director mi-a promis că chiar în săptămâna aceasta va începe cursurile cu analfabeții prin vizită la domiciliu deoarece tinerii nu s-au prezentat la școală în urma invităților făcute. Știu că doamna Panțuru nu cunoaște imposibilul după cum ne-a dovedit prin toate realizările sale din trecut. Îi urez succes și în ofensiva de alfabetizare”³⁷.

În fapt, era vorba în comună de „5 analfabeți recenzați. Domnul învățător îi cercetează acasă și a dat instrucțiuni elevilor mai mari pentru a-i învăța carte. Rog

³⁶ APFPD, Registru ms., P.V. din 19 ianuarie 1946, p. 38-40.

³⁷ APFPD, Registru ms., P.V. din 22 ianuarie 1946, p. 41.

corpul didactic de a se ocupa serios de acești neștiutori de carte. Am multă nădejde în priceperea, munca și destoinicia domnului învățător Panțuru”³⁸.

Anul școlar 1946-1947 aduce o nouă inspecție. „Am inspectat la clasă pe doamna Eleonora Panțuru în gradul II, care predă la clasele I și II. La cererea subsemnatului, D-sa. a predat metodic și cu rezultate foarte bune scris-citit, litera *o*. La clasa a II-a am ascultat tot din citire bucata *Ioan Corvin și corbul*. Elevii citesc expresiv și reproduc ușor textul citit. Am dictat o propozițiune pe care elevii au scris-o corect. Din gramatică am primit răspunsuri clare și sigure *Despre ființe*, dând exemple cu cari au format propozițiuni scriindu-le apoi pe tablă.

Din aritmetică doamna învățătoare a rezolvat cu clasa I *exerciții și probleme de adunări și scăderi în cerul 1 - 15*; iar cu clasa a II-a: *Măsurile de lungime*. Elevii ambelor clase au dat răspunsuri cu multă judecată, dovadă că și la acest obiect s-a muncit temeinic. Clasa a II-a mi-a răspuns foarte bine la intuiție despre *Broască*.

Am cercetat cu această ocazie și caietele de scriere și desene ale elevilor din ambele clase. Constat și aici că se pune mare preț pe aceste obiecte. Elevii au cântat armonios *Sunt român și Înfloresc grădinile*, dovedind multă plăcere și dragoste pentru acest obiect.

Elevii în general sunt curați și disciplinați. Datorită atitudinii familiare binevoitoare și ținutei demne în fața clasei a doamnei învățătoare, elevii pe care domnia sa i-a câștigat sufletește și-au dat silința să corespundă așteptărilor. Doamna învățătoare muncește cu drag pentru școala poporului, aplicând principiile pedagogiei moderne, este o foarte bună învățătoare, mama și soție care face cinste tagmei”³⁹.

„Cursurile se țin pe zile întregi. Elevii înscriși: ciclul I: $11 + 20 = 31$; ciclul II: $4 + 6 = 10$. Total general $15 + 26 = 41$.

Am inspectat la clasă pe domnul Panțuru Aurel, învățător gradul 2, care predă la clasele III, IV, V, VI și VII. Înscriși $8 + 13 = 21$; prezenți $7 + 9 = 16$.

Elevii sunt curați și ascultători. S-au ascultat elevii din clasa a III-a la anatomie și igienă despre *Apa de băut*. Clasele IV-VI: *Scheletul*. Majoritatea elevilor au dat răspunsuri foarte bune. Clasa a VII-a a dat răspunsuri frumoase despre patriotism. Domnul învățător a predat metodic la clasele IV-V *Sistemul muscular*. Am examinat toate clasele la gramatică despre părțile de vorbire și de propozițiune. Elevii au dat răspunsuri clare. Sunt stăpâni pe materia de învățământ parcursă. Am ascultat la istorie și geografie. Elevii din clasele III și VII au dat răspunsuri precise despre *Apele curgătoare și munții României*. Clasa a V-a: *Egiptenii*.

Domnul Panțuru Aurel muncește cu plăcere și în mod sistematic în ogrorul școlii poporului. Elevii sunt temeinic pregătiți”⁴⁰.

„În anul acesta în cele cinci clase ale sale e un efectiv de 18 înscriși și 13 frecvenți. Sunt curați și disciplinați. Am ascultat pe toți la citire, scriere și aritmetică. Mulți au citit foarte bine, au scris corect după dictare și au rezolvat cu ușurință problemele și exercițiile date, fiind stăpâni pe cunoștințe și obișnuiți să judece. Propunătorul a predat azi trei lecții: gramatică la clasa a III-a, geografie la clasa a IV-a, aritmetică la cursul superior. La gramatică a predat *Adjectivul*, la geografie *Asia* și la aritmetică *o problemă*. A procedat foarte bine dovedind că este stăpân pe metoda de predare. Pentru frumoasă activitate din școală îl notez tot cu foarte bine”⁴¹.

³⁸ APFPD, Registrul ms., P.V. din 8 februarie 1946, p. 42-43.

³⁹ APFPD, Registrul ms., P.V. din 8 martie 1947, p. 47-48.

⁴⁰ APFPD, Registrul ms., P.V. din 13 martie 1947, p. 49.

⁴¹ APFPD, Registrul ms., P.V. din 13 mai 1947, p. 50-53.

Pentru anul 1948-1949 s-a constatat personal de către inspector că „doamna Eleonora Panțuru se află în concediu medical, motivul fiind real. Situația elevilor a fost de 49 înscriși în toate cele patru clase ale ciclului I, dintre care au fost prezenți 42. Manualele didactice și rechizitele procurate, atâtea câte s-au putut găsi la cooperativa de aprovizionare cu cărți în Plasa Hunedoara. Majoritatea se află la elevi, restul sunt comandate, banii fiind dați anticipat.

Tovarășul învățător Panțuru Aurel a ținut lecție de aritmetică la clasa a IV-a - *Exerciții și probleme recapitulative* din materialul anului trecut. Elevii jonglează cu exercițiile în cadrul celor patru operațiuni și cu multă mobilitate sufletească vin gata cu răspunsurile precise la diferitele întrebări. Propunătorul este un foarte bun tehnician didactic. La aceste exerciții s-a putut vedea clar că știe să se plieze pe linia principiului de a îmbina armonic teoria cu practica.

La clasa a III-a am ascultat personal elevii din geografie *Despre punctele cardinale*. Le cunosc clar și precis și știu să se orienteze cu siguranță spre diferitele puncte ale clasei.

La clasa a IV-a, din gramatică i-am ascultat *Părțile de vorbire*. Foarte sprinteni și cât se poate de logic știu să încadreze cuvintele la regulă. Aceasta mi-a dovedit că se muncește cu multă dragoste față de copiii muncitorilor din comună și într-un în mod dialectic cu temei din treaptă în treaptă”⁴².

În ultimele inspecții consemnate se sesizează că titulara postului II, Eleonora Panțuru este în concediu medical de la începutul anului școlar (1948-1949), motiv pentru care „școala funcționează cu o singură putere didactică: domnul Panțuru Aurel.

Cursurile se țin într-o singură clasă pe zile întregi de la 9,00-12,00 și 14,00-16,00. Sala în care se țin cursuri necesită unele reparații și completări la ferestre și geamuri. Rog pe domnul director să ia imediat măsuri pentru completarea ferestrelor și geamurilor lipsă cu ferestre și geamuri de la sala 2 de învățământ spre a fi feriți copiii de răceală, sala fiind mare, iar soba din sală relativ mică în raport cu sala.

În sala de învățământ se află *Gazeta de perete a elevilor*, pe care sunt afișate articole scrise de elevi, precum și elevii evidențiați în muncă în săptămâna 28 noiembrie - 4 decembrie, dar și elevii care nu și-au făcut datoria destul de conștiincios. S-a făcut organizarea clasei pe grupe. Urmează a se încadra în aceste grupe toți elevii școlii; și să se țină ședințe regulat în fiecare sâmbătă, ultimele ore de curs, așa cum prevede îndrumătorul activității instructiv- educative pentru învățământul elementar editat de către M[inisterul] Î[nvătământului] P[ublic]. De asemenea, urmează a fi intensificată activitatea cu părinții copiilor de școală. Orarul școlii a fost întocmit. Urmează a fi afișat imediat și în sala de clasă.

Am examinat elevii clasei I la scris, citit și aritmetică, chiar elevii claselor II-IV la citire, aritmetică, gramatică și istorie. Clasa I, majoritatea scriu și citesc bine, iar în ce privește socotelile, a rezolvat cu ușurință exerciții de adunări și scăderi în cercul n[umerel]o[r] 1-10.

Clasele II-IV citesc bine și reproduc cu ușurință cele citite. La aritmetică am examinat copiii din calcule mintale de împărțire și înmulțire în cercul n[umerel]o[r] 1- 100. Deși am primit răspunsuri bune de la majoritatea copiilor, totuși urmează a se insista încă mult asupra acestor calcule care stau la baza tuturor operațiunilor, spre a se ajunge să fie rezolvate cu ușurință de către toți copiii.

⁴² APFPD, Registru ms., P.V. din 15 octombrie 1948, p. 53-55.

Am putut constata că în ce privește educația lor se dă o deosebită atenție spiritului progresist în școală. În ce privește învățământul, se face un învățământ realist și natural, lecțiile tratate fiind în legătură, nu sunt tratate izolat ca lecții de sine stătătoare. Până la această dată se poate constata la școala elementară din Batiz un început de aplicare justă a noii reforme a învățământului”⁴³.

Registrul se încheie la data de 12 aprilie 1949 cu ultimul proces-verbal aferent anului școlar 1948-1949 în care se amintește că „sunt 38 elevi prezenți din 46 înscriși. Am examinat elevii din toate clasele la aritmetică, citire, istorie, geografie și gramatică. La toate materiile dau răspunsuri sigure și precise, dovadă că colegul Panțuru Aurel se ocupă în mod stăruitor și cu dragoste de elevii ce-i sunt încredințați. Depune o activitate deosebită în toate domeniile de activitate. Este un învățător foarte bun și muncitor care își iubește școala și copiii”⁴⁴.

Cei doi învățători au rămas în Batiz până în anul 1959 când familia s-a mutat la Deva. Aurel va ajunge profesor suplinitor de limba română la Călan, apoi dascăl la Bârcea Mare și Hondol. S-a pensionat în 1971. A decedat în 30 iunie același an și a fost înmormântat în cimitirul din Deva, din strada Călugăreni.

Eleonora s-a retras din activitate mai repede, pe motiv de boală, în anul 1949, după doar 21 de ani de activitate. A trecut la cele veșnice în 8 septembrie 1988, fiind înmormântată alături de soțul său.

Clădirea școlii din Batiz dăinuie și astăzi, pe malul drept al Streiului Mic, spre deosebire de instituția școlară, care, urmare a ultimelor reforme în domeniul învățământului a fost asimilată inițial Liceului Tehnologic „Ovid Densușianu” din Călan, iar din septembrie 2019 fost desființată din cauza numărului redus de elevi.

Fig. 2. Școala primară din Batiz în iunie 2022 (Foto: Google Street View)

⁴³ APFPD, Registrul ms., P.V. din 13 decembrie 1948, p. 55-58.

⁴⁴ APFPD, Registrul ms., P.V. din 12 aprilie 1949, p. 59-60.

Abrevieri

- APFPD – Arhiva personală a familiei Panțuru din Deva
 APORB – Arhiva Parohiei Ortodoxe Române Băcia

Bibliografie

- Barna 1995-1996 – D. Barna, *Învățămintul primar, gimnazial, liceal și profesional în județul Hunedoara (1918-1940) (I)*, în *Sargetia*, XXVI/2, 1995-1996 p. 521-566.
- Dobrei 2010 – F. Dobrei, *Istoria vieții bisericești a românilor hunedoreni*, Reșița, 2010.
- Lăcătuș 2019 – D. Lăcătuș, *Orașul Călan la Marea Unire*, Iași, 2019.
- Panțuru 2019 – C. Panțuru, *Patrimoniul bisericesc al satului românesc, Parohia Mintia – filia Bejan, Vârșeț / Timișoara*, 2019.
- Panțuru 2021 – C. Panțuru, *Activitatea parohială (1874-1911) și arborele genealogic ale preotului Andrei Pop-Bociat (1847-1914) din Băuțaru Superior*, în *Sargetia* (S.N.), XII, 2021, p. 145-164.
- Registru ms. – *Registru de inspecții al Școalei primare de Stat din comuna Batiz (5 februarie 1936 - 12 aprilie 1949)*, manuscris.

The Teaching Activity of Primary School Teachers Aurel and Eleonora Panțuru According to “The Batiz Commune State Primary School Inspection Register” (1936-1949)

Abstract

After the year 1918, authorities in Transylvania reorganised the education system. In order to achieve the objectives it had set, the government, through the State Primary Education Law of July 26, 1924, made it possible for schools to also be built in the countryside, so that the educational process could take place in proper conditions. Schools also received agricultural land plots. Some were placed next to the school building and were used as orchards and vegetable gardens. A bigger plot, of at least 4 hectares, was located outside the village and was allotted for the purpose of practical activities with the students and the teacher's use. Impromptu inspections took place in order to check the teachers' activities. The inspections successively examined teacher and student class attendance, compared to the number of students enrolled at the beginning of each school year, as well as the students' hygiene, the classroom cleanliness, the conditions in which the classes were held, the way in which information was taught to and assimilated by the students; they checked accounting books, registers, records, the teaching material used, while also focusing on the application of the knowledge acquired in practice and in real life. At the end of each inspection, teachers received a grade.

These realities did not spare the primary school in Batiz, where findings were recorded in the commune's State Primary School Inspection Register, with detailed descriptions, during the period between February 5, 1936, and April 12, 1949. As this is a unique document, I have maintained (without being subjective) the original format of

the text while writing the current study, keeping both contemporaneity and posterity in mind. Thus, readers will be able to experience part of the atmosphere in which a young generation developed during inter- and post-war Romania. Furthermore, the text can serve as a source of information for those interested in conducting deeper research of past developments in the field.

List of Illustrations

Fig. 1. Teachers Aurel and Eleonora-Augusta Panțuru among the students of the primary school in Batiz (1946-1947) (Photo: APFPD)

Fig. 2. Batiz Primary school in June 2022 (Photo: Google Street View)

ACTIVITATEA (EXTRA) ȘCOLARĂ A ÎNVĂȚĂTORULUI AUREL PANȚURU CONFORM „REGISTRULUI DE INSPECȚII AL ȘCOALEI PRIMARE DE STAT DIN COMUNA BATIZ” (1936-1949)

COSMIN PANȚURU

Parohia Ortodoxă Română „Sf. Ilie” – Fabric, Timișoara
Universitatea de Vest din Timișoara
cosminpanturu@gmail.com

Cuvinte cheie: învățător, Batiz, local de școală, ligă antirevizionistă, eroi

Keywords: teacher, Batiz, school premises, The Anti-Revisionist League, heroes

Scos din anonimat prin ruinele unei vile rustice datând din perioada romană, prin angajamentul locuitorilor la evenimentele istorice din secolele XVIII-XX, dar și prin manufactura de ceramică fină existentă odinioară (1805-1865), satul Batiz, situat pe malul stâng al râului Strei, a găzduit în plan educațional și pe unul dintre dascălii Școlii primare de Stat în persoana învățătorului Aurel Panțuru (1910-1971), originar din jud. Argeș, dar cu studii transilvănene la Abrud și Cristuru Secuiesc, care, prin munca sa depusă timp de 27 de ani în interesul școlii și a comunității, a reușit să schimbe în bine situația materială și morală a locuitorilor satului.

Astfel, în perioada 1932-1959 el și-a lăsat amprenta în Batiz prin edificarea Școlii primare și dotarea sălilor de clasă cu cele necesare desfășurării în bune condiții a învățământului, pentru care a fost decorat cu Răsplata Muncii pentru construcții școlare clasa a II-a. A pus bazele bibliotecii și cantinei școlare. A înființat Căminul cultural. S-a ocupat cu sericicultura, a predat elevilor noțiuni de apicultură și agronomie cultivând împreună cu ei suprafața arabilă de care școala dispunea în acest scop. A susținut moral și material elevii mai descurcăreți pentru a urma școli superioare, printre ei numărând-se criticul, istoricul literar și editorul român de mai târziu, Romul Munteanu (1926-2011).

A înființat mai multe societăți precum: Institutului de credit sau Banca Batizeana, societatea Frăția pentru asigurarea vitelor și, în subsidiar, a unui cimitir pentru înmormântarea bovinelor decedate de boli molipsitoare, precum și a Ligii antirevizioniste. A făcut parte din toate comitetele satești pe care le-a condus în calitate de președinte sau vicepreședinte. A fost membru în comitetul parohial însărcinat cu construcția și pictarea noii biserici și a intervenit pentru modernizarea satului prin electrificare și radiodifuziune.

Chiar dacă a fost rănit la Odessa în al Doilea Război Mondial, locomotiva fiindu-i greu afectată, acțiunile sale au continuat prin organizarea tineretului pe tărâm sportiv. Astfel, prin performanțele atinse prin clubul de fotbal „Fulgerul” s-a dovedit a fi un bun antrenor, dar și un cunoscător și promotor al sportului național românesc (oina).

Prin toate acestea a reușit să câștige încrederea sătenilor și autorităților locale care l-au susținut în toate acțiunile întreprinse, sprijin și înțelegere găsind în soția sa, Eleonora (1912-1988). După moarte a fost regretat de toți cei care l-au cunoscut.

Cu mărturii din epoca preistorică – prin „toporul de cupru cu brațele în cruce de tip *Jászladány*, varianta Șincai” și atestat încă din epoca romană prin situl arheologic situat în hotarul localității cunoscut sub denumirea de „Villa rustica de la Batiz” (cod RAN 87451.02)¹, satul cu același nume de pe malul stâng al Streiului s-a făcut cunoscut pe plan european datorită produselor manufacturii de ceramică fină care a funcționat aici între anii 1805-1865². Locuitorii săi, oameni simpli sau cărturari, „au fost implicați în Răscoala lui Horea, Cloșca și Crișan (1784), Revoluția Română din Transilvania (1848), războiul de independență (1877) și, desigur, prima”³ și a doua conflagrație mondială.

În perioada de care ne ocupăm, *Legea pentru învățământul primar de stat* din 26 iulie 1924, aplicabilă la acea vreme, prevedea prin art. 185-187 ca în aceste școli, pe lângă obligativitatea materiilor studiate, să se înființeze și să funcționeze biblioteci, iar art. 189 oferea posibilitatea organizării cantinei școlare „cu scopul de a ajuta cu hrană pe copiii săraci, pe cei cu locuința depărtată de școală sau ai căror părinți lipsesc în timpul zilei de acasă spre a-i înlesni să frecventeze școala”.

Fiecare unitate de învățământ de la sat urma să dețină o grădină școlară, în care învățătorii vor face cu școlarii experiențele și lucrările practice agricole, prevăzute de program. La școlile rurale, terenul de grădină va avea o întindere de cel puțin 1/2 ha. Produsul culturilor din grădina școlară aparțineau directorului școlii. Pe lângă acest teren, școlile de la sate mai trebuiau să dispună de cel puțin 4 ha de teren de cultură în țarină din care o suprafață de 3 ha se va cultiva de către învățători cu elevii din ultimele clase, formând „câmpul de experiență”, iar o suprafață de 1 ha se va arenda învățătorului cu 1/2 din prețul practicat (art. 75-76 din Lege) pentru aceeași categorie de teren⁴.

Pe lângă activitatea didactică din școala primară din Batiz⁵, învățătorul Aurel Panțuru a desfășurat și o bogată activitate extrașcolară.

S-a născut la 12 februarie 1910 în localitatea Izvorul de Jos, azi în comuna Vede, jud. Argeș. Și-a trăit copilăria alături de părinții Ion (n. în 1874, de profesie comerciant, proprietar al unei prăvălii în Trivale-Pitești) și Maria (n. în 1882), precum și pe lângă celelalte cinci surori ale sale: Vița (n. 1903), Alexandrina (n. 1905), Matilda (n. 1907), Lucreția (n. 1909) și Sălțița (n. 1913, alintată Zina și căsătorită ulterior cu Barbu Ispas din Orșova).

După absolvirea școlii gimnaziale, dorința tatălui era ca fiul Aurel să rămână pe lângă acesta la prăvălia sa, să-l deprindă cu actele de comerț și să-l ajute în afaceri.

Aceasta perspectivă nu-i surâdea, motiv pentru care, și năzuind la cu totul altceva, pleacă de acasă și se stabilește în Munții Apuseni, la sora sa mai mare, Alexandrina (Dida) care își întemeiasă o familie prin căsătoria sa cu Alexandru Popescu, preot în Roșia Montană (1923-1956)⁶. Este admis la Școala Normală din Abrud, din inima Țării Moților, de unde se transferă după primii doi ani, numărându-se printre absolvenții Școlii Normale din Cristuru Secuiesc (1928).

¹ Luca 2008, p. 29, cu bibliografia aferentă.

² Bunta, Gyulai 1971, p. 25.

³ Lăcătuș 2019, p. 6, p. 8-16, p. 19, p. 21, p. 24-25, p. 27, p. 37-42.

⁴ Pentru date statistice a se vedea Barna 1995-1996, p. 532-566.

⁵ Panțuru 2022.

⁶ În 1927 depunea suma de 630 lei pentru construirea catedralei din Cluj-Napoca (*Renașterea*, an. V, nr. 44/30 octombrie 1927, p. 7; *Almanahul creștin ortodox pe anul 1950*, Cluj-Sibiu-Oradea, p. 129). În 1947 păstora 1229 de credincioși ortodocși (*Eparhia de Cluj-Gherla. Șematism pe anul 1947, Partea a II-a, Seria districtelor vicariale și protopopești*, p. 277). După pensionare s-a retras în București-Floresca, stabilindu-se apoi la Săftica - Ilfov, fiind ulterior înmormântat în cimitirul localității.

Fig. 1. Aurel Panțuru (rândul 1, stânga, jos), clasa a V-a, Școala Normală Cristuru Secuiesc, 21 mai 1928 (Foto: APFPD)

După absolvire își ia rămas bun definitiv de la meleagurile argeșene și se stabilește în Ardeal, fiindu-i hotărâtoare și împrejurarea că între timp o altă soră, Matilda, se căsătorise cu preotul Ioan Vâtcă, originar din jud. Gorj, familia stabilindu-se inițial în Nojag (1929-1938), Bătrâna (1938-1944), Federi (1944-1959) și Pui (1959-1967)⁷, după pensionare retrăgându-se la Brănești, dormindu-și din 1982 somnul de veci în cimitirul Mănăstirii Pasărea, alături de soția sa decedată cu un an mai devreme.

Activitatea de luminător al satelor o începe în Hondol, aproape de Nojag, dar și de Certeju de Sus, unde i-a fost dat să o cunoască pe nou-numita învățătoare Eleonora-Augusta Pop-Bociat, care-i devine în curând soție și aliată de excepție în munca nobile de dascăli rurali⁸.

Din 1932 învățătorul Aurel Panțuru a fost încadrat la școala din Batiz, pe care a condus-o în funcția de director „cu pricepere și înțelegeră”⁹.

Pe plan profesional, Aurel Panțuru a obținut succesiv toate gradele didactice: definitiv (1 septembrie 1937)¹⁰, gradul II (1 septembrie 1941)¹¹ și gradul I (1948)¹². În timpul celui de-al Doilea Război Mondial a fost concentrat (1940-1941), iar în urma unui glonț primit a doua zi după sosirea sa pe frontul din Odessa, care i-a străpuns glezna piciorului stâng ieșind prin călcâi a fost clasat ca „invalid de război”, în ianuarie 1942 aflându-se deja în concediu (medical – n. n.)¹³. Cu toate acestea, „entuziasmul nu-i lipsește și nimic nu-l obosește pentru ridicarea culturală și economică a poporului în

⁷ Cf. *Îndrumătoarele / almanahurilor bisericești ale Arhiepiscopiei Alba-Iuliei și Sibiului* pe anii respectivi.

⁸ APFPD, sub voce Corneliu Panțuru, 13 iunie 2022.

⁹ APFPD, Registru ms., P. V. din 13 iulie 1942, p. 22-23.

¹⁰ APFPD, Registru ms., P. V. din 20 ianuarie 1941, p. 16-18.

¹¹ APFPD, Registru ms., P. V. din 13 mai 1947, p. 50-53, Decizia nr. 68852/ 941.

¹² APFPD, Registru ms., P. V. din 13 decembrie 1948, p. 55-58.

¹³ APFPD, Registru ms., P. V. din 20 ianuarie 1942, p. 20-21.

mijlocul căruia trăiește”¹⁴. Prin strădania sa „a înființat în Batiz mai multe societăți și a avut mai multe funcții de conducere. A făcut, de asemenea, parte din toate comitetele ce se impun prin legi speciale să funcționeze prin diferite scopuri, în comună. Grație activității desfășurate și tactului întrebuintat, a reușit să câștige încrederea sătenilor și autorităților locale și altfel să aducă la îndeplinire lucruri atât de frumoase și utile. [Astfel], prin munca neobosită și dezinteresată ce a depus, a ajuns să creeze satului pe lângă școala nou construită multe instituții cu ajutorul cărora s-a schimbat în bine atât situația materială cât și cea moral-națională a locuitorilor satului și a copiilor lor”¹⁵.

Cei mai mulți ani i-a petrecut la Școala Primară din Batiz, unde curând după instalare, împreună cu soția lui, au pus bazele edificării și desăvârșirii după planul lor, a școlii impozabile din localitate, prevăzută inclusiv cu locuință confortabilă pentru director, care întregeste și astăzi frumusețea locului¹⁶. Se impunea construirea unei școli noi deoarece până în anul 1937 cursurile cu elevii s-au desfășurat în localul „proprietatea Bisericii Ortodoxe Române puțin corespunzător. Cu toate acestea, sala de clasă e curată și decorată cu tablouri. Se lucrează și acum la noul local de școală mare și foarte corespunzător”¹⁷.

Acest moment este consemnat de către toți inspectorii de mai târziu. Astfel, se arată că „cea mai importantă realizare este construcția noului edificiu școlar la care domnul Panțuru a contribuit foarte mult și cu multă dragoste la această operă culturală”. În 19 mai 1936 era „sub acoperiș”¹⁸, iar la începutul lunii noiembrie era „aproape gata”¹⁹.

„Localul de școală propriu, de tip nou, terminat în anul acesta (în prima jumătate a anului 1937 – n. n.), foarte frumos și bine întreținut, e clădit prin stăruințele și strădania domnului director. Numără două săli de clasă, locuință pentru director, cancelarie și dependințe. Mobilierul [e] suficient pentru numărul elevilor. Parte mare este nou. Materialul didactic de asemenea suficient și cu folos utilizat la predarea lecțiilor. Curtea pentru recreația elevilor foarte curată și împrejmuată. Dependințele bine îngrijite. În fața edificiului este catargul străjeresc în vârful căruia falfâie nebiruitul tricolor”²⁰. „Localul este curat și foarte bine întreținut. Fac o priveliște frumoasă ghivecele de flori”²¹.

„Sălile de clasă sunt curate, luminoase, suficient de spațioase și bine încălzite. Pereții claselor sunt ornați și împodobii estetic cu hărți și numeroase tablouri istorice, religioase și intuitive, hărți școlare și creații ale elevilor. *Colțul eroilor* este aranjat în fiecare clasă și cât se poate de complet. Mobilierul și materialul didactic se păstrează în condiții bune și satisfac în mare parte trebuințele învățământului. Orarele aprobate sunt cuprinse în cadre cu motive naționale. Au făcut o foarte frumoasă impresie orarele din ambele săli de clasă puse în ramă și încadrate în chenare lucrate cu multă răbdare și cu un deosebit gust estetic de doamna Eleonora Panțuru (soția sa). De asemenea [există] și inventarul clasei, lucru pe care nu l-am prea întâlnit în altă parte. Apa de băut se

¹⁴ APFPD, Registru ms., P. V. din 8 februarie 1946, p. 42-43.

¹⁵ APFPD, Registru ms., P. V. din 15 noiembrie 1938, p. 11-12.

¹⁶ APFPD, sub voce Corneliu Panțuru, 13 iunie 2022.

¹⁷ APFPD, Registru ms., P. V. din 4 noiembrie 1936, p. 4; P. V. 11 ianuarie 1937, p. 5.

¹⁸ APFPD, Registru ms., P. V. din P.V. din 19 mai 1936, p. 3.

¹⁹ APFPD, Registru ms., P. V. din 4 noiembrie 1936, p. 4; 13 decembrie 1948, p. 55-58.

²⁰ APFPD, Registru ms., P. V. din 24 iunie 1937, p. 6; 14 martie 1938, p. 8-10; 20 noiembrie 1939, p. 13; 13 iulie 1942, p. 22-23; 13 decembrie 1948, p. 55-58.

²¹ APFPD, Registru ms., P. V. din 11 Iunie 1945, p. 32.

păstrează într-un vas igienic. Fântâna [e] îngrijită”²². În luna aprilie a anului 1949 „edificiul era supus reparațiilor, iar din economiile realizate a confecționat două dulapuri [pentru] localul de școală [care] este realizarea sa, pe lângă alte multe realizări frumoase ce are la activul său”²³.

„Autoritățile superioare, apreciind cum se cuvine partea sa de muncă fără preget depusă la ridicarea edificiului, l-au decorat cu *Răsplata Muncii pentru construcții școlare clasa a II-a*”²⁴.

„În curtea școalei a plantat pomi roditori (16 pomișori erau prinși dintre cei plantați în primăvara anului 1937²⁵) și a făcut ronduri de flori. N-a fost neglijată nici grădinița de flori din fața școlii, unde elevele, sub conducerea doamnei Panțuru, au aranjat cum s-au priceput mai bine rondurile necesare, care fac o frumoasă impresie vizitatorilor”²⁶. „Școala are grădină de flori, pomi și zarzavaturi, muzeu școlar, la organizarea căruia s-au întrebuințat și 1500 de lei, adunați prin serbări și farmacie”²⁷. „Pomii curați și văruiți. Se vede mână harnică de gospodar priceput și cu dragoste de aspectul public”²⁸.

Grădina școlară „în suprafață de 500 m. p. este cultivată de elevi sub conducerea învățătorilor respectivi”²⁹. „Este situată lângă școală și este pregătită pentru lucrările de primăvară. Lotul școlar în suprafață de 5 jugăre cadastrale este situat [după cum urmează]: 4 jugăre la 2 km. de școală, fiind teren clasa IV, iar un jugăr, la distanță de 800 m., teren clasa I. Terenul este folosit de directorul școlii plătind impozitul și arendă regională de 30.000 lei”³⁰.

Grădina e „lucrată model cu elevii școlii. O parte destinată legumiculturii, e cultivată cu tot felul de zarzavaturi, iar cealaltă [cu] lucernițe și fânate, precum și [cu] pomi fructiferi. Din cele ce am văzut, rezultă că domnul și doamna Panțuru sunt admirabili gospodari. În ziua de 12 mai [1946] m-am deplasat împreună cu domnul director la lotul școlar situat la punctul *La Cruce* la o distanță de sat de 2 km. Aici, suprafața lotului e de 4 jugăre. Locul este semănat astfel: un jugăr cu grâu de toamnă; un jugăr cu cartofi și porumb; două jugăre numai cu porumb. De asemenea, m-am deplasat la lotul școlar în suprafață de un jugăr situat punctul numit *În Luncă*. Acest jugăr este semănat cu cartofi, varză și sfeclă pentru vite. Am constatat și aici aportul de bun gospodar al domnului director”³¹.

În cadrul Muncii de război din perioada celei de-a doua Conflagrații Mondiale urmau a se „lua măsuri urgente ca să se curețe grădina din fața școlii”³². Grădina de zarzavaturi a fost astfel lucrată „și s-au adunat cantități frumoase de plante medicinale. De cele văzute la această școală, mi-am fixat convingerea că se muncește cu multă

²² APFPD, Registru ms., P. V. din 3 aprilie 1940, p. 14-16; 11 februarie 1944; 15 februarie 1944, p. 29, p. 28-29; 8 martie 1947, p. 47-48; 15 februarie 1944, p. 29.

²³ APFPD, Registru ms., P. V. din 8 aprilie 1949, p. 59.

²⁴ APFPD, Registru ms., P. V. din 20 ianuarie 1941, p. 16-18; 8 februarie 1946, p. 42-43.

²⁵ APFPD, Registru ms., P. V. din 30 septembrie 1937, p. 7.

²⁶ APFPD, Registru ms., P. V. din 14 martie 1938, p. 8-10; 3 aprilie 1940 p. 14-16; P. V. 13 iulie 1942, p. 22-23.

²⁷ APFPD, Registru ms., P. V. din 15 noiembrie 1938, p. 11-12.

²⁸ APFPD, Registru ms., P. V. din 8 aprilie 1949, p. 59.

²⁹ APFPD, Registru ms., P. V. din 11 iunie 1945, p. 32.

³⁰ APFPD, Registru ms., P. V. din 18 ianuarie 1946, p. 37-38.

³¹ APFPD, Registru ms., P. V. din 11 și 12 mai 1946, p. 43-46; 15 februarie 1944, p. 29.

³² APFPD, Registru ms., P. V. din 17 iulie 1942, p. 24.

plăcere, dezvoltându-se o muncă rodnică și bine orientată”³³. În urma altor acțiuni asemănătoare „s-au recoltat 6,470 kg. plante medicinale”³⁴.

În 1946 se constata că atât „grădina școlară [cât] și lotul școlar au fost cultivate în conformitate cu ordinul numărul 64910/1946 al Onoratului Minister al Educației Naționale. Felul cum au fost cultivate și rezultatele obținute formează cel mai elocvent exemplu pentru copiii și locuitorii comunei”³⁵. „Am văzut aici o prisacă cu un frumos număr de stupi sistematici cari rentează mult în această comună”³⁶.

Accesul spre școală fiind obstrucționat datorită brațului râului Strei (Canalul Morilor sau Streiul Mic), „comitetul școlar local se invită pentru a face demersurile necesare către primăria comunei pentru ridicarea digului din fața școlii precum și construirea podului de trecere în curtea școlii”³⁷. În același scop de acces a fost pietruit trotuarul din aceeași incintă, lucrările fiind duse la bun sfârșit prin contribuția aceluiași învățător³⁸.

Muzeul școlar și biblioteca organizate de domnul Panțuru „sunt anexe eficace în instruirea și educația practică a viitorilor cetățeni”³⁹. Biblioteca numără 230 de volume și e organizată citire și cu elevii de școală. Se întrebuințează și se lucrează cu fișele individuale de I[on] C. Petrescu⁴⁰. În 1938 avea „267 numere citite de elevi, după cum am constatat din registrul de cititori prezentat de bibliotecar, care este un elev din clasa a VII-a”⁴¹. În 1942 exemplarele au scăzut la 252, dar în anul 1941-1942 s-au citit circa 60 volume⁴². În timp, numărul lor a ajuns la 266⁴³.

„Pe lângă aceasta a fost organizată, ca secție, biblioteca agricolă. Cărțile sunt citite de elevi și locuitori din sat”⁴⁴. De asemenea, la revista *Graiul copiilor* sunt 10 abonamente⁴⁵.

Muzeul școlar e compus din minerale și diferite cusături naționale⁴⁶ realizate în cadrul lucrului manual de către doamna Eleonora Panțuru, care dă o deosebită atențiune⁴⁷ acestora.

Colțul actualității „reprezintă în tablouri eroismul soldaților noștri în actualul război, iar *Colțul eroilor*, cu patru fotografii a celor patru eroi din comună având fiecare câte o scurtă biografie încadrată în negru e aranjat frumos în sălile de clasă. Elevilor li s-au ținut lecțiuni pentru cultivarea simțului eroic. Candela atârnată la locul cuvenit”⁴⁸.

Învățătorul Aurel Panțuru după ce „a urmat cursurile de străjerie din Sfântu Gheorghe”⁴⁹ a înființat în anul 1937 și a ajuns „comandantul *Stolului de străjeri* și

³³ APFPD, Registru ms., P. V. din 13 iulie 1942, p. 22-23.

³⁴ APFPD, Registru ms., P. V. din 16 septembrie 1943, p. 27.

³⁵ APFPD, Registru ms., P. V. din 11 octombrie 1946, p. 46-47.

³⁶ APFPD, Registru ms., P. V. din 13 iulie 1942, p. 22-23.

³⁷ APFPD, Registru ms., P. V. din 10 decembrie 1942, p. 25-26.

³⁸ APFPD, Registru ms., P. V. din 13 decembrie 1948, p. 55-58.

³⁹ APFPD, Registru ms., P. V. din 11 octombrie 1946, p. 46-47.

⁴⁰ APFPD, Registru ms., P. V. din 5 februarie 1936, p. 1.

⁴¹ APFPD, Registru ms., P. V. din 14 martie 1938, p. 8-10.

⁴² APFPD, Registru ms., P. V. din 13 iulie 1942, p. 22-23.

⁴³ APFPD, Registru ms., P. V. din 15 februarie 1944, p. 29.

⁴⁴ APFPD, Registru ms., P. V. din 18 ianuarie 1946, p. 37-38.

⁴⁵ APFPD, Registru ms., P. V. din 15 februarie 1944, p. 29.

⁴⁶ APFPD, Registru ms., P. V. din 14 martie 1938, p. 8-10.

⁴⁷ APFPD, Registru ms., P. V. din 14 martie 1938, p. 8-10.

⁴⁸ APFPD, Registru ms., P. V. din 13 iulie 1942, p. 22-23.

⁴⁹ APFPD, Registru ms., P. V. din 11 ianuarie 1937, p. 5.

ajutor de comandant al subcentrului P[unctului] de P[regătire] din Crișeni⁵⁰. Domnul Panțuru a înfundat cu străjerii o groapă din curtea școlii din care s-a scos pământ pentru 4400 cărămizi, iar astăzi lucrează la înfundarea altei gropi⁵¹, a curățat matca apei, a umplut gropile rămase de la construcția școlii și a făcut serbări și șezători. În cadrul *Stolului de străjeri* [...] a colectat prin serbări și alte mijloace suma de 6000 lei pentru ridicarea unui monument al eroilor căzuți în Războiul Mondial⁵². A înființat *Farmacia stolului străjeresc*, frumos aranjată într-un dulăpior special”⁵³.

„Spiritul de bun gospodar al domnului Panțuru se simte din belșug și în școală. Elevii foarte disciplinați, vioi și curați, se conduc în manifestațiile lor colective singuri și au înființat *Casa de economie*. Constat o împletire armonioasă a activității străjerești cu cea școlară în cursul anului trecut, cu primirea a trei premii din partea legiunii străjerești pentru multipla activitate desfășurată pe teren practic”⁵⁴.

În calitate de director al școlii, „se îngrijește [în]deaproape de a face ca școala să aibă toate condițiunile unei bune funcționări. Are o *cantină* unde zilnic primesc toți elevii mâncare caldă. Serviciul la această cantină se face prin elevele cursului extrașcolar, supraprimer și îndrumările prețioase ale doamnei Eleonora Panțuru. Prin tactul său de factor moral în comună a reușit ca zilnic să se perindeze câte două extrașcolare la bucătăria cantinei, colectând de la locuitorii comunei toate alimentele necesare pentru cei 52 de elevi de școală. De colectare a alimentelor se poartă registre în regulă. Frumos o asemenea cantină ce poate servi de model pentru multe altele!”⁵⁵. La cantină „iau masa zilnic toți elevii prezenți”⁵⁶. A funcționat până în 1944-1945. „A fost un curs serios de gospodărie model pentru întreg satul. Participau cu munca și câte două femei din sat pe săptămână care coceau pâinea și ajutau la bucătărie, unde elevele cursului superior și de la extrașcolar pregăteau mesele. Această frumoasă și laudabilă inițiativa nu a mai putut continua din cauza lipselor de alimente. Ea va reîncepe atunci când viața economică a satului și școlii va permite aceasta”⁵⁷.

Aurel Panțuru a fost „inițiatorul și este președintele *Societății Frăția* pentru asigurarea vitelor. În acest scop a ținut multe conferințe cu caracter cultural și economic al căror rezultat practic a fost înființarea în anul 1936 a *Societății Frăția* și îngrijirea cimitirului pentru [în]mormântarea vitelor decedate de boli molipsitoare”⁵⁸. Prin *Societatea Frăția* a cumpărat un reproducător bovin mascul de rasă Siemental⁵⁹. Capitalul asigurat a ajuns la 1800000 lei, din care s-au împărțit ajutoare membrilor asigurați, lei 50000⁶⁰. S-a ocupat și cu sericicultura⁶¹.

A înființat în această comună *Banca populară*⁶². Viața economică a locuitorilor a fost dirijată din 1938 prin *Institutul de credit Batizeana / Banca batizana* ce are o

⁵⁰ APFPD, Registru ms., P. V. din 14 martie 1938, p. 8-10; 15 noiembrie 1938, p. 11-12.

⁵¹ APFPD, Registru ms., P. V. din 30 septembrie 1937, p. 7.

⁵² APFPD, Registru ms., P. V. din 14 martie 1938, p. 8-10; 15 noiembrie 1938, p. 11-12.

⁵³ APFPD, Registru ms., P. V. din 14 martie 1938, p. 8-10.

⁵⁴ APFPD, Registru ms., P. V. din 15 noiembrie 1938, p. 11-12.

⁵⁵ APFPD, Registru ms., P. V. din 10 decembrie 1942, p. 25-26.

⁵⁶ APFPD, Registru ms., P. V. din 15 februarie 1944, p. 29.

⁵⁷ APFPD, Registru ms., P. V. din 11 și 12 mai 1946, p. 43-46.

⁵⁸ APFPD, Registru ms., P. V. din 15 noiembrie 1938, p. 11-12.

⁵⁹ APFPD, Registru ms., P. V. din 14 martie 1938, p. 8-10.

⁶⁰ APFPD, Registru ms., P. V. din 15 noiembrie 1938, p. 11-12.

⁶¹ APFPD, Registru ms., P. V. din 13 decembrie 1948, p. 55-58.

⁶² APFPD, Registru ms., P. V. din 20 ianuarie 1941, p. 16-18; 11 iunie 1945, p. 32; 31 octombrie 1945, p. 35-36; 13 decembrie 1948, p. 55-58.

secție economică pe care o conduce cu multă pricepere și în care domnul învățător și-a pus toată priceperea și sufletul pentru a ușura viața satului⁶³. În același scop a îndemnat elevii să depună bani la CEC, fiind cenzor la *Banca învățătorilor* și membru în Comitetul Școlar Județean⁶⁴.

A înființat Căminul cultural (participând la cursul de formare a conducătorilor de culturale organizat la Simeria) conducând toate aceste instituții în calitate de președinte, nu cu numele, ci prin fapte⁶⁵.

A organizat *Cooperativa școlară*, muzeul și serbările, atât cu elevii, cât și cu tinerii din sat realizând un venit de peste 28000 lei⁶⁶. *Cooperativa școlară* funcționează cu statute aprobate (având în 1944, 75 de membri cu un capital social de 1050 lei⁶⁷ care în 1946 a ajuns la 104 membrii și un capital social de 1040 lei). Întrucât la înființarea *Cooperativei* partea socială era foarte mică, domnul director va proceda la o reorganizare, majorându-se partea socială după care va căuta să o facă membră a Federației Coop[erativelor] șc[olare] din Deva⁶⁸.

A ocupat funcția de „secretar al *Comitetului bisericesc* și al *Comitetului pentru construcția bisericii*. De curând a pus bazele corului bisericesc care este condus cu multă pricepere de domnul învățător Panțuru Aurel. Cântă foarte bine toți elevii școalei pe două voci⁶⁹. A organizat „și un cor cu adulții din sat, cor care dă răspunsuri și la Sfânta Liturghie”⁷⁰. „Este membru parohial român ortodox din Batiz care în prezent zidește un frumos locaș de închinăciune”⁷¹, amplasat la răscrucea celor patru ulițe principale ale satului, cu hramul „Sf. Nicolae”, sub îndrumarea preotului paroh Ioan Trucă, „locaș de cult ridicat între anii 1938-1940, prin daniile și jertfele ctitorului și binefăcătorului Constantin Bursan și a stimatei sale doamne Alexandrina [...] și târnosit în 14 septembrie 1942”⁷². A supravegheat și lucrările de pictură realizate între anii 1941-1942 în tehnica *fresco* la același edificiu bisericesc⁷³.

Este vicepreședintele societății *Liga antirevizionistă din Batiz* înființată de domnia sa în 1935⁷⁴ „care a dezvoltat o deosebită activitate pe terenul național și a cărei acțiune a fost susținută de dânsul prin nenumărate conferințe și atitudine de român dâr”⁷⁵.

„Este șeful Biroului IOVR din Batiz, calitate în care și-a dat concursul la toate coletele organizate pentru ajutorarea ostașilor, văduvelor și orfanilor de războiu; activează [...] peste tot unde a fost solicitat. A activat, de asemenea, în cadrul campaniilor de colectarea cerealelor și însămânțărilor din toamna”⁷⁶ anului 1948.

⁶³ APFPD, Registru ms., P. V. din 15 noiembrie 1938, p. 11-12; 8 februarie 1946, p. 42-43.

⁶⁴ APFPD, Registru ms., P. V. din 13 decembrie 1948, p. 55-58.

⁶⁵ APFPD, Registru ms., P. V. din 20 ianuarie 1941, p. 16-18; 11 iunie 1945, p. 32; 31 octombrie 1945, p. 35-36; 13 decembrie 1948, p. 55-58.

⁶⁶ APFPD, Registru ms., P. V. din 11 iunie 1945, p. 32.

⁶⁷ APFPD, Registru ms., P. V. din 15 februarie 1944, p. 29.

⁶⁸ APFPD, Registru ms., P. V. din 18 ianuarie 1946, p. 37-38.

⁶⁹ APFPD, Registru ms., P. V. din 14 martie 1938, p. 8-10; 8 februarie 1946, p. 42-43.

⁷⁰ APFPD, Registru ms., P. V. din 11 și 12 mai 1946, p. 43-46.

⁷¹ APFPD, Registru ms., P. V. din 15 noiembrie 1938, p. 11-12.

⁷² Dobrei 2011, p. 223-224.

⁷³ APFPD, sub voce Corneliu Panțuru, 13 iunie 2022.

⁷⁴ APFPD, Registru ms., P. V. din 14 martie 1938, p. 8-10.

⁷⁵ APFPD, Registru ms., P. V. din 15 noiembrie 1938, p. 11-12.

⁷⁶ APFPD, Registru ms., P. V. din 13 decembrie 1948, p. 55-58.

Pe lângă cele amintite, o seamă de alte activități sunt consemnate în același registru. Astfel se face că a întreținut la școală „pe spețele sale, un tânăr care a urmat la liceul industrial. A îndrumat absolvenții să meargă la diferite școli practice și teoretice, unii ajungând învățători, ofițeri, profesori și meseriași”⁷⁷. Unul dintre ei a fost însuși criticul, istoricul literar și editorul român de mai târziu, Romul Munteanu (1926-2011) care „își amintește cu la fel de mult drag de dascălii pe care i-a avut la Școala Primară din Batiz, în mod special de Aurel Panțuru, cel care a reușit, cu greu, să-i convingă pe ai săi să îl trimită mai departe la Școala Normală din Deva”⁷⁸.

„A condus elevii cursului complementar căroră le-a predat lucru manual, practică agricolă și apicultura, având o frecvență de 90-100% și un frumos procent de promovați. La examenele de absolvire, în fiecare an, elevii săi au fost printre primii clasificați. A participat la multe șezători culturale și a ținut diferite conferințe cu caracter cultural, social și economic. A făcut coruri cu elevii; a înființat și condus biblioteca școlarilor, cărțile fiind citite de tineri și adulți”⁷⁹.

Din punct de vedere al culturalizării și alfabetizării, „atât adulții cât și elevii au ținut mai multe șezători culturale, cu un program bogat variat și foarte instructiv. Din inițiativa domnului învățător elevii au lucrat un ierbar cu flora și plantele locale. Pentru inițiativă și munca depusă merită mulțumirile noastre”⁸⁰. Astfel „s-au organizat [numai] în anul școlar curent (1945-1946), până în prezent, patru serbări școlare. Venitul a fost destinat școlii model și nevoilor ei. O parte din venit a fost trimisă Inspectoratului din Deva pentru alfabetizare. Din registrul de procese verbale ce există și în care sunt trecute toate șezătorile și serbările cu elevii, precum și cu tineretul din comună, mi-am format convingerea fermă că și în domeniul culturalizării soții învățători Panțuru și-au făcut pe deplin datoria. Astfel, în vara anului trecut, deși în vacanță, ei au organizat șezători săptămânale la care participau și părinții elevilor. De asemenea cercul bătrânei noastre Soc[ietăți] Culturale ASTRA Regina Maria este condusă, calitate de președinte, tot de domnul director Panțuru. În cadrul acestei asociații s-au ținut și câteva conferințe de către: Emil Caba - fost președinte al ASTRE-i pe județ, judecător Cimponeriu, doctor veterinar Radu, medic Schaum; Constantinescu, dr. Hâncu etc. Activitatea culturală a pulsat frumos pe aceste meleaguri. Cercurile culturale funcționează. În această comună a avut loc o ședință a cercului cultural în ziua de 10 februarie 1946 în prezența subinspectorului școlar Simeria Alexandru. Analfabeți în această comună nu sunt. În general, din cele expuse mai sus, mi-am format convingerea la această școală se muncește cu foarte multă tragere de inimă în slujba școlii românești și a patriei în general. Plec foarte mulțumit de la această școală unde soții învățători Panțuru, pentru munca desfășurată la diferite concursuri pe plasă au obținut 3 premii”⁸¹.

Prin urmare, susținut de soția sa, „Panțuru Aurel a căutat să depună același suflet ca și în afară de școală. Este energic în fața clasei, stăpân pe metodă de predare și pe metoda de a pune întrebări, cum am avut ocaziunea să îl văd la alte inspecții”⁸².

În anul 1941-1942 cu ocaziunea unui concurs organizat pe plasă s-au obținut de învățătorul Școlii din Batiz: premiul II pentru *Dansuri naționale*, premiul I pentru

⁷⁷ APFPD, Registru ms., P. V. din 13 decembrie 1948, p. 55-58.

⁷⁸ Lăcătuș 2022, p. 1.

⁷⁹ APFPD, Registru ms., P. V. din 20 ianuarie 1941, p. 16-18.

⁸⁰ APFPD, Registru ms., 8 februarie 1946, p. 42-43.

⁸¹ APFPD, Registru ms., P. V. din 11 și 12 mai 1946, p. 43-46; 13 decembrie 1948, p. 55-58.

⁸² APFPD, Registru ms., P. V. din 20 ianuarie 1941, p. 16-18.

Dese(m)n, și premiul III pentru *Lucru manual și coruri școlare*. Aceste distincțiuni denotă că învățătorii acestei școale, muncesc cu dragoste pentru școala lor⁸³.

Din punct de vedere administrativ, „totul [e] în perfectă ordine: registre, cataloage, materiale, intrate și ieșite cusute, notele trecute, legătura între cataloage și matricolele anului prezent și anterior efectuată, actele îndosariate, etc. Chiar dacă „este invalid de războiu e un vrednic învățător”⁸⁴.

La cele descrise în *Registrul de inspecții* despre activitatea școlară și extrașcolară a învățătorului Aurel Panțuru, se adaugă amintirea fiului său Corneliu prin momentele păstrate în memorie din anii copilăriei și adolescenței sale:

„Tihna căminului familial, ca și împlinirea primelor aspirații entuziaste de început de carieră ale semănătorului de pe ogorul educațional a fost întrerupt în mod brutal după ce a căzut victimă la datorie la Odessa. Față de alții care nu au revenit acasă de pe front și a căror nume se regăsesc pe cele două cruci de marmură⁸⁵ precum și pe o placă comemorativă⁸⁶ din același material amplasate în partea de răsărit a bisericii „Sf. Nicolae”, în dreptul Sf. Altar, pentru tatăl meu au urmat ani mulți de suferință, de frustrări și de spitalizări, invaliditatea marcându-i tot restul vieții.

Durerea sufletească i-a fost amplificată și de sentimentul care l-a marcat pe tânărul învățător, pasionat de vânătoare, mai ales, aflând că după instalarea noului regim, autoritățile guvernului condus de dr. Petru Groza i-a anulat permisul de port-armă și i-a confiscat pușca de vânătoare pe care o avea în dotare, pentru falsul motiv că a fost lipsit de inspirație la alegerea momentului în care să-l nimerească glonțul scăpat de pe țeava puștii bolșevice, nemaipucând evenimentul întoarcerii armelor spre vest. Cu aceeași ocazie i s-au anulat toate distincțiile militare de invalid de război, cât și recompensele materiale anuale dobândite și acordate cu titlu gratuit, constând din articole de îmbrăcăminte, încălțăminte și unele alimente strict necesare familiei mai ales, după instalarea crizei economice care a urmat capitulării Germaniei și a aliaților săi.

În aceste împrejurări, sprijin de nădejde i-a fost mama mea care a preluat vremelnice și obligațiile didactice ale elevilor lui. A fost perioada în care încă mai erau cuprinși în cadrul Școlii din Batiz, inclusiv copiii din satul învecinat, Călanu Mic. Adeseori, lecțiile le făcea cu mine în brațe, sau apelând la ajutorul elevelor mai îndemânate din clasele terminale, cu schimbul.

Nu era un practician riguros în materie de cult religios, dar în clipele grele mai ales, credința în Dumnezeu l-a îmbărbătat și i-a rămas neșămutată.

Om de statură medie, de cca. 1,70 m înălțime, cu un fizic bine armonizat, l-a avantajat vigoarea și robustețea fizică genetică, la care și-a pus amprenta viața trăită din plin în anii copilăriei și ai adolescenței în mijlocul naturii, ca și ulterior alături de tinerele vlăstare ale satului și nu numai, pe care le antrena în activități sportive și cultural-artistice, fără să se dea bătut în calea suferințelor, cu una cu două. Așa cu timpul, din om sprijinit în cârje, a reușit să se folosească doar de un singur baston, pe

⁸³ APFPD, Registru ms., P. V. din 8 februarie 1946, p. 42-43.

⁸⁴ APFPD, Registru ms., P. V. din 11 și 12 mai 1946, p. 43-46.

⁸⁵ Pe un monument e inscripționat textul: „S-a ridicat această cruce întru veșnica pomenire a eroului Petru Petroesc, căzut vitejește în crâncenele lupte de la Sevastopol - 26 iunie 1942”, iar pe celălalt: „Închinat memoriei eroului Iuliu Muntean, picher județean, născut [în] 1910, căzut eroic la datorie în Războiul Sf[ân]t al reîntregirii [în] luptele de la Sevastopol - 26 iunie 1942. În mormântat în comuna Sali - Crime[e]a”.

⁸⁶ „În amintirea eroilor din Batiz: Adamovici Petru, Barboni George, Petroesc Petru, Muntean Iulian, Barboni Iulian, Cuș Adam, Costea Avram Rusalin”.

care-l flutura elegant în vânt, ca un boem sadea. A renunțat în cele din urmă și la acest sprijin locomotor, rămânându-i vizibilă doar imobilitatea de la încheietura gleznei stângi pe unde l-a străpuns glonțul neiertător.

Împreună, în timpul vacanțelor, organizau serbări școlare, la care erau antrenați și tinerii din sat. În sărbători se programau întreceri sportive de oină sau, cum îi ziceam noi, *Trei și fuga*, precum și jocul numit *Babele*, dar și nelipsitul fotbal din curtea școlii sau de pe terenul sportiv al Căminului cultural din localitate, la care adversare erau echipe aparținând localităților mai mult sau mai puțin învecinate. Înălțam pe timp prielnic zmeie confecționate sub îndrumarea destoinicului dascăl, de care atârnam panglici din materiale ușoare și viu colorate ce se unduiau grațios în vânt.

Pe timp de iarnă, când vremea era favorabilă, tata o înhăma pe Frunza la sanie. Căpăstrul și hamul le împodobeau cu ciucuri stufoși din lână diferit colorată și cu clopoței metalici, iar în urmă înșira toate săniile copiilor, iscând o hărmălaie de nedescris, iar lumea ieșită pe la porți privea cu mirare și admirație spectacolul la care se antrenau și câinii lăsați liberi pe ulițe în sat.

Prin anii '50 echipa de fotbal *Fulgerul Batiz*, antrenată de același învățător inimos, a reușit o performanță deosebită în cadrul competiției *Cupa satelor* fiind învinsă doar în semi-finala pe țară care s-a jucat la Baia de Aramă (jud. Gorj). Înfrângerea a avut la bază motive politice, potrivit spuselor tatălui meu și a celor care împreună cu fratele mai mare Mircea alcătuiau echipa, organizatorii nepermițând legitimarea jucătorilor de la echipa adversă, motivându-se de maniera: *Nu e nevoie! Se merge pe încredere!* În fapt, au fost folosiți unii jucători care activau în echipa de fotbal de categorie superioară de la Târgu-Jiu, nu de același grad de competitivitate cu a noastră. Autoritățile au recurs la acest aranjament ca nu cumva să iasă campioană echipa din Batiz unde încă nu s-a impus colectivizarea; ca și în felul acesta să se evidențieze *superioritatea* regimului stalinist instalat după 1944.

Fig. 2. Echipa de fotbal „Fulgerul” din Batiz
(Foto: APFPD)

Fig. 3. Serbare în curtea școlii din Batiz
(Foto: APFPD)

Elevii erau deprinși în școală cu diferite îndeletniciri practice. Băieții confecționau diferite obiecte la traforaj, împloteau coșuri de nuiele, confecționau mici rogojini din pănuși (foieze de cucuruz) bune de așezat în pragul caselor, la intrare; iar fetele ștrincăneau ciorapi din lână, sau coseau pe pânză diferite figuri geometrice și modele florale inspirate din natură.

De cum se imprimăvăra erau antrenați la munci gospodărești de curățenie în curtea și grădina școlii, la pregătirea straturilor de zarzavat și toaletarea pomilor fructiferi și aranjarea rondourilor de flori.

Săreau în sprijinul sătenilor ori de câte ori erau solicitați să-i ajute în a formula petiții adresate autorităților locale (primăriei, organelor de justiție, etc.). Fiindcă în sat nu era alt cadru medical autorizat înafara de moașa comunală, tot învățătorul era cel solicitat să acorde la nevoie primul ajutor în caz de îmbolnăviri sau accidente ocazionale; și tot el era recomandat de medicii de la dispensarul comunal Călan, pentru administrarea medicamentelor cât și a injecțiilor prescrise de aceștia, fiindu-i recunoscute cunoștințele în domeniu, acumulate în timp, chiar pentru cele care necesitau tratament intravenos.

După terminarea lucrărilor de electrificare a localității Băcia, la intervenția tatălui meu pe lângă primul-ministru dr. Petru Groza, s-a obținut din inițiativă de la acesta prin excepție, pe cheltuiala guvernului condus de el, fonduri nerambursabile cu care s-au achitat jumătate din cheltuielile de electrificare ale satului Batiz. Lucrările privind săparea gropilor și celelalte munci necalificate au fost efectuate de săteni, iar stâlpii necesari rețelei electrice aeriene au fost donați de proprietarii din pădurea satului. Cu aceeași ocazie s-a realizat și introducerea rețelei de radioficare, fiecare familie beneficiind de câte un difuzor cuplat gratuit la rețea.

Părinții au rămas în Batiz până în anul 1959 când s-au mutat la Deva. Casa nefiind terminată, au fost găzduiți câteva luni la familia învățătorilor Voicu Eugen și Viorica⁸⁷. În același an va obține postul de profesor suplinitor de limba română la Școala profesională de ucenici din Călan, unde director era pe atunci profesorul ing. Durlescu Gheorghe (zis Ghiurca), originar din Strei, pe care tata l-a catalogat ca elev foarte bun la învățătură și l-a îndrumat să urmeze Școala medie tehnică de construcții din Deva, ajutându-l chiar financiar datorită situației sale precare de acasă.

Naveta fiind greu de efectuat, se transferă de la Călan la Bârcea Mare unde a locuit împreună cu mama la școala nouă din sat. Se stabilește apoi cu domiciliul la Deva unde casa a devenit parțial locuibilă. În cele din urmă ajunge la școala din Hondol de unde se pensionează în anul 1971. În 30 iunie același an, în timp ce urca scările casei aflate în construcție, inima lui a încetat să-i mai asculte comenzile, dându-și subit obștescul sfârșit, cu diagnosticul atac vascular cerebral ce a fost probabil declanșat de ateroscleroza de care suferea.

A fost regretat nu doar de familie, ci și de zecile de generații de elevi cărora nu numai că le-a pus în mână condeiul scrisului și i-a deprins cu arta cititului, dar le-a deschis și calea cunoașterii; ca și de toți aceia pentru care și-a adus aportul cu toată dăruirea la realizarea și desăvârșirea lor ca oameni”⁸⁸.

Abrevieri

APFPD

– Arhiva personală a familiei Panțuru din Deva

⁸⁷ Panțuru 2021, p. 159.

⁸⁸ APFPD, sub voce Corneliu Panțuru, 13 iunie 2022.

Bibliografie

- Barna 1995-1996 – D. Barna, *Învățământul primar, gimnazial, liceal și profesional în județul Hunedoara (1918-1940) (I)*, în *Sargetia* (SN), nr. XXVI/2, 1995-1996, p. 521-566.
- Bunta, Gyulai 1971 – M. Bunta, P. Gyulai, *Batiz. Monografia manufacturii de faianță fină*, BMN, II, Cluj-Napoca, 1971.
- Dobrei 2011 – F. Dobrei, *Bisericile ortodoxe hunedorene*, Reșița, 2011.
- Lăcătuș 2019 – D. Lăcătuș, *Orașul Călan la Marea Unire*, Iași, 2019.
- Lăcătuș 2022 – D. Lăcătuș, *Romul Munteanu. „Europeanul” din Călanul Mic*, în *Infocultural*, 4 mai 2022, p. 1 (<https://infocultural.eu/romul-munteanu-europeanul-din-calanul-mic/>).
- Luca 2008 – S. A. Luca, *Repertoriul arheologic al județului Hunedoara*, BB, XXVI, Sibiu, 2008.
- Panțuru 2019 – C. Panțuru, *Patrimoniul bisericesc al satului românesc, Parohia Mintia – filia Bejan, Vârșeț / Timișoara*, 2019.
- Panțuru 2021 – C. Panțuru, *Activitatea parohială (1874-1911) și arborele genealogic ale preotului Andrei Pop-Bociat (1847-1914) din Băuțaru Superior*, în *Sargetia* (S.N.), XII, 2021, p. 145-164.
- Panțuru 2022 – C. Panțuru, *Activitatea didactică a învățătorilor Aurel și Eleonora-Augusta Panțuru conform „Registrului de inspecții al școlii primare de Stat din comuna Batiz” (1936-1949)*, în *Sargetia* (S.N.), XIII, 2022, p. 109-123.
- Registru ms. – *Registru de inspecții al școlii primare de Stat din comuna Batiz (5 februarie 1936 - 12 aprilie 1949)*, manuscris.

Teacher Aurel Panțuru's Activity Both Within and Outside the School According to “The Batiz Commune State Primary School Inspection Register” (1936-1949)

Abstract

The village of Batiz came out of anonymity due to the ruins of a *villa rustica* dating back to Roman times, due to the involvement of its inhabitants in the historical events of the 18-20th centuries, as well as due to the fine ceramics manufacturing that took place here between 1805 and 1865. The village is located on the left bank of the Strei river, and its educational landscape included a particular State Primary School teacher by the name of Aurel Panțuru (1910-1971). Aurel Panțuru was originally from the Argeș county, but had studied in Abrud and Cristuru Secuiesc in Transylvania. Through the work he carried out for the benefit of his school and his community for 27 years, he managed to change the material and moral status of the village inhabitants for the better.

Thus, between 1932 and 1959, he left his mark on Batiz by setting up the Frăția Company for cattle insurance, a cemetery for the burial of cattle that died because of contagious diseases, the Credit Institute or Batizeana Bank, the Antirevisionist League,

while also participating in all the committees he led as president or vice-president. He was a member of the parochial committee in charge of building and painting the new church, and he contributed to the modernisation of the village through electrification and radio broadcasting.

He was decorated with the 2nd class Reward for School Construction Medal for building the primary school in Batiz and for equipping the classrooms with the items necessary so that the educational process could take place in proper conditions. He set up the school library and canteen. He set up the community centre. He was also engaged in sericulture, he taught students the basics of beekeeping and agronomy and, together with them, he planted crops on the arable plot of land that the school had received for this purpose. He offered moral and material support to the more enterprising students, so that they could pursue higher education, one of whom would become the critic, literary historian and Romanian editor Romul Munteanu (1926-2011).

In spite of sustaining an injury at Odessa during World War II, which severely affected his mobility, his activity continued, and he coached youth sports. Thus, through the results obtained by the “Fulgerul” football club, he proved to be a good coach, while he was also an expert in and promoter of the Romanian national sport of “oina”.

Through all these achievements, he managed to gain the trust of the villagers and local authorities, who supported him in all of his actions, and he also enjoyed the full support and understanding of his wife, Eleonora (1912-1988). After his death, he was mourned by everyone who had known him.

List of Illustrations

Fig. 1. Aurel Panțuru (bottom left), 5th grade, Cristuru Secuiesc Normal School, May 21, 1928 (Photo: APFPD)

Fig. 2. The football team “Fulgerul” from Batiz (Photo: APFPD)

Fig. 3. Celebration in the yard of the school in Batiz (Photo: APFPD)

CONSIDERAȚII GENERALE CU PRIVIRE LA PATRIMONIUL TEHNIC AL MUZEULUI ȚĂRII CRIȘURILOR - COMPLEX MUZEAL ORADEA

RONALD HOCHHAUSER

Muzeul Țării Crișurilor - Complex Muzeal Oradea

ronald.hochhauser@mtariicrisurilor.ro

Cuvinte cheie: secția de istorie, patrimoniu tehnic, valorificare, publicație, expoziție

Keywords: History Department, technical heritage, capitalization, publication, exhibition

Încercarea noastră aduce în atenție patrimoniul tehnic eterogen din cadrul Muzeului Țării Crișurilor - Complex Muzeal Oradea, aflat în rezerva Secției de Istorie. Acest patrimoniu are la bază piese din colecția veche și a fost îmbogățit în permanență cu bunuri culturale obținute din donații, achiziții și transferuri de la instituțiile statului. În prezent, el numără peste 2000 de piese, dar și tipărituri de specialitate, respectiv de tip reclamă comercială. De-a lungul timpului, colecția a fost promovată prin intermediul mai multor publicații, prin evenimente culturale organizate la sediu ori în cadrul muzeelor memoriale din subordine și prin proiecte educaționale. Fără a avea o orientare precisă, colecția rămâne deschisă. Cea mai bună dovadă în acest sens o reprezintă piesele de curând transferate de la Secția Științele Naturii, bunuri utilizate pe teren de către colegii muzeografi predecesori. O parte dintre acestea au fost valorificate expozițional în cadrul „Expoziției aniversare 150 de ani de muzeografie orădeană. Istoricul Muzeului Țării Crișurilor din Oradea” organizată în 2022.

Aproape fără deosebire, toate secțiile de specialitate din cadrul Muzeului Țării Crișurilor - Complex Muzeal Oradea (Istorie, Arheologie, Etnografie, Artă, Științele Naturii, Muzeul orașului Oradea) păstrează, conservă și valorifică, pe lângă cele consacrate strict domeniului propriu, un patrimoniu specific *istoriei tehnicii* din România și nu numai, de o mare diversitate tipologică, componentă valoroasă a tezaurului cultural. Acest patrimoniu a fost constituit inițial, în mare parte a sa, din piese ale așa-numitei *colecții vechi* – ceasuri și pendule, aparate pentru înregistrarea și redarea sunetului etc. – și din câteva achiziții – mașini de scris, piese de orologerie, aparate de fotografiat etc.

Din motive necunoscute de noi, în paralel cu dezvoltarea colecțiilor existente, specialiștii muzeului din acea vreme nu au avut în vedere crearea unei colecții tehnice de sine stătătoare, fie aceasta și modestă la început. Prin urmare, s-a decis ca cea mai mare parte a *bunurilor de importanță tehnică* să fie inclusă în rezerva Secției de Istorie, care a devenit mai bogată astfel, cu donațiile de la persoane fizice și de la unitățile industriale din Oradea și județul Bihor. Spre exemplu, oferta *Uzinei de Alumină* a constat într-o probă din prima șarjă de alumină calcinată (Al_2O_3), elaborată la 29 aprilie 1965 (**Fig. 1**)¹. *Combinatul de Prelucrare a Lemnului, Întreprinderea Textilă „Drum-Nou”* și *Întreprinderea Textilă „Crișana”* au dăruit muzeului cataloage de mostre.

¹ CMȚC a, inv. nr. 10898.

Concomitent *Întreprinderea de Accesorii pentru Mijloace de Transport* a sporit seria bunurilor tehnice, printre altele, cu un închizător pentru capota mașinii Dacia 1300, cu un capac regulator pentru tractor și cu o placă de bază pentru mașina de cusut „Veronica”. Renumită și apreciată în domeniu la nivel național și internațional, *Fabrica de sticlă din Pădurea Neagră* a donat mai multe cataloage de produse și diferite bunuri culturale din sticlă – boluri, carafe, căni, pahare cu talpă, etc., piese care se încadrează, deopotrivă, în categoria bunurilor de artă decorativă (**Fig. 2**)².

Fig. 1. Probă din prima șarjă de alumină calcinată (Foto: Alexandru Szabó)

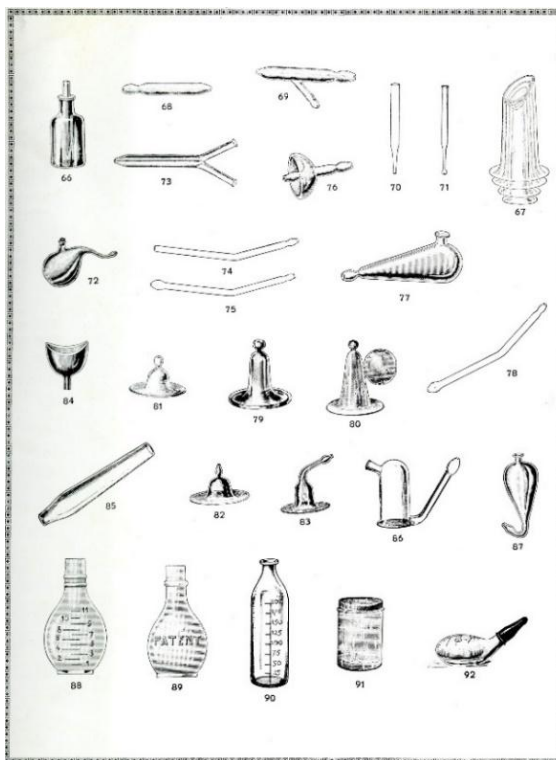

Fig. 2. Facsimil al unei pagini din catalogul de produse editat în 1940, cuprinzând obiecte de laborator, chirurgie, farmacie și tehnică

Vizavi de unitățile industriale amintite aici, trebuie menționat că aplicarea politicii de buldozer, lipsa unei protecții legale riguroase, necunoștința de cauză, încultura totală și nu în ultimul rând, lipsa de respect față de creatorii de valori și de civilizație tehnică, indiferent de naționalitatea și de apartenența lor confesională, au condus la realitatea tristă ca acestea să devină istorie³.

Revenind la colecția de *bunuri de importanță tehnică*, putem spune că aceasta s-a îmbogățit inclusiv prin achiziții și transferuri de la instituțiile statului (Inspectoratul Județean de Poliție, Vama Borș). Astfel, muzeul păstrează piese reprezentative pentru evoluția radiotehnicii (radioreceptoare staționare: *Pionier S-503 A*, *RFT Stassfurt 600*, *Pacsirta-AR 612* etc.); a înregistrării și redării sunetului (discuri de patefon: *Columbia*, *Odeon*, *Victor*, *Electrecord* etc., discuri din vinil: *Eterna*, *Supraphon*, *Melodia*, *Hungaroton* etc., Symphonion cu disc vertical, model 130); a tehnicii fotografice

² CMȚC c, inv. nr. 6224.

³ Hochhauser 2011, p. 47.

(aparate de fotografiat: *Agfa, Exacta, Zorki* etc.); a mașinilor de scris (*Mignon 4, Adler no.7, Royal 10* etc.); a mașinilor de cusut, cu pedală și electrice (*Howe Singer, Adria, Minerva* etc.); a orologeriei (pendule, ceasuri de perete, ceasuri de buzunar: *Breguet, Fres Vaucher, Ralph Gout, Meuron & Compagnie* etc., ceasuri de voiaj); a telecomunicațiilor (aparate de telefonie fixă și mobilă, cartele telefonice românești și străine); a instrumentelor de calcul portabile, pentru operații matematice elementare: *Bunzel-Delton, Universal, Thales*; a producerii focului (cutii de chibrituri); a tipăriturilor de specialitate (monografii de întreprinderi, ghiduri și compasuri comerciale și industriale, reviste și cărți de specialitate: *Revista Economică, Buletinul Uniunii Generale a Industriașilor din România, Tipograf – Buletinul Uniunii Sindicatelor din Industria Grafică din R.P.R, Curierul Cooperăției Bihorene – Revistă de informație economică și propagandă cooperatistă* etc., respectiv cataloage de produse și de prețuri: *Catalogul utilajelor agricole produse de firma engleză „Aveling & Porter” din Rochester, Catalogul de produse ale Întreprinderii de Mașini-Unelte „Înfrățirea”, Catalogul de produse al Întreprinderii de Subansambluri și Piese pentru Mijloace de Transport, ambele din Oradea*) și de tip reclamă comercială (prospecte, broșuri, facturi personalizate din epocă, bonuri de comandă și de casă, etichete de produse) care, toate la un loc, au consolidat poziția colecției în cadrul inventarului Secției de Istorie (Fig. 3)⁴.

Fig. 3. Colaj de facturi personalizate, chitanțe și bonuri de casă din epocă

O parte din acest patrimoniu muzeal important și eterogen, ce numără peste 2000 de piese, a fost valorificat de către personalul responsabil pentru el de-a lungul timpului, prin intermediul mai multor publicații de specialitate: anuarul muzeului mamă, *Crisia*; ziarul *Muzeul Țării Crișurilor*, publicație de promovare a valorilor culturale și de patrimoniu din Bihor; *Din istoria discului de gramofon și patefon-catalog de colecție*, în 2018; *Buletinul Muzeului Științei și Tehnicii „Ștefan Procopiu” Iași*, respectiv ale unor evenimente culturale organizate la sediu: *Expoziția de ceasuri*, în

⁴ Hochhauser 2020, p. 224; CMȚC d, inv. nr.: 10236, 10248, 10255, 10260, 10310, 10352, 10374.

1975; *Memoria luminii*, în 1984; *Viața muzicală orădeană în perioada interbelică*, în 1991; *Automate și instrumente muzicale din colecția Muzeului Țării Crișurilor*, în 2012; *Civilizația focului în Țara Crișurilor*, în 2014; *Haina îl face pe om*, în 2015; *Achizițiile Muzeului Țării Crișurilor din Oradea între 2014 și 2019*, în 2020; *150 de ani de muzeografie orădeană. Istoricul Muzeului Țării Crișurilor din Oradea*, în 2022, respectiv la muzeele memoriale din subordine: *Arta 1900 și Oradea. Secession-ul*, în 2014, ca să le amintim doar pe cele mai importante. Tot aici includem și proiectele educaționale derulate în colaborare cu Universitatea din Oradea și liceele din oraș.

Subliniem că o parte din totalul bunurilor colecției au fost clasate în categoriile juridice ale patrimoniului cultural național, *Tezaur* sau *Fond* – automate muzicale, mașini de scris – , iar pentru altele – discuri de patefon – au fost întocmite *dosarele de clasare* pentru avizare.

În opinia noastră, *bunurile de importanță tehnică* din patrimoniul muzeului sunt încărcate cu valoare documentară, istorică, artistică și științifică, fie și pentru simplul fapt că acestea, în bună parte, au fost fabricate într-o perioadă când descoperirile tehnice s-au succedat cu o semnificativă repeziciune, de la sfârșitul secolului al XIX-lea până în primele decenii ale secolului al XX-lea. Colecția nu este închisă, se îmbogățește continuu, însă fără a avea o orientare precisă, ceea ce s-ar putea explica prin profilul specific al muzeului județean, axat pe domeniile de specialitate menționate la începutul sintezei noastre. Spre exemplificare, menționăm că, în 2021 au intrat în colecție câteva piese interesante, utilizate pe teren și în laborator de colegii noștri predecesori din cadrul *Secției Științele Naturii*: un teodolit *Wild T0 Compass*, un casetofon *Star MC 12* (primul casetofon românesc), un diascop *Diascol*, un aspectomat *J24B*, mai multe tipuri de diaproiectoare (*Bube*, *Lumina*, *Zeiss*), o cameră de filmat *Admira*, un magnetofon cu lămpi *Tesla Sonet Duo ANP 210* și o serie de teleobiective. În continuare le prezentăm mai în detaliu pe primele două dintre acestea, în opinia noastră susceptibile de a face parte din patrimoniul cultural național, însoțite de câteva date tehnice relevante, pe marginea împlinirii în acest an a 150 de ani de muzeografie orădeană (**Fig. 4**)⁵.

Fig. 4. Imagine din expoziție: Teodolit „Wild” T0 Compass (stânga) și Casetofon „Star” MC 12 (dreapta) (Foto: Alexandru Szabó)

⁵ Piesele au fost etalate în cadrul *Expoziției aniversare 150 de ani de muzeografie orădeană. Istoricul Muzeului Țării Crișurilor din Oradea*, deschisă publicului la sediu, în perioada 30 martie 2022-15 mai 2022; CMȚC b, inv. nr.: 26663, 26670.

Teodolit „Wild” T0 Compass

Țara de origine: Elveția

Firma constructoare: Wild Heerbrugg AG

Datare: an de început 1932

Dimensiuni: \hat{h} = 29 cm; Diam. = 14 cm

Date tehnice:

Puterea de mărire a telescopului: 20x

Diametrul obiectivului telescopului: 28 mm

Cea mai scurtă distanță de orientare: aproximativ 1,4 m

Masa aproximativă: 5,3 kg (2,7 kg aparatul de măsură; 2,6 kg carcasa)

Descriere: instrument geodezic compact (modelul vechi), de serie (nr. 23786), cu o precizie foarte bună, pentru măsurarea unghiurilor, utilizat pe șantierele de construcții și în recunoaștere. Dispune de o manetă mobilă cu arc pentru a o coborî busola pe pivotul său. Accesoriile care îi pot fi atașate includ un telescop, un obiectiv Wild, o prismă solară Wild-Roelofs și ochelari de soare pentru vizualizarea obiectelor luminoase.

Casetofon „Star” MC 12

Țara de origine: România

Firma constructoare: Tehnoton Iași

Datare: an de început 1974-1975

Dimensiuni: lung. = 24,5 cm, lat. = 14 cm, \hat{h} = 6,8 cm

Date tehnice:

Control automat al înregistrării

Indicator optic pentru nivelul înregistrării și al încărcării bateriilor

Compartiment detașabil pentru baterii, în scopul protecției anticorozive (specific aparatelor germane)

Alimentare cu 5 baterii de 1,5 Volți tip R14 sau de la rețea de 220 Volți prin intermediul unui bloc intern de alimentare/transformare

Masa aproximativă: 1,7 kg

Descriere: ne aflăm în fața primului casetofon românesc, fabricat sub licență Thomson-Franța, ulterior Unitra-Polonia. Este o piesă echipată cu șapte tranzistoare și șapte diode, comparabilă estetic și funcțional cu toate casetofoanele ieftine (portabile, mono) ale vremii⁶. Execuția carcasei și a mecanicii erau de excepție. Prezintă un design elegant și simplu, având o „bretea” demontabilă cu rol de mâner.

Preț de vânzare: circa 1000 lei (corespunzător unei jumătăți dintr-un salariu mediu al vremii).

Având în vedere aspectele enunțate și bunurile recomandate, dar și misiunea educativă și valoarea de recreere ale muzeului, trăim cu speranța că poate, într-o zi, înființarea unei secții tehnice de sine stătătoare și cu identitate vizuală modernă în cadrul Muzeului Țării Crișurilor - Complex Muzeal Oradea, va deveni realitate!

⁶ Sandu 2009, p. 13.

Bibliografie

- Hochhauser 2011 – R. Hochhauser, *Monumente de arhitectură industrială în pericol: moara cu valțuri „Emilia” din Oradea*, în *Buletinul Muzeului Științei și Tehnicii Ștefan Procopiu*, V, 2011, p. 47.
- Hochhauser 2020 – R. Hochhauser, *Fragmente din istoria companiilor din domeniul divertismentului, reprezentate prin colecția de aparate de muzică mecanică din patrimoniul Muzeului Țării Crișurilor*, în *Crisia*, L, 2020, p. 224.
- Sandu 2009 – A. Sandu, *Primul casetofon românesc STAR MC 12*, în *Pro Radio Antic* (Arad), I, nr. 1, 2009, p. 13.
- CMȚC a – Colecția Muzeului Țării Crișurilor - Complex Muzeal Oradea, Obiecte tridimensionale, inv. nr. 10898.
- CMȚC b – Colecția Muzeului Țării Crișurilor - Complex Muzeal Oradea, Obiecte tridimensionale, inv. nr.: 26663, 26670
- CMȚC c – Colecția Muzeului Țării Crișurilor - Complex Muzeal Oradea, Documente, inv. nr. 6224.
- CMȚC d – Colecția Muzeului Țării Crișurilor - Complex Muzeal Oradea, Documente, inv. nr.: 10236, 10248, 10255, 10260, 10310, 10352, 10374.

General Considerations regarding the Technical Patrimony of the Țării Crișurilor Museum - Museum Complex, Oradea

Abstract

Our attempt brings to attention the heterogeneous technical patrimony within the Țării Crișurilor Museum, located in the reserve of the History Department. This heritage is based on artifacts from the old collection and has been permanently enriched with cultural goods obtained from donations, acquisitions and transfers from state institutions. Currently, it has over 2000 pieces, as well as specialized prints and commercial advertising material (**Fig. 1, Fig. 2, Fig. 3**). Over time, the collection has been promoted through several publications, through cultural events organized at headquarters or in the smaller memorial museums as well as through educational projects. Without a precise orientation, the collection remains open. The best proof of this is the recently transferred pieces from the Natural Sciences Section, items used in the field by fellow museographers. Some of them were presented in the recently organized exhibition “The 150th Anniversary of Oradea Museography. The History of the Țării Crișurilor Museum from Oradea” held in 2022 (**Fig. 4**).

List of Illustrations

Fig. 1. Sample from the first batch of calcined alumina (Photo: Al. Szabó)

Fig. 2. Facsimile of a page from the product catalog published in 1940. It includes laboratory, surgical, pharmaceutical and technical objects

Fig. 3. Collage of personalized invoices and vintage receipts

Fig. 4. Image from the exhibition: Theodolite “Wild” T0 Compass (left) and Cassette “Star” MC 12 (right) (Photo: Al. Szabó)

DR. IOAN VALER TODEA ÎNTEMEIETORUL MUZEULUI DIN ORĂȘTIE

MIHAI CRISTIAN CĂSTĂIAN

Muzeul de Etnografie și Artă Populară Orăștie
mihaicastaian@yahoo.com

DANIELA CRISTINA ȘENDROIU

Muzeul de Etnografie și Artă Populară Orăștie
daniela_sendroiou@yahoo.com

Cuvinte cheie: Muzeu Orăștie, studii etnografice, deținut politic, creație literară, vânatoare

Keywords: Orăștie Museum, ethnographic studies, political detainee, literary creation, hunting

Înființarea muzeului din Orăștie este opera magistratului dr. Ioan Valer Todea. Acesta a capacitat autoritățile raionale în ideea de a organiza cu sprijinul unui Comitet voluntar și prin donația propriilor colecții, organizarea muzeului orăștian. Deși a funcționat cu bune rezultate prin efortul entuziast depus de către dr. I. V. Todea autoritățile comuniste l-au condamnat la temniță grea ca și deținut politic în urma unui proces simulacru. Grațiat prin Decretul din 1964 juristul I. V. Todea revine muzeograf la Orăștie, la instituția pe care a înființat-o de unde se și pensionează. Prin activitatea sa, prin comunicările și ghidajele realizate a dovedit mai mult decât o pasiune în promovarea valorilor tradiționale românești, astfel încât comunitatea locală orăștiană să îi poată recunoaște fie și post mortem calitatea de Cetățean de Onoare.

Muzeul este o instituție păstrătoare a unor valori culturale, îndeosebi materiale, definitorii pentru o comunitate, regiune sau națiune. Muzeul se manifestă instituțional având angajați de specialitate care îndeplinesc condițiile de bază pentru păstrarea, cercetarea și valorificarea expozițională a patrimoniului muzeal. Faza premergătoare constituirii unui muzeu este reprezentată de activitatea de colecționare. Îndeobște, colecțiile, având un caracter privat, se restrâng la o anumită tematică și sunt materializarea unei pasiuni individuale.

Din anul 1952 la Orăștie, pe atunci Centru Raional din Regiunea Hunedoara în împărțirea teritorial-administrativă a Republicii Populare Române, se constituie un grup de inițiativă în vederea înființării unui muzeu. Dintre personalitățile locale angrenate fac parte avocatul Gelu Emil, profesorul de istorie Ioachim Rodean, Aurel Ivănescu

Fig. 1. Dr. Ioan Valer Todea
(1904-1993)

capacități de Notarul de stat, fost magistrat, dr. Ioan Valer Todea¹. Acești entuziaști reușesc să reunească colecțiile personale care împreună cu un număr mare de donații, devin patrimoniu inițial al muzeului. Sunt adunate la un loc piese etnografice, documente și elemente istorice, colecții mineralogice și trofee de vânătoare la care se adaugă cărți de specialitate, carte vechi, documente și fotografii privind istoria locală. Nu este exclusă componenta propagandistică, „prefacerile vremurilor noi”, respectiv produsele diverselor întreprinderi locale. La organizarea expoziției un sprijin nemijlocit a fost primit din partea directorului Muzeului Regional Hunedoara – Deva, dr. Octavian Floca.

Evenimentul inaugural are loc la data de 23 august 1952², în clădirea aflată în centrul Orăștiei în actuala Piața Aurel Vlaicu, nr. 1. În preziua deschiderii, expoziția a fost vizitată de prof. Constantin Daicoviciu și consemnează încurajator în cartea de impresii³. În prima zi sunt înregistrați șase sute de vizitatori. Instituția muzeală gestionată în anii viitori de un Colectiv voluntar al cărui Președinte este dr. I. V. Todea.

Inițiatorul muzeului din Orăștie s-a născut la 24 mai 1904 în comuna Balșa în familia preotului Nicolae Todea, având ca frați pe Elena, Emil și Maria⁴.

Urmează școala primară în localitatea natală, studii elementare la Zlatna și liceale la Orăștie, primii ani la Colegiul Reformat Kún, iar din 1919 la liceul românesc. A fost absolvent cu bacalaureat al Liceului Aurel Vlaicu în promoția 1922-1923 (tablou fotografic inv. 3738 la Muzeul de Etnografie și Artă Populară Orăștie). Studiile juridice le parcurge la Cluj fiind absolventul Facultății de Drept în anul 1934. Avocatul I. V. Todea își desăvârșește studiile prin obținerea titlului doctoral la Universitatea Daciei Superioare din Cluj în anul 1937.

Încă din perioada studiilor liceale are preocupări literare fiind fascinat de creația populară românească, de obiceiurile populare, de sărbătorile și tradițiile satului românesc transilvănean. Este momentul în care începe să consemneze în scris cântece, poezii, strigături și să descrie obiceiurile legate de călușar, colindat și tradițiile pascale în localitatea sa de naștere.

Profesional, din 1935 activează ca și avocat, iar din anul 1939 ca judecător la Orăștie unde, prin prestigioasa funcție de magistrat este unul dintre demnitarii localității.

Debutul literar capătă forma unui volum de poezie „Cântec și vis” editat la Orăștie în 1937 la Tipografia „Solia Dreptății”, un volum de 78 de pagini cuprinzând 67 de poezii. Tematica este elegiacă descriind sentimente, trăiri personale, teme creștine și imagini rurale după cum arată titlurile unora dintre poezii: *Visuri dragi*, *Ochii tăi ...*, *Pe colina cea cu flori*, *Te credeam o blândă floare*, *La crucea mea ...*, *Crăciunul*, *Christos a înviat*, *Satul meu*, *Casa noastră*, *Dor de sat*, *Țăranca*, *Țara mea*.

Pe plan personal în anul 1939 se căsătorește cu Olivia, fiica preotului Jura de la Sibiușel, iar în 1943 se naște la Orăștie fiica Ileana Olivia Todea.

După război, ocupă funcția de Notar de stat la Orăștie. În aceeași perioadă este inițiatorul comitetului voluntar al muzeului din Orăștie, constituit și prin donația unei consistente colecții personale. Preocupările literare cuprind și domeniul teatral prin întocmirea unor scenete – „La nedeie” (în 3 acte) în 1956 și „Lele de la Orăștie”, în 1957.

¹ Căstăian 2012, p. 211.

² Iliescu, Istrate 1974, p. 323.

³ Dörner, Ionaș, Lazăr 1999, p. 172.

⁴ Olea 2005, p. 288.

În contextul opresiunii comuniste și în ideea anihilării de către Partidul Muncitoresc Român a elitelor interbelice românești prin teroarea instaurată de Securitate, magistratului dr. I.V. Todea i se orchestrează un proces politic. A fost arestat la 26 octombrie 1958 de la domiciliul său din Orăștie, strada Octombrie Roșu, nr. 14 A⁵. În fapt un proces mamut, numit și „Garda albă”, vizând acuzația de insurecție armată în Regiunea Hunedoara. Procesul politic, judecat de instanțe militare avea la bază declarațiile iresponsabile ale unui bolnav schizofrenic, Ioan Nistor din Vaidei, care încurajat de ofițerii anchetatori a denunțat toate cunoștințele. Grupul învinuit a cuprins 73 de inculpați, instanța fiind nevoită să împartă și să judece procesul în 3 loturi⁶. În 1959 au fost date sentințe grave între care 4 condamnări la moarte, dr. I. V. Todea fiind condamnat pentru „omisiunea de denunț”, la 7 ani închisoare corecțională și confiscarea totală a averii prin Sentința nr. 20/15.01/1959 a Tribunalului Militar al Regiunii a III a Militate Cluj⁷. Prin această acțiune în forță conducerea politică a RPR a încercat, în contextul retragerii trupelor de ocupație sovietică, să instituie un regim de teroare în larga masă a populației și să demonstreze „marelui frate sovietic” că deține controlul asupra societății românești.

Deținut politic în aresturile și închisorile de la Deva, Jilava (26.11.1960 - 11.12.1960), Galați (11.12.1960 - 24.12.1960), Periprava (24.12.1960 - 18.12.1962), Gherla (18.12.1962 - 15.04.1964)⁸, dr. I. V. Todea a fost supus unui regim de detenție sever și neomenos fără știri și legături cu familia. Copii deținuților politici erau considerați la rândul lor „dușmani ai poporului” și în consecință ostracizați, exmatriculați, fără accesul la învățământul superior din cauza „dosarului”. În aceste condiții, fiica Ileana a fost încredințată spre adopție unei rude apropiate astfel încât să capete formal o „origine sănătoasă”. Prin calitățile sale intelectuale, Ileana, și-a putut continua astfel studiile ajungând un reputat medic și cercetător doctor la Timișoara.

La eliberarea din detenție, prin Decretul nr. 176/1964, la întocmirea foilor de drum, securiștii l-au mințit pe dr. I. V. Todea că soția și fiica sa au decedat și nu mai are pe cine găsi la Orăștie. De teama acestei crunte situații judecătorul Todea a ales să întârzie revenirea la Orăștie, încercând să afle treptat care este realitatea. Din fericire pentru el, familia sa supraviețuise terorii comuniste.

Datorită meritelor sale la constituirea muzeului din Orăștie, autoritățile locale îl vor reintegra treptat la această instituție, ocupând postul de muzeograf în perioada 1964-1970. În spatele informațiilor seci trebuie presupusă și influența exercitată de istoricul dr. Octavian Floca. În această ultimă perioadă a vieții active fiind un om de o corectitudine ireproșabilă transcrie și reface inventarul muzeului, face parte din comisiile de achiziții a patrimoniului muzeal, participă la organizarea de expoziții temporare, întocmește studii și articole, efectuează ghidaje la expoziția de bază reorganizată în anul 1967 cu o tematică vizând arta populară dar și ghidaj de specialitate la Cetățile dacice din Munții Orăștiei bucurându-se de aprecierea și recomandarea istoricului O. Floca care îl considera un bun cunoscător al problematicei cetăților dacice. I. V. Todea a inițiat o serie de cercetări etnografice între care „Obiceiuri străvechi din ținutul Orăștiei – jocul călușerilor” publicate în *Revista de Etnografie și Folclor*, București; studiul „Ținătoarele de praf de pușcă din coarne de cerb” în *Sargetia*, V, 1968, p. 577-581; studiul „Tehnici de vânătoare și pescuitul în zonele Orăștie – Sebeș”

⁵ Budeancă 2010, p. 346.

⁶ Budeancă 2010, p. 50.

⁷ Budeancă 2010, p. 340 și urm.

⁸ Budeancă 2010, p. 346.

(mss). Între activitățile extraprofesionale trebuie amintită pasiunea pentru vânătoare, muzică și literatură fiind un colaborator permanent al revistelor *Carpați* și *Almanahul de vânătoare*.

A fost membru activ al *Cercului literar „Liviu Rebreanu”* din Orăștie și lector la Casa de Cultură a Orăștiei, conferențiind pe probleme de istorie, literatură și artă populară. Drept recunoaștere a meritelor personale la îmbogățirea culturii locale și ca urmare a angajamentului său activ, prin Decretul nr. 497 din 06.06.1968, i s-a conferit muzeografului dr. I. V. Todea, *Meritul cultural clasa a II-a*.

Ultima parte a vieții și-o petrece alături de soție la Timișoara, manifestând în continuare preocupări literare regăsite în proză în volumele „Vraja munților” și „Povești vânătoarești”, iar în 1993 îi apare volumul de poezie „Florile gândului”, Editura Mirton, Timișoara, în conținutul căruia evocările patriotice apar sub titlul poemelor Burebista și Decebal. Nostalgia satului natal capătă forma unei monografii folclorice elaborată în anul 1983, cu titlul *Farmecul satului*, în care sunt cuprinse datini, superstiții, strigături, colinde și elementele de port popular din satul copilăriei, Balșa, județul Hunedoara (informații și fotografii obținute prin amabilitatea fiicei, d-nei. dr. Ileana (Fazekas) Todea, căruia îi mulțumim pe această cale).

Prin demersuri juridice a fost solicitată redobândirea drepturilor cetățenești, iar prin Sentința nr. 17817/1983 s-a dispus reabilitarea judecătorească a dr. I. V. Todea.

În decembrie 1989 trăiește cu entuziasm momentul prăbușirii dictaturii comuniste, dramatismul evenimentelor de la Timișoara regăsindu-se în versurile unor creații de gen. Sub regimul libertății, fostul deținut politic va fi membru activ al Asociației Deținuților Politici din Timișoara și colaborator la publicația acesteia, „Memento”.

Trece la cele veșnice la data de 15.03.1993 fiind înmormântat la Timișoara în Cimitirul Rusu Șirianu.

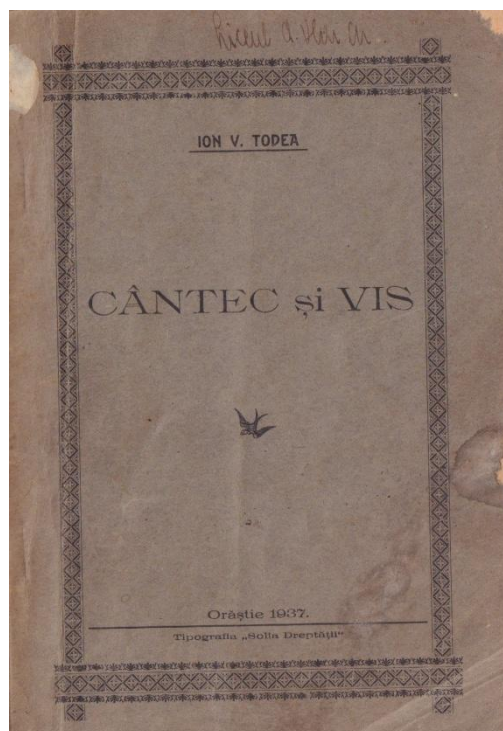
Viața și activitatea magistratului, muzeografului, poetului și publicistului dr. I. V. Todea reprezintă un reper și un exemplu pentru concetățenii orăștieni în slujba cărora cu bune și frumoase intenții ilustrul înaintaș a contribuit la propășirea culturii, valorificarea istoriei și tradițiilor populare îmbogățirea creației literare și mai cu seamă la înființarea unei instituții muzeale. Figură marcantă, dr. I. V. Todea își merită locul de onoare în bogata Galerie a personalităților orăștience, fiind justificată întru totul acordarea prestigiosului titlu de *Cetățean de Onoare al Municipiului Orăștie*.

Bibliografie

Budeancă 2010	– C. Budeancă, <i>Represiunea politică în România comunistă. „Garda albă” organizație subversivă inventată de securitatea hunedoreană</i> , Cluj-Napoca, 2010.
Căstăian 2012	– M. Căstăian, <i>Muzeul de Etnografie și Artă Populară Orăștie</i> , în <i>Județul Hunedoara, monografie</i> , volumul III, Deva, 2012, p. 211-212.
Dörner, Ionaș, Lazăr 1999	– A. E. Dörner, V. Ionaș, I. Lazăr, <i>Orăștie 775</i> , Deva, 1999.
Iliescu, Istrate 1974	– I. Iliescu, T. Istrate, <i>Orăștie 750 de ani</i> , Deva, 1974.
Olea 2005	– V. P. Olea, coord. <i>Repere monografice</i> , Alba Iulia, 2005.

1

2

3

4

Pl. I. 1. Dr. Ioan Valer Todea 1904-1993; 2. Volum versuri „Cîntec și vis” Orăștie, 1937; 3. I. V. Todea și fiica Ileana în curtea muzeului (Foto: arhiva personală dr. Ileana Fazekas); 4. I. V. Todea la anii senectuții (Foto: arhiva personală dr. Ileana Fazekas)

Dr. Ioan Valer Todea the Founder of the Orăștie Museum**Abstract**

The Orăștie Museum was founded by Dr. Ioan Valer Todea. By donating his personal collection of artefacts and by encouraging the local authorities to organize a volunteer comity for this purpose he capacitated the establishment of the Orăștie Museum. Although having positive results within the newly established museum Dr. I. V. Todea was imprisoned by the communist regime as a political detainee through a fake trial. He was released in 1964 through Decree and returned at the Orăștie Museum as a curator until retirement. Through his professional activity and scientific work he promoted a passion for traditional Romanian values so that the local community should recognize him as post-mortem Honorary Citizen.

List of Illustrations

Pl. I. 1. Dr. Ioan Valer Todea 1094-1993; 2. Volume of poetry “Cîntec și vis” Orăștie, 1937; 3. I. V. Todea and daughter Ileana in the museum courtyard (Photo: personal archive of Dr. Ileana Fazekas); 4. I. V. Todea during his retirement (Photo: personal archive of Dr. Ileana Fazekas)

ROMOS, JUD. HUNEDOARA: ÎNSCRIEREA ȚĂRANILOR ÎN GOSPODĂRIA AGRICOLĂ COLECTIVĂ. ÎNTRE ISTORIE ȘI MEMORIE

ADELA EMANUELA ORDEAN

Școala Doctorală „Istorie. Civilizație. Cultură”,
Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca
ema_ordean@yahoo.com

Cuvinte cheie: Romos, țărani, regimul comunist, Gospodăria Agricolă Colectivă, memorie colectivă

Keywords: Romos, peasants, Communist regime, collective farming, collective memory

Focusarea analizei istorice asupra procesului transformării socialiste a agriculturii, oglindește în măsură deosebită una dintre cele mai vizibile amprente pe care sistemul totalitar comunist le-a lăsat în spațiul de interes al investigației prezente – satul transilvănean Romos, județul Hunedoara.

În lumina documentelor de arhivă și a narațiunii istorice reprezentată de „vocea bătrânilor”, redăm în mod inedit un demers investigativ al cărui rezultat oferă o reconstituire istorică a tabloului ce reflectă înscrierea țăranilor romosani în gospodăria agricolă colectivă, mai exact în ceea ce, odată cu ziua de 8 februarie 1962, constituie Gospodăria Agricolă Colectivă „Drumul belșugului”. Dincolo de acestea, în ciuda unei decade (1949-1959) încărcată de turbulențe, a unei decade în care evenimentele trecutului oscilează între acțiuni de rezistență și represii, țăărănimea romosană se remarcă într-un mod demn de admirat pentru ceea ce înseamnă înregistrarea primelor înscrieri în Colectiv abia după zece ani de la demararea și, totodată, de la impunerea colectivizării agriculturii.

După zece ani de la deschiderea oficială și națională a procesului de transformare socialistă a agriculturii, așezarea transilvăneană Romos, după cum o dovedesc documentele de arhivă și memoria colectivă, înregistrează primele înscrieri în gospodăria socialistă. În toată această decadă (1949-1959), spațiul aflat în lumina prezentei cercetări, a cunoscut valuri zguduitoare pricinuite de vântul represiei comuniste, experiențe tulburătoare pe care bătrânii comunității nu le-au uitat. Lichidarea proprietății private, fenomenul de închiaburire-deschiaburire, sistemul cotelor, amenințarea, presiunea, rezistența, violența fizică și/sau psihică, arestarea, detenția, deportarea și domiciliul forțat, toate acestea, evocă timpuri grele care, așa cum era de așteptat, nu au putut fi date uitării.

Chiar și așa, după zece ani de rezistență în fața sistemului, țăărănimea romosană cunoaște în continuare, în mod inevitabil, politica de neclintit în favoarea agriculturii colectivizate și dorința autorităților comuniste de a definitiva cât mai curând posibil, și în acest spațiu rural, actul început încă din 1949. Manifestarea regimului și-a lăsat amprenta asupra zonei cercetate, aspect dovedit, și de această dată, de documentul istoric, precum și de vocea țăranilor.

De-a lungul perioadei 1949-1959, țăranimea romosană a manifestat repulsie față de agricultura socialistă. Rezistența a fost una eroică întrucât, în ciuda acerbei represiuni comuniste și a propagandei intens desfășurată, la nivelul așezării Romos, autoritățile nu au reușit să înregistreze nici o singură „solicitare” de înscriere țărănească în gospodăria colectivă. Schimbări în favoarea sistemului apar abia în anul 1959, după zece ani de la plenara PMR din martie 1949.

Consultarea dosarului cu cererile de înscriere în Gospodăria Agricolă Colectivă atestă anul 1959 ca prim moment al începerii înscrierilor țărănești în gospodăria colectivă, în timp ce definitivarea procesului de colectivizare a agriculturii este reprezentată de luna februarie a anului 1962. În aceeași direcție, trebuie remarcat faptul că intrarea țăranilor în GAC sau transformarea acestora în țărani colectiviști, a cunoscut patru „valuri de înscrieri”, aici figurând anii 1959, 1960, 1961 și 1962¹ (**Fig. 1** și **Fig. 2**).

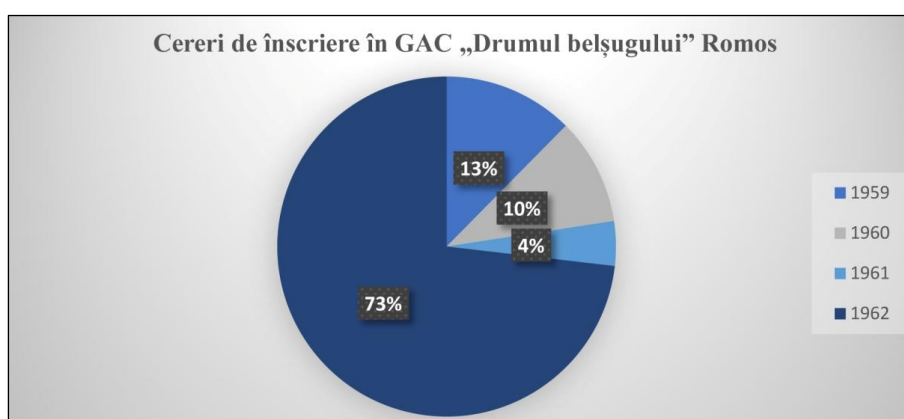

Fig. 1. Proiecție proprie. Cereri de înscriere în GAC „Drumul belșugului” Romos – reprezentare procentuală

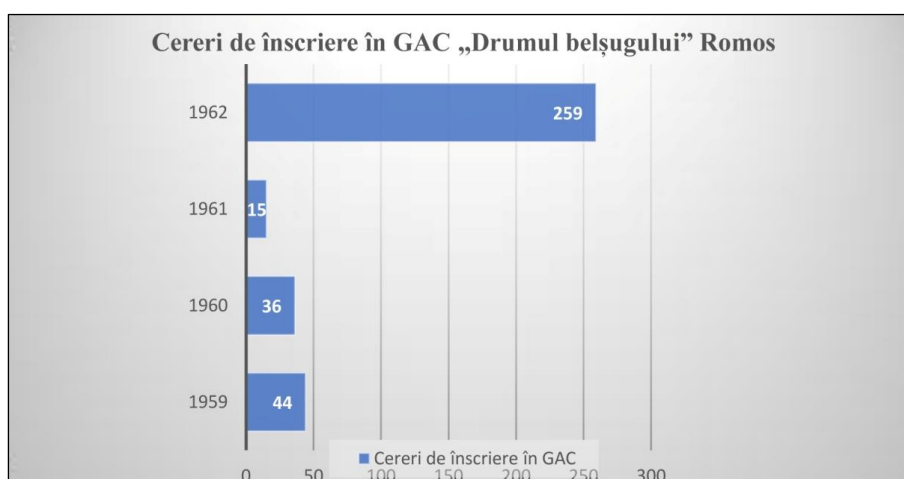

Fig. 2. Proiecție proprie. Cereri de înscriere în GAC „Drumul belșugului” Romos – reprezentare grafică

¹ APCR, FR, Dosar cereri de înscriere în G.A.C.

Deși rezultatele pentru primele trei „valuri de înscrieri” nu au fost cele dorite de autorități, fiind privite drept nesatisfăcătoare, în esență acestea au contribuit esențial la materializarea socialismului agrar. Făcând apel la diagrama Venn (**Fig. 3**), s-a încercat consolidarea afirmației de mai sus și printr-o expunere grafică, aici dorindu-se sublinierea interdependenței dintre cele patru momente istorice.

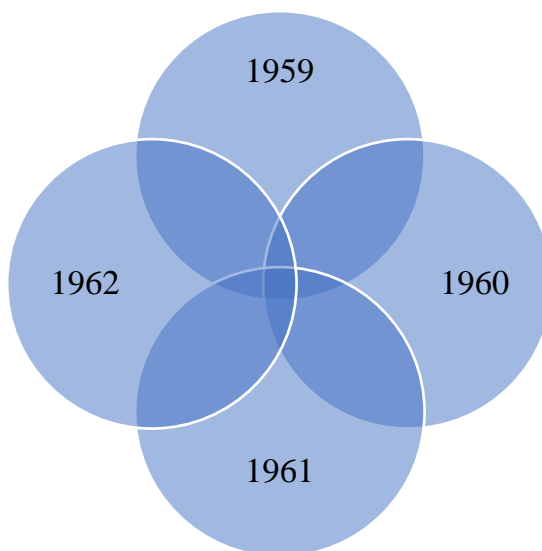

Fig. 3. Proiecție proprie. Etape ale înscrierii în GAC – reprezentare Venn

Revenind, dosarul cu documentele fondatoare ale GAC, prin prezența celor 354 cereri de înscrieri ale țăranilor², explică apariția gospodăriei agricole socialiste la Romos. Pentru a înțelege cele patru „valuri” premergătoare înființării GAC am întreprins un demers investigativ amplu al cărui rezultat îl redăm în continuare grafic.

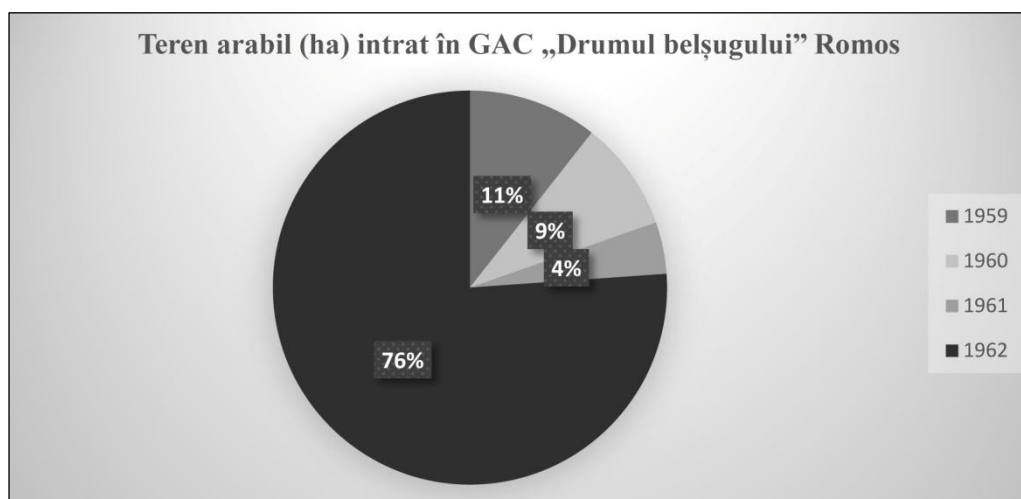

Fig. 4. Proiecție proprie. Teren arabil (ha) intrat în GAC „Drumul belșugului” Romos – reprezentare procentuală

² APCR, FR, Dosar cereri de înscriere în G.A.C.

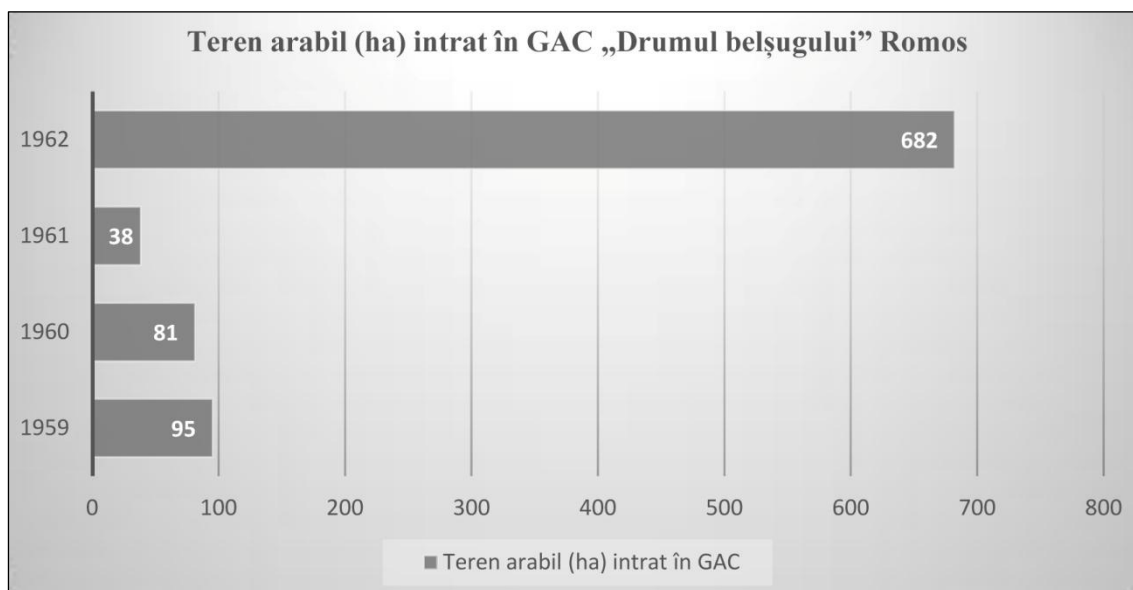

Fig. 5. Proiecție proprie. Teren arabil (ha) intrat în GAC „Drumul belșugului” Romos – reprezentare grafică

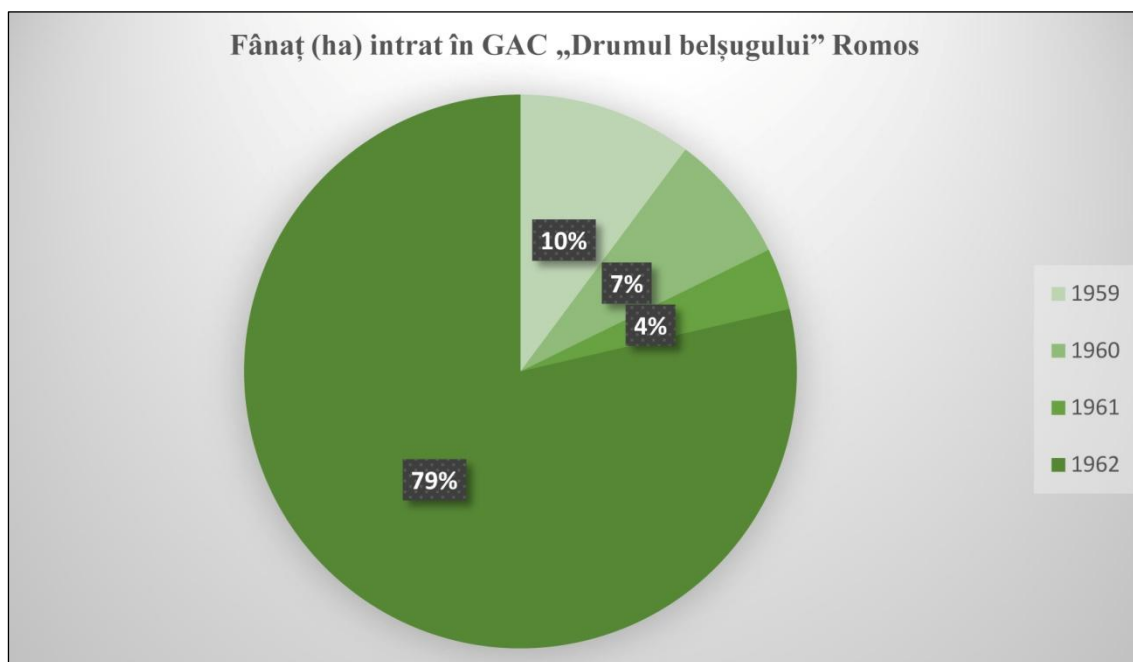

Fig. 6. Proiecție proprie. Fânaț (ha) intrat în GAC „Drumul belșugului” Romos – reprezentare procentuală

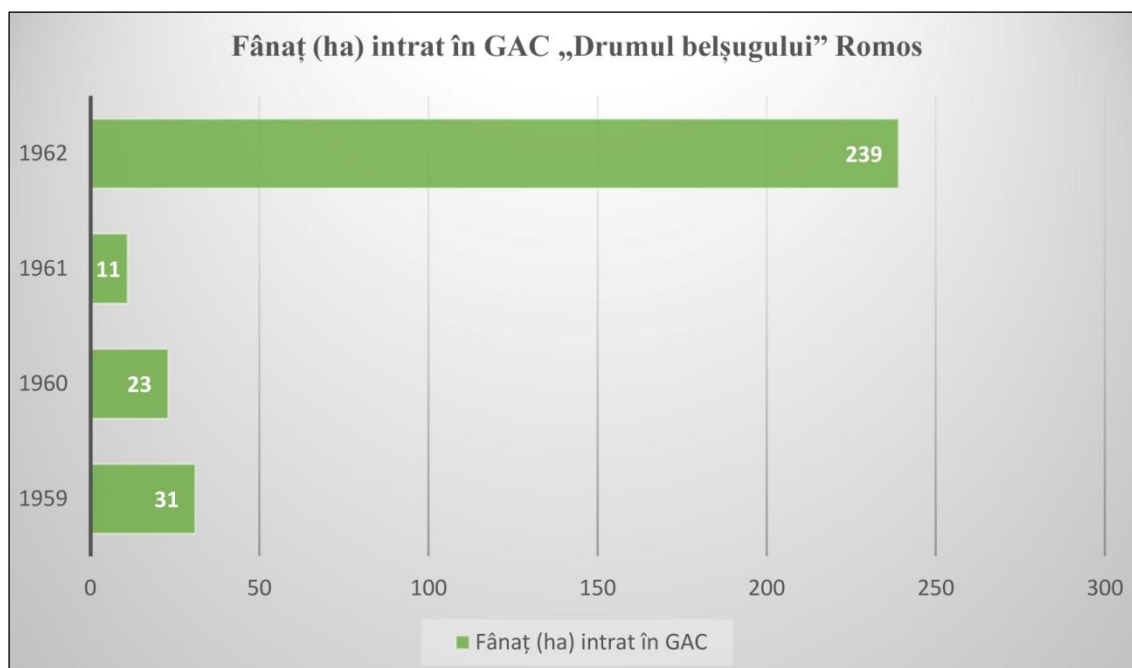

Fig. 7. Proiecție proprie. Fânaț (ha) intrat în GAC „Drumul belșugului” Romos – reprezentare grafică

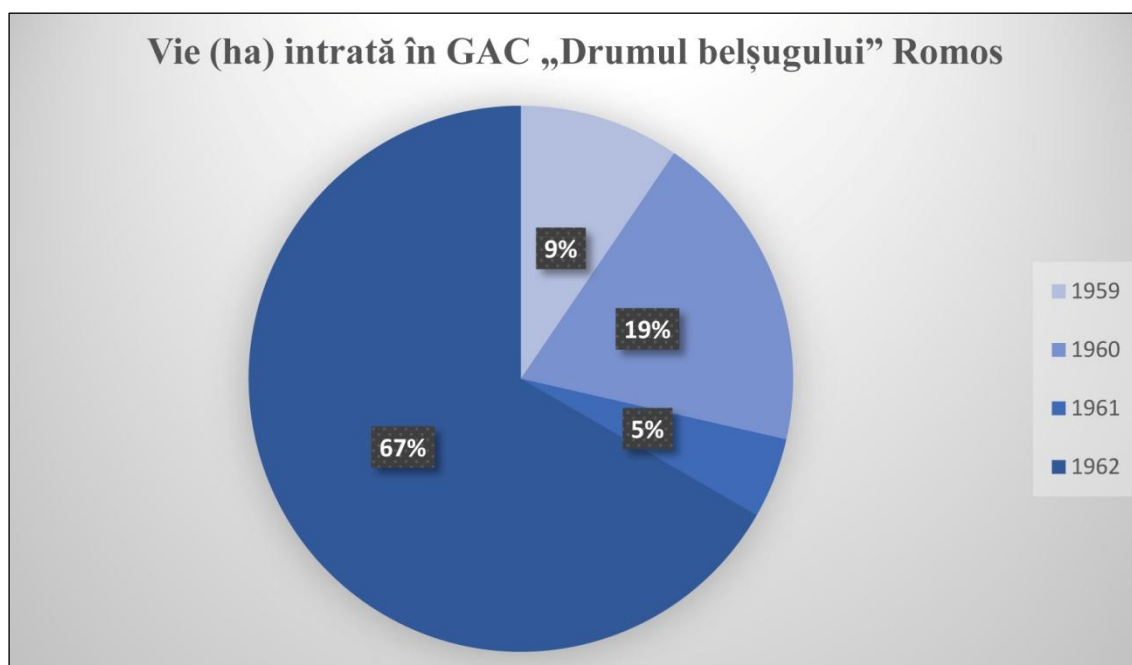

Fig. 8. Proiecție proprie. Vie (ha) intrată în GAC „Drumul belșugului” Romos – reprezentare procentuală

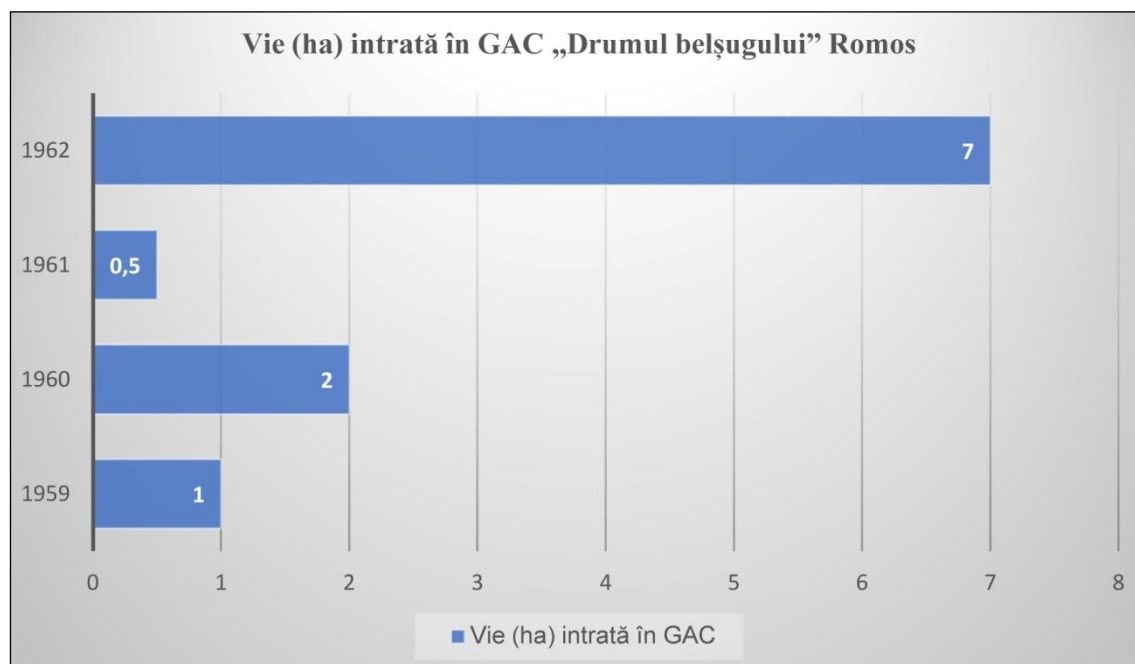

Fig. 9. Proiecție proprie. Vie (ha) intrată în GAC „Drumul belșugului” Romos – reprezentare grafică

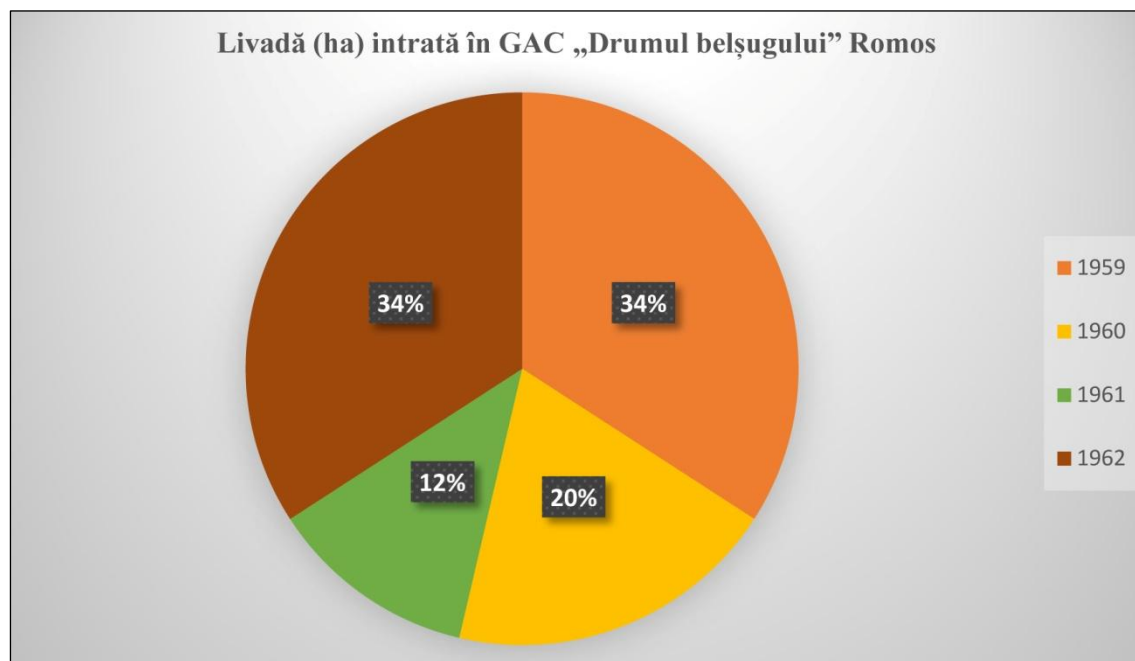

Fig. 10. Proiecție proprie. Livadă (ha) intrată în GAC „Drumul belșugului” Romos – reprezentare procentuală

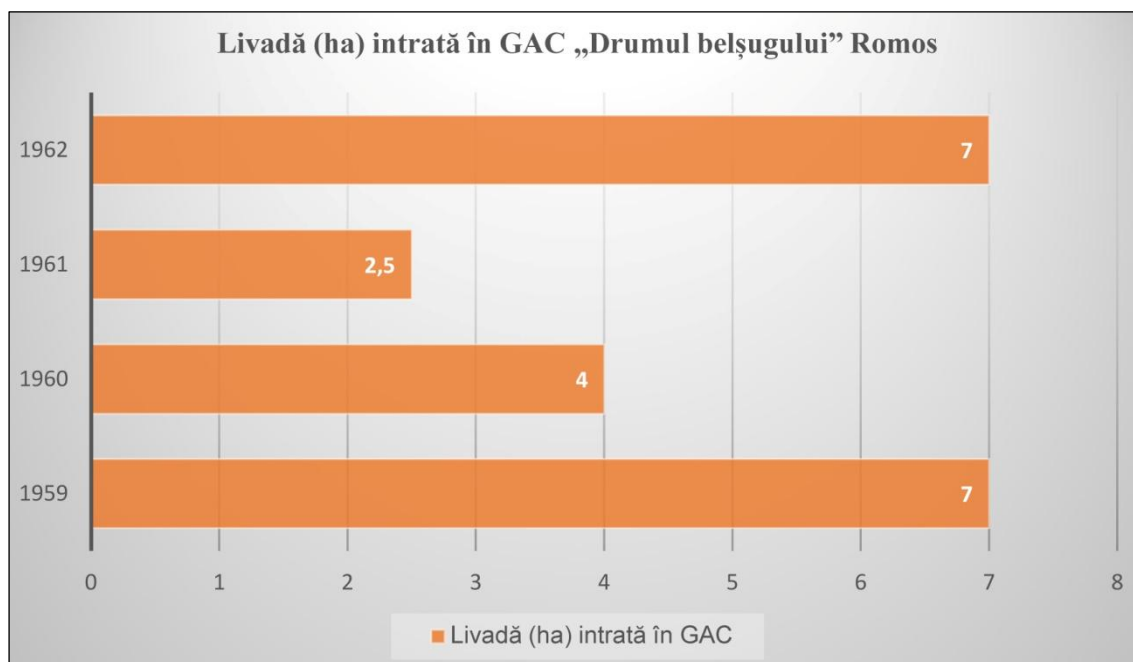

Fig. 11. Proiecție proprie. Livadă (ha) intrată în GAC „Drumul belșugului” Romos – reprezentare grafică

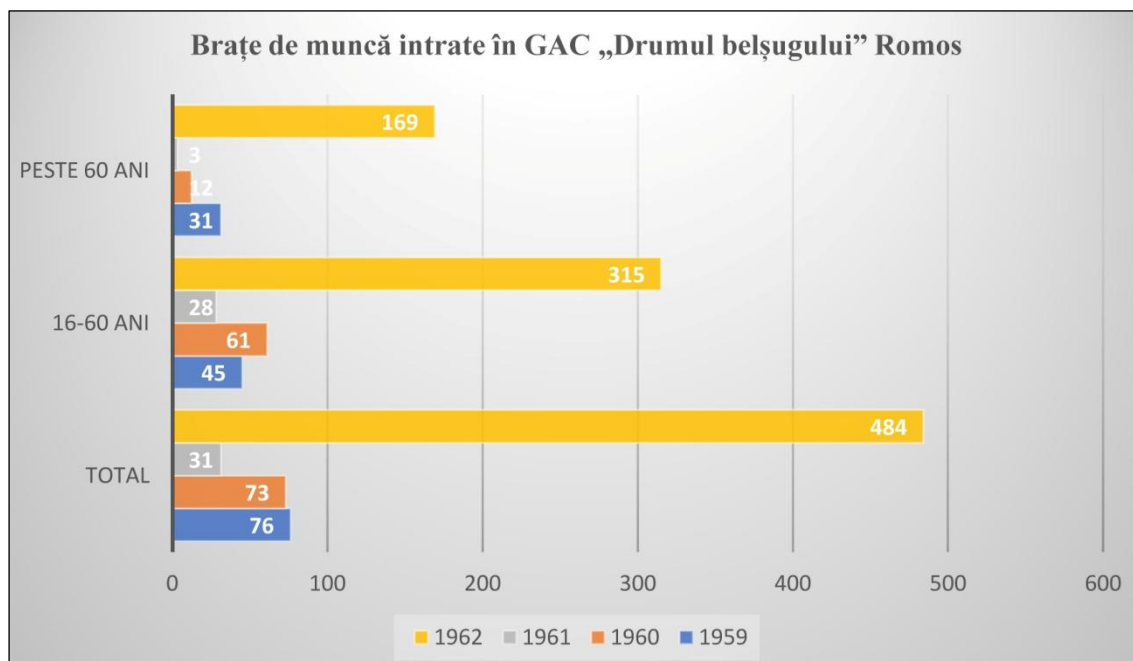

Fig. 12. Brațe de muncă intrate în GAC „Drumul belșugului” Romos – reprezentare grafică

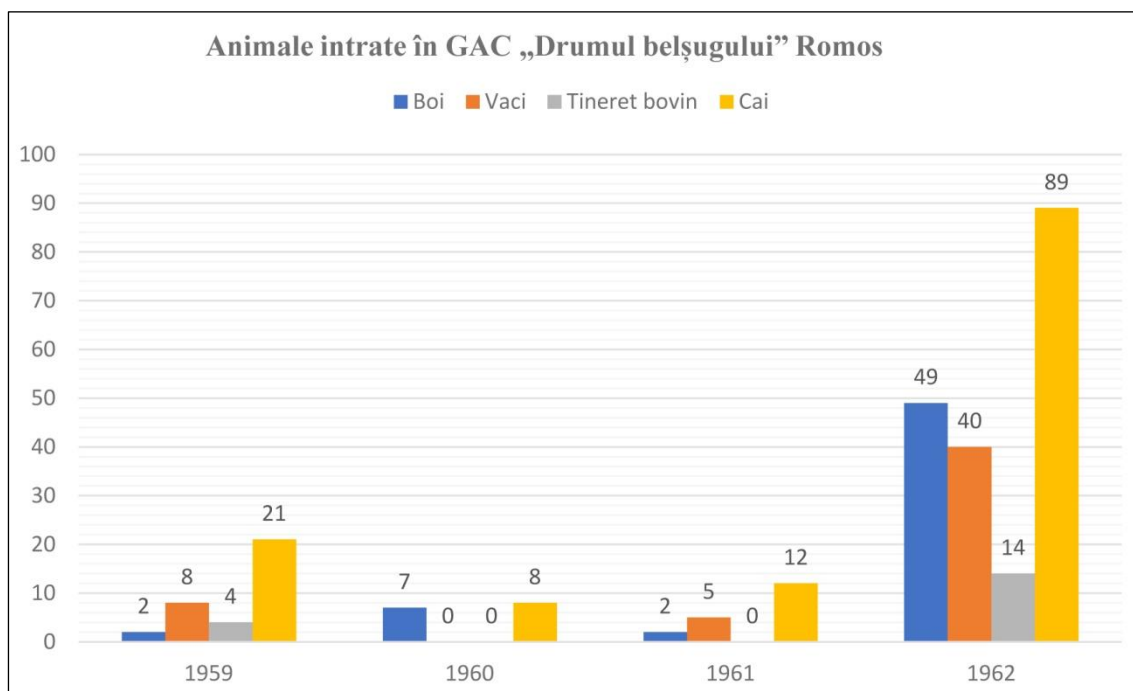

Fig. 13. Proiecție proprie. Animale intrate în GAC „Drumul belșugului” Romos – reprezentare grafică

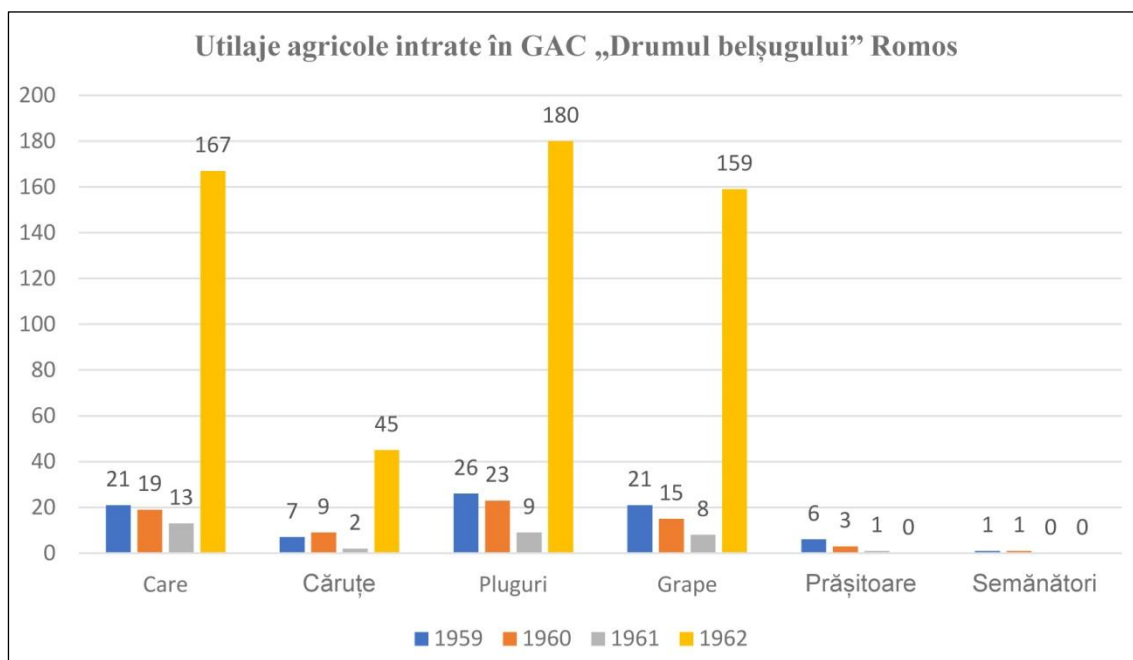

Fig. 14. Proiecție proprie. Utilaje intrate în GAC „Drumul belșugului” Romos – reprezentare grafică

Înainte de a formula impresii pe baza conținutului grafic (**Fig. 4, Fig. 5, Fig. 6, Fig. 7, Fig. 8, Fig. 9, Fig. 10, Fig. 11, Fig. 12, Fig. 13, Fig. 14**), este necesar a menționa faptul că majoritatea cererilor de înscriere au fost realizate și completate de autoritatea Sfatului Popular al comunei Romos, în lunile februarie, martie și aprilie ale anului 1959³. Evenimentul marcat de „fuga țăranilor la munte” din vara aceluiași an, avea să fie un adevărat obstacol în calea definitivării procesului de colectivizare a agriculturii derulat la nivelul zonei de cercetare.

După cum se poate observa, în perioada 1959-1962 au fost semnate 354 cereri de înscriere în agricultura socialistă, rezultat care a condus la constituirea GAC. Înainte de a îndrepta cercetarea în unghiul de interes, trebuie adăugată precizarea conform căreia documentele de referință nu constituie un izvor istoric numai în ceea ce înseamnă apariția colectivului ci și în desprinderea puterii economice a comunității romosane într-un context aparte, iar aceasta prin raportarea la proprietatea țărănească, tipul terenului deținut, utilajele agricole, inventarul viu, forța de muncă existentă etc.

Revenind asupra conținutului, materialul informațional rezultat în urma statisticii întreprinse pune în evidență evoluția înscrierilor în GAC, aducând totodată o imagine construită în lumina documentului istoric referitor la cele patru momente ale înscrierii.

Pentru primul „val de înscrieri”, anul 1959, aduce un număr semnificativ de intrări în GAC, respectiv 44 de cereri ce însumau un total de 77 de brațe de muncă, despre care este necesar să specificăm faptul că aproape jumătate din acestea erau reprezentate de țărani a căror vârstă depășea 60 de ani⁴. Cele 44 de documente constituie un număr semnificativ în contextul în care la Romos reușita autorităților vine abia în al zecelea an de la inițierea procesului de colectivizare a agriculturii.

Al doilea și al treilea „val de înscrieri” ale țăranilor – 1960 și 1961 – înregistrează declinul, precum și slaba afirmare a înscrierilor. Anul 1960 aduce un număr de 36 de cereri și un total de 73 de brațe de muncă, în timp ce anul 1961 reprezintă o imagine rușinoasă pentru autoritățile locale din pricina scăderii înscrierilor cu mai puțin de jumătate față de anul precedent. În acest sens, amintim pentru anul 1961 un număr de numai 15 cereri cu un total de 31 de brațe de muncă⁵.

Fig. 15. Țărani pregătind boii pentru predarea la GAC

³ APCR, FR, Dosar cereri de înscriere în G.A.C.

⁴ APCR, FR, Dosar cereri de înscriere în G.A.C.

⁵ APCR, FR, Dosar cereri de înscriere în G.A.C.

Anul 1962 – ultimul „val de înscrieri” țăranesci – simbolizează o mișcare în masă a înscrierilor, nu de puține ori forțate. Statistica realizată reliefează un număr impresionant de 259 de cereri care aduc gospodăriei colective 484 de brațe de muncă⁶.

Dincolo de evoluția înscrierilor în GAC, informația expusă grafic redă pe categorii bunurile – împreună cu totalul acestora – pe care țăranii le-au adus în patrimoniul GAC. Categoria terenului este reprezentată de pământul arabil, fânețe, pășuni, vii, livezi și teren neproductiv. Inventarul viu cuprinde bovine (**Fig. 15**), ovine și cabaline. La categoria uneltelor agricole documentele înregistrează care, căruțe, pluguri, grape, prășitoare și semănători.

Asemenea evoluției înscrierilor, inventarul GAC a cunoscut debutul în anul 1959, cu 95,90 ha de teren arabil, 31,78 ha de fânăț, 1,08 ha vie, 7,23 ha livadă, 21 de care, 7 căruțe, 26 pluguri, 21 grape, 6 prășitoare, 1 semănătoare, 2 boi, 8 vaci, 4 exemplare de tineret bovin și 21 de cai. Următorii doi ani, după cum se poate observa, se găsesc sub media lăsată de 1959, lipsind în totalitate, spre exemplu, vacile și tineretul bovin existente în anul precedent. În fața presiunilor vremii, apogeul bunurilor intrate în gospodăria colectivă este dat de anul încheierii procesului de colectivizare a agriculturii – 1962. Cele 259 de înscrieri ale țăranilor aduc în patrimoniul GAC 682,27 ha teren arabil, 239,95 ha fânăț, 7,07 ha de vie, 7,19 ha de livadă, un număr de 192 de animale în care se găsesc 49 de boi, 40 de vaci, 14 tineret bovin și 89 de cai. Categoria uneltelor agricole este diversificată, cuprinzând 167 de care, 45 de căruțe, 180 de pluguri, 159 de grape și 48 de prășitoare⁷.

Analizate microscopic, cererile de înscriere în GAC evocă, dincolo de bunurile pe care țăranul și familia sa le aduceau în gospodăria socialistă, atitudinea și imaginarul colectiv asupra noii politici agrare. Documentele în cauză atestă, indirect, o respingere majoritară asupra înscrierii în GAC. Drept dovadă, stau în acest sens resemnarea și redactarea în anul 1962, perioada 3-8 februarie, a unui număr remarcabil de cereri care au fost completate și semnate în anul 1959. Pe lângă acestea, documentele cunosc diferite mențiuni din partea subsemnatului: „îmi susțin cererea și mă prezint la inaugurare”, „îmi susțin cererea și mă prezint la inaugurarea G.A.C.” sau „sunt de acord cu inaugurarea G.A.C. și voi lua parte la inaugurare”⁸.

Cererile de înscriere în GAC, resemnate, redactate și cu mențiuni, există și pentru perioada 1960-1961. Așa cum s-a arătat deja, cumulat, numărul acestor documente este unul puțin semnificativ. Privind dincolo de presiunile regimului sau de posibila alegere liberă a țăranului, din prisma documentației de care dispunem este dificil a construi un tablou clar al cauzelor puținelor înscrieri care s-au derulat în 1960 și 1961.

Trebuie remarcat faptul că la momentul resemnării și redactării cererii de înscriere în GAC, documentul era verificat și actualizat în roșu de către autoritatea locală. Spre exemplu, la întocmirea cererii săteanului Vasile Pleșug, din data de 31 martie 1959, înregistrată la 8 aprilie 1959 cu numărul 408/50, acesta deținea în privința terenului total 8,08 ha, din care arabil 6,85 ha, fânăț 1,15 ha și vie 0,08 ha. La resemnarea și redactarea cererii, care în cazul săteanului Vasile Pleșug a avut loc în cel de-al doilea „val de înscrieri”, la data de 13 octombrie 1960, subsemnatul documentului mai deținea în urma verificării și actualizării la categoria terenului total suprafața de 3,06 ha, repartizată fiind astfel: arabil 2,41 ha, fânăț 0,57 ha și vie 0,08 ha. De

⁶ APCR, FR, Dosar cereri de înscriere în G.A.C.

⁷ APCR, FR, Dosar cereri de înscriere în G.A.C.

⁸ APCR, FR, Dosar cereri de înscriere în G.A.C., p. 23, 36, 49.

asemenea, apare confirmarea săteanului: „îmi mențin cererea și sunt de acord cu crearea G.A.C.”⁹.

Să amintim în fine, vocea istoriei orale care evidențiază anii 1959 și 1962 drept momente de neuitat în ceea ce înseamnă încercarea definitivării GAC. În acest sens, memoria colectivă prin vocea sătenilor Nicolae Lomonar, respectiv Damian Lomonar, narează amintiri din episoadele transformării socialiste ale agriculturii: „În 1959 am fost obligat din partea partidului și a activiștilor de partid să ne 'scriem în colectiv în luna lui aprilie’¹⁰, pentru ca despre anul 1962 să aflăm că asupra romosanilor: O' fost o mare propagandă pe noi și toată lumea o' înțeles că nu se mai poate altfel, pentru că satele învecinate cu Romosul erau înainte cu mult făcute colectiv”¹¹.

Abrevieri

APCR, FR	– Arhiva Primăriei Comunei Romos, Fond <i>Romos</i>
GAC / G.A.C.	– Gospodăria Agricolă Colectivă
PMR	– Partidul Muncitoresc Român

Bibliografie

Lomonar D. 2014	– Interviu, realizat la Romos în data de 5 decembrie 2014.
Lomonar N. 2014	– Interviu, realizat la Romos în data de 3 decembrie 2014.

Romos, District Hunedoara: Peasant's Enrolment in Agricultural Cooperative. Between History and Memory Abstract

After several decades of the official and national socialist process of agricultural transformation, located in Transylvanian settlement of Romos, marked out by archives and collective memory, the first enrolments in agricultural cooperatives are registered. During this decade (1949-1959), our research through the enlightened space of this allocated task, revealed staggering waves, created by the wind of communist repression, turbulent experiences, which our elders couldn't forget.

Liquidation of private propriety, phenomenon of “kulakusation-diskulakusation”, quota system, threatening, pressure, resilience, physical and/or psychological violence, arrest, detention, deportation and forced domicile, all these evoke difficult times, which as we expected couldn't be forgotten.

List of Illustrations

Fig. 1. Own projection. Enlistment demands in GAC “Abundance Way” Romos – percentage representation

Fig. 2. Own projection. Enlistment demands in GAC “Abundance Way” Romos – percentage representation

Fig. 3. Own projection. Enlistment steps in GAC – Venn representation

⁹ APCR, Romos, „Dosar cereri de înscriere în G.A.C.”, p. 42.

¹⁰ Interviu cu Nicolae Lomonar (n. 1926, Romos), realizat la Romos în data de 3 decembrie 2014.

¹¹ Interviu cu Damian Lomonar (n. 1929, Romos), realizat la Romos în data de 5 decembrie 2014.

Fig. 4. Own projection. Agricultural field (ha) enlisted in GAC “Abundance Way” Romos – percentage representation

Fig. 5. Own projection. Agricultural field (ha) enlisted in GAC “Abundance Way” Romos – percentage representation

Fig. 6. Own projection. Pasture (ha) enlisted in GAC “Abundance Way” Romos – percentage representation

Fig. 7. Own projection. Pasture (ha) enlisted in GAC “Abundance Way” Romos – percentage representation

Fig. 8. Own projection. Vineyard (ha) enlisted in GAC “Abundance Way” Romos – percentage representation

Fig. 9. Own projection. Vineyard (ha) enlisted in GAC “Abundance Way” Romos – percentage representation

Fig. 10. Own projection. Orchard (ha) enlisted in GAC “Abundance Way” Romos – percentage representation

Fig. 11. Own projection. Orchard (ha) enlisted in GAC “Abundance Way” Romos – percentage representation

Fig. 12. Own projection. Qualified and unqualified labour entered in GAC “Abundance Way” Romos – graphic representation

Fig. 13. Own projection. Animals entered in GAC “Abundance Way” Romos – graphic representation

Fig. 14. Own projection. Machinery entered in GAC “Abundance Way” Romos – graphic representation

Fig. 15. Peasants preparing oxen to be yielded to GAC

ISTORIA CULTURII
STUDII ȘI ARTICOLE

CĂRȚI ȘI PERIODICE ROMÂNEȘTI DIN BIBLIOTECA „PETRE GÂRBOVICEANU” LA TULCEA

LĂCRĂMIOARA MANEA

Institutul de Cercetări Eco-Muzeale „Gavrilă Simion” Tulcea
lacramanea@yahoo.com

Cuvinte cheie: Petre Gârboviceanu, Biblioteca „Petre Gârboviceanu”, cărți românești moderne, periodice românești, ștampila «Biblioteca „Petre Gârboviceanu”. Fondată 1932», donație, Biblioteca Academiei Române

Keywords: Petre Gârboviceanu, The „Petre Gârboviceanu” Library, modern Romanian books, Romanian periodicals, the stamp «The „Petre Gârboviceanu” Library. Founded 1932», donation, The Romanian Academy Library

Profesorul, publicistul și teologul Petre Gârboviceanu (1862-1934) a fost organizatorul învățământului normal și clerical, întemeietorul Casei Bisericii și omul politic care a slujit deopotrivă școala, biserica și țara timp de peste patru decenii. A fost profesor și ulterior directorul Școlii Normale din București între anii 1889-1934, instituție înființată și patronată de Societatea pentru Învățătura Poporului Român (1866-1948). În biblioteca personală a adunat mii de cărți și a donat Bibliotecii Academiei încă de timpuriu lucrări valoroase. În anul 1932 a inaugurat în București clădirea bibliotecii Școlii Normale care s-a numit Biblioteca „Petre Gârboviceanu”, nucleul acesteia fiind donația sa de peste 5.000 de volume, precum și colecții complete de periodice românești.

În 1949, după desființarea Societății pentru Învățătura Poporului Român, Școala Pedagogică din capitală a donat în întregime Academiei Române colecțiile Bibliotecii „Petre Gârboviceanu”. În patrimoniul Institutului de Cercetări Eco-Muzeale „Gavrilă Simion” Tulcea, la colecții speciale, se păstrează câteva zeci de cărți românești moderne și periodice vechi din Biblioteca „Petre Gârboviceanu”, care se identifică prin ștampila ovală în tuș având textul «Biblioteca „Petre Gârboviceanu”. Fondată 1932». Aceste exemplare provin de la Biblioteca Academiei Române, printr-un fond de preluări din anii 1979-1980.

Preliminarii

Deși numele lui Petre Gârboviceanu (1862-1934) este prea puțin cunoscut românilor, acesta rămâne o figură importantă a vieții culturale și politice românești. Doctor în filosofie și licențiat în teologie, P. Gârboviceanu a fost organizatorul învățământului normal și clerical, întemeietorul Casei Bisericii Naționale, pedagog, profesor și apoi director al Școlii Normale din București¹ de la 1889 până spre sfârșitul vieții sale, om politic liberal, reprezentant al județului Mehedinți în Parlamentul României, precum și autor, traducător, prefăcător și editor de texte. În cadrul Bisericii a

¹ Școala Normală de Băieți din București (1870-1952) a fost întemeiată și patronată de Societatea pentru Învățătura Poporului Român, care luase ființă în august 1866, sub numele de „Societatea Amicilor Instrucțiunii”. La 25 martie 1867 s-a transformat în Societatea pentru Învățătura Poporului Român, președinte V. A. Urechia: Grigoriu 2004, p. 299, nota 1.

activat ocupând funcțiile de administrator al Casei Bisericii și de profesor la Seminarul Central, deseori tratând în discursurile sale anumite probleme religioase.

După Marea Unire din 1918 s-a implicat în lupta pentru unificarea învățământului din provinciile unite și a urmărit direcția ce trebuia dată școlii românești în contextul întregirii neamului, contribuind la alcătuirea și la implementarea noii reforme a învățământului primar, mai târziu și a celui secundar. În calitate de raportor al comisiilor pentru dezbaterea legii învățământului, P. Gârboviceanu a subliniat în fața Parlamentului rolul educației morale, religioase și fizice, „atât de necesare în formarea sufletului și corpului tinerelor generațiuni”².

Dedicat întru totul propriilor aspirații, profesorul P. Gârboviceanu a adunat în timp o impresionantă bibliotecă pentru sine și pentru instituția consolidată de el însuși – Școala Normală și Primară din București. În anul 1932 a inaugurat clădirea bibliotecii acesteia, care s-a numit Biblioteca „Petre Gârboviceanu”, nucleul său formându-l o donație consistentă de cărți și reviste din biblioteca personală. În 1949, după desființarea Societății pentru Învățătura Poporului Român, Școala Pedagogică din capitală a donat în întregime Academiei Române colecțiile Bibliotecii „Petre Gârboviceanu”.

În patrimoniul Institutului de Cercetări Eco-Muzeale „Gavrilă Simion” Tulcea, în cadrul colecțiilor speciale, se păstrează câteva zeci de cărți românești moderne și periodice vechi din Biblioteca „Petre Gârboviceanu”, imprimate în secolul al XIX-lea, care se identifică prin trei elemente legate între ele: 1. ștampila ovală aplicată de regulă pe foile de titlu, având textul «Biblioteca „Petre Gârboviceanu” * Fondată 1932» (Pl. I/1); 2. eticheta «B. „P.G.”» aplicată pe forșat-ul și/sau cotorul volumelor, conținând cota și numerele de inventar ale cărților (Pl. I/2); 3. legăturile cărților cu ștanțe aurii presate în partea inferioară a cotorului, „Bibl. P.G.” sau „B.G.” (Pl. I/3-4). Exemplarele provin de la Biblioteca Academiei Române București (BAR), printr-un fond de preluări din anii 1979-1980.

Petre Gârboviceanu – figură importantă a vieții culturale și politice românești

P. Gârboviceanu s-a născut la 27 iunie 1862 în comuna Gârbovățul de Jos, județul Mehedinți, ca fiu de preot. A urmat clasele primare în Gârbovăț și la Turnu-Severin, iar școala secundară a absolvit-o în anul 1880, la seminarul din Râmnicu-Vâlcea, cu calificativul „eminent” la studii și purtare. Cursul superior l-a urmat la Seminarul Central din București. Printre dascălii care l-au apreciat și l-au ajutat se numără profesorul de istorie bisericească Barbu Constantinescu. Acesta i-a înlesnit tânărului P. Gârboviceanu plecarea în Germania, la Leipzig, unde a urmat studiile de teologie și filosofie între anii 1883-1887, cu bursă din partea statului român³.

Întors din Germania, în 1887 a ocupat funcția de profesor de filosofie la Seminarul Central și de limba română la Școala Normală de Băieți. Din anul 1889 a fost numit director al Școlii Normale, pedagogii îndrumați aici ducând tradiția și învățăturile temeinice în toate colțurile țării în acea perioadă de la sfârșitul secolului al XIX-lea și de la începutul secolului al XX-lea. Prin ambele instituții de învățământ P. Gârboviceanu a rămas aproape de catedră până spre sfârșitul vieții sale, chiar dacă a împletit această activitate cu alte funcții și preocupări politice, administrative, sociale, publicistice sau culturale. Abia în toamna anului 1928 a părăsit catedra de științe filosofice de la Seminarul Central, unde a fost omagiat la începutul lui 1929 pentru cei 41 de ani de

² Angelescu 1929, p. 18.

³ Partenie, Popescu 1929, p. 343-344.

activitate (**Pl. II/1**) de către mari profesori precum pr. Petre Partenie (1882-1946), directorul Seminarului din București în acel moment. În anul 1895, Sfântul Sinod l-a numit pe Gârboviceanu membru redactor al revistei *Biserica Ortodoxă Română*, pentru care a rămas un foarte bun colaborator. Acesta este și anul în care a pătruns în viața politică, prin alegerea sa ca deputat de Mehedinți. Accesul lui în politică s-a remarcat mai ales prin discursurile din cadrul comisiilor pentru studierea legii învățământului primar și normal, pledând pentru obligativitatea, gratuitatea și unitatea învățământului. La 15 martie 1896 i s-a comunicat recunoașterea ca membru onorific al „Societății institutorilor și institutoarelor din București”, apoi, în iunie, Ministerul Instrucțiunii Publice l-a numit în comisia de examinare a cărților de gramatică și citire din învățământul primar, alături de Dimitrie Onciul, Ioan Bianu, Constantin I. Șonțu și Gheorghe Dem. Teodorescu⁴. Mai târziu va semna, în colaborare cu alți autori, manuale școlare apărute în mai multe ediții, precum *Carte de exerciții gramaticale și compuneri* pentru clasele a II-a, a III-a și a IV-a primare urbane, București, 1905-1908⁵.

Fiind permanent convins de necesitatea unei culturi superioare a clerului țării, în 1897 a combătut în Parlament hirotonisirea seminariștilor cu numai patru clase, discurs care a fost publicat în același an⁶. Ulterior, prin instituția Casei Bisericii, a luat măsuri pentru creșterea prestigiului preoțesc pe plan material și spiritual, avându-l aproape și pe ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice Spiru C. Haret în funcție (1897-1899, 1901-1904, 1907-1910).

Revenind la activitatea publicistică, notăm că P. Gârboviceanu a fost președinte al comitetului de redacție a revistei *Albina. Revistă enciclopedică populară*, fondată de S. C. Haret la 5 octombrie 1897. Săptămânalul a apărut la București (între 5 octombrie 1897 - 15 august 1916; 22 ianuarie 1922 - decembrie 1928; 15 septembrie 1933 - decembrie 1937) și a reprezentat una dintre măsurile luate de S. C. Haret pentru o mai largă răspândire a culturii în mediul rural. Alături de Gârboviceanu s-au mai aflat ca editori ai revistei: Constantin Rădulescu-Motru (până în februarie 1902), Ion Otescu, Gheorghe Adamescu, Constantin C. Pop-Tașcă, Petre Dulfu (din noiembrie 1897), George Coșbuc (din decembrie 1897), Ion Kalinderu (din februarie 1900) ș.a.⁷. În 17 august 1899, Casa Școalelor i-a comunicat lui P. Gârboviceanu că această instituție a comandat 800 de abonamente din revista *Albina*, pentru bibliotecile satești⁸.

A devenit membru în „Societatea presei” și, în aceeași perioadă, a fost numit de către Ministerul Instrucțiunii în comisia pentru aprobarea de cărți didactice. Astfel s-a întemeiat colecția «Biblioteca pedagogică», sub administrația Casei Școalelor. Colecția, compusă la început din lucrări clasice pedagogice, a fost menită să servească institutorilor și învățătorilor români. Pedagogul Constantin Meissner, desemnat de ministrul S. C. Haret, a întocmit programa «Bibliotecii pedagogice». Prima lucrare propusă și aprobată de Casa Școalelor a fost *Didactica magna* a lui Johann Amos Comenius. P. Gârboviceanu tradusese *Didactica magna* încă din anul 1892, precum și alte lucrări pedagogice străine⁹. Trimițând traducerea Casei Școalelor, cartea a apărut în 1904 însoțită de o precuvântare și o introducere semnate chiar de traducător (**Pl. II/2**).

⁴ Partenie, Popescu 1929, p. 345-346.

⁵ BRM II 1986, p. 400-402.

⁶ Gârboviceanu, P., *Mai pot fi hirotonisiți preoți seminariști cu patru clase? Discurs ținut în ședința Camerei din 1 februarie 1897*, București, 1897. Un exemplar al acestei broșuri se păstrează în colecțiile Institutului de Cercetări Eco-Muzeale „Gavrilă Simion” Tulcea (nr. inv. 1950).

⁷ Hangiu 2004, p. 29-30.

⁸ Partenie, Popescu 1929, p. 348.

⁹ Comenius 1904, p. 3-4 (Precuvântare).

În martie 1902, Gârboviceanu a fost numit prin decret regal într-o nouă funcție de înaltă răspundere, administrator al Casei Bisericii. A condus această instituție de vază a țării în trei etape, între anii 1902-1904, 1907-1910 și 1914-1918. Noua numire a însemnat totodată suplinirea sa de la catedra Seminarului Central și renunțarea la mandatul de deputat al județului Mehedinți. Casa Bisericii a reprezentat instituția prin care statul a organizat patrimoniul bisericesc, după secularizarea averilor mănăstirești din timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza. Astfel, prin Casa Bisericii s-au reconstituit vetre mănăstirești și parohiale încălcate, s-au refăcut catedrale episcopale și s-au restaurat monumente istorice. La 17 august 1904, printr-o scrisoare particulară, P. Gârboviceanu a primit mulțumiri pentru ajutorul trimis Mănăstirii Cocoș din județul Tulcea¹⁰. Din decembrie 1904 până în martie 1907, Casa Bisericii a fost condusă de Constantin Chiricescu, profesor universitar și decan al Facultății de Teologie. Când a revenit la conducere, P. Gârboviceanu a continuat cu statornicirea vetrelor mănăstirilor și a schiturilor din țară. De asemenea, în vara anului 1907, P.S. Episcopul Atanasie al Râmnicului i-a mulțumit pentru intervenția Comisiunii Monumentelor Istorice în vederea luării unor măsuri de restaurare la Mănăstirea Cozia. În 1908, a avut loc solemnitatea punerii pietrei de temelie a Palatului Casei Bisericii, pentru care P. Gârboviceanu a luptat îndelung, clădirea fiind terminată și inaugurată în anul 1909¹¹.

La 23 noiembrie 1910 s-a deschis muzeul Casei Bisericii, în localul propriu. Gârboviceanu, inițiatorul proiectului, a ținut o cuvântare emoționantă subliniind importanța monumentelor religioase, a picturii bisericești, dar și interesul pentru colecționarea obiectelor de muzeu. Cu acest prilej, ministrul S. C. Haret a vorbit elogios la adresa vechiului său colaborator. Mai mult, în decembrie 1910, în semn de mulțumire, i-a oferit lui P. Gârboviceanu un tablou cu „[...] portretul Dv., pe care vă rugăm să-l atârnați în cabinetul Administratorului Casei Bisericii, ca să rămână acolo întru amintirea aceluia care a fost unul din principalii întemeietori”¹².

Schimbarea guvernului și înlocuirea sa de la Casa Bisericii l-au readus la catedra Seminarului Central și la activitățile Casei Școalelor și a Societății pentru Învățătura Poporului Român. În decembrie 1911 a organizat sărbătoarea închinată fostului ministru S. C. Haret, la care au participat profesori din întreaga țară. După plecarea lui Virgil Arion la Universitatea din Iași, P. Gârboviceanu a ocupat ca titular, în octombrie 1912, catedra de filosofie de la seminar, pe care a păstrat-o până în anul 1928. În ianuarie 1914 a fost numit pentru a treia oară administrator al Casei Bisericii și a continuat să trimită în străinătate și să sprijine tineri teologi, precum pe Ioan Savin la Frankfurt. De asemenea, lucrările de restaurare a monumentelor istorice au continuat în țară, sub oblăduirea aceleiași instituții. În timpul Primului Război Mondial, Casa Bisericii i-a sprijinit pe refugiați și pe cei aflați în nevoie. În vremea ocupației, ca și guvernul român, Gârboviceanu s-a aflat în Moldova, iar la întoarcere s-a retras de la conducerea Casei Bisericii pe 15 aprilie 1918¹³. Ulterior această instituție a fost organizată în minister al cultelor.

Anii următori, P. Gârboviceanu i-a închinat mai ales activității didactice, elevilor de la Școala Normală și seminariștilor, în cele două școli dragi sufletului său. Pe 6 martie 1922 biroul electoral de Mehedinți l-a proclamat senator al acestui județ. În această calitate a susținut în Parlament drepturile Bisericii Ortodoxe Române, în cadrul

¹⁰ Partenie, Popescu 1929, p. 350-351.

¹¹ Partenie, Popescu 1929, p. 354.

¹² Partenie, Popescu 1929, p. 357-358.

¹³ Partenie, Popescu 1929, p. 361-363.

discuțiilor pentru noua constituție din anul 1923. La 6 mai 1925 s-a votat legea și statutul pentru organizarea Bisericii Ortodoxe Române, ministru al Cultelor fiind Alexandru Lapedatu și raportor în Senat, P. Gârboviceanu. De asemenea, în anul 1928 a fost raportor la „Legea învățământului secundar”, iar în zilele de 28-29 decembrie 1928 a prezidat congresul de pedagogie cu privire la educația morală în școala secundară¹⁴.

De-a lungul carierei P. Gârboviceanu ne-a lăsat peste 50 de lucrări de autor, conferințe, discursuri, manuale pentru elevi, precum și numeroase traduceri. Totodată a fost prefațator și editor pentru alte cărți, publicând chiar și în limba germană. Dintre lucrările sale menționăm câteva în ordine cronologică, majoritatea apărute la București: *Voia lui Dumnezeu în graiul național*, 1897; Cristian Salzmann, *Cärticica furnicilor*, 1897 (tradusă și prefațată de P. Gârboviceanu); *Biserica ortodoxă și cultele străine din Regatul Român*, 1904, ediție îngrijită de P. Gârboviceanu; *Câteva cuvinte asupra Bisericii Sf. Nicolae și Trei Ierarhi din Iași*, 1904; *Societatea pentru Învățătura Poporului Român din București cu școalele ei (1866-1906)*, 1906; *Un român întreg: Dim. A. Sturdza*, 1907; *Caritatea creștină în România*, 1908; *Biserici cu averi proprii*, 1910; *Povești alese*, 1915; *Seminariile din Țara Românească*, 1916¹⁵.

Biblioteca personală a profesorului Petre Gârboviceanu

În biblioteca personală, de aproximativ 10.000 de volume, P. Gârboviceanu a adunat din tinerețe cărți și a donat Bibliotecii Academiei, încă de timpuriu, manuscrise și lucrări valoroase. Astfel, la 7 iunie 1896, Academia Română i-a mulțumit pentru dăruirea unui *Miscelaneu teologic* datat 1742, care, pe la 1755, conform însemnărilor, i-a aparținut preotului Bunea Dionisie din București. Manuscrisul a fost publicat de acad. Gabriel Ștrempel ca fiind „Dăruit Academiei Române de P. Gârboviceanu la 31 mai 1896”¹⁶. De asemenea, menționăm și alte manuscrise cuprinse în catalogul întocmit de marele bibliolog G. Ștrempel: *Miscelaneu de literatură monahală*, 1806, dăruit la BAR de P. Gârboviceanu în anul 1905¹⁷; *Rânduiala spovedaniei*, 1827, dăruit la 13 ianuarie 1906¹⁸; *Miscelaneu*, datat sec. al XVIII-lea și dăruit la 30 octombrie 1909¹⁹.

La 13 ianuarie 1911, Academia Română i-a transmis din nou mulțumiri lui P. Gârboviceanu pentru prețioasa donație de 2.814 cărți cumpărate, prin Casa Bisericii, din biblioteca Mitropolitului Moldovei și Sucevei, Partenie Clinceni (1902-1908), decedat la 9 ianuarie 1910 în București²⁰.

Ținem să facem și precizarea că însuși exemplarul *Omagiu lui P. Gârboviceanu. După 41 de ani de servire în Școală și Biserică. Oferit la Seminarul Central, cu prilejul sărbătoririi sale, de la 30 ianuarie 1929* (București, 1929), cu 440 pag., consultat de noi la Biblioteca Academiei Române²¹, a fost oferit de către Gârboviceanu bibliografului român I. Bianu. Volumul are pe foaia de titlu falsă dedicația-autograf din 27 noiembrie 1929: „D-lui I. Bianu, membru al / Academiei Române etc., în semn / de deosebită considerație pentru / munca sa spornică în servirea / culturii naționale și ca o / duioasă amintire. P. Gârboviceanu, 27/11. 1929”. Ulterior, exemplarul a fost dăruit

¹⁴ Partenie, Popescu 1929, p. 364-369.

¹⁵ BRM II 1986, p. 399-402.

¹⁶ Ștrempel I 1978, p. 31, mss. 84.

¹⁷ Ștrempel II 1983, p. 452-453, mss. 3092.

¹⁸ Ștrempel III 1987, p. 31-32, mss. 3155.

¹⁹ Ștrempel III 1987, p. 146, mss. 3488.

²⁰ Partenie, Popescu 1929, p. 358.

²¹ Cota BAR: II 97638.

Bibliotecii Academiei Române de I. Bianu (1856-1935), conform ștampilei de pe foaia de titlu: „Dăruită Bibl. Academiei de Prof. I. Bianu, 1931” (Pl. II/3-4).

Fără să fi fost neapărat un bibliofil, P. Gârboviceanu a strâns în biblioteca personală cărți și reviste valoroase, care fără îndoială i-au fost de folos mai ales în desfășurarea profesiei la catedră, pe care a îndrăgit-o, dovedindu-se un mare pedagog avizat și preocupat de cultura românească și universală. Pe cea mai mare parte din această bibliotecă a ales să o doneze bibliotecii Școlii Normale, după inaugurarea din anul 1932. După moartea sa, survenită în 1934, cărțile rămase în biblioteca proprie s-au răspândit pe la diverse instituții, anticariate sau persoane particulare. Altele au fost achiziționate pentru colecții din țară, direct din anticariate.

În ceea ce privește cărțile și revistele cu ștampila «Biblioteca „Petre Gârboviceanu”. Fondată 1932», știm că au intrat în patrimoniul Bibliotecii Academiei Române în anul 1949. Însă această stare de fapt a continuat și în anii următori. De exemplu, manuscrisul *Istoria Troadei*, datat 1812, legat în piele, cu ștampila bibliotecii „Petre Gârboviceanu”, a intrat în colecțiile BAR la 30 decembrie 1953²².

Biblioteca instituționalizată „Petre Gârboviceanu” (1932)

Revenind la Școala Normală de Băieți din București (1870-1952), patronată de Societatea pentru Învățătura Poporului Român (1866-1948), în calitate sa de director (din 1889), P. Gârboviceanu s-a implicat mai întâi în vederea construirii unui local corespunzător școlii normale. Cu sprijinul Societății, al Ministerului Instrucțiunii și Ministerul Lucrărilor Publice, localul, folosit în prezent de Facultatea de Teologie Ortodoxă din București, s-a ridicat în câteva etape între 1891-1908.

Procesul de învățământ s-a modernizat continuu prin procurarea cărților pentru bibliotecă și foarte târziu, prin eforturi susținute, s-a inaugurat în anul 1932 o construcție impunătoare – clădirea Bibliotecii Școlii Normale – pe frontispiciul căreia a dăinuit numele de Biblioteca „Petre Gârboviceanu”. Directorul însuși, P. Gârboviceanu, care colecționa lucrări rare și manuscrise, care citea enorm și conserva cărțile și presa timpului său, a donat noii biblioteci instituționalizate peste 5.000 de volume, precum și colecții complete de periodice. Într-un studiu publicat în 2004 s-a afirmat că inventarul Bibliotecii „Petre Gârboviceanu” a ajuns la peste 20.000 de volume, „dispărând în bezna anilor următori, 1945-1949”²³.

Ce s-a întâmplat, de fapt, cu patrimoniul Bibliotecii „Petre Gârboviceanu”? În 1949, după desființarea Societății pentru Învățătura Poporului Român, Școala Pedagogică din capitală a donat în întregime colecțiile Bibliotecii „Petre Gârboviceanu” Academiei Române. Relativ recent au fost publicate două documente din arhiva BAR, care arată faptul că procesul de predare a cărților către Academia Republicii Populare Române a început în anul 1949, poate chiar din 1948, finalizându-se la 21 noiembrie 1949²⁴. Totodată s-a publicat și un registru-inventar al Bibliotecii „Petre Gârboviceanu”, de 113 file, în care sunt notate, sub forma unui tabel, 9.190 de titluri de cărți, urmate de 310 titluri de reviste existente în colecția fostei bibliotecii, toate, se subînțelege, făcând obiectul donației către BAR. Cărțile au fost consemnate în tabel, cu următoarele rubrici: numărul, formatul, autor și titlu, locul și anul tipăririi, volum, dublet și valoare. La rândul lor, periodicele sunt descrise în registru după număr, format, numele revistei,

²² Ștrempel III 1987, p. 107, mss. 3381.

²³ Grigoriu 2004, p. 305.

²⁴ Nedelcu 2020a, p. 93-94.

anul, locul, numărul volumelor și observații²⁵. Analiza conținutului acestui registru-inventar ne arată că numărul publicațiilor a fost mult mai mare, deoarece unele titluri sunt menționate în mai multe volume sau cu mai multe exemplare. Apar cărți românești și străine datând din secolele XVII–XX, cele mai numeroase fiind cărțile imprimate în secolul al XIX-lea. Cât despre inventarul revistelor din Biblioteca „Petre Gârboviceanu”, menționăm câteva dintre titlurile conținute, în mare parte presă românească, dar și reviste de specialitate din domenii precum pedagogie, filosofie, agricultură, matematică, drept etc.: *Viața literară*, *Albina românească*, *Gazeta de Transilvania*, *Isis sau Natura*, *Curierul românesc*, *Luceafărul*, *Dezbaterile Senatului României*, *Convorbiri literare*, *Arhiva Dobrogei*, *Românul*, *Gazeta de Moldavia*, *Educatorul*. *Ziar pedagogic*, *Revista de pedagogie*²⁶.

Cărți și periodice din Biblioteca „Petre Gârboviceanu” în colecțiile tulcene

În colecțiile tulcene au fost identificate 37 de volume de carte românească modernă, din care două dublete, care au făcut parte din Biblioteca „Petre Gârboviceanu”, au fost donate în anii 1948-1949 Bibliotecii Academiei Române, iar de aici au fost ulterior preluate de muzeul tulcean în cadrul unui fond consistent de carte, în baza politicilor de transfer din perioada comunistă.

Exemplarele poartă ștampila bibliotecii fondată în 1932, precum și una dintre variantele ștampilei BAR, în funcție de perioada inventarierii lor în patrimoniul prestigioasei instituții: «Biblioteca Academiei Române», «Biblioteca Academiei Republicii Populare Române» între anii 1948-1964 sau «Academia Republicii Socialiste România. Biblioteca». Două dintre volume mai poartă pe foile de titlu ștampila Școlii Normale și Primare a Societății pentru Învățătura Poporului Român: Vasile Alecsandri, *Fontâna Blanduziei. Piesă în 3 acturi și în versuri*, București, 1884; Dimitrie Bolintineanu, *Poezii*, vol. 2: *Macedonele. Reverii. Diverse*, București, 1865.

Majoritatea acestor exemplare, pe lângă ștampila «Biblioteca „Petre Gârboviceanu”. Fondată 1932» de pe foile de titlu, prezintă pe cotor sau pe forzaț și eticheta «Bibl. „P. G.”», cu vechea cotă a cărților (ex. I 2883, II 9086, I 6519-20).

Redăm *infra*, în ordine alfabetică, titlurile lucrărilor din colecțiile muzeului tulcean, imprimate între 1836-1897, care provin din biblioteca „Petre Gârboviceanu”.

- Abbeatici, Ieronim Al., *Gramatică italiano-romano*, București, 1848²⁷ (ștampilă).
- Alecsandri, Vasile, *Fontâna Blanduziei. Piesă în 3 acturi și în versuri*, București, 1884²⁸ (ștampile ex-libris, vezi *supra*) (Pl. III/1).
- Aricescu, Constantin D., *Procesul și esilul meu la Snagov*, București, 1859²⁹ (ștampilă și etichetă forzaț «Bibl. „P. G.” I 6645-46»).
- Barițiu, George, Munteanu, Gavriel, *Deutsch-romänisches Wörterbuch = Dicționar germano-român*, tom I-II, Brașov, 1853-1854³⁰ (ștampilă).
- Bălășescu, Nifon, *Dictionarium Latino - Romanicum*, tom I, București, 1857³¹ (ștampilă și etichetă forzaț «Bibl. „P. G.” II 3184»).

²⁵ Nedelcu 2020a, p. 94-95.

²⁶ Nedelcu 2020b, p. 86-88.

²⁷ CRM XIX 741.

²⁸ CRM XIX 266.

²⁹ CRM XIX 1523.

³⁰ CRM XIX 1706 (colligatum).

³¹ CRM XIX 743-744 (2 exemplare).

- Bolintineanu, Dimitrie, *Poezii*, vol. 2: *Macedonele. Reverii. Diverse*, București, 1865³² (ștampile ex-libris, vezi *supra*).
- Codrescu, Theodor C., *Uricarul sau Colecțiune de diferite acte care pot servi la istoria românilor*, vol. XII, Iași, 1889³³ (ștampilă și etichetă forțat).
- Codrescu, Theodor C., *Uricarul sau Colecțiune de diferite acte care pot servi la istoria românilor*, vol. XV, Iași, 1889³⁴ (ștampilă și etichetă forțat).
- Codrescu, Theodor C., *Uricarul sau Colecțiune de diferite acte care pot servi la istoria românilor*, vol. XVI, Iași, 1891³⁵ (ștampilă și etichetă forțat).
- Codrescu, Theodor C., *Uricarul sau Colecțiune de diferite acte care pot servi la istoria românilor*, vol. XVII, Iași, 1891³⁶ (ștampilă și etichetă forțat).
- Codrescu, Theodor C., *Uricarul sau Colecțiune de diferite acte care pot servi la istoria românilor*, vol. XVIII, Iași, 1892³⁷ (ștampilă și etichetă forțat).
- Codrescu, Theodor C., *Uricarul sau Colecțiune de diferite acte care pot servi la istoria românilor*, vol. XX, Iași, 1892³⁸ (ștampilă și etichetă forțat «Bibl. „P. G.” I 2883»).
- Codrescu, Theodor C., *Uricarul sau Colecțiune de diferite acte care pot servi la istoria românilor*, vol. XXIV, Iași, 1895³⁹ (ștampilă și etichetă forțat) (PI. III/2).
- Codrescu, Theodor C., *Resumatul cronologic al celor 15 volume din Uricaru*, Iași, 1889⁴⁰ (ștampilă și etichetă forțat).
- Codrescu, Theodor C., *Pressa franceză și Principatele Române: Articole extrase din „Zimbru”*, Iași, 1856⁴¹ (ștampilă).
- *Colecție de toate instrucțiunile și deslegările ce s-au dat în aplicația noii legi rurale*, partea I, București, 1864⁴² (ștampilă și etichetă forțat «Bibl. „P. G.” II 8907»).
- *Istoria Romanilor de la fundația Romei până la căderea Imperiului de apus*, tradusă de I. Fătu, tom I, Galați, 1853⁴³ (ștampilă și etichetă forțat «Bibl. „P. G.” II 9086») (PI. III/3).
- *Istoria Tzerrei Românești: Începând de la descălecătorea Românilor la Turnul Severinului*, vol. II, București, 1859⁴⁴ (ștampilă și etichetă forțat «Bibl. „P. G.” II 530»).
- Lamartine, A. de, *Moartea lui Socrate*, tradusă de G. Sion, Iași, 1847⁴⁵ (ștampilă și etichetă forțat «Bibl. „P. G.” I 6641-44»).
- Laurian, Treboniu A., *Tentamen Criticum in linguae romanae*, Viena, 1840⁴⁶ (ștampilă și etichetă forțat).
- Marlianus, Ambrosius, *Theatron politicon*, vol. I, Buzău, 1838⁴⁷ (ștampilă și etichetă forțat «Bibl. „P. G.” I 998»).

³² CRM XIX 295.

³³ CRM XIX 344.

³⁴ CRM XIX 345.

³⁵ CRM XIX 347.

³⁶ CRM XIX 348.

³⁷ CRM XIX 350.

³⁸ CRM XIX 351.

³⁹ CRM XIX 353.

⁴⁰ CRM XIX 346.

⁴¹ CRM XIX 1354, 1540 (2 exemplare).

⁴² CRM XIX 792.

⁴³ CRM XIX 561.

⁴⁴ CRM XIX 1539.

⁴⁵ CRM XIX 1356.

⁴⁶ CRM XIX 432.

⁴⁷ CRM XIX 1454.

- Molière, *Vicleniile lui Scapin – comedie în 3 acte*, tradusă de A. C. Rasti, București, 1836⁴⁸ (ștampilă și etichetă forțat «Bibl. „P. G.” I 6519-20»).
- Molière și Voltaire, *Misantropul; Zaira*, traduceri de G. Sion, Iași, 1854⁴⁹ (ștampilă).
- Neagoe Basarab, *Învățăturile bunului și credinciosului Domn al Țării Românești, Neagoe Basarab Voievod către fiul său Teodosie*, București, 1843⁵⁰ (ștampilă și etichetă forțat).
- Pann, Anton, *Fabule și istorioare auzite și versificate de Anton Pann*, București, 1841⁵¹ (ștampilă și etichetă forțat «Bibl. „P. G.” I 6209»).
- Papiu-Ilarian, Alexandru, *Tesaur de monumente istorice pentru România atât din vechiu tipărite cât și manuscrise cea mai mare parte străine*, vol. 1-3, București, 1862-1864⁵² (ștampilă și etichetă forțat).
- Papiu-Ilarian, Alexandru, *Tesaur de monumente istorice pentru România atât din vechiu tipărite cât și manuscrise cea mai mare parte străine*, vol. 2-3, București, 1863-1864⁵³ (ștampilă și etichetă forțat «Bibl. „P. G.” II 1901»).
- Pelimon, Alessandru, *Faptele eroilor. Colecțiune de poezii cu ilustrație*, București, 1857⁵⁴ (ștampilă și etichetă forțat «Bibl. „P. G.” I 3575»).
- Pontbriant, Raoul de, *Dicționarul româno-francesu*, București, 1862⁵⁵ (ștampilă).
- Popp, Vasilie, *Disertație despre tipografiile românești în Transilvania și învecinatele țări, de la începutul lor până în vremile noastre*, Sibiu, 1838⁵⁶ (ștampilă).
- Pyrros, Dionisios, *Encolpiul doctorilor sau Medicina practică cuprinzând 363 de boale*, tom I-II, tradusă de D. Cornea, Iași, 1849⁵⁷ (ștampilă și etichetă forțat «Bibl. „P. G.” I 3332»).
- Regnault, Elias, *Istorie politică și socială a Principatelor dunărene*, tradusă de Ioan Fătu, vol. 1-2, Iași, 1856⁵⁸ (ștampilă și etichetă forțat «Bibl. „P. G.” I 535»).
- Scriban, Neofit, *Metoda pentru studiul limbii elenice: după J. L. Burnouf*, partea a II-a, Iași, 1862⁵⁹ (ștampilă).
- Suțu, Nicolae, *Notiții statistice asupra Moldaviei*, Iași, 1852⁶⁰ (ștampilă și etichetă forțat «Bibl. „P. G.” II 1992»).
- Zanne, Iuliu A., *Proverbele românilor din România, Basarabia, Bucovina, Ungaria și Macedonia*, vol. II, București, 1897⁶¹ (etichetă forțat).

Sunt situații în care cota de pe eticheta «Bibl. „P. G.»» a fost anulată, iar dedesubt s-a trecut cota cărții din cadrul colecțiilor BAR (vezi **Pl. III/3**). Se observă marea varietate a cărților după titluri și conținut, de la dicționare până la lucrări de importanță istorico-literară. Sunt cărți de literatură românească și unele traduceri din

⁴⁸ CRM XIX 529.

⁴⁹ CRM XIX 534 (colligatum).

⁵⁰ CRM XIX 558.

⁵¹ CRM XIX 645.

⁵² CRM XIX 544 (colligatum).

⁵³ CRM XIX 545 (colligatum).

⁵⁴ CRM XIX 638.

⁵⁵ CRM XIX 1715.

⁵⁶ CRM XIX 992.

⁵⁷ CRM XIX 1541 (colligatum).

⁵⁸ CRM XIX 619.

⁵⁹ CRM XIX 1085.

⁶⁰ CRM XIX 1462.

⁶¹ CRM XIX 493.

literatura universală, multe gramatici, dicționare și lexicoane, tratate și lucrări de istorie precum lucrarea lui Elias Regnault, *Tesaurul* lui Alexandru Papiu-Ilarian sau colecția *Uricarului* lui Theodor Codrescu. De asemenea, subliniem prezența în listă a volumului al II-lea (1897) din monumentală culegere de proverbe întocmită de Iuliu Zanne, operă în zece volume (1895-1903) premiată de Academia Română, care a apărut într-un tiraj de numai 1000 de exemplare. Probabil în biblioteca lui P. Gârboviceanu s-au aflat și alte volume ale ediției.

În cadrul Bibliotecii „Petre Gârboviceanu” a funcționat fără îndoială un atelier de recondiționare și legatorie a cărților, unele coperte având ștanțe aurii pe cotor, realizate prin presare, cu „Bibl. P. G.” sau „B. G.”. Legăturile sunt, în general, din carton presat marmorat, iar cotorul și colțurile din pegamoid sau pânză (Pl. IV/1-2).

*

La Tulcea se păstrează și câteva *colligate* de periodice, care poartă ștampila și/sau eticheta Bibliotecii „Petre Gârboviceanu”. Aceste titluri, în număr de șapte, se regăsesc în registrul-inventar păstrat la BAR, la care am făcut referire anterior. În ordine alfabetică, serialele românești de secol XIX, aflate acum în patrimoniul tulcean sub formă de *colligate*, sunt următoarele:

- *Albina românească. Gazetă politico-literară*, Iași, anul I, partea I, nr. 1-62, 1829⁶².
- *Albina românească. Gazetă politico-literară*, Iași, anul XIII, nr. 3, 4, 6-8, 10-13, 16, 19, 20, 26-28, 36-38, 47, 48, 51, 57, 61, 64, 65, 79, 88, 92, 93, 95, 97-102, 1842⁶³.
- *Albina românească. Gazetă politică și literară*, Iași, anul XVI, nr. 4, 18-20, 29-30, 39-43, 53-56, 59-72, 79-80, 84-86, 88, 96, 99-100, 103, 1844⁶⁴.
- *Albina românească. Gazetă politică și literară*, Iași, anul XVIII, nr. 59-62, 1846⁶⁵ (Pl. IV/3).
- *Dezbaterile Senatului României. Sesiunea Ordinară 1864-1865; Dezbaterile Senatului și Adunării Elective*, București, nr. 1-2/1864, nr. 3-44/1865⁶⁶.
- *Isis sau Natura: Jurnal pentru răspândirea științelor naturale și esacte, în toate clasele*, București, anul IV, nr. 1-48, 1859⁶⁷.
- *Magazin istoric pentru Dacia*, București, vol. II, nr. 1-6, 1846⁶⁸.
- *Suplimente la Monitorul, Jurnal oficial al Principatelor-Unite*, București, nr. 21-143, 1862⁶⁹.
- *Septămâna. Foaie sătească*, Iași, anul I, nr. 1-31/1853, nr. 32-46/1854⁷⁰ (Pl. IV/4).
- *Zimbrul*, Iași, anul IV, nr. 51, 7 martie 1856⁷¹ (ziar de orientare unionistă).

Remarcăm faptul că Biblioteca „Petre Gârboviceanu” a deținut colecția revistei *Albina românească* de la Iași, condusă de Gheorghe Asachi, care a apărut de două ori pe săptămână, în intervalele 1 iunie 1829-3 ianuarie 1835, 3 ianuarie 1837-2 ianuarie 1850.

⁶² Cota: P I 66 (colligatum).

⁶³ Cota: P III 72 (colligatum).

⁶⁴ Cota: P III 74 (colligatum).

⁶⁵ Cota: P III 75 (colligatum).

⁶⁶ Cota: P III 193 (colligatum).

⁶⁷ Cota: P II 318 (colligatum).

⁶⁸ Cota: P I 343 (colligatum).

⁶⁹ Cota: P III 430 (colligatum).

⁷⁰ Cota: P I 497 (colligatum).

⁷¹ Cota: P II 528.

A fost primul ziar în limba română din Moldova și a stat la baza presei periodice românești⁷². Dacă ne gândim la activitatea publicistică a profesorului P. Gârboviceanu în ceea ce privește revista *Albina* de la București, în articolul-program din 5 octombrie 1897 fondatorii acesteia au arătat rolul jucat de *Albina românească* în prima jumătate a secolului al XIX-lea, văzând în noua publicație o continuatoare în vederea răspândirii culturii în popor. La fel de justificate sunt toate celelalte titluri, fie ele ziare, gazete sau reviste politice, literare și științifice, importante pentru formarea și educarea tinerilor Școlii Normale din București. Nu lipsesc nici suplimentele unor foi precum *Dezbaterile Senatului României*, care au apărut ca supliment la *Monitorul oficial al Țării Românești*. Cu siguranță, P. Gârboviceanu a strâns în biblioteca sa colecții complete sau aproape complete de periodice, pe care le-a donat Bibliotecii „Petre Gârboviceanu”, însă la Tulcea au ajuns numai unele dintre volume, legate pe anii de apariție, prin transfer de la BAR.

P. Gârboviceanu s-a bucurat de considerația unanimă a contemporanilor săi prin modestie și generozitate, prin aria largă de preocupări pe plan politic, cultural, social, educațional și religios. Mehedințeanul P. Gârboviceanu rămâne un nume de seamă al culturii și învățământului românesc, înțelegând pe deplin necesitatea societății românești de a evolua odată cu vremurile trăite. Cât despre cărțile, revistele și manuscrisele care au făcut parte din biblioteca personală ori din biblioteca care i-a purtat numele, indiferent în ce colecții se păstrează astăzi, considerăm că ele definesc deopotrivă un mare pedagog, publicist și un om politic iubitor de țară și de valorile românești.

Bibliografie

Angelescu 1929	– C. Angelescu, <i>Contribuția lui Petre Gârboviceanu la noua îndrumare a învățământului nostru</i> , în vol. <i>Omagiu lui Petre Gârboviceanu. După 41 de ani de servire în Școală și Biserică. Oferit la Seminarul Central, cu prilejul sărbătoririi sale, de la 30 ianuarie 1929</i> , București, 1929, p. 18-20.
BRM I, II, III, IV	– <i>Bibliografia românească modernă (1831-1918)</i> , vol. I-IV, București, 1984-1996.
Comenius 1904	– J. A. Comenius, <i>Didactica magna</i> , București, 1904.
Grigoriu 2004	– P. Grigoriu, <i>Din istoricul învățământului românesc. Profesorul Petre Gârboviceanu în contextul culturii naționale</i> , în <i>MIMBuc</i> , XVIII, 2004, p. 299-317.
Hangiu 2004	– I. Hangiu, <i>Dicționarul presei literare românești (1790-2000)</i> , ed. a 3-a, București, 2004.
Nedelcu 2020a	– S. C. Nedelcu, <i>Donația Bibliotecii „Petre Gârboviceanu” către Biblioteca Academiei Române (I)</i> , în <i>Academica</i> , XXX, 4-5, 2020, p. 92-95.
Nedelcu 2020b	– S. C. Nedelcu, <i>Donația Bibliotecii „Petre Gârboviceanu” către Biblioteca Academiei Române (II)</i> , în <i>Academica</i> , XXX, 11-12, 2020, p. 85-88.
<i>Omagiu 1929</i>	– <i>Omagiu lui Petre Gârboviceanu. După 41 de ani de servire în Școală și Biserică. Oferit la Seminarul Central</i> ,

⁷² Hangiu 2004, p. 33.

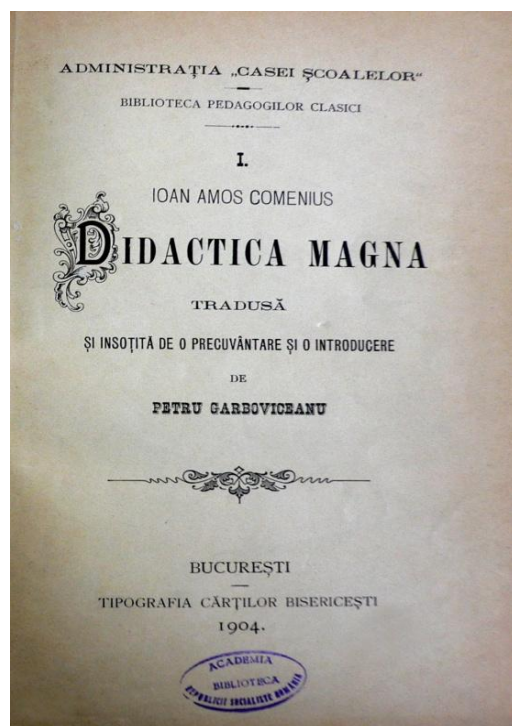
- Partenie, Popescu 1929 – *cu prilejul sărbătoririi sale, de la 30 ianuarie 1929, București, 1929.*
Pr. P. Partenie, B. Popescu, *Curriculum vitae. Petre Gârboviceanu*, în vol. *Omagiu 1929*, p. 343-370.
- Ștrempel I, II, III – G. Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești din Biblioteca Academiei Române*, vol. I-III, București, 1978-1987.

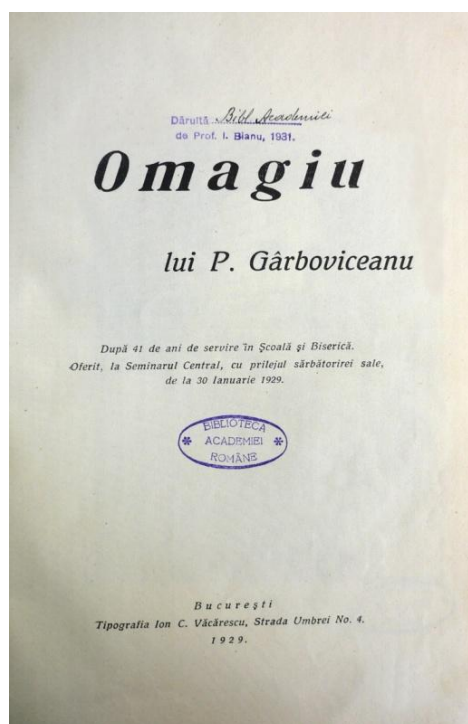
Pl. I. Elemente de identificare ale cărților din Biblioteca „Petre Gârboviceanu”. 1. Ștampila «Biblioteca „Petre Gârboviceanu”. Fondată 1932»; 2. Eticheta «B. „P.G.”»; 3-4. Legăturile cărților cu ștanțe aurii pe cotor, „Bibl. P.G.” sau „B.G.” (Foto: G. Dincu)

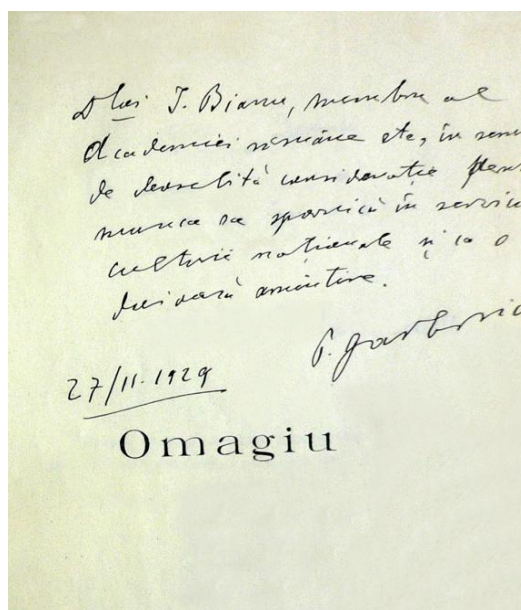
1

2

3

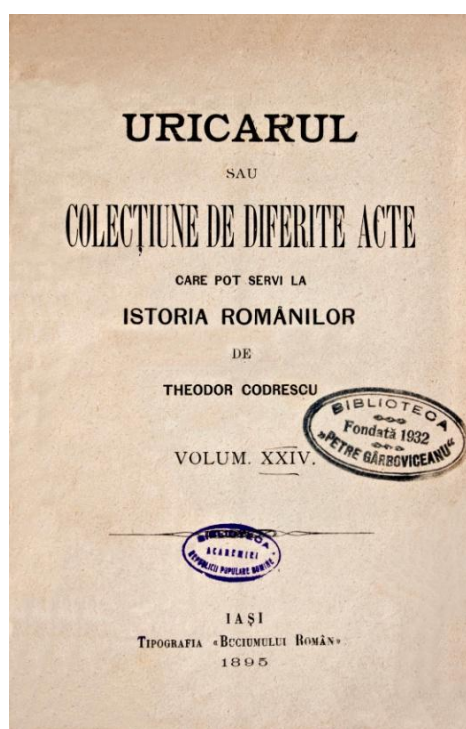

4

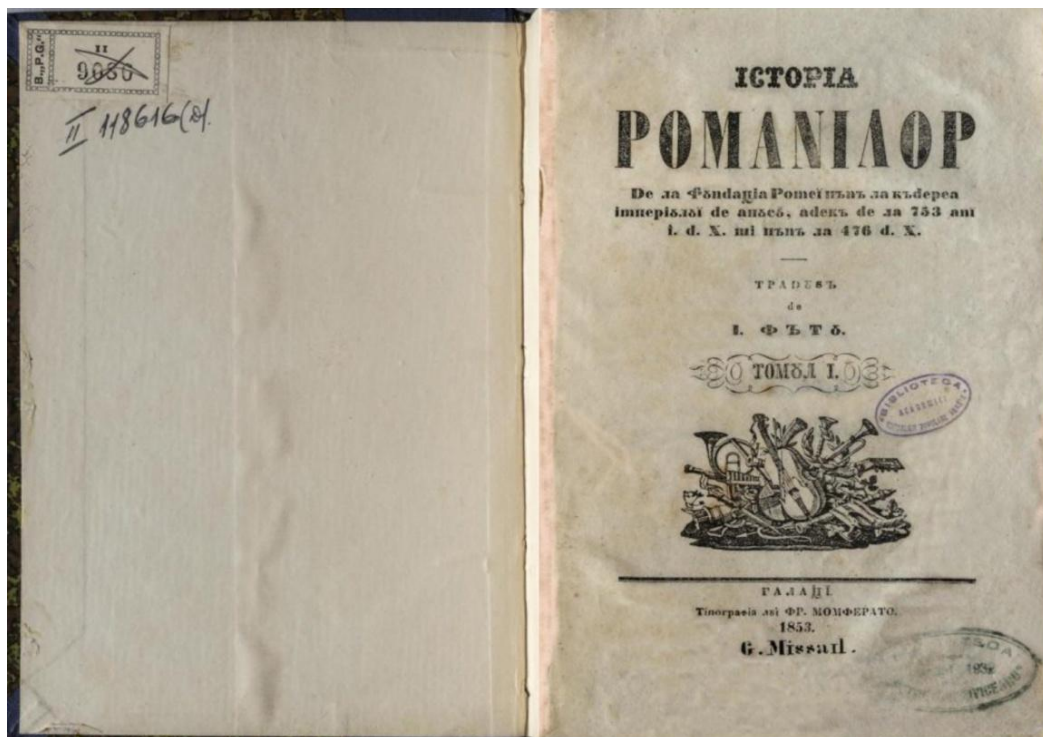
Pl. II. 1. Portretul lui Petre Gârboviceanu (după *Omagiu* 1929); 2. J. A. Comenius, *Didactica magna*, traducător P. Gârboviceanu, București, 1904 – Foaia de titlu; 3-4. *Omagiu lui Petre Gârboviceanu*, București, 1929 – Foaia de titlu și dedicația-autograf lui Ioan Bianu (după exemplarul Bibliotecii Academiei Române)

1

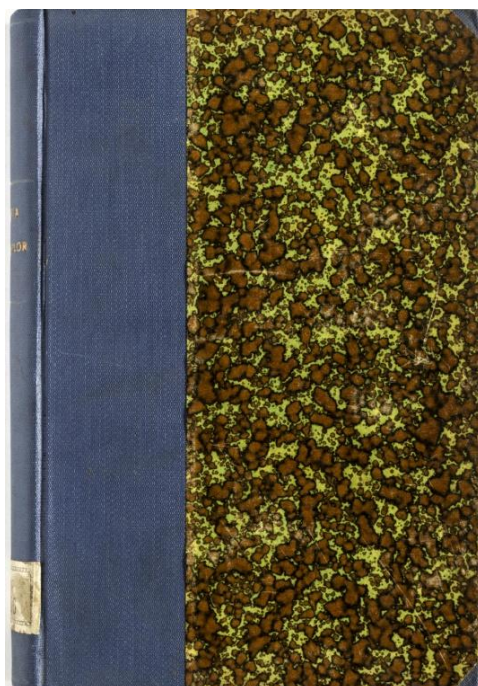

2

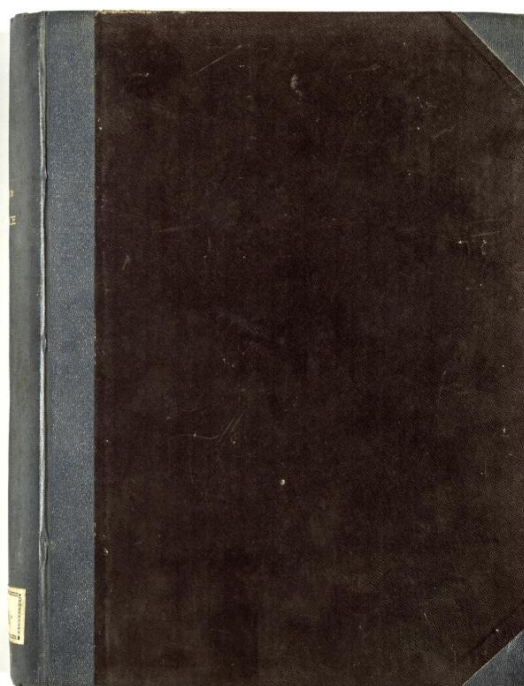

3

Pl. III. 1. V. Alecsandri, *Fontâna Blanduziei*, București, 1884 – Foaia de titlu cu ștampile ex-libris; 2. Th. Codrescu, *Uricarul sau Colecțiune de diferite acte care pot servi la istoria românilor*, vol. XXIV, Iași, 1895 – Foaia de titlu; 3. *Istoria Romanilor de la fundatia Romei până la căderea Imperiului de apus*, tradusă de I. Fătu, tom I, Galați, 1853 – Foaia de titlu și eticheta «B. „P.G.”» (Foto: G. Dincu)

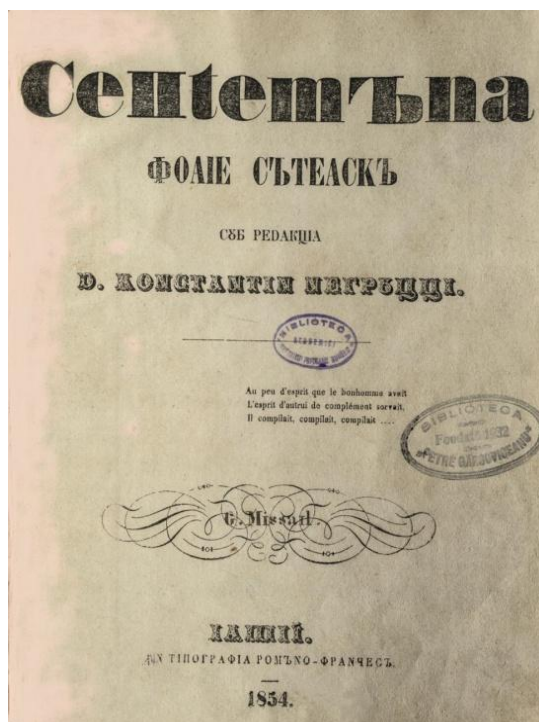
1

2

3

4

Pl. IV. 1-2. Coperte de carte realizate în Biblioteca „Petre Gârboviceanu”; 3. *Albina românească. Gazetă politică și literară*, Iași, nr. 59, 1846 – Foaia de titlu cu ștampila Bibliotecii „Petre Gârboviceanu”; 4. *Септемъна. Фоаие сатеаскă*, Iași, 1854 – Foaia de titlu cu ștampila Bibliotecii „Petre Gârboviceanu” (Foto: G. Dincu)

Romanian Books and Periodicals from the “Petre Gârboviceanu” Library in Tulcea

Abstract

Petre Gârboviceanu (1862-1934), an important personality for Romanian cultural and political life, was a pedagogue, teacher and director of the Normal Primary School for Boys in Bucharest from 1889 until the end of his life, politician, author, translator, preface writer and text editor. He was also active as a teacher in theological education, often dealing with certain religious issues in his speeches. At the beginning of 1929 he was honored at the Central Seminar in Bucharest for 41 years of activity, on this occasion the work *Tribute to Petre Gârboviceanu* (Bucharest, 1929) was published (Pl. II/1, 3).

In his personal library, of approximately 10,000 volumes, P. Gârboviceanu collected books from his youth and donated manuscripts and valuable works to The Romanian Academy Library from an early age. In 1932, he inaugurated the Normal School library building in Bucharest, which was called the “Petre Gârboviceanu” Library, its core being his donation of over 5,000 volumes, as well as complete collections of Romanian periodicals. In a study published in 2004, signed by P. Grigoriu, it was stated that the inventory of the “Petre Gârboviceanu” Library reached over 20,000 volumes, but the collections were later dispersed to other institutions.

In 1949, the Pedagogical School in Bucharest, the successor of the Normal School, donated the entire collections of the “Petre Gârboviceanu” Library to the Romanian Academy. In the archive of the Romanian Academy Library two documents were recently discovered, which shows that the delivery of the books was completed on November 21, 1949. At the same time, an inventory register of the “Petre Gârboviceanu” Library, of 113 pages, was also published in 2020, in which are noted 9,190 book titles, followed by 310 magazine titles of the former library. All of them are part of the Romanian Academy Library's heritage.

Through the present study, we bring to attention several dozen modern Romanian books and old periodicals from the “Petre Gârboviceanu” Library, which are kept in the special collections of the Eco-Museum Research Institute “Gavrilă Simion” Tulcea. These copies, printed in the 19th century, come from the Library of the Romanian Academy through a transfer from 1979-1980. The publications are identified by three interrelated elements: the oval stamp «The “Petre Gârboviceanu” Library. Founded 1932», applied to the title pages; label «B. “P.G.”» with the quota and inventory numbers of the books, applied on the inside of the cover or on the spine; Book covers with gold stamping on the spine, “Bibl. P.G.” or “B.G.” (Pl. I/1-4).

Regarding the books, 37 volumes of modern Romanian books were identified in the collections of Tulcea, which were part of the “Petre Gârboviceanu” Library. All bear the stamp of the library founded in 1932, the label «Bibl. “P.G.”», also the stamp of the Library of the Romanian Academy. There are situations in which the quota on the label «Bibl. “P. G.”» was cancelled, and the share of the book from the collections of the Romanian Academy Library was moved below. Among the various titles we mention: Vasile Alecsandri, *The fountain of Blanduzia*, Bucharest, 1884; Theodor Codrescu, *Collection of various documents that can serve the history of the Romanian*, vol. XXIV, Iasy, 1895; *The history of the Romans*, translator I. Fătu, vol. I, Galați, 1853 (Pl. III/1-3).

A few volumes of periodicals are also kept in Tulcea, which bear the stamp or label of the “Petre Gârboviceanu” Library. These titles can be found in the inventory register kept at the Library of the Romanian Academy, to which we referred previously. There are newspapers, broadsheets or magazines from the 19th century, such as *The Romanian Bee. Political and literary newspaper* and *The week. Village sheet* (Pl. IV/3-4). The books and magazines from the library that bore his name, “Petre Gârboviceanu”, regardless of which collections are kept today, define both a great teacher, publicist and a politician who loves the country and the Romanian values.

List of Illustrations

Pl. I. Identification elements of the books from The “Petre Gârboviceanu” Library.

1. The stamp «The “Petre Gârboviceanu” Library. Founded 1932»; 2. The label «B. “P.G.”»; 3-4. Book covers with gold stamping on the spine, „Bibl. P.G.” or „B.G.” (Photo: G. Dincu)

Pl. II. 1. The portrait of Petre Gârboviceanu (after *Tribute* 1929); 2. J. A. Comenius, *Didactica magna*, translator P. Gârboviceanu, Bucharest, 1904 – Title page; 3-4. *Tribute to Petre Gârboviceanu*, Bucharest, 1929 – Title page and autograph dedication to Ioan Bianu (according to the Romanian Academy Library copy)

Pl. III. 1. V. Alecsandri, *The fountain of Blanduzia*, Bucharest, 1884 – Title page with ex-libris stamps; 2. Th. Codrescu, *Collection of various documents that can serve the history of the Romanian*, vol. XXIV, Iasy, 1895 – Title page; 3. *The history of the Romans*, translator I. Fătu, vol. I, Galați, 1853 – Title page and the label «B. “P.G.”» (Photo: G. Dincu)

Pl. IV. 1-2. Book covers made in the “Petre Gârboviceanu” Library; 3. *The Romanian Bee. Political and literary newspaper*, Iasy, no. 59, 1846 – Title page with the stamp of the “Petre Gârboviceanu” Library; 4. *The week. Village sheet*, Iasy, 1854 – Title page with the stamp of the “Petre Gârboviceanu” Library (Photo: G. Dincu)

STILURI ARTISTICE ȘI MODURI DE EXPRIMARE A ARTEI VITRALIULUI MODERN ÎN TRANSILVANIA

CRISTIAN FLORIN ANGHELESCU

Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București
casuta.cu.vitralii@gmail.com

Cuvinte cheie: vitraliu, stil artistic, Transilvania, modern, artă

Keywords: stained glass, artistic style, Transilvania, modern, art

Secolul al XIX-lea este caracterizat de o amplă dezvoltare urbanistică, în paralel cu materializarea conceptului de monument istoric, ceea ce implică o intensificare a vieții artistice. Valoarea estetică și iconografică a vitraliilor este redescoperită și, astfel, această artă revine în atenția arhitecților și proprietarilor edificiilor restaurate sau nou ridicate în perioada ce urmează. Într-un context complex, ce implică realizări majore din punct de vedere tehnologic și beneficiind de o piață în creștere, artiștii vitraliști redescoperă vechea artă și o dezvoltă prin noi moduri de expresie. Transilvania este zona în care vitraliul, ca element artistic, deși poate nu la fel de spectaculos ca în vestul Europei, își găsește locul în noile edificii, respectând cerințele arhitecturale și iconografice. Datorită multiculturalismului specific zonei, aici se vor întâlni mai multe variante stilistice de abordare.

De la apariția sa, până la finalul secolului al XIX-lea, vitraliul este un element artistic indisolubil legat de arhitectura monumentului care-l găzduiește. Popularitatea sa poate fi descrisă ca o sinusoidă cu puncte de maxim și minim strâns legate de perioadele de dominație a diverselor stiluri artistice. Astfel, putem vorbi despre o „naștere” a vitraliului în relația sa cu stilul *romanic*, o dezvoltare spre un prim¹ „apogeu” în *gotic*, o „reorientare” în *renaștere* și un „declin” în perioada dominată de stilul *baroc*.

Transilvania, teritoriu aflat la granița estică a zonei de influență catolică, nu se desprinde de respectarea cutumelor vremurilor chiar dacă cu un defazaj de timp. Vitraliul medieval, element artistic fragil și scump, suferă ca urmare a actelor de vandalisme, incendiilor, cutremurelor sau prin dezafectarea unor clădiri, astfel că, în prezent, rămân spre a fi admirate și studiate cele găzduite de monumente ridicate în secolul al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea.

Revoluția industrială a generat o nouă clasă socială cu posibilități financiare remarcabile, burghezia, ceea ce favorizează dezvoltarea într-un ritm accelerat al așezărilor urbane. Noile averi, alături de cele vechi de proveniență feudală, sau și mai vechi, monarhice sau clericale participă la formarea contextului financiar capabil să sprijine întreprinderi culturale, artistice, civice sau civile. Meșteșuguri și arte marginalizate o bună perioadă de timp marchează o nouă epocă de înflorire datorită nevoii de decorare în forme consacrate a noilor clădiri. Beneficiarii, preocupați în principal cu acumularea de capital, nu țin pasul cu evoluțiile modurilor de exprimare artistică, astfel că finanțează un tip de artă ce devine artă de consum, arta academică².

¹ Un al doilea apogeu va fi la mijlocul perioadei pe care o prezentăm, finalul secolului al XIX-lea.

² Ailincăi 1982, p. 11-12.

Calitățile estetice și iconografice ale vitraliilor le fac din nou apreciate, astfel că ele reapar în ferestre. Susținătoare a ridicării vechilor meșteșuguri la rang de artă, mișcarea *Arts and Crafts*, în calitatea ei generatoare de nou, le va găsi loc în uși, luminoare, plafoane sau chiar piese de mobilier. Trebuie să remarcăm un complex de evenimente atât în plan tehnic, cât și în plan artistic, care fac posibilă „reinventarea” vitraliului.

Transilvania, care este un teritoriu multietnic și, implicit, multicultural, deși nu participă direct prin acțiuni notabile la dezvoltarea modurilor de expresie artistică la nivel mondial, este influențată și preia elemente din curente dominante din diverse zone. Eclecticul, stil nou acceptat, care combină elemente din diverse stiluri crește diversitatea manifestărilor acestora. Astfel, pentru o corectă recunoaștere, interpretare și documentare a vitraliilor considerăm necesar să punctăm mai întâi evenimentele, atât tehnologice, cât și pe cele artistice, care au făcut ca vitraliul să poată să-și recâștige locul deținut printre „vedetele” elementelor artistice ce alcătuiesc un ansamblu arhitectonic.

Evoluții în domeniul tehnologiei și diversificarea materialelor de bază în secolul al XIX-lea

Începutul declinului artei vitraliului în secolele al XVI-lea și al XVII-lea se datorează, pe de o parte distrugerilor masive din timpul Reformei și a modificărilor iconografice implicate, pe de alta, apariției și extinderii folosirii picturilor cu email în decorarea sticlei. În aceste condiții, cei ce își propun să revigoreze acest mod de exprimare artistică se află în situația de a fi nevoiți să redescopere metodele și tehnicile medievale de producție a sticlei colorate în masă, împreună cu modurile de folosire a pigmentilor specifici picturii vitraliilor. Astfel, prima jumătate a secolului al XIX-lea poate fi caracterizată ca fiind o perioadă de experimentări în vederea recuperării vechilor procedee.

Industria sticlei, pentru a putea furniza din nou materiale vitraliștilor, se află în situația de a redescoperi și adapta metodele și rețetarele vechi. Chimisti din Franța, Anglia, Germania sau americani efectuează numeroase experiențe, cu scopul de a obține o sticlă a cărei culoare, transparență și luciu să poată fi controlate. Baza acestor experiențe se constituie pe studiul rețetarelor și tratatelor medievale ce se referă la acest subiect³.

În anul 1802, chimistul Alexandre Brongniart, director al atelierelor din Sèvres, convins că „arta pictării pe sticlă nu este definitiv pierdută existând toate motivele de a fi dusă mai departe”, demarează un program de refacere a metodelor de obținere a sticlei medievale⁴. De mare importanță în industria sticlei este publicarea, în 1813, de către Jöns Jakob Berzelius, a teoriei conform căreia masele atomice ale elementelor și compunerea dintre acestea duce la predictibilitatea rețetarelor.

Abia în 1826, inginerul chimist Gustave Bontemps, director al atelierelor Choisy-le-Roy, reușește să obțină o sticlă roșie colorată în masă⁵. Eforturi în aceeași direcție remarcăm în Anglia unde, cu sprijinul avocatului Charles Winston, firma James Powell & Sons reușește să producă sticlă colorată de o calitate care concurează cu cea

³ Tratatul lui Teophilus, *De diversis artibus*, scris în latină în prima jumătate a secolului al XII-lea și *L'Arte Vetraria* scrisă de Antonio Neri, în 1612 și tradusă în limbile engleză, germană și latină în a doua jumătate a secolului al XVII-lea.

⁴ Brisac 1986, p. 145.

⁵ Brisac 1986, p. 145.

medievală⁶. Ca o sinteză a eforturilor făcute, Bontemps publică în 1868 *Guide du Verrier – Traité Historique et Pratique de la Fabrication des Verres, Cristaux et Vitraux*.

Finalul secolului este marcat, din punct de vedere a dezvoltării sticlei folosite la vitralii, de contribuțiile americanilor Louis Confort Tiffany și John La Farge. Experiențele celor doi au ca scop obținerea unor foi de sticlă multicolore al căror aspect să se apropie de nuanțele și efectele culorilor din natură. În 1880, La Farge patentează sticla opalescentă obținută dintr-un amestec de două sau mai multe culori care, prin laminare, prezintă nervuri sau porțiuni de nuanțe combinate aleator. Această sticlă este de transparentă medie până la opac. Tiffany înregistrează, un an mai târziu, sticla Favrite. Această sticlă adaugă aspectului multicolor al sticlei opalescente efectul de iridiscență. Aceste două tipuri de sticlă vor fi folosite la confecționarea lămpilor ce poartă numele artistului. Pentru că abajururile lămpilor sunt vitralii tridimensionale, Tiffany a introdus o nouă metodă de asamblare, cea a foiței de cupru. Este prima modificare importantă în realizarea vitraliilor. Piese de sticlă sunt rigidizate într-o rețea de cositor și nu de plumb, având astfel o rezistență mecanică mult mai bună.

Concomitent asistăm la o diversificare a domeniilor în care este folosită sticla, implicit la creșterea producției din punct de vedere cantitativ. Sticla plană, transparentă, incoloră este produsă și folosită pe scară din ce în ce mai largă în construcții, la închiderea ferestrelor. În condițiile în care sticla colorată era greu de obținut, acest tip de sticlă este folosit ca bază pentru realizarea unor vitralii simple, decorate în tehnica *grisaille* sau cu emailuri cu diverse grade de transparentă.

Chance Brothers este firma care, începând cu 1831, folosește ca principal mod de producție al sticlei plane suflarea în cilindru, în colaborare cu Gustave Bontemps. Ei devin în scurt timp principalii furnizori pentru noile clădiri ce se construiesc. Firma a furnizat peste 300.000 de foi de sticlă de dimensiunea aproximativă 0,25/1,25 m, pentru ridicarea spectaculosului Crystal Palace. Inițial, având scopul de a sublinia rolul de lider mondial al Angliei în dezvoltarea industrială, construit integral din sticlă montată în structură din lemn și oțel, acesta era o demonstrație de forță în domeniul arhitecturii. Practic această realizare elimină orice limită a folosirii sticlei în domeniul construcțiilor.

Expoziția Internațională din Hyde Park din Londra, care s-a desfășurat între 1 mai și 15 octombrie 1851, reprezintă în evoluția vitraliului modern și a folosirii sticlei în arhitectură, un moment deosebit. Acesta este primul dintr-o lungă serie de evenimente de acest gen, găzduite ulterior și de alte capitale din lume, unde fiecare țară participă cu realizări de vârf în diverse domenii. Crystal Palace, care a găzduit această primă Expoziție, poate fi considerată un nou punct de plecare în istoria vitraliului.

Având pentru prima dată ocazia să-și expună lucrările (**Fig. 1**), artiștii vitraliști pot de acum să compare propriile rezultate cu cei din alte țări. Fiind organizată sub formă de concurs și, implicit, premiat, această expunere în cadrul secțiunii de arte frumoase a continuat să fie prezentă la toate edițiile următoare, treisprezece la număr, până în 1900.

Mișcări și tendințe artistice

Încă de la finalul secolului al XVIII-lea se remarcă o creștere a interesului pentru cercetarea și cunoașterea istoriei. În contextul unei perioade caracterizate de frământări cu caracter naționalist, liberal, trebuind să facă față mișcărilor revoluționare din 1830 și 1848, monarhiile europene, sprijinite de casele nobiliare și o bună parte din clasa

⁶ Barral i Altet 2007, p. 33.

compusă din industriași proaspăt îmbogățiți, finanțează cercetări istorice menite să legitimeze continuitatea ordinii sociale tradiționale.

Fig. 1. Joseph Nash (1808-1878), *The Great Exhibition: The Stained Glass Gallery*, în *Royal Collections Trust*, disponibil pe <https://www.rct.uk/collection/919941/the-great-exhibition-the-stained-glass-gallery> (Accesat: 22.04.2021)

Produsul arhitectonic, martor al trecerii timpului, devine tot mai prezent în conștiința populară, opinia publică fiind influențată și de succesul unor opere literare istoriciste ce aduc în prim plan valori morale bazate pe onoare, cavalerism sau altruism. Reluarea și publicarea legendelor lui *Robin Hood* de către Joseph Ritson în 1795, *Ivanhoe* al lui Walter Scott în 1819, *Cocoșatul de la Notre Dame* publicat de Victor Hugo în 1831, *Cei Trei Mușchetari* și *Contele de Monte Cristo* ale lui Alexandre Dumas în 1844, generează un stil literar foarte popular în epocă.

Contextul general este influențat și de diferențele dintre principiile iluminismului și ale romantismului, cele două curente artistice dominante la finele secolului al XVIII-lea. Romantismul readuce în atenție stiluri medievale care, reprezentate în contextul expansiunii urbane în întreaga Europă, generează realizarea a numeroase proiecte neogotice, neoclasice și eclecticice. Adepții iluminismului susțin abordarea științifică a cunoașterii istoriei și folosirea rezultatelor în scopul dezvoltării de noi moduri de manifestare artistică. Astfel, se conturează tot mai clar conceptul de monument istoric. Sunt începute ample lucrări de restaurare ale vechilor castele și palate. Iar cei ce nu aveau în posesie astfel de monumente, construiesc altele noi în stiluri clasiciste. Arhitectura acestora devine un puternic mod de comunicare menit să sublinieze vechimea și importanța familiilor, să sugereze apartenența lor la un trecut cu istorie bogată.

Modul de intervenție, țelul și mijloacele la care se apelează pentru restaurarea vechilor edificii naște o nouă controversă de tip ideologic – *intervenționism* vs. *conservatorism*, două linii de opinie divergente privitoare la principiile aplicabile restaurărilor.

Din Franța provine cea mai puternică voce a arhitecților susținători ai restaurărilor în spiritul *unității de stil*, Eugène Emmanuel Viollet-le-Duc (1814-1879)⁷.

⁷ Bun cunoscător și admirator al stilului gotic specific secolelor XII-XIV, acesta propagă teorii ce susțin reconstrucția monumentelor și aducerea lor la un aspect, presupus, cât mai apropiat de cel autentic.

Numeroși arhitecți, susținători ai acestei doctrine, studiază cu pasiune stilurile clasice, goticul în special, dar și Renașterea sau Barocul. Sub patronajul bisericilor, caselor regale, a administrațiilor regionale, familii nobiliare sau industriași de succes, se construiesc noi edificii.

În totală opoziție se situează doctrina conservatoare care, prin vocea lui John Ruskin (1819-1900), susține, privitor la restaurare, prezervarea valorilor artistice medievale și prevenirea unor ulterioare degradări, considerând că orice intervenție de completare este imorală. În numeroasele sale lucrări, în calitate de artist, critic de artă și istoric, englezul își manifestă respectul pentru vechea artă produsă de meșteșugarii secolelor trecute, care nu poate fi comparată cu esteticul mediocru al produsului industrial. Principiile și ideile lui încep să aibă corespondent în realizări artistice contemporane atunci când, în 1860, William Morris împreună cu prerafaeliți precum Rossetti, Hunt, Burne-Jones pun bazele firmei Morris, Marshall, Faulkner & Co., Fine Art Workmen⁸. Ideile lor prind contur, marea majoritate a artiștilor se implică în design, bazându-se pe convingerile lui Morris că arta ar trebui să ocupe un loc de seamă în viețile tuturor, indiferent de clasa socială⁹. Dintre ei îl remarcăm pe Edward Burne-Jones (1833-1898) care este implicat în realizarea a numeroase vitralii. În lucrările lui, și nu numai, se observă o nouă abordare a compoziției, reprezentări simbolice toate filtrate prin sensibilitatea autorilor. Țelul este acela de a se feri, conform principiilor lui Morris de „imitarea imitației unei imitații”¹⁰. Astfel ia naștere ceea ce azi numim mișcarea *Arts and Crafts*. Principiile lui Ruskin și ale lui Morris au ca numitor comun *natura*, prezentată ca sursă inepuizabilă de inspirație. Privind azi prin prisma rentabilității și a costurilor, este ușor de înțeles de ce aspirațiile lor erau pur utopice. Mirajul libertății de a folosi noi elemente de comunicare estetică a atras, chiar dacă pentru o scurtă perioadă de timp, un număr din ce în ce mai mare de artiști din cele mai diverse domenii. În foarte scurt timp, favorizată de organizarea expozițiilor internaționale, comunicarea și schimbul de idei dizolvă granițe. Asistăm astfel la două tipuri de comunicare dialectică la nivel internațional, una între adepții noului în artă și cei ce se rezumă la interpretări clasiciste, și alta, internă între artiști novatori. Astfel se naște curentul pe care autorii români¹¹ îl numesc *Arta 1900* sau mai popular cunoscut drept *Art Nouveau*¹². Modul de exprimare, subiectele și simbolistica folosită devin instrumente de protest și devin mișcări artistice specific naționale. Unele dintre acestea vor deveni opusul artei academice, beneficiară a marii majorități a comenzilor lansate de casele regale și reprezentanți guvernamentali, pe care Victor Horta o califică drept „cacofonie” stilistică¹³. În alte situații reinterpretarea unor motive folclorice specific naționale au rolul de a sublinia o identitate culturală vie a unei națiuni componente a unui imperiu.

Meșteșugul vitraliului este revigorat ca urmare a cererii în continuă creștere. Pe lângă restaurările aferente monumentelor gotice, vitraliile nu pot lipsi din ferestrele celor neogotice și victoriene. De asemenea, datorită spectaculozității acestui element

Această doctrină considera prioritară structura și funcționalitatea obiectivului, în detrimentul elementelor artistice care puteau fi oricând completate, înlăturate sau înlocuite, respectând numai spiritul unității de stil.

⁸ MacCarthy 2012, p. 10.

⁹ MacCarthy 2012, p. 10.

¹⁰ Madsen 1977, p. 57.

¹¹ Constantin 1972.

¹² Ștefănuț 2008.

¹³ Madsen 1977, p. 57.

artistic, el își găsește locul în ansambluri neoclasice și eclectice cu accente baroce. Vechimea meșteșugului, asocierea lui cu monumentul gotic, face ca acest procedeu artistic să fie îmbrățișat cu maximă deschidere de către numeroși arhitecți și artiști dintre cei ce reprezintă noile curente. Una din caracteristicile comune ale noilor linii de design este evidențierea materialelor structurale și folosirea lor ca elemente aparente în locuri de maximă vizibilitate ale clădirilor. Iar sticla folosită în asociere cu fierul sau ca element artistic independent atrage interesul marilor arhitecți ai epocii. Hector Guimard (1867-1942) în Franța, Victor Horta (1861-1947) în Belgia, Antoni Gaudí (1852-1926) în Spania, Otto Wagner (1848-1914) în Austria sau Charles Rennie Mackintosh (1868-1912) în Scoția sunt doar câțiva dintre cei care realizează potențialul estetic și iconografic al vitraliului și îl înglobează în proiectele lor. Și, deși nu era angrenat în nicio mișcare dintre cele descrise mai sus, Frank Lloyd Wright (1867-1959)¹⁴ proiectează vitralii cărora le găsește locul în propriile monumente realizate.

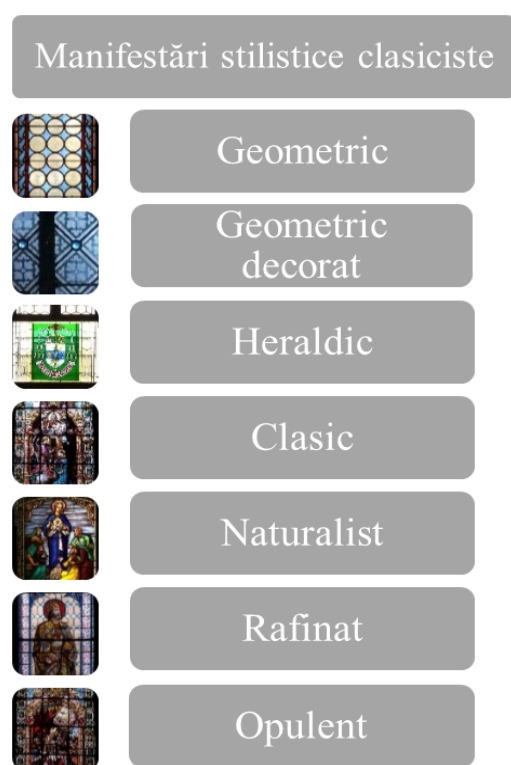

Fig. 2. Stiluri artistice academice

Variante iconografice clasiciste

Creșterea explozivă a cererii de vitralii a dus, implicit, la formarea de noi artiști și la apariția unor ateliere care să-i angajeze. Louis I de Bavaria înființează Royal Glass-Painting Studio¹⁵, Principele Georg, duce de Saxonia, de asemenea are un atelier propriu¹⁶, sunt două dintre numeroasele exemple de ateliere de casă ale familiilor nobiliare. În măsura în care acestea cresc, ele dezvoltă inclusiv o activitate didactică sub pretențioasa titulatură de institut. Pregătirea noilor vitraliști se referă la proiecte, picturi și comisioane de restaurare sau noi ferestre destinate monumentelor ridicate în stil academic. Marea majoritate a vitraliilor produse în prima jumătate a secolului al XIX-lea în vestul Europei sunt însă de o slabă calitate, rezultată în urma lipsei de exercițiu a meșterilor și a numeroaselor experiențe cu scopul de recuperare a meșteșugului. Vitraliile produse pentru a desăvârși monumentele transilvănene sunt produse numai în prima parte a secolului XX, foarte puține în ultima decadă a celui

anterior. Astfel, artiștii pregătiți în școlile vestice beneficiază de întreaga expertiză dobândită de-a lungul anilor de către mentorii lor. Calitatea lor este foarte bună, fiind capabili să realizeze proiecte de la cele mai simple, la unele de înaltă complexitate.

Vitraliile, parte componentă a monumentelor construite în stiluri academice, diferă de la caz la caz, în funcție de rolul pe care trebuie să îl îndeplinească, iconografie, tehnici de lucru și materiale folosite. Interpretarea corectă a stilului unui vitraliu (**Fig. 2**)

¹⁴ Arhitect american, n. 1867, d. 1959, cunoscut datorită stilului personal și a neafilierii sale la nici o asociație profesională sau artistică, premergător al arhitecturii moderne.

¹⁵ Barral i Altet 2007, p. 34.

¹⁶ Mälzer 2007, p. 20.

o considerăm importantă nu numai din punct de vedere al istoriei artei, ci și datorită informațiilor pe care le conține despre potențialul financiar al comunităților, gusturi estetice dominante sau contacte internaționale, pentru a enumera numai câteva.

Stilul Geometric este cel mai simplu și, implicit, cel mai des întâlnit. Vechile panouri obținute din discuri asamblate în formă de fagure sau matrice, folosite la acoperirea ferestrelor încă din secolul al XV-lea, constituie un model care este preluat și executat atât în restaurări cât și pentru clădiri noi. Rolul principal îndeplinit de un astfel de vitraliu este cel estetic, sugerând privitorului o atmosferă încărcată de istorie. Acesta este cel mai simplu model de vitraliu, ușor de obținut, care nu necesită o manualitate deosebită sau calități artistice remarcabile, implicit cea mai ieftină formă de vitraliu. A fost, credem noi, executat de proaspăt angajați ai atelierelor de vitralii constituind un bun exercițiu pentru formarea lor. Vom mai întâlni acest tip stilistic de asemenea, folosit parțial, ca fundal, la vitralii mult mai complexe¹⁷. În cazuri mai puțin întâlnite, în Transilvania, vitraliile geometrice se prezintă ca ansambluri de romburi¹⁸, pătrate, cercuri sau combinații între acestea¹⁹. Executate din piese de sticlă colorată în masă, au de asemenea un rol estetic, de a filtra lumina și a regla temperatura de culoare interioară a încăperii.

Stilul geometric decorat, derivat din stilul geometric este caracterizat de îmbogățirea pieselor din sticlă colorată în masă cu motive florale diverse, în interpretări clasice, menite să îmbogățească atmosfera interioară a edificiului. *Fleurs de liles* sau frunze de acant în împletiri diverse, executate în tehnici diferite, sunt reprezentate pe piese romboidale, pătrate, dreptunghiulare sau octogonale, din sticlă transparentă incoloră. Apărut ca stil de execuție la începutul secolului al XIX-lea, a fost o soluție de înnobilitare a ferestrelor în condițiile în care tehnicile de pictură erau în diverse stadii experimentale. Ele au fost înlocuite rând pe rând, pe măsură ce au putut fi înlocuite cu unele mult mai complexe. Astfel că, la începutul secolului al XX-lea, acest mod de exprimare este rar întâlnit în mod individual²⁰. Stilul geometric decorat este folosit și ca fundal al ferestrelor clasice, complexe, ce reprezintă personaje sau scene biblice (**Fig. 3**). Acest mod de expresie este des întâlnit în lucrările lui József Palka²¹, pe care le putem admira în Biserica greco-

Fig. 3. Fond geometric decorat executat de Jozsef Palka (Foto: C. F. Anghelescu)

¹⁷ Vezi cele două vitralii executate de Richard Schlein în altarul Bisericii romano-catolice din fosta Mănăstire franciscană din Mediaș și vitraliile Bisericii evanghelice Sf. Ioan din Sibiu.

¹⁸ Vitraliile laterale de pe fațada dinspre strada Mureșenilor a Bisericii romano-catolice Sf. Petru și Pavel din Brașov.

¹⁹ Se întâlnesc cu precădere în capele, săli de clasă sau alte clădiri secundare.

²⁰ Ferestrele naosului Bisericii ortodoxe Sf. Mihail din Brașov sunt integral executate în 1899 prin tehnica picturii cu email galben transparent pe suport incolor.

²¹ József Palka (1860-1952). Născut la 20 martie 1860 la Retz, în Austria, este unul dintre vitraliștii cei mai prezenți în Ardeal. A studiat arta vitraliului și a mozaicului la Viena unde este atestat în 1883. S-a stabilit în Budapesta în 1887 unde, începând cu 1894, lucrează în propriul atelier.

catolică din Cluj-Napoca, Biserica romano-catolică Sf. Petru și Pavel din Brașov, Biserica armeană-catolică din Dumbrăveni, în unele lucrări ale lui Ligeti Sándor²² în Biserica romano-catolică Sfânta Treime din Sibiu sau la Mediaș, în Biserica romano-catolică a fostei mănăstiri franciscane, în lucrări ale lui Richard Schlein²³. Tehnicile de execuție a decorației sunt pictura cu pigment negru de contur sau execuție în negativ cu emailuri transparente, pe fond incolor.

Stilul heraldic este și el derivat din cel geometric. Pe fonduri compuse, în general, din discuri sau romburi, o poziție centrală este ocupată de blazoane ale familiilor nobile sau simboluri stilizate cu semnificații clare pentru privitor. Remarcăm o primă translație dinspre rolul principal estetic, către cel iconografic. În cazul vitraliilor heraldice, aceste două roluri sunt îndeplinite simultan, fără ca unul dintre ele să fie evident principal. Este un stil de asemenea derivat din iconografia clasică, din perioada renașcentistă, când vitraliul își găsește locul, pe lângă monumentele ecleziastice, în reședințe nobile. L-am întâlnit la ferestrele Bisericii romano-catolice din Dumbrăveni sau executate mai recent în capela Catedralei romano-catolice Sf. Mihail din Alba Iulia.

Cele trei tipuri de vitralii descrise mai sus, datorită prețului lor relativ mic sunt, implicit, cele mai des întâlnite. Frecvența prezenței vitraliilor geometrice din discuri prezintă în schimb, în opinia noastră, dezavantajul că, în lipsa unor cercetări aprofundate și a unei disponibilități financiare reduse, au fost folosite drept exemple în campaniile de restaurări din România anilor 1970-1980, capabile să creeze confuzie la nivelul privitorului care, în rare cazuri, poate face diferența dintre original și replică.

Stilul clasic este un prim exemplu de vitraliu cu rol principal iconografic. Reprezentarea personajelor, biblice și nu numai, în picioare, este cel mai vechi mod iconografic de compoziție a vitraliilor. Începută încă din secolele XI-XII, această reprezentare preia tematici deja uzuale în stilul romanic, în sculpturi. Fie că vorbim de capitelluri, timpane, sarcofage, tema personajului așezat sub un baldachin, uneori doar o arcadă, este des întâlnită și considerată o reluare de teme elenistice²⁴ (**Fig. 4**). Des întâlnite în ferestrele bisericilor romano-catolice din Transilvania, prezintă personaje biblice sau istorice, executate în stil realist. Experiența vitraliștilor care atacă astfel de teme se remarcă prin acuratețea redării detaliilor corpului uman și a veșmintelor. La realizarea acestor vitralii sunt folosite tehnica *grisaille*, negru de contur, pictura cu pigmenți sau emailuri

Fig. 4. Vitraliu în stil clasic. Richard Schlein (Foto: C. F. Anghelescu)

²² Ligeti Sándor (1859-1930). Artist maghiar al cărui atelier funcționează începând cu 1886, în Budapesta.

²³ Richard Schlein (1857-1940). Artist german a cărui activitate se desfășoară începând cu 1883, în Zittau - Grottau.

²⁴ Batrușaitis, 1978, p. 39.

de grade diferite de transparență pe suporturi colorate în masă sau incolore. Fundalurile sunt, adesea, formate din discuri sau romburi simple.

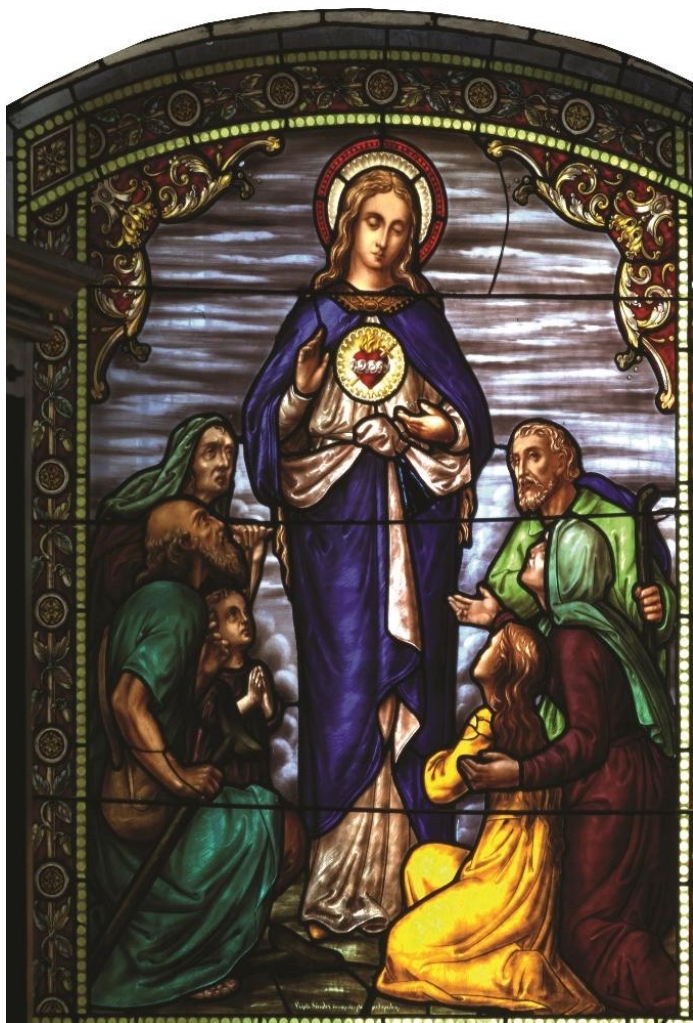

Fig. 5. Vitraliu naturalist. Ligeti Sándor
(Foto: C. F. Anghelescu)

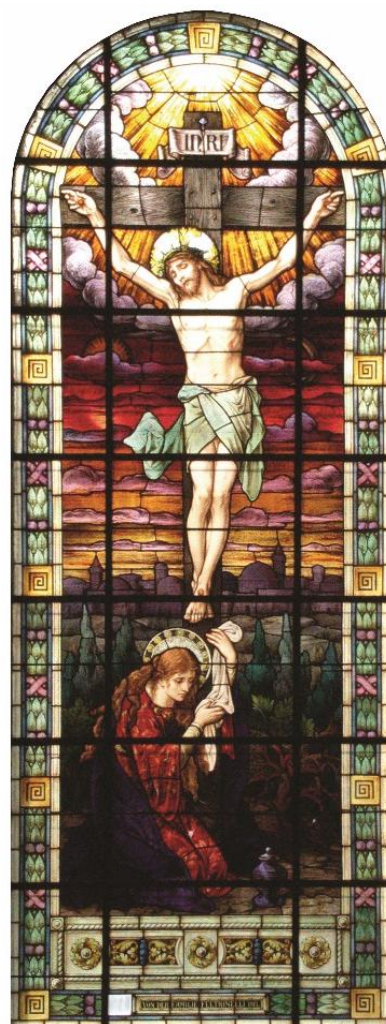

Fig. 6. Vitraliu naturalist. Mayer'sche
(Foto: C. F. Anghelescu)

Stilul naturalist este un mod rezultat din evoluția stilului clasic, către moduri de expresie mai naturale, aproape tridimensionale. Reprezentările scenelor dau senzația de adâncime, cu detalii de mare finețe. În marea lor majoritate sunt executate prin tehnici de pictură cu pigmenți și emailuri. Pot fi admirate în Biserica romano-catolică „Sfânta Treime” din Sibiu, executate de Ligeti Sándor (**Fig. 5**) sau în Capela romano-catolică din cimitirul central din Sibiu, executate de atelierul Mayer din Munchen (**Fig. 6**).

Stilul rafinat, o variație a celui clasic, în care desenul se simplifică, se modernizează, accentele sunt mai fine, iar baldachinul este în totalitate stilizat, este modul de expresie folosit de Ede Krazmann²⁵ la realizarea vitraliilor din altarul Bisericii romano-catolice „Sfântul Mihail” din Brașov.

²⁵ Ede Krazmann (1847-1922). Vitralist maghiar căruia i se atribuie întemeierea primului institut de vitralii din Budapesta.

Stilul opulent este cu siguranță cel mai bogat stil de expresie a vitraliilor clasiciste. Desenul este încărcat cu numeroase detalii, baldachine complexe și personaje reprezentate aproape fotografic (**Fig. 7**). Cele pe care le întâlnim în Transilvania sunt executate de artiști formați în ultimele două decade ale secolului al XIX-lea. Astfel vom recunoaște în acest tip de vitraliu cele mai moderne tehnici de expresie și materiale de mare calitate. În plus, bordurile vitraliilor sunt compoziții separate care ne indică contactul autorilor și deschiderea lor către noile curente artistice. Scenele biblice sunt încadrate de *passepourtout*-uri florale stilizate cu o cromatică controlată.

Fig.7. Vitraliu opulent. Ligeti Sándor (Foto: C. F. Anghelescu)

Variante iconografice ale Artei 1900

Pe lângă admiratori ai artei academice se remarcă și în zona Transilvaniei o elită cosmopolită, la curent cu noile tendințe și mișcări artistice. Aceștia devin comanditarii unor edificii extrem de moderne la momentul ridicării lor, care se aliniază noilor concepte estetice exprimate de Ruskin, Morris și discipolii lor. Expozițiile internaționale organizate în marile capitale ale lumii facilitează contacte și schimburi de idei care coagulează în jurul lor arhitecți și artiști reprezentativi pentru diverse forme de expresie. Arta 1900, în numeroasele ei moduri de abordare, se cristalizează în diferite curente specific naționale fiecare dintre ele demonstrând o identitate culturală distinctă. Transilvania, un teritoriu multicultural și găzduind o mare diversitate etnică, devine locul în care pot fi recunoscute trei dintre ramurile principale ale curentului. Ne referim aici la *Secession*-ul austriac, *Secession*-ul maghiar și *Art Nouveau*, toate trei regăsite printre realizările arhitectonice de la început de secol XX, în zona noastră de studiu. Abordarea generală a subiectului sau bibliografia săracă în țara noastră ne-a obligat să observăm îndeaproape modurile de expresie, sursele de inspirație și mesajele pe care diferitele detalii artistice le transmit.

Secessionul vienez, având în frunte nume precum Gustav Klimt și Otto Wagner, împreună cu discipolii celui de al doilea, Hoffmann, Olbrich sau Loss, se manifestă cu o imperială indiferență la adresa luptei de afirmare a identității naționale. Ei își poartă propriile bătălii cu academismul și istoricismul, adoptând forme de exprimare diferite: Moser și Klimt extrem de îndrăzneți, Wagner *constructivist funcțional* și Loos sobru, chiar auster²⁶. Acest stil este mult mai bine reprezentat în zone precum Banat sau Partium și mai puțin, pe măsură ce se depărtează de capitala imperiului, spre interiorul Transilvaniei. Vitraliile, în mare parte geometrice, îndeplinesc mai degrabă un rol estetic decât iconografic.

Extrem de simple din punct de vedere compozițional și foarte luminoase am identificat vitraliile montate în lateralele holului de intrare și la sala de lectură de la parterul Bibliotecii Centrale Universitare „Lucian Blaga” din Cluj-Napoca.

²⁶ Gabriele Fahr-Becker 2007, p. 345-355.

Un alt exemplu de vitralii secesioniste îl reprezintă cele din sala de festivități a Liceului „Stephan Ludwig Roth” din Mediaș (**Fig. 8**). Mult mai pline de culoare asigură sălii un climat intim, adecvat activităților desfășurate în interior.

Vitralii **Art Nouveau** se regăsesc rar, în clădiri ridicate la comanda unor beneficiari filofrancezi, în stilurile eclectic sau neo-clasic. Rolul lor este primordial estetic, deși, credem noi, prin alegerea unui astfel de stil, comanditarul își exprima o deschidere mai larg europeană. Ele respectă linia generală a liniilor unduite, de inspirație vegetală. Acest tip de vitralii au făcut parte din ansambluri rezidențiale și palate ridicate în prima parte a secolului al XX-lea. Fragilitatea lor, dese schimbări de proprietari și destinații ale clădirilor, scopul lor prioritar estetic, costurile ridicate de restaurare și lipsa atelierelor capabile să le conserve au dus până la distrugerea lor și înlocuirea cu sticlă plană, oarecare. Este și cazul vitraliilor montate în ușa principală de acces în imobilul din Str. Tribunei nr. 6, et. 1, Sibiu, clădire ce găzduiește secția de artă modernă a Muzeului Național Brukenthal (**Fig. 9**).

Secessionul maghiar, probabil cel mai bine reprezentat la nivelul Transilvaniei, este un curent artistic cu surse de inspirație constând din reprezentări tradiționale folosite în folclorul maghiar. De asemenea se remarcă la nivel cromatic general dominația ocru, verde, galben și albastru, culori ce fac referință la originile orientale ale națiunii. „Cum să demonstrăm străinului care nu ne înțelege limba, cu ce să demonstrăm că suntem o națiune de sine stătătoare? Pentru asta numai arta, și înainte de toate arta arhitecturii, se oferă ca instrument potrivit”, spunea Lechner Ödön, într-un discurs ținut în 1902, la Szeged²⁷. Lechner Ödön, purtătorul de stindard al arhitecturii maghiare la cumpăna dintre secole, are numeroși adepți și discipoli ale căror lucrări sunt mai mult sau mai puțin influențate de stilul acestuia. Unii dintre ei preiau stilul floral, bogat ornamentat, semnând proiecte importante pe tot cuprinsul Transilvaniei. Dintre ei amintim pe Baumgarten Sándor, proiectant al Liceului „Bolyai Farkas” Târgu-Mureș, Mende Váler cu imobilul din Piața 23 August din Oradea²⁸, Marcell Komor și Dezső Jakab cu proiecte în Deva și Târgu-Mureș. Alții, generația tânără, reprezentată de Thoroczka-Wigand, Kós Károly, Kozma Lajos ș.a. ajung, după studierea arhitecturii țărănești și a

Fig. 8. Vitraliu în sala de festivități a Liceului „Stephan Ludwig Roth” din Mediaș (Foto: C. F. Anghelescu)

Fig. 9. Vitraliu *Art Nouveau*, Sibiu (Foto: C. F. Anghelescu)

²⁷ Keserü *et al.* 2013, p. 12.

²⁸ Constantin 1972, p. 56.

ornamentației specifice transilvane, la o exprimare volumetrică mult simplificată, cu accent pe funcționalitatea clădirii. Încadrați într-o formă de manifestare a curentului artistic paneuropean, nu putem să nu remarcăm influențe ale modurilor de exprimare scoțian și a celui finlandez²⁹. Vitraliile secesioniste maghiare se racordează la linia dictată de acest tip de arhitectură, iar rolul lor principal, chiar dacă nu explicit, este cel iconografic. Potențialul remarcabil de exprimare este susținut de înființarea în Budapesta și, ulterior, în alte locuri din Ungaria, a numeroase ateliere capabile să furnizeze opere de înaltă calitate dar, credem noi, și mai important, capabile să pregătească noi artiști. În condițiile în care majoritatea comenzilor impuneau o abordare clasică a subiectului, este remarcabil cum vitraliștii maghiari au identificat și folosit zonele perimetrice, bordurile, pentru a-și dovedi apartenența la noul stil național. Se pot identifica numeroase moduri de interpretare a motivelor florale ce folosesc simbolistici diferite de la un vitralist la altul. Cromatica aleasă, în schimb, face trimitere directă la liniile directe ce guvernează secesionul maghiar.

„Nu există altă artă decorativă care să fie capabilă să ne capteze sufletele la fel de profundă ca vitraliul, deoarece lumina care se revarsă prin vitralii este chiar lumina colorată a soarelui [...]. Aceasta este cauza efectului mistic, care emană din ferestrele catedralelor către noi, pentru că, în contradicție cu orice pictură decorativă, al cărei suport este întotdeauna defunct și încremenit, lumina soarelui strecurată prin culorile sticlei produc o vibrație permanentă, sunt irizate și strălucesc, făcând ca efectul razelor prin aceasta să aibă efectul unui fenomen viu asupra noastră”. Așa exprimă Róth Miksa atașamentul dovedit de-a lungul întregii cariere pentru această artă, într-una dintre scrierile sale³⁰.

Asociat stilului secesionist, Róth Miksa³¹, prin abordările sale artistice, dovedește capacități absolut remarcabile atât tehnice cât și estetice. Lucrările executate în atelierul său din Budapesta se regăsesc în numeroase edificii din Transilvania.

Fig. 10. Luminatoarele sălii de conferințe a sediului Băncii Naționale din Cluj-Napoca
(Foto: C. F. Anghelescu)

²⁹ Constantin 1972, p. 57-58.

³⁰ Róth 1942.

³¹ Róth Miksa (1865-1944). Artist maghiar, a fost decorat în anul 1899 cu Marea Medalie de Aur de Stat pentru Arte Aplicate, a devenit, în 1901, membru în Consiliul Național Maghiar de Arte Frumoase. Activitatea sa a fost răsplătită cu Ordinul Franz Iosef și Ordinul Regal al Italiei. A obținut medalii de aur la expozițiile internaționale de la Paris și Trento.

În funcție de tema și funcționalitatea vitraliilor, artistul găsește rezolvări în perfectă armonie cu arhitectura edificiilor. Astfel, luminatoarele din sala de conferințe a sediului Băncii Naționale din Cluj-Napoca sunt în același timp simple și luminoase datorită folosirii sticlei incolore pe suprafețe generoase, dar și un mijloc de expresie al identității artistice a autorului datorită chenarelor de inspirație folclorică executate într-o cromatică dominată de ocru, galben și kaki (**Fig. 10**).

Numeroasele portrete ale unor personalități marcante ale culturii maghiare sunt realizate și montate în Palatul Culturii și Palatul Administrativ din Târgu-Mureș. Acestea sunt realizate într-o manieră derivată din compoziția clasicistă. Fondurile și chenarele sunt, însă, amprente specifice stilului secesionist al artistului.

Deși denumită Sala Oglinzilor, splendoarea încăperii de la primul etaj al Palatului Culturii este dată de vitraliile realizate de Róth Miksa împreună cu pictorii Nagy Sándor și Aladár Körösfői-Krisch. Acestea tratează într-un mod unic și personal subiecte din vechi povești populare.

Contactul permanent pe care artistul îl are cu lumea artistică internațională îl aduce în contact cu sticla semiopalescentă produse de Louis Comfort Tiffany și John La Farge, cu noul potențial de expresie pe care aceasta îl oferă. Luminatoarele ușii de acces în holul de la parterul Palatului Culturii din Târgu-Mureș reprezintă una din lucrările lui Miksa ce scot în evidență calitățile acestei sticle. Însă, cu adevărat remarcabile sunt cele două lucrări, *Ariadna și firul* (**Fig. 11**) și *Grădina Edenului* (**Fig. 12**) găzduite de Biserica, azi ortodoxă, „Sfântul Luca” din Cluj-Napoca.

Fig. 11. *Ariadna și firul*, Róth Miksa
(Foto: C. F. Anghelescu)

Fig. 12. *Grădina Edenului*, Róth Miksa
(Foto: C. F. Anghelescu)

Executate din aceeași sticlă multicoloră, prima reprezintă o compoziție în care recunoaștem cu ușurință influențe artistice asiatice, în timp ce a doua este abordată într-o manieră impresionistă ce duce privitorul cu gândul la lucrările lui Gauguin. Dacă la cele expuse mai sus adăugăm și restaurarea rozasei transeptului sudic al Catedralei romano-catolice „Sfântul Mihail” din Alba Iulia, putem spune că Róth Miksa a fost cea mai complexă și valoroasă prezență artistică a acelor vremuri în Ardeal.

Bibliografie

- Ailincăi 1982 – C. Ailincăi, *Introducere în gramatica limbajului vizual*, Cluj-Napoca, 1982.
- Batrušaitis 1978 – J. Batrušaitis, *Metamorfozele goticului*, București, 1978.
- Barral i Altet 2007 – X. Barral i Altet, *Stained Glass Masterpieces of the Modern Era*, London, 2007.
- Brisac 1986 – C. Brisac, *A Thousand Years of Stained Glass*, Verona, 1986.
- Constantin 1972 – P. Constantin, *Arta 1900 în România*, București, 1972.
- Fahr-Becker 2007 – G. Fahr-Becker, *Art Nouveau*, București, 2007.
- Keserü, Oniga, Várallyay 2013 – K. Keserü, E. Oniga, R. Várallyay, *Palatul Culturii din Târgu-Mureș 1908-1913*, Târgu-Mureș, 2013.
- MacCarthy 2012 – F. MacCarthy, Guest editorial, *As good work as I do': Burne-Jones and stained glass*, în *The Journal of Stained Glass*, XXXV, 2011, Burne-Jones special issue, British Society of Master Glass Painters, Dorchester, 2012, p. 8-18.
- Madsen 1977 – T. Madsen, *Art Nouveau*, București, 1977.
- Mälzer 2007 – B. Mälzer, *Zittauer Glasmaler und ihre Werkstätten*, Zittau Glas-Malerei 1865-1964, Zittauer Geschichtsblätter, Heft 33, Zittau-Görlitz, 2007, p. 2-42.
- Róth 1942 – M. Róth, *Egy üvegfestőművész az üvegfestészetről*, Budapest, 1942.
- Ștefănuț 2008 – A. Ștefănuț, *Art Nouveau in Romania*, București, 2008.

Artistic Styles and Expression Modes of Stained Glass Art in Transylvania in the Modern Era

Abstract

Transylvania, a multi-ethnic territory located at the eastern side of the Austro-Hungarian Empire, respecting the trends of the times, is also a place where numerous buildings were erected at the end of the 19th century and the beginning of the 20th century. The stained glass produced at the time to cover the windows respect the stylistic variants imposed by the architecture of the edifice, the requirements of the beneficiary and its financial potential. The Roman Catholic Church owns the most varied and rich collection of stained glass windows in the studied territory. The entire stylistic range of expression in classicist ways, from the simplest to the most opulent, executed by workshops in the territory of the empire, can be found in the composition of these churches. The artistic balance is ensured by the presence of stained glass windows designed and executed in modern styles at the time, Art Nouveau and Secession.

List of Illustrations

Fig. 1. Joseph Nash (1808-1878), *The Great Exhibition: The Stained Glass Gallery*, in *Royal Collections Trust* (Source: <https://www.rct.uk/collection/919941/the-great-exhibition-the-stained-glass-gallery>) (Accessed: 22.04.2021)

Fig. 2. Classical stylistic variety

- Fig. 3.** Geometric decorated background by Jozsef Palka (Photo: C. F. Anghelescu)
Fig. 4. Stained glass in classical manner. Richard Schlein (Photo: C. F. Anghelescu)
Fig. 5. Stained glass in naturalistic manner. Ligeti Sándor (Photo: C. F. Anghelescu)
Fig. 6. Stained glass in naturalistic manner. Mayer'sche (Photo: C. F. Anghelescu)
Fig. 7. Opulent stained glass. Ligeti Sándor (Photo: C. F. Anghelescu)
Fig. 8. Stained glass in the festivities hall of "Stephan Ludwig Roth" high school in Mediaş (Photo: C. F. Anghelescu)
Fig. 9. *Art Nouveau* stained glass. Sibiu (Photo: C. F. Anghelescu)
Fig. 10. Ceiling stained glass in the conference room of National Bank in Cluj-Napoca (Photo: C. F. Anghelescu)
Fig. 11. *Ariadna and the rope*. Róth Miksa (Photo: C. F. Anghelescu)
Fig. 12. *Eden garden*. Róth Miksa (Photo: C. F. Anghelescu)

ETNOGRAFIE
STUDII ȘI ARTICOLE

COLECȚIA DE CĂMĂȘI POPULARE ROMÂNEȘTI A MUZEULUI DE ETNOGRAFIE ȘI ARTĂ POPULARĂ ORĂȘTIE

DANIELA CRISTINA ȘENDROIU

Muzeul de Etnografie și Artă Populară Orăștie

daniela_sendroiou@yahoo.com

Cuvinte cheie: cămașă populară femeiască, cusături, croi tradițional, fodor, poale

Keywords: women folk shirts, stitches, traditional cuts, cuffs, petticoat

Cămășile populare românești sunt elementul cel mai interesant al costumului, în special cel de sărbătoare, acestea au fost rodul muncii femeilor în care se pot regăsi talentul, atenția, migala și dragostea acestora. Multe dintre piesele studiate sunt unice, în zilele noastre nemaiputându-se găsi în teren. Scopul principal al acestui studiu este acela de a cerceta întreaga colecție de cămăși aflată în patrimoniul Muzeului de Etnografie și Artă Populară din Orăștie. S-a studiat în parte fiecare piesă pentru a se putea face o analiză complexă pornind de la zona etnografică din care provine, croi, materialul din care au fost realizate, ornamentare dar și motivele decorative realizate. Cele mai spectaculoase cămăși sunt cele de femei, au fost prezentate în acest material cele mai importante piese, cele clasate în categoria Tezaur, dar și cele specifice Ținutului Orăștiei.

În anul 2022 s-au împlinit 70 de ani de la înființarea muzeului orăștian, de-a lungul timpului acesta schimbând mai multe titulaturi, dar și instituții în subordinea cărora s-a aflat. Muzeul Raional, înființat și deschis oficial la 23 august 1952¹ este rodul inițiativei unui grup de localnici entuziaști care, au constituit un „colectiv voluntar” de 27 de persoane, în frunte cu magistratul Ioan Valeriu Todea, avocatul Gelu Emil, prof. Ioachim Rodean și Aurel Ivănescu². Un sprijin științific și material privind corpurile expoziționale a fost primit din partea dr. docent Octavian Floca directorul Muzeului Regional Deva și a prof. Nicolae Gostar, de la Universitatea din Cluj³. Expoziția organizată a fost apreciată de către prof. univ. dr. Constantin Daicoviciu, dovadă fiind faptul că acesta consemna primul în Registrul de impresii al muzeului: „Început foarte bun! Felicitări”⁴. În anul 1964 devine Muzeul de Artă Populară Orăștie, în subordinea municipalității, pentru ca din 1990 să fie preluat ca secție a Muzeului Județean Deva - Hunedoara, actualmente se numește Muzeul de Etnografie și Artă Populară Orăștie, componentă la nivel de secție a Muzeului Civilizației Dacice și Romane Deva.

Muzeul se găsește în Centrul istoric al Municipiului Orăștie, fiind componenta unui ansamblu urban – Piața Aurel Vlaicu (Piața Mică), desfășurându-și activitatea într-o clădire (fosta Casă a sfatului) de secol XVIII-XIX, clasată pe Lista Monumentelor Istorice HD-II-s-B-03375 și HD-II-a-B-03375.11. Patrimoniul muzeal a sporit în permanență de la înființarea din anul 1952. Dacă, inițial, zestrea Muzeului Raional a cuprins 823 de piese provenite de la 18 donatori și acoperind domenii legate de

¹ Iliescu, Istrate 1974, p. 323.

² Dörner, Ionaș, Lazăr 1999, p. 172.

³ Căstăian 2012, p. 211

⁴ Dörner, Ionaș, Lazăr 1999, p. 172.

mineralogie, paleontologie, arheologie, etnografie și istorie, în momentul de față Inventarul general cuprinde un număr de 3737 poziții de inventariere, la care se adaugă 2024 piese aflate în custodie din vechea colecție etnografică a Muzeului Civilizației Dacice și Romane Deva. Gestiunea patrimonială mai cuprinde și colecția de carte, sub forma unei biblioteci documentare, cuprinzând un număr de 4967 bucăți.

Prin activitățile de cercetare arheologică preventivă, descoperirile de artefacte, respectiv ceramică, os, lemn și metal aflate în curs de prelucrare, însumează alte 2000 de piese aflate în custodie.

Colecția de textile a crescut de-a lungul timpului îmbogățindu-se permanent, astfel în acest moment, ea cuprinde 1161 de piese provenind din zona Orăștiei, Țara Zărandului, Ținutul Pădurenilor, Valea Mureșului, Ținutul Momârlanilor, partea de sud a Munților Apuseni, Mărginimea Sibiului, Țara Hațegului. Între aceste piese se detașează un număr de 47 obiecte evaluate și clasate în categoria Tezaur, conform Ordinului de ministru nr. 3881 din 02.11.2016, nr. 2021 din 16.01.2014, nr. 2010 din 10.01.2014 și 51 obiecte în categoria Fond, conform aceluiași ordin. Numărul cămășilor populare românești din colecția muzeului este de 93 cămăși femeiești și 84 cămăși bărbățești, iar a celor din custodie de 60 cămăși femeiești și 33 cămăși bărbățești. După o cercetare amănunțită a colecției s-a putut face o repartizare pe zonele de unde provin aceste cămăși, cele mai multe aparținând Ținutului Orăștiei, Pădurenilor și Văii Mureșului (toate aflându-se în custodie din vechea colecție a muzeului devenan).

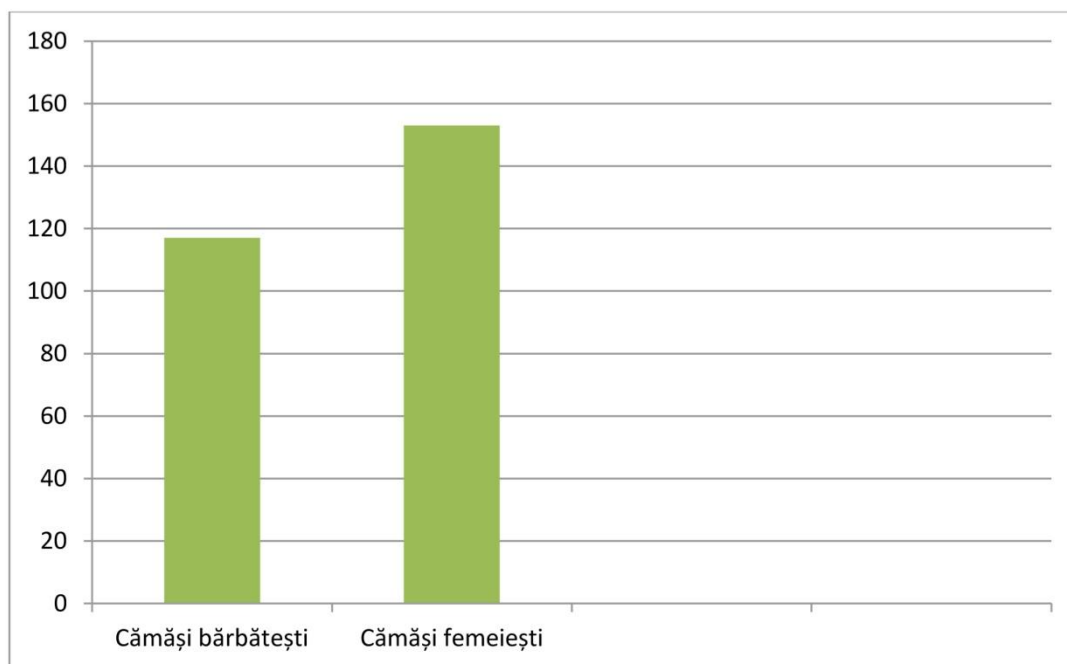

Fig. 1. Tabel cu numărul cămășilor din colecție

Cămășile au fost studiate pe cele două mari categorii femeiești și bărbățești. În cazul cămășilor populare bărbățești s-a stabilit locul de proveniență al acestora și s-a putut vedea diferența între diferitele zone etnografice de unde acestea provin, influența zonelor învecinate, asemănarea sau deosebirea cu celelalte zone.

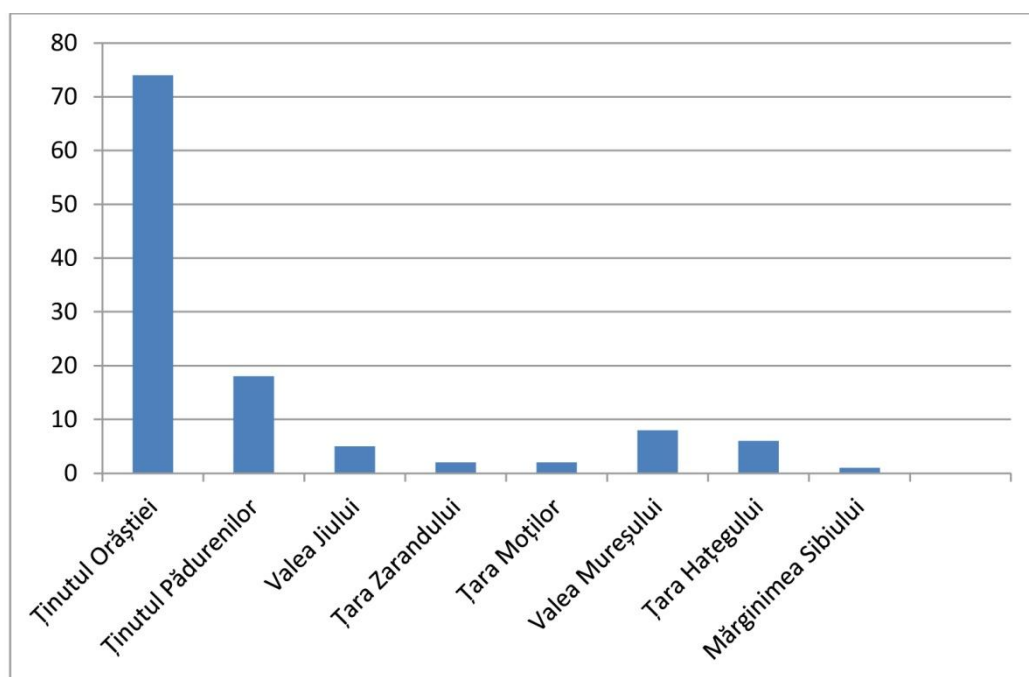

Fig. 2. Zona de proveniență a cămășilor bărbățești

Cămășile femeiești sunt mult mai spectaculoase decât cele bărbățești, mult mai bogat ornamentate. În cercetarea colecției s-a pornit de la clasificarea acestora în funcție de locul de unde provin, s-a pornit de la colecția de bază a muzeului apoi au fost studiate și cele aflate în custodie, reușind astfel să se cumuleze informațiile necesare despre toate piesele aflate în muzeul din Orăștie.

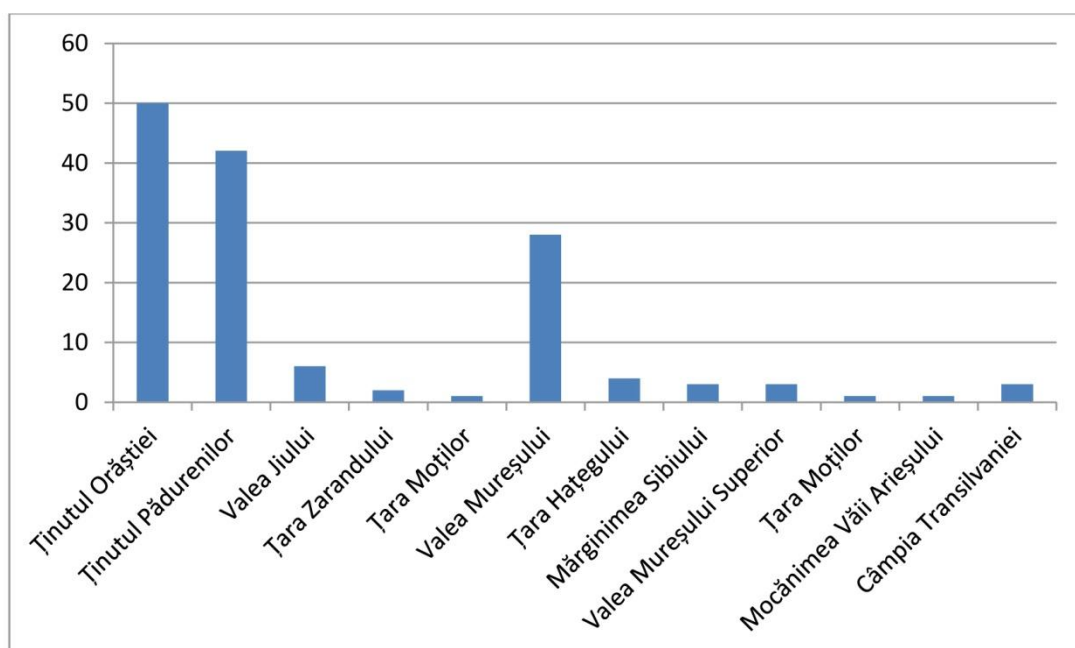

Fig. 3. Tabel zonă de proveniență cămăși femeiești

Se poate observa că aceste cămăși acoperă, în ceea ce privește teritoriul, mare parte din județul Hunedoara, putând astfel să facem o comparație între cămășile din zone etnografice apropiate din punct de vedere geografic, dar atât de diferite în ceea ce privește felul în care au fost realizate și ornamentate. Pentru prezentarea colecției de cămăși populare femeiești a Muzeului de Etnografie și Artă Populară Orăștie, am ales cele mai reprezentative pentru zona Orăștiei și Ținutul Pădurenilor. Principalele materii prime ce au fost folosite la obținerea cămășilor populare au fost: cânepa, cânepa și bumbacul, inul, bumbacul și pânza achiziționată din comerț.

Cele mai frumoase piese ale colecției de cămăși femeiești sunt cele clasate în categoria Tezaur, încă din anul 2010, dosarele fiind întocmite de către doamna dr. Doina Ișfănoni. Este vorba despre cămășile cu numerele de inventar: 836, 1072 și 3419, cămăși din patrimoniul muzeului din Orăștie. Cămașa cu numărul de inventar 3419 este o cămașă pădurenească de tip carpatic, lungă cu poale, confecționată din mai multe bucăți de pânză de bumbac unite între ele cu cheițe decorative, pentru a forma mânecile care erau realizate dintr-o foaie și jumătate, fața s-a realizat din două foi și spatele cămășii dintr-o foaie. Toate bucățile erau încrețite în jurul gâtului și fixate sub un guler lat. Poalele sunt prinse din talie fiind confecționate din două foi de pânză cu câte un clin lateral. Mânecile se termină cu fodor format prin încrețirea materialului și aplicarea unei bentițe la mânecă, marginile fodorului sunt finisate cu dantelă croșetată sub formă de colți.

Fig. 4. Cămașa femeiască cu numărul de inventar 3419 (Foto: D. C. Șendroi)

La subraț lărgitoarea se obține prin intercalarea unei jumătăți de foaie ce pornește din talie, trece pe la subraț și se întinde dreaptă pe sub mânecă până la tivul ei, spre spate are o mică pavă triunghiulară. Gura cămășii se situează pe mijlocul feței și se închide cu cheițe și nasture la guler. Decorul este plasat pe mâneci sub formă de tablă pe întreaga ei lungime, pe alțiță care ascund cusătura de îmbinare a foilor, pe manșetă și

marginea volanului, pe guler, piept de o parte și de alta a gurii cămășii, câte un șir de motive tablă. Poalele au câte 4 registre de motive pe clinii laterali și un registru orizontal pe lângă tiv, pe marginea lui fiind aplicată dantelă croșetată. Motivele decorative sunt geometrice, vegetale și florale fiind cusute cu arnici roșu, negru, albastru, alb, violet, verde, roz, bleu. Dantela este roșie la fodori și albă pe poale.

Piesa cu numărul de inventar 1072 este tot o cămașă provenită din Ținutul Pădurenilor, de tip carpatic, lungă cu poale, confecționată din pânză de bumbac – ciupagul și pânză de cânepă – poalele. Bucățile de pânză sunt unite între ele cu cheițe decorative, pentru a forma mânecile care erau realizate dintr-o foaie și un sfert, fața s-a realizat din două foi și spatele cămășii dintr-o foaie. Toate bucățile erau încrețite în jurul gâtului și fixate sub un guler lat. Poalele sunt prinse din talie fiind confecționate din două foi de pânză cu câte doi clini laterali. Mânecile se termină cu fodor format prin încrețirea materialului și aplicarea unei bentițe la mânecă, marginile fodorului sunt finisate cu dantelă croșetată sub formă de colți.

Fig. 5. Cămașă cu numărul de inventar 1072 (Foto: D. C. Șendroi)

La subraț lărgitoarea se obține prin intercalarea unei jumătăți de foaie ce pornește din talie, trece pe la subraț și se întinde dreaptă pe sub mânecă până la tivul ei, spre spate are o mică pavă triunghiulară. Gura cămășii se situează pe mijlocul feței și se închide cu cheițe, două baiere și un nasture la guler. Decorul este plasat pe mâneci sub formă de tablă pe întreaga ei lungime, pe alțiță care ascund cusătura de îmbinare a foilor, pe manșetă și marginea volanului, pe guler, piept de o parte și de alta a gurii cămășii, câte un șir de motive tablă. Poalele au câte 5 registre verticale de motive pe clinii laterali și între clini. Pe lângă tiv, este aplicat un registru îngust de motive, iar pe

marginea lui a fost aplicată dantelă croșetată. Motivele decorative sunt geometrice și vegetale sunt cusute cu arnici roșu, negru, albastru, alb, violet, verde, mov, bleu. Dantela este roșie la fodori și albă pe poale.

În cazul cămășilor femeiești pădurenești nu se poate observa o schimbare majoră în felul în care acestea au fost realizate, respectându-se cu strictețe croiul tradițional și ornamentica. Singura diferență între aceste cămăși este cromatica foarte diferită. Dacă în cazul fetelor și a tinerelor neveste motivele ornamentale au fost realizate cu arnici roșu, o dată cu înaintarea în vârstă roșu se transformă în negru. În urma analizării tuturor cămășilor am ajuns la concluzia că cele de femei mai în vârstă predomină colecția.

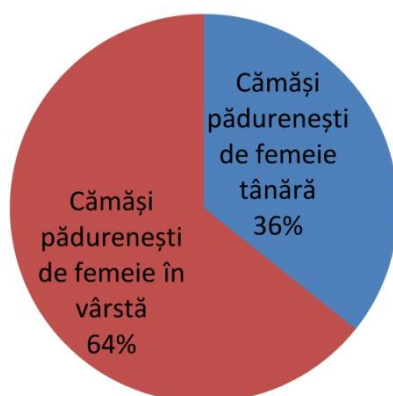

Fig. 6. Ponderea cămășilor femeiești pădurenești după vârstă

Cea de a treia cămașă clasată în categoria Tezaur are numărul de inventar 836 și provine din Ținutul Orăștiei, mai exact din comuna Turdaș, satul Pricaz, fiind confecționată la începutul secolului XX. Face parte din cămășile aparținând portului popular românesc vechi de sărbătoare.

Fig. 7. Cămașa femeiască cu numărul 836 (Foto: D. C. Șendroi)

Este de tip carpatic, inițial a fost lungă cu poale acestea din urmă au fost desprinse și nu s-au mai păstrat. A fost confecționată din mai multe bucăți de pânză de cânepă amestecată cu bumbac, unite între ele prin cusătură tighel și cheițe decorative,

pentru a forma mânecile care erau realizate dintr-o foaie și un sfert, fața s-a realizat din două foi și spatele cămășii dintr-o foaie. Toate bucățile erau încrețite în jurul gâtului și fixate sub un guler bentiță, îngust. Poalele lipsesc. Mânecile se termină cu fodor format prin încrețirea materialului și fixarea crețurilor prin cusătură decorativă pe muchia lor, marginile fodorului sunt finisate prin tivire cu punct feston și dantelă croșetată sub formă de colți.

La subraț este introdusă o fâșie de pânză și o pavă pentagonală. Gura cămășii se situează pe mijlocul feței și se închide cu două șnururi. Decorul este plasat pe mâneci, peste umăr, pe crețurile mânecii, pe marginile volanului, pe guler. Motivele decorative sunt geometrice: romburi cu creste, X – uri, S – uri, V – uri și motive vegetale stilizate, fiind cusute cu arnici negru, galben, albastru, roșu, vișiniu, verde, bleu.

Fig. 8. Cămașa femeiască cu numărul 1532 (Foto: D. C. Șendroi)

O altă cămașă aparținând portului vechi din zona Orăștiei este cămașa cu numărul de inventar 1532. Este de tip carpatic, lungă cu poale. A fost confecționată din mai multe bucăți de pânză de cânepă țesută în 2 ițe, unite între ele pentru a forma mânecile, care erau realizate dintr-o foaie și un sfert, fața s-a realizat din două foi și spatele cămășii dintr-o foaie. Toate bucățile erau încrețite în jurul gâtului și fixate sub un guler bentiță, îngust. Poalele sunt prinse din talie fiind confecționate din două foi de pânză cu câte doi clini pe lateral. Mânecile se termină cu fodor format prin încrețirea materialului și fixarea crețurilor prin cusătură decorativă pe muchia lor.

La subraț este introdusă o lărgitoare care coboară până în talie și o pavă triunghiulară. Gura cămășii se situează pe mijlocul feței deschise până în talie și se închide cu două șnururi împletite. Decorul este plasat pe mâneci, șir peste umăr din care coboară 2 râuri scurte și un râu drept pe toată lungimea mânecii, pe brățara mânecii, pe marginile volanului, pe piept flancând gura cămășii câte un șir de motive, pe guler. Motivele decorative sunt geometrice: romburi, X – uri și motive vegetale stilizate vrej și vița de vie, frunze, fiind cusute cu arnici negru, portocaliu, albastru, violet.

Fig. 9. Cămașa femeiască cu numărul de inventar 1331 (Foto: D. C. Șendroi)

Tot aparținând portului vechi de sărbătoare din Ținutul Orăștiei este și piesa cu numărul de inventar 1331 provenind din comuna Turdaș realizată la începutul secolului XX. Este de tip carpatic confecționată din mai multe bucăți de pânză din comerț, unite între ele prin cusătură tighel pentru a forma mânecile care erau realizate dintr-o foaie, fața s-a realizat dintr-o singură foaie și spatele cămășii tot dintr-o foaie. Toate bucățile erau încrețite în jurul gâtului și fixate sub un guler bentiță, îngust. Mânecile se termină cu fodor format prin încrețirea materialului și fixarea crețurilor prin cusătură decorativă pe muchia lor, marginile fodorului sunt finisate prin tivire și aplicare de dantelă croșetată.

La subraț este introdusă o fâșie de pânză și o pavă pentagonală. Gura cămășii se situează în lateral pe partea dreaptă și se închide cu două șnururi. Decorul este plasat pe mâneci, șir peste umăr din care coboară cinci râuri scurte, pe crețurile mânecii și pe guler. Motivele decorative sunt vegetale: vrej cu frunze și cârcei, geometrice: romburi cu creste pe guler, fiind cusute cu arnici negru, albastru, mov, maro, având dantelă neagră aplicată. Cu această cămașă se poate vedea trecerea de la cămașa portului vechi de sărbătoare la cea influențată de Mărginimea Sibiului.

În ceea ce privește cămășile femeiești din Ținutul Orăștiei care au apărut ca urmare a influenței Mărginimii Sibiului acestea sunt realizate în special din pânză de comerț, decor realizat prin coasere cu arnici negru. Așa s-a procedat și în cazul cămășii cu numărul de inventar 825. Este de tip carpatic confecționată din mai multe bucăți de pânză din comerț, unite între ele prin cusătură pentru a forma mânecile care erau realizate dintr-o foaie, fața s-a realizat dintr-o singură foaie și spatele cămășii tot dintr-o foaie. A fost încheiată prin coasere cu mâna. Toate bucățile erau încrețite în jurul gâtului și fixate sub un guler bentiță, îngust. Mânecile se termină cu fodor format prin încrețirea

materialului și fixarea crețurilor prin cusătură decorativă pe muchia lor, marginile fodorului sunt finisate prin tivire.

La subraț este introdusă o fâșie de pânză și o pavă pentagonală. Gura cămășii se situează în lateral pe partea dreaptă și se închide cu două șnururi. Decorul este plasat pe mâneci, șir peste umăr din care coboară cinci râuri, dublate până la jumătate de motive decorative florale, pe guler. Motivele decorative sunt vegetale și florale, geometrice, fiind cusute cu arnici negru.

Fig. 10. Cămașă femeiască cu numărul de inventar 825 (Foto: D. C. Șendroi)

Principalele concluzii la care am ajuns după ce am cercetat întreaga colecție de cămăși femeiești și bărbătești ar fi că această colecție are piese de o valoare deosebită, nemaigăsindu-se în momentul de față obiecte asemănătoare în teren. Se oferă posibilitatea doritorilor să poată vedea, „copia”, reface o cămașă care s-a purtat în urmă cu peste 100 de ani, fiind foarte multe persoane dornice să își realizeze propriile cămăși populare de pe „vremea bunicii”. Prezentarea în cadrul unor expoziții temporare a portului popular românesc specific unei regiuni oferă răspunsul căutat de tânăra generație despre felul cum erau îmbrăcați oamenii.

Bibliografie

Căstăian 2012	– M. Căstăian, <i>Muzeul de Etnografie și Artă Populară Orăștie</i> , în <i>Județul Hunedoara, monografie</i> , volumul III, 2012.
Dörner, Ionaș, Lazăr 1999	– A. E. Dörner, V. Ionaș, I. Lazăr, <i>Orăștie 775</i> , Deva, 1999.
Iliescu, Istrate 1974	– I. Iliescu, T. Istrate, <i>Orăștie 750 de ani</i> , Deva, 1974.

The Romanian Folk Shirt Collection
from the Museum of Ethnography and Folk Art Orăștie
Abstract

The Romanian folk shirts are one of the most interesting parts of the traditional costume in particular the one worn during holidays, which were the result of women labour where their talent, care, scrupulousness and love manifested. Many of the studied pieces are unique, currently missing from the rural environment. The main goal of this study is to research the whole shirt collection hosted by the Museum of Ethnography and Folk Art from Orăștie. Each piece was studied separately in order to establish a complex analysis based on their place of origin, traditional cuts, the fabrics from which they were made, their decorations and artistic motifs. The most spectacular shirts were those worn by women. In this paper the most representative pieces were presented, the one classified as thesaurus, but also the ones specific to the land of Orăștie.

Fig. 1. The quantity of shirts

Fig. 2. Men shirt place of origin

Fig. 3. Women shirt place of origin

Fig. 4. Women shirt inventory number 3419 (Photo: D. C. Șendroiu)

Fig. 5. Shirt inventory number 1072 (Photo: D. C. Șendroiu)

Fig. 6. Quantity of shirts according to their age

Fig. 7. Women shirt inventory number 836 (Photo: D. C. Șendroiu)

Fig. 8. Women shirt inventory number 1532 (Photo: D. C. Șendroiu)

Fig. 9. Women shirt inventory number 1331 (Photo: D. C. Șendroiu)

Fig. 10. Women shirt inventory number 825 (Photo: D. C. Șendroiu)

ARHITECTURĂ ȘI TIPOLOGII SPAȚIALE ÎN ȚARA ALMĂJULUI, JUD. CARAȘ-SEVERIN¹

BETTINA-EVELIN BASARABĂ-VARGA

Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia

bettina.varga95@gmail.com

Cuvinte cheie: Țara Almăjului, rural, arhitectură, locuire, tipologie

Keywords: Land of Almăj, rural, architecture, habitat, typology

Țara Almăjului din jud. Caraș-Severin este o zonă etnografică aflată într-o depresiune intramontană din sud-vestul României, înconjurată de munții Almăjului și ai Semenicolui. Datorită acestor condiții geografice, a dezvoltărilor exclusiv rurale, dar și a caracteristicii zonei de a fi retrasă de restul așezărilor importante din această parte a țării, se observă o izolare aproape totală a depresiunii, conservându-i-se astfel anumite caracteristici autentice specifice. Această lucrare dorește să exploreze aceste fenomene, materiale și imateriale, concentrându-se asupra caracteristicilor fondului construit, pornind de la materiale constructive utilizate și sisteme structurale până la elemente decorative, analizând și fenomenul și dinamica locuirii și a relației dintre gospodării, a tipologiei gospodăriilor și, nu în ultimul rând, relația fondului construit cu peisajul și formele geografice înconjurătoare.

1. Premise teoretice și contextuale

Studiul vizează o zonă etnografică din părțile Banatului, care reprezintă una din cele câteva regiuni de tip „țară” din România, dar care nu s-a bucurat de un interes aprofundat pentru cercetare sau turism, așa cum a fost cazul altor regiuni similare din România (Țara Oașului, Țara Călatei, Țara Făgărașului etc.). Țara Almăjului este o zonă care s-a conturat de-a lungul secolelor atât datorită condițiilor geografice izolatoare, cât și datorită contextului istoric înconjurător. Datorită acestor condiții geografice, a dezvoltărilor exclusiv rurale, dar și a caracteristicii zonei, de a fi retrasă de restul așezărilor din această parte a țării, a determinat o izolare aproape totală a depresiunii, conservându-i-se astfel anumite caracteristici autentice specifice. Această lucrare dorește să exploreze aceste fenomene, materiale și imateriale, concentrându-se asupra caracteristicilor fondului construit, pornind de la materiale constructive utilizate și sisteme structurale, până la elemente decorative, analizând și fenomenul și dinamica locuirii și a relației dintre gospodării și, nu în ultimul rând, a tipologiei gospodăriilor. Astfel, vorbim mai precis despre peisajul cultural – peisajul vernacular, forma dezvoltată ca răspuns în fața mediului înconjurător natural; asemenea tipuri de peisaje reflectă procesul de evoluție chiar în forma și în componentele lor. În acest caz, avem de-a face cu un peisaj cultural continuu, un peisaj care își menține rolul social activ în societatea contemporană asociată cu modul tradițional de viață și în care procesul evolutiv este în progres.

¹ Cercetarea a fost susținută financiar prin bursa de performanță științifică acordată de Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia în perioada ianuarie-iunie 2022.

În ultimii ani, odată cu dezvoltarea turistică a acestei zone etnografice (amintim aici cascada Bigăr, care se află pe raza comunei Prigor din Țara Almăjului, dar și faptul că Banatul de munte a fost considerat destinația anului 2021), almăjenii au șansa să construiască, fie că vorbim de ridicarea unor clădiri noi care să servească în scop turistic sau de renovarea caselor deja construite; astfel, această investigație are ca scop principal documentarea și înregistrarea unor date relevate în mare parte prin cercetări de teren, completând astfel repertoriul bibliografic care cuprinde cercetări etnografice², istorice³, geografice⁴ sau volume editate în memoria și onoarea almăjenilor⁵. Mai amintesc și faptul că Timișoara – capitala Banatului – urmează să fie Capitală Culturală a Europei peste nici un an, moment în care Banatul va primi câteva sute de mii de turiști, iar Almăjul, cu satele sale izolate și natura sălbatică, are șansa să atragă o bună parte dintre acei turiști, fiind una dintre țările etnografice românești cu o civilizație proprie, dezvoltată de-a lungul unui șir de autonomii locale – fie că vorbim de epoca medievală, când Almăjul era un district autonom românesc în cadrul Regatului Ungariei, fie că vorbim despre epoca renașterii, când nobilii almăjeni erau elita Banatului Lugoșului și Caransebeșului din cadrul Principatului Transilvaniei sau, în fine, Epoca Luminilor, când aici funcționa Granița militară a Monarhiei Habsburgice și dintre almăjeni s-au ridicat înalți ofițeri ai Austriei și, mai târziu, ai României. Arhitectura și tipul de locuire specifice Țării Almăjului au fost influențate direct de aceste etape.

2. Încadrare teritorială și influențe

Țara Almăjului se situează în partea central-sudică a județului Caraș-Severin, fiind delimitată la vest de Munții Aninei, la sud și la est de Munții Almăjului și la nord de Munții Semenici, aceasta suprapunându-se perfect depresiunii intramontane a Bozoviciului (altfel numită – Depresiunea Almăjului). Structura geografică a Almăjului, care conferă caracterul de cetate naturală intramontană, înconjurată din toate părțile de munți, accesibilitate redusă timp de multe secole – inclusiv în prezent –, stilul de viață agrar-pastoral și viața social-culturală (relativ) închisă⁶, sunt câțiva dintre factorii care au contribuit la formarea și păstrarea unicității caracteristicilor fondului construit din Țara Almăjului. Tipul de locuire în Almăj este unul de tip exclusiv rural, cuprinzând 31 de așezări umane permanente sau sezoniere, grupate în 7 comune⁷: Bănia, Bozovici, Dalboșeț, Eftimie Murgu, Lăpușnicu Mare, Prigor și Șopotu Nou. Delimitarea zonei și limitele s-au păstrat sub aproximativ aceeași formă timp de mai multe secole, fapt ce a determinat procesul regionalizării, cu toate că frământările anumitor perioade sau evenimente istorice au contribuit în mod direct și semnificativ asupra procesului evolutiv al acestui spațiu intramontan. Printre factorii principali care au determinat conturarea unicității Țării Almăjului (din punct de vedere arhitectural și al tipologiei de locuire), amintim:

- Ruralitatea absolută a zonei și caracterul izolat al regiunii, cu repercusiuni asupra relațiilor cu exteriorul;

² Gaga 1984.

³ Marchescu 2014.

⁴ Ianăș 2012.

⁵ Otiman 2017.

⁶ Otiman 2017, p. 20.

⁷ Otiman 2017, p. 314.

- Păstrarea unor forme străvechi de locuire, translatate și adaptate în dinamica locuirii din prezent;
- Organizarea satelor după multiple serii de reguli impuse și bine definite;
- Existența unui model al organizării spațiului ce are la bază o conștiință/mentalitate colectivă, dispunând și de numeroase instalații tehnice dezvoltate de-a lungul rețelei hidrografice, utilizate într-un sistem interfamilial;
- Apartenența locuitorilor la un grup etnic unitar, cu izolarea grupurilor etnice străine (coloniști cehi – în limba română ei sunt numiți de către localnici *pemi*, un termen care derivă din „boemi”);
- Disponibilitatea locală a unor resurse de materiale utilizabile în construcții;
- Existența, de-a lungul secolelor, a unor centre polarizatoare de ranguri și funcționalități diferite;
- Apartenența la zona care definea Granița militară a Imperiului Habsburgic în secolele XVIII-XIX, factor ce a determinat introducerea unor noi programe de arhitectură în dinamica satelor – cea militară.

3. Țara Almăjului. Cronologia fondului construit

Primele mărturii ale locuirii în Țara Almăjului datează din perioada preistorică, cercetările arheologice relevând fragmente de ceramică pe raza actualelor localități Bănia, Prigor, Pătaș, Eftimie Murgu, precum și diverse unelte în Bozovici sau Pătaș⁸.

În ceea ce privește arhitectura, cele mai vechi urme ale unor construcții se regăsesc în Dalboșeț și Bozovici. Este vorba de o așezare a culturii Coțofeni pe *Dealul Blidaru*⁹, o așezare fortificată a culturii La Tène la *Grădiște*¹⁰ și un sit dacic la *Gura Văii*¹¹. După cucerirea Daciei de către romani, apare în peisaj o *villa rustica* la *Dragomireana*¹², respectiv o fortificație romană la Bozovici¹³. De menționat sunt două zone compacte cu paviment de piatră și cărămidă romană găsite la *Șăul lui Bădescu*, lângă *Dragomireana*.¹⁴ Urme de ziduri romane din secolele III-IV s-au găsit și pe *Valea Mare*, în hotarul comunei Bănia, în punctele *Arie* și *Comorâște*¹⁵. Ziduri romane de piatră au fost descoperite, tot pe raza comunei Dalboșeț, pe movila numită *Zagradia*¹⁶, precum și în locul numit *La Comoară*, unde au mai fost descoperite și fragmente de cărămizi și țigle romane¹⁷. Dintre cărămizile romane descoperite în valea Almăjului, merită menționate acele piese care purtau ștampila Legiunii a IV-a *Flavia Felix*, găsite la Pătaș¹⁸ sau Eftimie Murgu¹⁹. Nu putem ști cu siguranță ce rol aveau aceste construcții romane din Țara Almăjului, păreriile experților variind între stații de drum pentru verificarea traficului rutier și așezări rurale aflate în zone împădurite, greu accesibile²⁰. În orice caz, prezența ștampilelor Legiunii a IV-a *Flavia Felix* în mediul civil din Banat

⁸ Smeu 1977, p. 18.

⁹ Cod RAN 52589.03.01 și 52589.03.02.

¹⁰ Cod LMI CS-I-s-B-10820, cod RAN 52589.01.01.

¹¹ Cod RAN 52589.04.01.

¹² Cod RAN 52589.02.01 și 52589.02.02.

¹³ Smeu 1977, p. 19.

¹⁴ Otiman 2017, p. 105-106.

¹⁵ Otiman 2017, p. 107.

¹⁶ Otiman 2017, p. 107.

¹⁷ Otiman 2017, p. 108.

¹⁸ Otiman 2017, p. 108.

¹⁹ Otiman 2017, p. 108.

²⁰ Otiman 2017, p. 108.

indică protejarea unei zone importante din punct de vedere minier și rural, de unde se relevă importanța Almăjului în regiune²¹.

Căderea Romei și perioada migrației popoarelor nu lasă urme arhitecturale sau urbanistice în peisajul văii Almăjului²².

În perioada medievală, Almăjul a fost unul dintre cele opt districte românești din Regatul Ungariei, vechile fortificații menite să protejeze granița statului rămânând vii în memoria colectivă până târziu, în secolele XIX-XX și fiind probate de săpături arheologice. Astfel, tradiția locală păstrează amintirea unor fortificații pe raza comunei Prigor, în punctele *Baroviște*, *Ruieni* și *Țerova*, ruine de fortificații medievale fiind găsite la Stăncilova, în punctul numit *Znamăn*. Aceeași tradiție locală amintește un castel medieval în Bănia, pe *Dealul Țințora*, precum și în Pătaș, la *Podul Ciurezului*, unde se afla un castel „înainte de venirea turcilor”. O cetate se afla și în Bozovici, în locul numit *Cetate*, înregistrat pe hărțile cadastrale întocmite în secolul al XVIII-lea²³. În ceea ce privește Cetatea Almăjului, pomenită în mai multe izvoare din perioada medievală, centrul puterii în district, istoricii și arheologii nu au reușit identificarea acesteia, opiniile fiind împărțite. Cea mai probabilă variantă plasează cetatea în hotarul comunei Dalboșeț, în locul numit *Grădiște*, acolo unde istoricul maghiar Frigyes Pesty amintește ruinele cetății care mai păstrau, în anul 1878, câteva ziduri construite din piatră fasonată. În anul 1969 se mai găseau câteva încăperi, o fântână și „deschizătura unui tunel adânc. [...] pe o suprafață de 120 m² se află maldăr de piatră și moloz din care răsare un turn de 4 × 5 m și înalt de 3 m. Este o palidă reminescentă a semeției cetății de odinioară”²⁴. De menționat sunt și ruinele a două lăcașe de cult medievale: o mănăstire ortodoxă la *Țarcovița*, lângă Moceris, construcție de cărămidă, piatră și mortar, respectiv mănăstirea de la *Boiște*, de lângă Stăncilova²⁵.

După înfrângerea maghiarilor în Bătălia de la Mohaci, otomanii ocupă o parte însemnată a Ungariei și, implicit, a Banatului. Timișoara pică în anul 1552, iar partea de șes a Banatului intră sub dominația Semilunei. La munte, însă, este creat Banatul Lugoșului și Caransebeșului, ca parte a Principatului Transilvaniei. Această formațiune a existat până în anul 1658, când principele Transilvaniei, Acațiu Barcsay, a făcut un troc politic cu otomanii, cedându-le Banatul Lugoșului și Caransebeșului în schimbul domniei în Ardeal. Din perioada otomană sunt de amintit fortificațiile de lângă Lăpușnicu Mare, posibil „întăritura turcească” de la *Rădutu*, zidită în secolul al XVII-lea, unde au fost descoperite scărițe de șa, pistoale, vase de aramă, monede turcești și alte piese de proveniență otomană²⁶. O altă construcție turcească a fost cazarma din Stăncilova, construită între 1659-1690, ale cărei ziduri mai existau încă în anul 1936²⁷.

Prezența otomană în Țara Almăjului a durat numai jumătate de secol, timp în care administrația orientală nu a avut timp să implementeze mari schimbări de ordin arhitectural sau urbanistic. Aceste schimbări aveau însă să se producă după anul 1718, când, prin Pacea de la Pojarevăț, întreg teritoriul Banatului intra în posesia personală a sfântului împărat Carol VI de Habsburg. În plină perioadă iluministă, suveranii din Casa

²¹ Otiman 2017, p. 108.

²² Smeu 1977, p. 20.

²³ Otiman 2017, p. 112-113.

²⁴ Otiman 2017, p. 118.

²⁵ Otiman 2017, p. 112.

²⁶ Otiman 2017, p. 112.

²⁷ Smeu 1977, p. 50.

de Habsburg vor implementa mai multe măsuri în Banat, măsuri care vor schimba în totalitate locuirea și arhitectura din Țara Almăjului. Primii ani de administrație habsburgică, care era în conflict deschis cu otomanii chiar în zona de graniță, au adus sărăcie și foamete în valea Almăjului, locuitorii fiind nevoiți să părăsească satele și să ia calea haiduciei, refugiindu-se în zonele muntoase, după ce „Steagurile cu sfânta cruce trei ani toate bucatele și verdețurile câmpului nostru ni le-au mâncat și grea foamete am răbdut, în păduri coajă de cer am mâncat”²⁸. Situația s-a schimbat odată cu Pacea de la Belgrad, din 1739, moment în care autoritățile habsburgice se vor interesa mai mult de soarta Țării Almăjului. Comparând conscripția din anul 1749 cu cea din anul 1718, se observă dispariția a două sate (Tăria și Jidovini), de unde putem concluda că autoritățile imperiale au strămutat populația din satele greu accesibile în localitatea apropiată din vale, înlesnind astfel colectarea dărilor și îngreunând adăpostirea haiducilor. Astfel, vor dispărea treptat așezările pastorale de la munte²⁹. În orice caz, grăitoare pentru tipul de locuire și arhitectura satelor almăjene din secolul al XVIII-lea rămâne relatarea sfântului împărat Iosif II, care nota în jurnalul său de călătorie din 1773, că „În Almăj sînt 13 sate, toate românești, compuse din colibe mizerabile, în care e cantonat comandantul unei companii de garnizoană”³⁰.

Tot în secolul al XVIII-lea, habsburgii încearcă o primă colonizare în Țara Almăjului. S-au încercat diferite etape de colonizări cu germani și sârbi, dar fără reușită. Mulți germani au plecat, pe sârbi nu i-au dorit autohtonii, iar ceilalți nu s-au putut adapta din cauza condițiilor geografice. Totuși, câteva familii germane au rămas, iar, fiind meseriași, și-au transmis meseria din tată în fiu și au conviețuit cu autohtonii almăjeni³¹.

Lucrurile aveau să se schimbe odată cu militarizarea zonei, începută neoficial încă de la mijlocul secolului al XVIII-lea, când, între 1745-1750 se va zidi o garnizoană la Bozovici, prin robota sătenilor. În anii ce urmează, alte două garnizoane se vor construi în Dalboșeț și Prigor, unde aveau să staționeze permanent trei companii ale Regimentului 13 româno-ilir de grăniceri³². În 1773, Țara Almăjului este cuprinsă în cordonul grăniceresc, iar satele distruse în vremea războaielor cu turcii se vor reconstrui treptat. Se remarcă o creștere demografică, datorită perioadei de pace, populația tot mai numeroasă fiind organizată în comunioane. Aceste comunioane au fost o formă de organizare a tuturor proprietăților și bunurilor deținute de toți membrii unei familii, precum și de cei intrați într-o familie prin căsătorie. Fiecare dintre cei aproximativ 30 de membri ai unui comunion aveau drept egal asupra veniturilor rezultate din cultivarea pământului și creșterea animalelor. În 1802, comunioanele almăjene au primit câte 24 iugăre (aproximativ 13 ha) de teren arabil și pășuni. În același timp, fiecare familie din comunion primea teren intravilan, în vederea construirii unei case cu grădină, lucru ce a produs o aliniere a satelor, în vederea unei mai bune supravegheri a populației almăjene.³³ „Conform hotărârii, gospodăriile nu trebuiau să fie prea departe de vatra satului. Fiecare familie putea să aibă și un «sălaș» pe moșie (extravilan), cu condiția ca acesta să nu fie locuit tot anul. Gospodăria cea nouă trebuia să se construiască din material solid. Pentru grăbirea strămutărilor din gospodării în vatra satului, autoritățile

²⁸ Stoica de Hațeg 1969, p. 188.

²⁹ Smeu 1977, p. 35.

³⁰ Negru 1943, p. 102-103.

³¹ Smeu 1977, p. 53-55.

³² Smeu 1977, p. 42-44.

³³ Otiman 2017, p. 324.

acordau anumite facilități, precum lemnul gratuit pentru construcție, bărbații apti de armată erau scutiți în acel an de la satisfacerea serviciului militar și de zilele de robotă”³⁴. Se reorganizează astfel satul almăjan, casele fiind așezate cu latura mare perpendiculară pe stradă, zidurile laterale fiind lipite de cele ale caselor vecine, creându-se în acest fel un șablon al satului din Țara Almăjului, păstrat pe toată perioada Graniței militare bănățene și nu numai. De exemplu, modelul de sat cu biserica în centrul așezării, cu drumuri paralele și loturi bine definite se păstrează până în zilele noastre³⁵.

La începutul secolului al XIX-lea, habsburgii întreprind un nou val de colonizări, de data aceasta mai reușit. O parte din coloniștii pemi care fuseseră inițial așezați lângă Moldova Nouă, au fost strămutați în Almăj, în anul 1827, întemeindu-se astfel singurele localități cu populație străină din zonă: Poneasca, Ravensca și Șumița³⁶.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea și mai ales după compromisul austro-ungar din 1867, Granița militară bănățeană dispare, teritoriul Banatului de munte fiind împărțit în comitatele Caraș și Severin. Dispare astfel și comunionea ca formă de organizare și dispar și regulile impuse de autoritatea militară pentru construirea caselor. Familia de almăjeni „își va ridica gospodăria acolo unde avea proprietate în intravilan, fiecare așezare, ținând cont de mai mulți factori, în special cei orografici, își va defini individualitatea”³⁷.

După Marea Unire din 1918, Banatul devine parte a României, iar țăranii almăjeni cunosc o nouă perioadă de înflorire materială, în special după Reforma agrară din 1921. Se reclădesc unele case satești, se ridică colibe din piatră și cărămidă arsă, iar statul își va face simțită prezența, prin construirea de spitale, cămine de cultură și școli, introducând totodată și noi curente arhitecturale în zonă.

Din perioada comunistă, instaurată în anul 1947, ne rămân cele mai multe locuințe în satele almăjene, majoritatea acestora fiind reconstruite în anii 1960-1970, după ce România primise Clauza națiunii celei mai favorizate și nivelul economic permitea țăranilor acest lucru.

4. Etapele de transformare a satului. Locuirea în Țara Almăjului

Regiunea intramontană în cauză a fost locuită încă din cele mai vechi timpuri, datorită protecției naturale oferite de condițiile geografice și sistemul hidrografic complex, a disponibilității resurselor naturale bogate și variate de care dispune; această afirmație a fost demonstrată prin nenumărate descoperiri arheologice³⁸, vestigii culturale, materiale și prin fenomene reflectate în tipologia locuirii din zilele noastre care dau dovada continuării unor reminiscențe, exercitate mai mult sau mai puțin conștient de către populația autohtonă. Satele din Almăj au un conținut de viață și o tipologie de locuire aparte, moștenind și integrând în cultura locuirii straturile succesive de forme de organizare impuse de diferite autorități de-a lungul secolelor. Intervalele și categoriile de construcții descrise în cele ce urmează au fost selectate pe baza dovezilor și a existenței lor fizice în satele de astăzi, determinând o serie de așezări din Valea Almăjului care sunt mărturii reale ale administrațiilor autoritare succesive care au

³⁴ Otiman 2017, p. 324.

³⁵ Otiman 2017, p. 324.

³⁶ Smeu 1977, p. 61-63.

³⁷ Otiman 2017, p. 325.

³⁸ Petrovsky 1973, p. 387.

influențat în mod semnificativ evoluția și configurația atât a satelor, cât și a gospodăriilor. Astfel, menționăm:

a. Case grănicerești. Arhitectură militară

Reașezarea satului, hotărâtă de austrieci, nu a avut doar părți rele. Casele nou construite erau mai bune și mai sănătoase, vatra satului a fost organizată militarăște, cu străzi late și drepte, trasate după un plan bine chibzuit, cu casele grupate și făcând „fronturi” ușor de blocat la nevoie. În centrele satelor s-au amplasat, în mod logic, construcțiile de for public și civic, precum clădirea primăriei, a bisericii (în stil baroc), a școlii și a caselor ofițerești. În paragraful 78 al constituției confiniare din anul 1807 se prevedea „cășile grănicerești, cele noao, să se facă, încât e cu puțință, din materii trainice”. Astfel, noile case dispuneau de un parter înălțat, protejat asemenea unei fortificații, și elevat față de cota străzii; parterul real, cel mai adesea, acționa asemenea unui subsol, având funcțiunea de depozitare. De la acest nivel se accesa, pe o scară cu trepte și contratrepte din lemn, etajul care, conform așteptărilor, acționa asemenea unui parter, având funcțiunea de locuire și activități domestice. Aceste noi case dispuneau de 1-3 camere, bucătărie (alături de afumătoare), cămară și tindă (antreu, prispă). Este preferată din ce în ce mai mult locuința tricoloră, alcătuită din două încăperi dispuse simetric față de o tindă centrală. De asemenea, se putea realiza accesul către pod pe o scară de lemn. Pentru a exemplifica o asemenea construcție de locuință (**Pl. I**), administrația imperială emite în repetate rânduri instrucțiuni legate de materialul utilizat (piatră, cărămidă arsă și crudă) și planul de casă³⁹, fără a impune și stilul de construcție a caselor. Remarcăm totuși o influență stilistică indirectă, prin însuși planul de sistematizare. În anumite perioade există și obiceiul construirii caselor cu prispă, parțială sau continuă, deși norma cutumiară de construcție în Banat pare a fi fost mai degrabă a casei fără prispă⁴⁰. Odată cu arhitectura din piatră și cărămidă, locul stâlpilor de lemn ai prispei este luat de zidăria din cărămidă, și, sub influență sârbească, sunt închise capetele prispei, practicându-se uneori o ușă la capătul dinspre stradă. Există și cazul în care construirea casei de piatră se face fără prispă (*târnaț*), dar aceasta se adaugă ulterior. Deși variază ca forme și dimensiuni, tendința de șablonizare și uniformizare se resimte în mod clar la această tipologie de construcții. Sub aspect arhitectural, casele sunt construite în stil vernacular bănățean, fiind văruiți în alb sau albastru, fără a se remarca vreo influență clară a stilurilor de arhitectură la modă în acei ani în Monarhia Habsburgică (**Fig. 1**).

În ceea ce privește organizarea parcelelor, acestea erau compuse din două părți: una destinată construcției principale, cu funcțiunea de locuire, iar cea de-a doua parte fiind rezervată anexelor gospodărești.

Fiind vorba de o regiune administrată militar, în Țara Almăjului au existat și construcții cu funcțiune strict militară, anume trei cazărmi, în Bozovici, Dalboșeț și Prigor, construite prin robotă.

Construite din piatră și cărămidă arsă, construcțiile au ziduri groase de până la 1 m, poduri voluminoase cu planșee din cărămidă, acoperite cu pământ, în acest fel sporindu-se protecția clădirii, care putea rezista la atacuri de artilerie.

³⁹ Ștefănuță 2010, p. 138.

⁴⁰ Săracă 1982, p. 92.

Fig. 1. Case grănicerești din Valea Almăjului (Foto: B.-E. Basarabă-Varga)

b. Case ale perioadei dualiste. Arhitectură a elitei sătești

Odată cu desființarea comunioanelor, se ridică și restricțiile asupra felului în care casele sătești puteau fi edificate. Se remarcă unele schimbări atât în așezarea caselor construite acum pe parcele, cât și în arhitectura acestora. Dacă în timpul Graniței militare bănățene, satele aveau un aspect absolut unitar, casele fiind construite identic, pe parcele la fel de identice, cele construite la sfârșitul secolului al XIX-lea se remarcă prin individualitatea lor, în același timp încadrându-se într-un tipar clasic pentru Banatul de munte: casele se vor construi în L, cu fațada lungă paralelă cu drumul, zonă numită *la drum* de către localnici. Este vorba despre 2-3 camere rezervate evenimentelor importante (sărbători religioase, decese, primirea oaspeților), locuirea propriu-zisă fiind în partea din spate a casei, unde se găseau alte 2-3 camere și o bucătărie, numită *cuină*. Accesul se făcea printr-o poartă mare acoperită, parte a construcției de la șosea, prin care se intra în *șupă*, numită și simplu, *sub poartă*, locul unde se ținea carul și alte unele agricole. Sub aspect arhitectural, se remarcă infiltrarea unor elemente de arhitectură urbană, în special la porți și la ancadramentele geamurilor. Cele două stiluri prevalente, într-o realizare totuși rustică, rudimentară, sunt neoclasicul și, mai târziu, diverse forme ale secesiunii anilor 1900. Din punct de vedere cromatic, tencuielile devin mai colorate acum, rupându-se de clasicul alb și albastru al caselor grănicerești (**Fig. 2**).

Fig. 2. Casă din perioada dualistă în Lăpușnicu Mare (Foto: B.-E. Basarabă-Varga)

În aceeași perioadă, din rândul almăjenilor se ridică o elită sătească, având în principal legătură cu activitatea militară. Se remarcă mai mulți ofițeri care sunt și înnobilați, ca Mihail *cavaler de Trapșa*⁴¹, sau Daniel Mătarângă *de Bănia*⁴², precum și protopopul militar Pavel Boldea, a cărei casă se mai păstrează încă în Borlovenii Vechi (**Fig. 3**). În general, casele acestor *fii ai satului* aminteau de conacele aristocrației, fiind amplasate în sate, în mijlocul unor întinderi mari de pământ, însă la scară mai mică. Din punct de vedere arhitectural, aceste case semănau cu cele orășenești, în totală antiteză cu restul caselor din sat, fie ele grănicerești sau mai noi, în primul rând prin dimensiuni și în al doilea rând prin stilurile arhitecturale mult mai bine definite.

Fig. 3. Casa Boldea din Borlovenii Vechi (Foto: B.-E. Basarabă-Varga)

⁴¹ ANA, FA, AT-OeStA/AVA Adel HAA AR 1002.27.

⁴² ANU, FKK, HU MNL OL A 57 - 73 - 0248.

c. Case ale perioadei interbelice. Construcții publice

Ca urmare a Marii Uniri din 1918 și a Reformei agrare instituită de regele Ferdinand I în anul 1921, nivelul de trai al almăjenilor crește, lucru care se reflectă în materialele de construcție folosite de săteni. În primul rând, aceștia își permit să folosească cărămidă arsă în locul celei crude, lucru pe care almăjenii l-au evidențiat, prin netencuirea fațadelor, obicei care s-a păstrat și în deceniile următoare. În al doilea rând, încep să apară case realizate în stil modernist, asemeni vilelor din orașele României interbelice.

Mai interesante pentru istoria arhitecturală a Țării Almăjului sunt însă clădirile construite de către stat, care a investit masiv în zonă după Marea Unire. Remarcăm construcții în stil național, ca Spitalul Comunal din Bozovici (**Fig. 4**), actualul sediu al Primăriei Comunei Prigor (construit inițial ca școală) (**Fig. 5**), actualul sediu al Primăriei Comunei Dalboșeț ori chiar construcții în stil *Art Deco*, precum Casa Culturală din comuna Lăpușnicu Mare, un edificiu cu adevărat impresionant (**Fig. 6**).

Fig. 4. Spitalul din Bozovici (Foto: B.-E. Basarabă-Varga)

Fig. 5. Primăria Comunei Prigor, inițial școală (Foto: B.-E. Basarabă-Varga)

Fig. 6. Casa Culturală din Lăpușnicu Mare (Foto: B.-E. Basarabă-Varga)

d. Case ale perioadei comuniste

„Prin dezvoltarea planică, proporțională a tuturor județelor țării, de binefacerele socialismului se bucură toate zonele geografice. Așa că prefacerile social-economice au determinat și schimbarea vieții locuitorilor almăjeni. Azi, viața nouă, cultura, bunăstarea, și-au făcut loc trainic și pe aceste îndepărtate meleaguri. Astfel, în deceniile din urmă, „țara Almăjului” este scoasă din izolarea la care a fost condamnată în trecut, fiind legată prin șosele asfaltate de orașele: Oravița și Băile Herculane, drumuri de un deosebit pitoresc [...]”⁴³. Trecând prin ample programe de restructurare, nu doar zona Almăjului ci și întreaga țară, fără a cruța nici orașele, nici satele. Casele perioadei comuniste, deși mai austere, se remarcă prin implementarea unor modele de gospodării care în ziua de astăzi au devenit deja consacrate, arhetipale, întrucât aceste modele urmau să redefinească complet imaginea și peisajul construit al satelor românești. Cu toate acestea, casele se disting prin felul în care sunt folosite materialele de construcții, modul de punere în operă, estetica fațadelor și organizarea gospodăriilor.

Gospodăriile, închise pe 3 sau 4 laturi, construite pe aliniamentul stradal, având anexele construite fie pe transversal, fie pe longitudinal în partea posterioară a parcelelor reprezintă dispunerea caracteristică a acestui tip de arhitectură domestică; această tipologie nu este un caz singular și nici unic al Țării Almăjului, aceste caracteristici putând fi regăsite pe întreg teritoriul Banatului. Cu toate acestea, majoritatea parcelelor din satele almăjene se împart în două zone funcționale: pe de-o parte, în general în partea dreaptă, privind dinspre stradă, se amplasează o mică grădină, spații pentru animale și depozitare de unelte, iar pe cealaltă jumătate de teren sunt acomodate încăperile de locuit – dormitoare, bucătării, curtea interioară și locuri de depozitare. Între aceste două porțiuni de teren, mobilate cu funcțiuni complementare, se stabilesc delimitări atât fizice cât și vizuale și funcționale (**Fig. 7**).

Fig. 7. Plan de situație – Parcelă cu construcții din perioada comunistă: Borlovenii Noi
(Foto: B.-E. Basarabă-Varga)

⁴³ Smeu 1977, p. 8-9.

Accesul în curte se face printr-o poartă mare, printr-un loc acoperit (*șupă*⁴⁴), de unde se face și accesul spre pod, casă sau grădină. Această zonă poate acționa doar ca zonă de tranzit și depozitare, asemenea unui gang, sau poate acomoda diverse activități ale familiei. Construcția domestică principală este, de regulă, amplasată cu fațada longitudinală spre stradă, dispunând de două camere de dormit, conectate între ele printr-un hol cu fațada vitrată spre curtea interioară. Aceste încăperi erau rareori utilizate, activitatea familiei desfășurându-se în casa secundară, amplasată în partea posterioară a parcelei, conținând 2-3 camere de locuit, *cuină* (bucătărie) și *șpais* (cămară); aceste construcții secundare, deși cel mai intens utilizate, erau în relație directă cu anexele pentru activități agricole și gospodărești, amplasate pe fundurile de parcelă.

Pentru a etala prosperitatea familiei, o bună parte din casele acestei perioade au fost construite cu fațadele principale netencuite, mândrindu-se cu faptul că aveau posibilitatea de a construi din cărămidă plină, arsă. Deși conștiința ne poate îndruma spre concluzii complete opuse celor exprimate, merită menționat faptul că aceste fațade nu au fost gândite niciodată pentru a fi tencuite și nici urme de tencuială degradată sau desprinsă nu se găsesc pe suprafețele cărămizilor aparente. Astfel, nu putem discuta despre un eventual caz de lipsă de fonduri pentru tencuială și vopsitorii. De asemenea, predomină fenomenul implementării unor elemente stilistice rezultate din alternarea asizelor de cărămidă arsă de culoare roșiatică și de culoare gri închis sau chiar negre. Remarcăm și construcții de locuințe realizate nu din cărămidă, ci din tuf vulcanic, material de porozitate mare de proveniență locală, în zonele în care acesta putea fi exploatat. Tot în perioada comunistă a luat avânt o altă modă arhitecturală, aceea a plăcii fațadelor cu plăci ceramice în combinații ce aminteau de motivele populare din regiune, rezultând astfel un aspect exterior colorat, specific, de atunci, întregii zone a Banatului montan și nu numai (**Pl. II**).

e. Colibe

Geograful Vintilă Mihăilescu, în *B.S.G.*, XLVIII din 1928-1929, arăta: „Tipic pentru aspectul agriculturii și păstoritului de factură mixtă sunt sălașele. Înainte vreme, acestea erau locuite tot timpul anului de toată familia sau numai o parte din ei. La început ele au fost un fel de sate, apoi au regresat, fiind părăsite treptat, prin defrișarea progresivă a proprietăților colective sau prin trecerea de la o fază preponderent pastorală, legată de transhumanță, ceea ce a provocat așezarea pe vale, mai aproape de ogoare”.

Colibele ocupă un loc strategic, amplasate în proximitatea satelor, dar plasate izolat față de alte colibe. Coliba, în terminologia almăjană din majoritatea satelor, este anexa gospodărească din zona de câmpie, luncă sau deal a hotarului cadastral sătesc, având caracter funcțional temporar sau permanent de-a lungul anului, când familia, prin generația vârstnică, iernau cu animalele la colibă⁴⁵. Acestea au un caracter de locuire sezonier și sunt populate începând din primăvară până toamna târziu, multe dintre acestea fiind în uz și în dinamica de locuire actuală. Activitatea în jurul acestor colibe era generată de activități ce țin de culturi agricole, întreținerea livezilor de dimensiuni mici și medii, recoltarea cerealelor și a legumelor, concomitent cu permanenta îngrijire

⁴⁴ În *Habitatul*, p. 354, șupa se definește ca fiind „adăpost (asemănător șoprului) în vatra și/sau moșia satului pentru animale și/sau atelaje și unelte; deasupra poate avea pod pentru nutreț”; în cazul nostru, șupa reprezintă o ipostază similară, dar adaptată unei forme domestice de arhitectură – locuirea.

⁴⁵ Otiman 2017, p. 326.

a animalelor (ovine, cai). Definite în general de un ansamblu format din două sau trei volume cu funcțiuni diferite dar complementare.

Construcțiile, mai ales cele destinate locuirii umane, pot ajunge și la forme mai avansate prin utilizarea materialelor rezistente de construcții - cărămida și piatra și prin amenajări de rang superior, adecvate unei locuiri permanente, având trăsăturile unei gospodării stabile și exploatabile. Construcțiile anexe sau cele destinate animalelor erau deseori realizate din lemn sau cărămidă nersă.

Ca formă de organizare a parcelelor și a gospodăriilor, putem delimita construcția destinată animalelor și pe cea destinată oamenilor; cea din urmă dispune de 2-3 camere de locuit în care se practicau multiple activități domestice, începând de la prepararea hranei până la odihnă. Ansamblul de construcții era retras de la șosea, dar cu deschidere vizuală spre aceasta. Peretele exterior era realizat din cărămidă arsă, ocazional piatră, fără tencuială sau tencuiți cu amestecuri de tencuieli pe bază de argilă, tencuieli pe bază de var (mai recent) și zugrăveli pe bază de var (alb sau cu pigmenți naturali locali). De asemenea, se întâlnesc zugrăveli cu lapte de var și piatră vântată (sulfat de cupru). Discutând despre finisajele exterioare, menționăm faptul că soclul construcțiilor erau, de regulă, realizate din piatră aparentă sau tencuită (tencuieli pe bază de argilă sau de var, zugrăveli pe bază de var, de culoarea fațadei sau mai închise). Deși mai rar, am putut identifica și cazuri în care s-au utilizat inclusiv elemente decorative ale fațadei: figuri geometrice, brâuri din cărămidă plasată oblic, balustrade, sau chiar elemente structurale decorate precum cornișa, ancadramentul sau tâmplăriile de ferestre și uși. Ferestrele, duble sau simple, erau realizate din lemn profilat și sticlă manuală, iar atât tâmplăria ferestrei cât și cea a obloanelor prezintă decorații (rozete, inimi) (**Fig. 8**).

Fig. 8. Colibe (Foto: B.-E. Basarabă-Varga)

f. Sălașe

Sălașele au fost definite⁴⁶ ca fiind gospodării în afara vetrei satului, formate din locuință, adăpost pentru animale, teren arabil și/sau pășune. Astfel, deși fizic multe sălașe au dispărut, acestea nu reprezentau doar clădirea în sine, ci un ansamblu format din tot ce a existat în jurul acesteia – livadă de meri și pruni, fânețe, fără a face abstracție și de istoria familiei, care a generat activitatea în jurul acestor forme de locuire temporară/ocazională.

Marea strămutare a vetrelor de sate din secolul al XIX-lea⁴⁷, care în timp nu foarte îndelungat au coborât de la poalele munților la baza văii pentru a ușura încasarea dărilor și a îngrădi adăpostirea haiducilor, încetându-și existența sau micșorându-se ca număr de locuitori vechile așezări izolate sau „săliște”⁴⁸. Prin coborârea locuitorilor din așezările lor pastorale de la înălțimi, spre poalele munților, se întăresc ca număr de locuitori satele nou înființate sau comasate cu vetrele unor sate mai oportun poziționate⁴⁹. Cu toate acestea, locuitorii și-au păstrat pe vechile vetre sălașele, ca anexe ale gospodăriei din sat⁵⁰ și ca extensii ale activității agricole. Deși în alte regiuni ale țării⁵¹, sălașele se folosesc mai degrabă pentru a denumi funcțiuni de locuire sezonieră care în Almăj se identifică cu colibele, aceste forme construite și-au dobândit o serie de caracteristici autentice locale în zona studiată. Sălașele din Almăj se identifică ca fiind adăposturi ocazionale, fără a avea capacitatea de a fi numite „locuințe”, întrucât nu îndeplinesc nici cerințele de bază care ar putea determina o locuință. Acestea sunt cel mai adesea amplasate în proximitatea pădurilor și a livezilor de meri și pruni deținute de familiile almăjene, amplasate la o distanță facilă de parcurs pe jos. Acestea erau utilizate pentru depozitarea uneltelor utilizate pentru menținerea, curățarea livezilor și adunarea recoltelor, pentru activități ce țin de cosit și pentru a petrece noaptea în caz de nevoie, având capacitatea și de adăposti animale pe timpul nopții (ovine, cai). Contrar percepțiilor uzuale, sălașele nu reprezentau „sediul” de bază a păstorilor și a activității pastorale (acestea erau amplasate la înălțimi mult mai mari, la distanțe considerabile de vetrele satelor) și nu reprezentau nici construcții amplasate în proximitatea altor plantații de cereale sau legume.

Ca formă de organizare și amplasare a construcțiilor, sălașele se constituiau cel mai adesea dintr-o singură construcție, cu o încăpere la parter și cu un pod amplasat sub șarpanta în două ape, sau în cazuri ocazionale, întâlnim și ansambluri formate din două construcții plasate una în proximitatea celeilalte, prima fiind destinată oamenilor iar cea de-a doua, animalelor. Întrucât oferea o protecție sporită, oamenii care înnoptau la aceste sălașe, deseori își petreceau noaptea în pod, pe așezăminte de fân⁵². Descoperim, de asemenea, sălașe mobilate cu piese realizate din lemn: paturi, mese, scaune, unelte. Construcțiile destinate oamenilor prezentau ocazional și de terase acoperite care erau dispuse pe fațada longitudinală a volumelor. Sălașul s-a dovedit o necesitate pentru valorificarea optimă a terenurilor mai greu accesibile și mai îndepărtate de vetrele satelor. Prin despăduriri succesive, sătenii obțineau noi terenuri pentru plantarea pomilor fructiferi și întrețineau fânețele. Adăpostul, o construcție modestă dar solidă, cu

⁴⁶ Ghinoiu 2010, p. 351.

⁴⁷ Smeu 1977, p. 31.

⁴⁸ Smeu 1977, p. 35.

⁴⁹ Smeu 1977, p. 35.

⁵⁰ Groza 2013, p. 88.

⁵¹ Groza 2013, p. 88-90.

⁵² Interviu luat familiei Basarabă din satul Borlovenii Noi, aprilie 2022.

un schelet structural din bârne de lemn cioplit și pereți realizați din scânduri de lemn dispuse pe orizontală, puse în operă rudimentar și pur funcțional, fără a urmări considerente estetice. Acestea fiind construite din materiale naturale, perisabile, expuse la intemperii, s-au degradat rapid, necesitând intervenții continue și constante sau chiar reconstruiri ocazionale. În apropierea satului Borlovenii Noi, s-au identificat sălașe cu o durată de viață semnificativă pentru aceste tipuri rudimentare de construcții, exemplul ilustrat mai jos prezentând o piesă de mobilier din anul 1947, inscripționată pe tăblia de pat (Fig. 9, 10).

Fig. 9. Interior de sălaș cu mobilier din anul 1947 (Foto: B.-E. Basarabă-Varga)

Fig. 10. Sălașe (Foto: B.-E. Basarabă-Varga)

5. Realități actuale. O diagnoză sumară, urbanistică și arhitecturală

Satul românesc din zilele noastre, la modul general, nu mai reprezintă o realitate organică echilibrată, care se stabilește între natură și om, ci o realitate care deja parcurge drumul scurt al procesului de destrămare și globalizare. Satul românesc bănățean (și nu numai) a fost profund restructurat și alterat în perioada regimului comunist, moment în care o mare parte din populația rurală a beneficiat de o sporire a situației financiare, mai ales în zonele unde resursele naturale locale au permis dezvoltarea unor industrii prospere. Astfel, fondul construit existent provine, cu preponderență, dintr-un moment de mare prefacere. Vechile forme de organizare, activitățile și sensul lor, întreaga structură socială a vechii așezări sunt nevoite să cedeze altora noi, impuse de vreme⁵³, indiferent dacă discutăm despre regulile de sistematizare impuse de Imperiul Austriac sau de restructurarea formelor și a metodelor de construire din perioada comunistă. Se observă în mod clar faptul că repetatele etape de șablonizare și uniformizare se resimt în mod clar la morfologia satelor almăjene. Cu toate acestea, în prezent, deși parte a dinamicii locuirii din ultimele secole, sălașele și colibele nu figurează în statistica oficială, dar ele constituie o realitate geografică, alcătuind un tip de habitat uman distinct de locuire sezonieră sau permanentă⁵⁴ în zona Almăjului. Majoritatea așezărilor din Țara Almăjului au caracter permanent, populația locuind aici tot timpul anului, doar în anumite cazuri deplasându-se pentru muncă în afara localității. De remarcat este faptul că tipologia specifică de locuire în Almăj este una deosebită: chiar și în zilele noastre, o mare parte din familii își desfășoară activitatea principală la **casa din sat**, dar cu activități complementare desfășurate ocazional la **coliba** familiei sau la **sălașele** de la pădure.

Abrevieri

ANA, FA	– Arhivele Naționale ale Austriei, Fond <i>Adelsarchiv</i> .
ANU, FKK	– Arhivele Naționale ale Ungariei, Fond <i>Királyi Könyvek</i> .

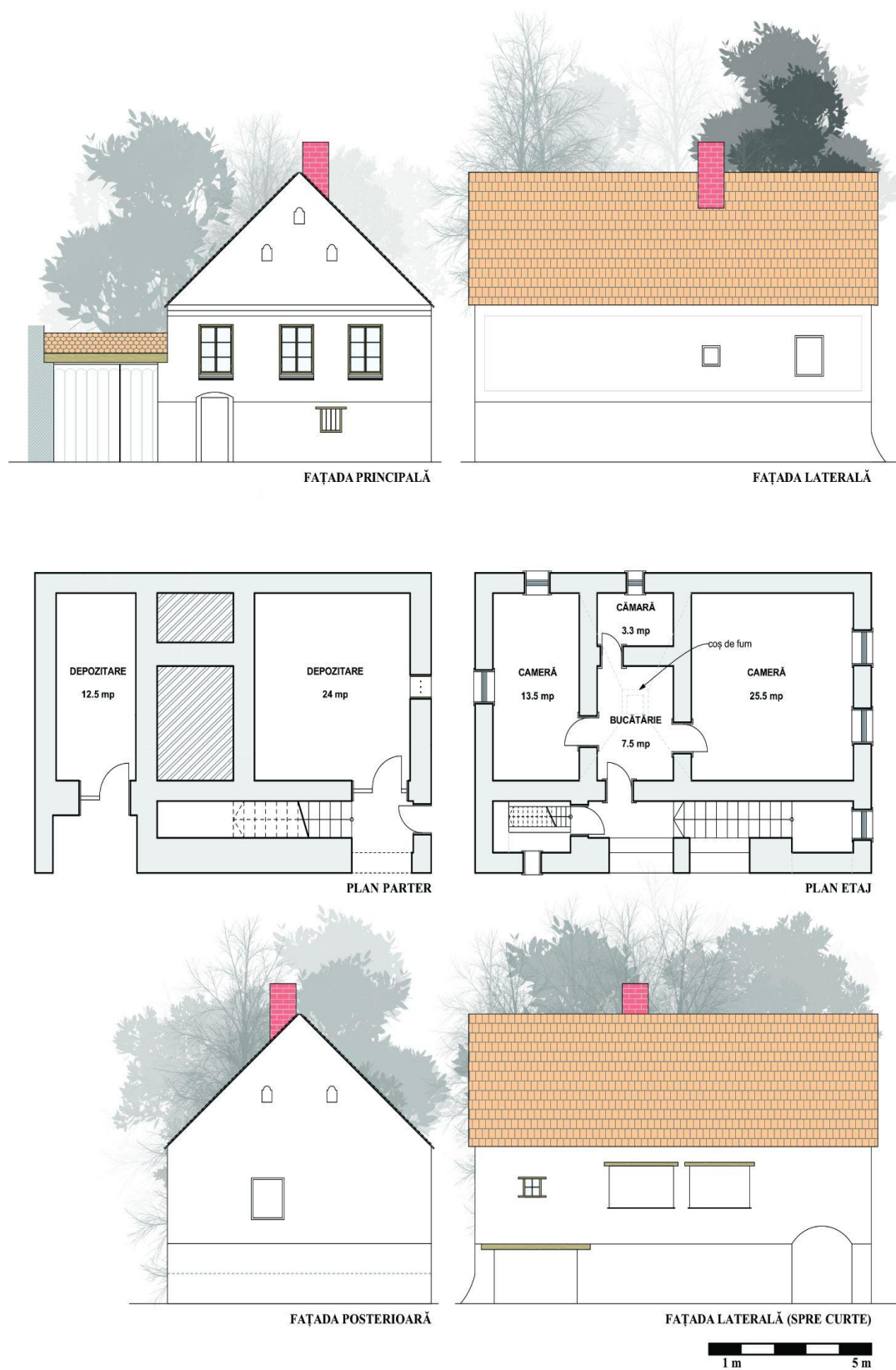
Bibliografie

Bernea 2006	– E. Bernea, <i>Civilizația română sătească</i> , București, 2006.
Gaga 1984	– L. Gaga, <i>Zona Etnografică Almăj</i> , București, 1984.
Ghinoiu 2010	– I. Ghinoiu, <i>Habitatul</i> , vol. II: <i>Banat, Crișana, Maramureș</i> , București, 2010.
Groza 2013	– G. Groza, <i>Sălașele din Valea Bistrei</i> , Caransebeș, 2013.
Ianăș 2012	– A.-N. Ianăș, <i>Țara Almăjului. Studiu de geografie regională</i> , Cluj-Napoca, 2012.
Marchescu 2014	– A. Marchescu, <i>Grănicerii bănățeni și Comunitatea de Avere (Contribuțiuni istorice și juridice)</i> , București, 2014.
Negru 1943	– I. Negru, <i>Contribuții la cunoașterea Banatului (Jurnalul de călătorie din 1773 al împăratului Iosif al II-lea)</i> , în <i>RevInstSoc</i> , an XI, iulie-august 1943, p. 69.
Oțiman 2017	– P. I. Oțiman, <i>Almăjul de ieri, de azi și de mâine sau Mult dorita vale a miracolelor</i> , 2017.

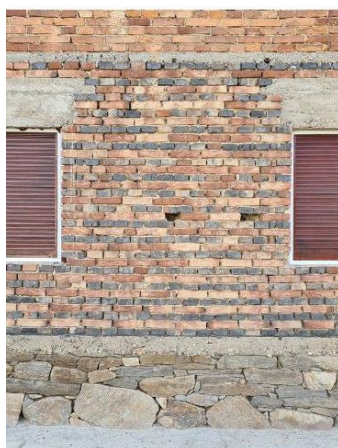
⁵³ Bernea 2006, p. 160.

⁵⁴ Groza 2013, p. 90.

-
- Petrovsky 1973 – R. Petrovsky, *Contribuții la repertoriul arheologic al localităților județului Caraș-Severin din Paleolitic până în secolul al V-lea î.e.n.*, Partea I, în *Banatica*, II, 1973, p. 385-393.
- Săracă 1982 – N. Săracă, *Arhitectura populară în Banat. Fondul tradițional*, București, 1982.
- Zmeu 1969 – L. Smeu, *Contribuții la istoria Almăjului*, București, 1977.
- Stoica de Hațeg 1969 – N. Stoica de Hațeg, *Cronica Banatului*, București, 1969.
- Ștefănuță 2010 – S. Ștefănuță, *Granița și grănicerii bănățeni - o abordare socio-istorică*, în *RRSB (S.N.)*, an XXI, nr. 1-2, 2010. p. 129-151.

Pl. I. Casă grănicerească din satul Prigor, nr. 140 (Desen: B.-E. Basarabă-Varga)

Pl. II. Fațade cu asize de cărămidă arsă și nearsă. Fațade cu plăci ceramice.
Fațade cu tuf vulcanic (Foto: B.-E. Basarabă-Varga)

Architecture and Spatial Typology in the Land of Almăj, Caraș-Severin County**Abstract**

The study covers an ethnographic area in the Banat region of Romania, a culturally and ethnically unitary area but with a unique military history and a specific type of living and housing. The Land of Almăj is an area that has taken shape over the centuries both due to the isolating geographical conditions and due to the surrounding historical context. Due to these geographical conditions, to the exclusively rural developments, but also due to the isolated characteristic of the area, the preserving of certain specific authentic characteristics was made possible. This paper seeks to explore these phenomena, material and immaterial, focusing on the characteristics of the built heritage, starting from building materials and structural systems to decorative elements, analysing the phenomenon and dynamics of housing and the relationship between households and not lastly, the typology of households. The intermountain region in question has been inhabited since ancient times, due to the natural protection offered by the geographical conditions and the complex hydrographic system, and the availability of the rich and varied natural resources; this statement has been demonstrated by countless archaeological discoveries, cultural vestiges, materials and by phenomena reflected in the typology of living today that show the continuation of reminiscences, exercised more or less consciously by the local population. The villages of Almăj have a special typology of living, inheriting and integrating in the culture of living the successive layers of forms of organisation imposed by different authorities over the centuries. Thus, the 4th chapter takes us through the 4 main types of identified housing styles that take place in the village (4.a. - 4.d.) and the two types of seasonal/temporary housing styles that are placed either on the outskirts of the village (4.e.) or in the proximity of the forest (4.f.).

The villages of Banat were deeply restructured and altered during the communist regime, when a large part of the rural population benefited from an increase in their financial situation, especially in areas where local natural resources allowed the development of prosperous industries. Thus, the currently existing built fund comes mainly from a moment of great transformation. It is clear that the repeated stages of patterning and uniformity are clearly felt in the morphology of the villages of Almăj. However, most of the settlements in Almăj are permanent, with the population living here all year round, only in certain cases moving for work outside the settlement. It should be noted that the specific type of housing in Almăj is a special one: even nowadays, a large part of the families carry out their main activity at the main house in the village, but with complementary activities occasionally carried out at the family hut, or at the dwellings placed near the forest.

List of Illustrations

Fig. 1. Houses built during the Military Frontier regime in the Land of Almăj (Photo: B.-E. Basarabă-Varga)

Fig. 2. House built during the Austro-Hungarian regime in Lăpușnicu Mare village (Photo: B.-E. Basarabă-Varga)

Fig. 3. Boldea house in Borlovenii Vechi village (Photo: B.-E. Basarabă-Varga)

Fig. 4. Hospital building in Bozovici village (Photo: B.-E. Basarabă-Varga)

Fig. 5. City hall in Prigor village, initially a school (Photo: B.-E. Basarabă-Varga)

Fig. 6. Cultural Center in Lăpușnicu Mare village (Photo: B.-E. Basarabă-Varga)

Fig. 7. Situation plan - Lot with constructions originating from the communist regime: Borlovenii Noi village (Photo: B.-E. Basarabă-Varga)

Fig. 8. Cottages (Photo: B.-E. Basarabă-Varga)

Fig. 9. Interior of a hut with furniture from the year 1947 (Photo: B.-E. Basarabă-Varga)

Fig. 10. Huts (Photo: B.-E. Basarabă-Varga)

Pl. 1. House built during the Military Frontier regime in Prigor village (Drawing: B.-E. Basarabă-Varga)

Pl. II. Facade typologies: red and black brick alternation, ceramic tiles, volcanic rock (Photo: B.-E. Basarabă-Varga)

CIMITIRUL DIN SULINA VĂZUT DE ANGELA BACIU DESPRE UN LOC AL MEMORIEI MULTIETNICE ȘI INTERCONFESIONALE

GIGI DUMITRU OLARIU

Universitatea de Arhitectură și Urbanism „Ion Mincu”, București
proiectare@casa-sibiana.eu

Cuvinte cheie: cimitirul din Sulina, multietnic, interconfesional, Angela Baci

Keywords: Sulina cemetery, multi-ethnic, inter-confessional, Angela Baci

În prezentul articol am analizat modul în care cimitirul din Sulina, în calitatea sa de loc al memoriei comunității locale, a fost interpretat de către poeta Angela Baci. Am fost preocupat mai ales de studierea caracteristicilor multietnice și interconfesionale ale cunoscutului loc de veci din Sulina.

Valoarea memorială deosebită a cimitirului din Sulina a fost exploatată, la nivel literar, de către poeta Angela Baci, într-un volum de versuri albe, publicat în anul 2017. Acest volum nu prezintă doar un interes strict literar, destinat în exclusivitate criticilor literari sau publicului interesat de beletristică, ci el poate fi folosit cu succes și de către cei interesați de studierea relației dintre spațiile construite și memoria comunităților locale. Rolul privilegiat pe care arhitectura îl ocupă în volumul de versuri semnat de Angela Baci este evidențiat de însuși titlul acestuia, *Hotel Camberi*, construcție emblematică a localității, care se mai păstrează și astăzi, într-o stare proastă de conservare. În acest sens, sunt justificate aprecierile Simonei Popescu, de pe coperta a patra a volumului de versuri publicat de Angela Baci, potrivit căroră: „Hotelului «Camberi» din Sulina, cândva un loc al luxului, azi «i se spune hotelul cu stafii»”¹.

Într-un peisaj urban marcat de ruinele unor clădiri cândva fastuoase ale unei așezări care a cunoscut, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și în prima jumătate a secolului al XX-lea, binefacerile prosperității economice, dublate de o dezvoltare culturală și civilizațională, care mai apoi a intrat într-o continuă decadentă, s-a dezvoltat, la nivelul comunității din Sulina, un profund sentiment melancolic, construit (sau, mai bine spus, „care s-a deconstruit și el”) în jurul ruinelor. Marcat de motivul literar latin *ubi sunt*, care pornește de la întrebarea retorică *Ubi sunt qui ante nos fuerunt* ? („Unde sunt cei care au fost înaintea noastră?”), Angela Baci a creionat o veritabilă *melancolie a oamenilor printre ruine*, care ne duce inevitabil cu gândul și la societatea haosului și decadenței din epoca *Kali Yuga* („epoca de fier”, considerată a fi cea mai rea prin care trece omenirea, potrivit cosmogoniei hinduse), teoretizată pentru cititorii europeni de filosoful italian Julius Evola. Punerea în relație a spațiului construit al Sulinei (case, hoteluri, străzi etc.) cu cimitirul localității a venit oarecum firesc, deoarece poeta s-a întrebat în permanență care au fost poveștile de viață ale oamenilor care odinioară au locuit în casele și camerele de hotel din „epoca de aur” a Sulinei și care, în prezent, își odihnesc osemintele în cimitirul localității. Simona Popescu, tot în scurta notă referitoare la volumul Angelei Baci, a apreciat următoarele: „[...] În

¹ Simona Popescu, în Baci 2017, coperta IV.

cimitirul marin din orașul dunărean își găsesc somnul de veci oameni din multe neamuri care au trecut prin acest loc, devenit, cândva, din sat pescăresc, un loc european al întâlnirii tuturor națiilor și-apoi decăzut tot mai mult în perioada comunistă [...]”². Având parcă în minte, într-un mod mai mult sau mai puțin conștient, celebra metaforă a lui Jean Bart, care a sintetizat atât de bine spiritul Sulinei, „acolo unde bătrânul Danubius își pierde și apa, și numele în Mare...”, Simona Popescu a surprins intenția demersului poetic al scriitoarei Angela Baci, pentru care, la Sulina, trecutul s-a amestecat cu prezentul până la un asemenea grad de întrepătrundere, încât nu se mai poate face nicio separație precisă între trăirile avute de oamenii din zilele noastre, la contactul cu vestigiile arhitecturale, care amintesc, la fiecare pas, de urmele materiale lăsate de viețile oamenilor din veacurile trecute. Dar pentru Simona Popescu, Sulina nu este, ca pentru cunoscutul romancier Jean Bart, locul de la marginea lumii unde – prin metafora Dunării care își pierde apele și numele în mare – se diluează, până la dispariție, identitatea europeană, ci, dimpotrivă, este locul unde, conform expresiei populare, „se întâlnesc apele”, adică se întâlnesc identitățile diferite, se amestecă și conviețuiesc. În acest fel, prin poezia Angelei Baci și prin interpretarea critică oferită de Simona Popescu, Sulina a devenit un *loc al memoriei* unei lumi cosmopolite, exotice, care amintește cu nostalgie, prin vestigiile arhitecturale rămase și prin monumentele funerare din cimitirul multietnic, de un veritabil „Paradis pierdut”. În definitiv, este vorba despre modul în care a fost gestionat, la nivelul comunității locale, timpul trecut de către cei vii, care a antrenat cu sine un amestec complex de influențe identitare, culturale și sentimentale. În continuarea celor afirmate mai sus, merită redat în continuare textul semnat de Simona Popescu: „În cartea de față, viața celor vii și viața celor duși, timpurile și poveștile oamenilor, trecutul și prezentul se amestecă așa cum se amestecă – nu e doar o metaforă! – apa dulce cu apa sărată la Sulina («marea era una cu Dunărea»). Ne amintim, citind, de personajele din *Spoon River Anthology* a lui Edgar Lee Masters sau de exotismul (nu doar al spațiului, dar și al vocabularului) lui Saint-John Perse, poetul mării. O «reconstituire» nostalgică, prin care plutește o boare de frangipani sau plumeria – florile unui arbust care se mai numește și «arborele vieții»”³.

În altă ordine de idei, prin poeziile Angelei Baci se realizează o intersectare a două planuri paralele, printr-o „ruptură de nivel”, cum ar spune Mircea Eliade, care unește planul temporal și planul spațial. Reiterând totul într-o altă formulă geometrică cu valoare metaforică, care nu își propune să o contrazică pe prima, ci doar să ne ofere o altă perspectivă gnoseologică, putem, la fel de bine, aprecia că poeta a intenționat să realizeze intersectarea planului vertical, reprezentat de timp, cu planul orizontal, reprezentat de spațiu, într-un singur punct, reprezentat de Sulina. În cele din urmă, demersul literar a căpătat o dimensiune melancolică, unde arhitectura, spațiile construite și „locurile memoriei” au jucat un rol de primă importanță. În continuarea celor afirmate mai sus, Radu Vancu a apreciat că Angela Baci: „[...] scrie despre viețile oamenilor dintr-o localitate de pe Dunăre. Aducând în micile biografii pe care le construiește cantități semnificative de timp (aproape două secole încap în stampele ei) și de spațiu (oamenii reconstruiți aici s-au vânturat prin toată lumea) [...]”⁴.

Dar să ne concentrăm, în cele ce urmează, asupra poeziilor semnate de Angela Baci, acordând o atenție aparte cimitirului din Sulina. Încă de pe prima pagină a volumului, poeta alege să înceapă cu o poezie (singura fără titlu) care pare a juca rolul

² Simona Popescu, în Baci 2007, coperta IV.

³ Simona Popescu, în Baci 2007, coperta IV.

⁴ Radu Vancu, în Baci 2007, coperta IV.

unui motto. Deși, la o primă lectură, am putea face o legătură directă cu poezia mizerabilistă din ultimii ani, intenția autoarei nu este aceea de a pune în lumină, cu orice preț, macabrul sau mizeria, sub diferitele sale forme, ci aceea de a crea o atmosferă nostalgică, meditativă, urmând marea tradiție românească a esteticii urâtului, inaugurată de Tudor Arghezi, în *Flori de mucigai*. Pentru Angela Baci, cimitirul din Sulina a devenit un loc al memoriei, unde trecutul mai poate fi reconstituit doar parțial, din fragmente, părțile lipsă fiind completate numai cu ajutorul imaginației, însoțite de un sentiment de tristețe declanșat de o empatie spontană cu locul și cu oamenii locului. În definitiv, este vorba de o meditație printre vestigii asupra temei filosofice reprezentate de *ubi sunt*: „aruncată aiurea la poarta cimitirului. / cine știe de când stătea acolo. murdară, mucegăită, roasă, nu mai rămăsese decât 923. / o fi fost femeie. ori bărbat. o cioară se așază pe marginea ei și tot ciugulește ceva. (fotografie făcută de tiberiu)”⁵.

Odată intrată pe poarta cimitirului din Sulina, poeta Angela Baci este surprinsă de dezordinea în care sunt așezate monumentele funerare, care nu respectă o înșiruire standardizată sau o ordine anume, așa cum suntem obișnuiți să vedem în cimitirele din occidentul european: „crucile-s acolo / puse anapoda / păi ce / când mori stai la rând?”⁶. Această lipsă de ordine în dispoziția crucilor a sugerat însă autoarei ideea poetică, cu implicații existențiale, potrivit căreia nici oamenii nu mor într-o ordine anume, în mod organizat, cimitirul reprezentând, în acest fel, o oglindire directă a funcționării imprevizibile a lumii.

Plimbarea prin cimitir oferă turistului posibilitatea de a reconstitui din fragmente viața oamenilor care au trăit la un moment dat în Sulina. Se vor obține, în acest fel, date prețioase despre etnia, confesiunea, onomastica, epoca în care au trăit sau modul în care au murit cei îngropați acolo. Poeta Angela Baci constată că în urma sau în locul tuturor oamenilor au rămas doar monumentele funerare, multora putându-li-se deduce doar etnia sau confesiunea și nimic altceva: „mă îndrept spre mormintele evreiești. / sunt oameni acolo. / nu le văd chipurile”⁷. În cazurile fericite, materialul crucilor încă mai păstrează numele celor mai de curând îngropați, dar nu pentru multă vreme, mai ales dacă este vorba de lemn: „pe crucea albă / din stânga scrie / danaef filimon / 1909-1998 / cioara sălbatică / mănâncă / din lemnul / scorjit / mort și el”⁸. În alte cazuri, lemnul rupt și putrezit mai lasă să se întrevadă doar câteva litere din numele celui defunct, dar nici asta pentru multă vreme, urmând ca mai apoi singura reconstituire posibilă a trecutului să mai poată fi făcută doar printr-un demers poetic, intuitiv, și nu printr-unul științific, demonstrativ: „ce povești mai spui și tu, moise waiss / știu că ai fost bun și drept / m-am așezat la crucea ta / din cimitirul vechi. / lemnul rupt mai lasă să se vadă doar câteva litere”⁹.

În ceea ce privește etnia celor trecuți la cele veșnice, autoarea identifică un nume francez: „emilie louise s-a născut la galați în 1866 / [...] emilie louise a murit la sulina. în 1881”¹⁰. Prezența grecilor, importantă comunitate etnică din Sulina, este identificată tot prin intermediul unei cruci: „în fiecare dimineață, / pe plaja din sulina / în drum / spre casă / prin cimitirul / vechi / arunc câțiva stropi de apă / pe mormântul lui. / literele

⁵ Baci 2007, p. 6.

⁶ Baci 2007, p. 11.

⁷ Baci 2007, p. 13.

⁸ Baci 2007, p. 77.

⁹ Baci 2007, p. 68.

¹⁰ Baci 2007, p. 14-15.

lui ghiorghios / ies rând pe rând din piatră”¹¹. Alte monumente funerare, de data aceasta din piatră, ne oferă mai multe informații. Pe lângă etnia celui defunct, mai aflăm și date despre modul tragic în care acesta și-a pierdut viața. Se remarcă decesul rezultat în urma înecului, fenomen mai des întâlnit în așezările umane amplasate la marginea unui curs important de apă sau a mării. În acest sens, cităm: „izabella john robinson a murit înecată / fără să-și fi cunoscut iubitul”¹². În altă parte, Angela Baci se oprește în fața crucii unui tânăr înecat în ziua de Bobotează: „sava vetrogon a murit aici / de bobotează / s-a dus / s-a dus / să prindă crucea”¹³. Prin coroborarea datelor din istoria trăită cu cele literare – la baza cărora, mai mult ca sigur, au stat tot fapte reale – putem reconstitui contextul în care a avut loc moartea unui alt om înmormântat în cimitirul din Sulina, precum și impactul emoțional pe care acest eveniment nefericit l-ar fi putut avea în epocă. În această ordine de idei, spre exemplu, la Sulina se află înmormântat Alexandru Cuzulov, înecat în 1927, tot în Ziua de Bobotează, când a încercat să prindă crucea aruncată în apă, conform tradiției creștine¹⁴. Dar, datorită informațiilor furnizate de Jean Bart, în romanul *Europolis*, noi știm că: „O parte din lumea respinsă dădu năvală la bărcile legate la cheiu. Alții se urcară pe un mic remorcher care se aplecă pe o coastă, gata să se răstoarne peste cap. Numai în ziua de Bobotează, când se aruncă crucea în Dunăre, se mai adună atâta lume în port [s. n.]”¹⁵. Prin urmare, la moartea lui Alexandru Cuzulov, ca de altfel și la moartea lui Sava, identificat de Angela Baci, trebuie să fi asistat neputincioasă o mare adunare de oameni, iar impactul morții neașteptate, în ceas de mare sărbătoare, trebuie să fi afectat profund întreaga comunitate locală.

Valoarea poeziilor Angelei Baci nu se limitează doar la domeniul strict literar. Și cei care se ocupă de arhitectura, urbanismul sau istoria locurilor memoriale din Sulina pot exploata cu folos informațiile aduse de poetă. În susținerea afirmațiilor noastre, cel mai reprezentativ pasaj, în acest sens, este următorul: „ei, de azi / m-am mutat cu tine la sulina / pe strada a I-a. / oare cum s-o fi numit / pe vremuri? / închiriez o trăsură, să ne plimbăm pe faleză / seara, / eu cu pălărie neagră de dantelă / și boruri mari / tu cu pălărie de fedru și / baston de mareșal / unde vă duc? La père-lachaise, birjar!”¹⁶. Vom putea observa cum, în rândurile citate mai sus, cimitirul este legat organic de oraș, inclusiv prin activitățile burgheze de loisir. În acest fel, lumea celor vii este legată de lumea celor morți, într-un mod cotidian, prin ocupațiile din domeniul agrementului. Mersul la plimbare cu trăsura sau mersul la plajă, la malul mării (considerăm că merită reluat, cu acest prilej, citatul deja reprodus mai sus: „în fiecare dimineață, / pe plaja din sulina / în drum / spre casă / prin cimitirul / vechi / arunc câțiva stropi de apă / pe mormântul lui”), conectează cimitirul cu localitatea, prin intermediul activităților cotidiene desfășurate de oameni. Mai mult decât atât, cimitirul din Sulina a fost ridicat la statutul unui veritabil loc al memoriei întregii comunități, fiind considerat nici mai mult, nici mai puțin decât un Père-Lachaise al micii așezări dobrogene, în condițiile în care știm că Père-Lachaise este prin excelență

¹¹ Baci 2007, p. 34-35.

¹² Baci 2007, p. 54.

¹³ Baci 2007, p. 18.

¹⁴ Mitrea 2016, p. 45.

¹⁵ Bart 1993, p. 37.

¹⁶ Baci 2007, p. 42-43.

un loc al memoriei culturale pariziene și mondiale, dar și un loc de petrecere a timpului liber¹⁷.

Datorită legăturii strânse dintre cimitir și oraș, pe care Angela Baciș o sugerează, în celelalte poezii autoarea reușește să reconstituie întregul univers multiethnic al Sulinei. În acest fel, apar o serie de nume străine, care vorbesc de la sine despre etnia celor care au locuit cândva la Sulina și care, probabil, se găsesc sub pietrele funerare cărora li s-a șters scrisul ori al căror lemn a putrezit demult: Olga, Agap Iacoblev, Margaret Ann Pingle, William Webster, Solange, Ghizela Rosenberg, Schwarzmam Samoil etc.¹⁸.

După toate cele afirmate până aici, am putut constata cum doamna Angela Baciș a reușit să surprindă cu măiestrie specificul multiethnic și interconfesional al cimitirului din Sulina, apelând la un limbaj poetic. Supuse unei lecturi interdisciplinare, versurile sale pot fi exploatate cu succes și în interesul celor care studiază „locurile memoriei” (folosind expresia consacrată de istoricul francez Pierre Nora), precum și specificul estetic al Sulinei.

Fig. 1. Hotel Camberi, Sulina (Foto: G. D. Olariu)

¹⁷ Cf. <https://www.paris.fr/pages/cimetiere-du-pere-lachaise-un-haut-lieu-de-memoire-17725> (Accesat: 18.08.2022); <https://www.tourisme-espaces.com/doc/3900.cimetiere-pere-lachaise-lieu-memoire-culte-pelerinage-devotion.html> (Accesat: 18.08.2022).

¹⁸ Baciș 2007, p. 8, 16, 21, 29, 30, 33, *passim*.

Fig. 2. Pietre tombale din cimitirul din Sulina (Foto: G. D. Olariu)

Bibliografie

Baciu 2017	– A. Baciu, <i>Hotel Camberi</i> , București, 2017.
Bart 1993	– J. Bart, <i>Europolis</i> , pref. Aureliu Goci, București, 1993.
Mitrea 2016	– V. Mitrea, <i>Sulina și Delta Dunării</i> , Iași, 2016.

The Sulina Cemetery as Seen by Angela Baci **On a Place of Multiethnic and Interconfessional Memory** Abstract

In this article, we analyzed the way in which the Sulina cemetery was interpreted as a place of local community memory by the poet Angela Baci. We were mainly concerned with studying the multi-ethnic and inter-confessional characteristics of the well-known final resting place in Sulina.

The value of Angela Baci's poems goes beyond the literary field. Moreover, those who deal with architecture, urbanism or the history of memorial sites in Sulina can usefully draw on the information brought into play by the poet. The Sulina cemetery was elevated to the status of a true place of memory for the entire community and is considered the Père-Lachaise of the small settlement from Dobrogea.

List of Illustrations

Fig. 1. Camberi Hotel, Sulina (Photo: G. D. Olariu)

Fig. 2. Tomb stones from the Sulina cemetery (Photo: G. D. Olariu)

MEȘTERUL ICONAR FLORIN NICOLAE POENARIU DIN LAZ

MIHAI CRISTIAN CĂSTĂIAN

Muzeul de Etnografie și Artă Populară Orăștie
mihaicastaian@yahoo.com

DANIELA CRISTINA ȘENDROIU

Muzeul de Etnografie și Artă Populară Orăștie
daniela_sendroiou@yahoo.com

Cuvinte cheie: icoane pe sticlă, Poenaru, Laz, tezaur uman viu, zugravi iconari

Keywords: glass icons, Poenariu, Laz, living human thesaurus, painters iconographers

Tradiția picturii pe sticlă în sudul Transilvaniei reliefează localitatea Laz de pe Valea Sebeșului, un centru artistic și meșteșugăresc de importanță capitală. Pictura pe sticlă, pe lemn, pe pânză și cea murală în mediu tradițional românesc înregistrează aici o activitate neîntreruptă de două veacuri și jumătate ilustrată de adevărate dinastii de meșteri grupate în cel puțin patru familii de pictori iconari: Poenaru, Moraru, Zamfir și Rodean. Familia cu o continuitate remarcabilă întinsă de-a lungul a șapte generații începând cu Savu Poenaru își are în zilele noastre un continuator prin meșterul iconar Florin Nicolae Poenariu ale cărui realizări artistice în domeniul picturii pe sticlă și al prelucrării artistice a lemnului au fost recunoscute de către Ministerul Culturii al României prin acordarea titlului de Tezaur Uman Viu.

Pictura religioasă în sudul Transilvaniei cunoaște în veacul al XVIII-lea o puternică dezvoltare având ca principale locuri de manifestare ulterioare impulsului inițial cu epicentrul la Nicula, în zona Sebeșului centrele de la Lancrăm, Laz și Maierii Albei Iulia¹. Cercetările recente depășesc cadrul strict al icoanelor pe lemn și pe sticlă dovedind o categorie mai largă de piese picturale mobile și imobile sub forma praporilor pe pânză, a crucilor pictate pentru iconostas, altar, tetrapozi sau cruci de mână, a mobilierului liturgic, uși de iconostas sau iconostase sau a picturii murale pe lemn sau zid². Artă și meșteșug creată cu scop comercial, pictura icoanelor la început pe lemn mai apoi pe sticlă a atras atenția istoricilor de artă și etnografilor de la începutul veacului al XX-lea. Deși Nicolae Iorga exprima dubii asupra calității artistice transfigurate de icoanele de la Nicula³, în contrapondere, Ioan Mușlea aprecia drept lipsite de urățenie icoanele din regiunile Brașov – Sibiu – Sebeș legându-le de faptul că în acele părți nu se fabricau icoane în serie precum cele de la Nicula și Gherla⁴.

Asupra centrelor de zugravi – iconari din județul Alba și-a îndreptat cercetările în anul 1936 etnograful Gheorghe Pavelescu, la îndemnul directorului Muzeului de Etnografie al Transilvaniei, Romul Vuia. În studiul său Gheorghe Pavelescu a

¹ Dancu, Dancu 1979, p. 101-109; 109-127; 128-129.

² Rustoiu 2008, p. 5.

³ Iorga 1977, p. 28.

⁴ Mușlea 1929, p. 47.

identificat 14 meșteri zugravi - iconari între care de la Laz meșterii Savu, Simion și Toma Poenaru, Aurel Rodean și Ilie Poenaru, Ioan Morar și Pavel Zamfir⁵.

Iconarii de la Laz sunt grupați în 4 familii: Poenaru, Morar, Zamfir, Rodean după cum decela Ștefan Meteș într-un studiu din 1964⁶. O preocupare constantă asupra picturii țărănești pe sticlă a fost manifestată de Iuliana și Dumitru Dancu cuprinzând studii și asupra genealogiei familiei de pictori iconari Poenaru din Laz⁷. Tabloul a fost întregit cu Maria Poenaru Deac, astfel încât la nivelul anului 1968 exista o descendență pe 6 paliere, putându-se vorbi de o dinastie a meșterilor iconari Poenaru din Laz⁸. Cronologic, cel dintâi este Savu Poenaru (1770-1818), urmat de Simion Poenaru (1802-1872), la generația a treia Toma Poenaru (1830-1872), Ion Poenaru (1838-1903), Ilie Poenaru (1839-1917), în generația a patra Aron Poenaru (1861-1921), fiul lui Ion Poenaru, Partenie Poenaru (1871-1921) și Ilie II Poenaru (născut în 1883) fiul lui Ilie Poenaru. Maria Poenaru Deac (născută în 1923) fiica lui Ilie II Poenaru ar fi fost în lipsa descendenților direcți ultima reprezentantă a pictorilor iconari de la Laz (**Pl. I/1**). Repertorierea unor lucrări datorate pictorilor zugravi Poenari din Laz face obiectul unui studiu realizat de Gelu Hărdălău privitor la „zugravii din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea în județul Alba”⁹. Cercetări mai recente au rafinat cronologia și datele biografice legată de familia Poenarilor din Laz¹⁰.

Maria Poenaru Deac și-a închinat viața păstrării și promovării tradiției pictatului de icoane pe Valea Sebeșului. A fost un meșter popular recunoscut cu atelierul funcțional în casa memorială din Laz, unde a organizat o expoziție muzeală și a inițiat în arta iconografiei, a țesutului și cusutului, generații întregi de tineri. A fost membră a Academiei Artelor Tradiționale din România, iar din anul 2010 a fost declarată *Tezaur Uman Viu*. Trece la cele veșnice în anul 2015, la frumoasa vârstă de 92 de ani.

O perspectivă luminoasă e reprezentată de o nouă generație de pictori iconari din familia Poenaru de Laz, ilustrată prin activitatea artistică a lui Florin Poenariu descendent pe linia lui Toma Poenaru (1830-1872) (**Pl. I/2**).

Florin Poenariu, născut în 1973 din părinții Petru Poenariu și soția Maria, locuind actualmente în Laz, comuna Șugag, județul Alba, este absolvent al liceului din Sebeș, lucrând în meseria de tâmplar. Treptat este atras de prelucrarea artistică a lemnului, moștenind deprinderile meșteșugului încrustatului de la tatăl său Petru care în tinerețe a fost ucenicul meșterului Nicolae Cernat din Șugag. Florin Poenariu dă dovadă de un simț artistic deosebit, astfel încât, la data prezentă, toate icoanele pe care le realizează au rama de lemn, cu motivul tradițional al funiei împletite.

La o vârstă matură, în anul 2007, a învățat meșteșugul picturii pe sticlă sub îndrumarea mătușii sale, Maria Poenaru Deac. Primele sale producții artistice, izvorând din tematica și „izvoadele” familiei Poenaru, vor fi expuse public în expoziții: Aiud – 2008, Expoziție de grup la Centru Cultural „Liviu Rebreanu”; Alba Iulia – 2010, Expoziție de grup la Alba Mall; Alba Iulia – 2014, Expoziție la salonul de Icoane și Meșteșuguri; Alba Iulia – 2015, Expoziție personală „Icoane în ramuri” la Muzeul Național al Unirii; Alba Iulia – 2016, Expoziție personală la Biserica „Arca noetică”; Alba Iulia – 2017, Expoziție de icoane pe sticlă în cadrul Simpozionului Internațional

⁵ Pavelescu 1942, p. 289.

⁶ Meteș 1964, p. 750.

⁷ Dancu 1965, p. 498.

⁸ Dancu, Dancu 1979, p. 111.

⁹ Hărdălău 1981, p. 406 și urm.

¹⁰ Rustoiu 2007, p. 22 și urm.

de Știință, Tehnologie și Artă la Facultatea de Teologie; Alba Iulia – 2017, Expoziție la Atelierele Museikon, ediția I; 2018, ediția a II-a; Sebeș – 2014, Expoziție de grup la Salonul Județean de Icoane; Sebeș – 2014, Expoziție la Salonul Național de Artă Plastică „Artă pentru Sebeș”; Sebeș – 2015, Expoziție personală la Centrul Cultural „Lucian Blaga” în cadrul „Colocviilor de etnografie și folclor Gheorghe Pavelescu”; Sebeș – 2015, Expoziție de grup „Vocație și pasiune”; Sebeș – 2016, Expoziție personală la Centrul Cultural „Cetatea Călnic”, „Lumină din lumină” (**Pl. II/3**); Biblioteca Academiei Române Cluj Napoca – 2016, Expoziție personală „Florile dalbe” (**Pl. II/2**); atelier Orăștie la Muzeul de Etnografie și Artă Populară în cadrul acțiunii Noaptea muzeelor la vernisajul expoziției temporare „Tradiții meșteșugărești” – 2016 (**Pl. III/3**); București, Patriarhia Română – 2017, Expoziție de grup în cadrul concursului „Icoana ortodoxă” premiul al II-lea (**Pl. I/3**); București, Institutul Național al Patrimoniului – 2018, Expoziție de grup în cadrul Expoziției Naționale „Icoana – credință și tradiție” premiul I (**Pl. II/1**); Sibiu, Muzeul „ASTRA” – 2017-2019; București, Patriarhia Română și Muzeul Național al Satului – 2019, Concursul „Icoana ortodoxă lumina credinței”, premiul I (**Pl. I/4**); a fost distins cu medalia omagială a Patriarhiei Române în Anul Omagial al Satului Românesc – 2019; Alba Iulia – 2022, Expoziție personală „Tezaur Uman Viu - Florin Poenariu, un iconar al Lazului”; Galați, Muzeul eparhial al Arhiepiscopiei Dunării de Jos – Expoziție personală „Tezaur Uman Viu - Florin Poenariu, un iconar al Lazului”; Pitești – Gala Tezaure Umane Vii; Alba – Gala Tezaurelor Umane Vii din județul Alba.

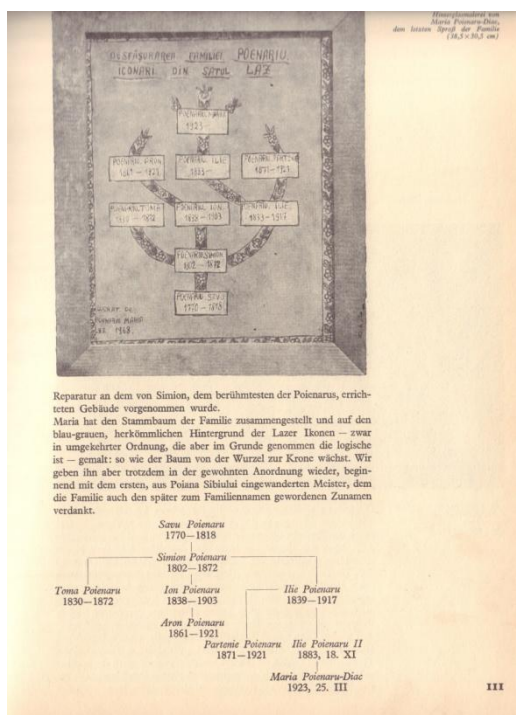
Prin prisma colaborărilor dintre Muzeul de Etnografie și Artă Populară din Orăștie și meșterul iconar Florin Poenariu, a participării sale cu un atelier demonstrativ la acțiunea „Noaptea muzeelor” 2016, în cadrul expoziției temporare „Tradiții meșteșugărești” și în cadrul expoziției „Culoare și sacralitate” în anul 2019, întărită de recunoașterea valorii artistice și reale afinități sufletești, colectivul muzeului orăștian și-a propus întocmirea dosarului de clasare în categoria Tezaur Uman Viu a meșterului iconar de la Laz. Tatonările au fost făcute pe lângă dr. Matei Drâmbărean, director la Direcția Județeană pentru Cultură Alba, dr. Ana Dumitran, coordonator Museikon, dr. Ioana Rustoiu de la Muzeul Național al Unirii Alba Iulia și conducerea Centrului Cultural „Augustin Bena” Alba Iulia, având drept rezultat inițierea de către muzeul orăștian al demersurilor. Până la termenul prevăzut a fost întocmit dosarul care a cuprins recomandări scrise din partea acad. prof. Marius Porumb, directorul Institutului de Arheologie și Istoria Artei din Cluj-Napoca, președintele Asociației *Ars Transsilvaniae* România (**Pl. III/1-2**); dr. Matei Drâmbărean, director executiv al Direcției Județene pentru Cultură Alba; dr. Ana Dumitran, șef secție Museikon, Muzeul Național al Unirii Alba Iulia; Dorică Susan, președinte Asociația „Arttrad Valea Frumoasei” Petrești; pr. paroh lect. univ. dr. Dragoș-Ioan Șuşman, Parohia Laz. Referatul a fost întocmit de dr. Mihai Căstăian fiind anexate nota biografică a candidatului, tabele genealogice, diplome de premiere, diplome de participare, afișe, programe, articole de presă și fotografii ale creațiilor artistice și expoziții, totalizând 53 de poziții.

În luna septembrie 2020, în cadrul sesiunii de selecție a dosarelor organizată de Ministerul Culturii, Direcția Patrimoniu Cultural, alături de alți 10 candidați, meșterul iconar Florin Nicolae Poenariu din Laz a primit titlul de *Tezaur Uman Viu*. În 24-27 octombrie 2022, a fost organizată de Ministerul Culturii, Gala „Tezaure Umane Vii”, la Pitești, unde în cadru oficial, deținătorii distincțiilor între anii 2020-2022, au fost omagiați (**Pl. IV**).

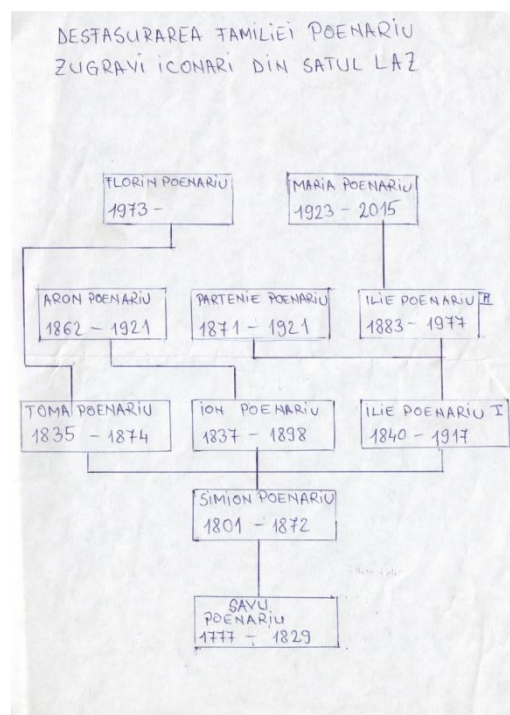
Recunoașterea binemeritată a unor calități artistice, păstrarea unui meșteșug deosebit și mai ales ideea unei continuități de-a lungul a șapte și, de ce nu, chiar opt generații înnobilează zestrea culturală a poporului român într-un loc cu rezonanțe ancestrale numite, în vechime, „Valea Frumoasei”.

Bibliografie

Dancu 1965	– D. Dancu, <i>Cinci generații de iconari din comuna Laz</i> , în <i>Arta plastică</i> , 10, 1965, p. 498-503.
Dancu, Dancu 1979	– J. Dancu, D. Dancu, <i>Die bäuerliche Hinterglasmalerei in Rumänien</i> , Bukarest, 1979.
Hărdălău 1981	– G. M. Hărdălău, <i>Zugravii din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea în județul Alba</i> , în <i>Apulum</i> , XIX, 1981, p. 395-413.
Iorga 1977	– N. Iorga, <i>Pagini alese din însemnările de călătorie prin Ardeal și Banat</i> , Vol. II, București, 1977.
Meteș 1964	– Ș. Meteș, <i>Zugravii și icoanele pe hârtie (xilografuri – stampe) și sticlă din Transilvania</i> , în <i>BOR</i> , 7-8, 1964, p. 730-744.
Mușlea 1929	– I. Mușlea, <i>Pictura pe sticlă la românii din Scheii Brașovului</i> , în <i>Țara Bârsei</i> , 1, 1929, p. 36-42.
Pavelescu 1942	– G. Pavelescu, <i>Contribuții pentru cunoașterea picturii pe sticlă la românii din Transilvania</i> , în <i>Apulum</i> , I, 1939-1942, p. 285-295.
Rustoiu 2007	– I. Rustoiu, <i>Icoanele Lazului</i> , Alba Iulia, 2007.
Rustoiu 2008	– I. Rustoiu, <i>Zugravii Lazului. Pictura murală</i> , Alba Iulia, 2008.

1

2

3

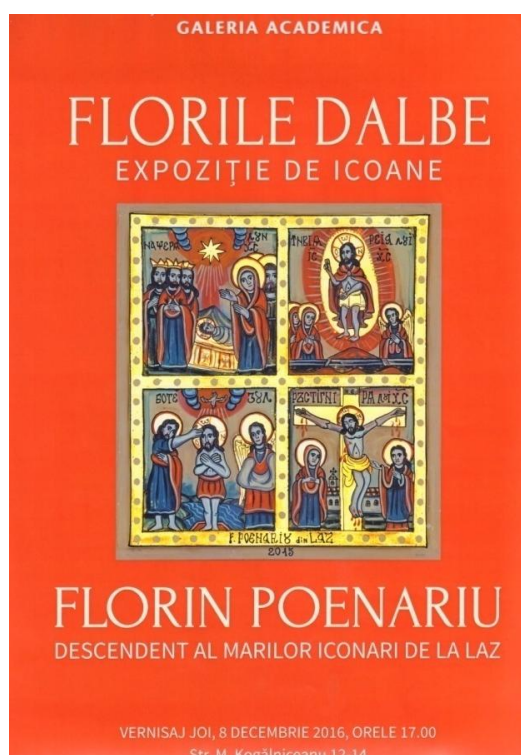

4

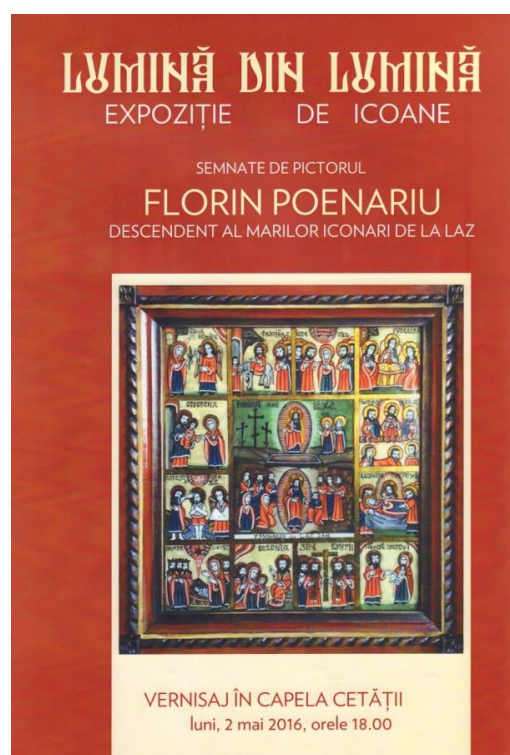
Pl. I. 1. Genealogia familiei Poenariu, după Dancu, Dancu 1979; 2. Genealogia familiei Poenariu, după Florin Poenariu; 3. Diplomă Premiul al II-lea la Concursul Național Icoana ortodoxă – lumina credinței 2017; 4. Diplomă Premiul I la Concursul Național Icoana ortodoxă – lumina credinței 2019

1

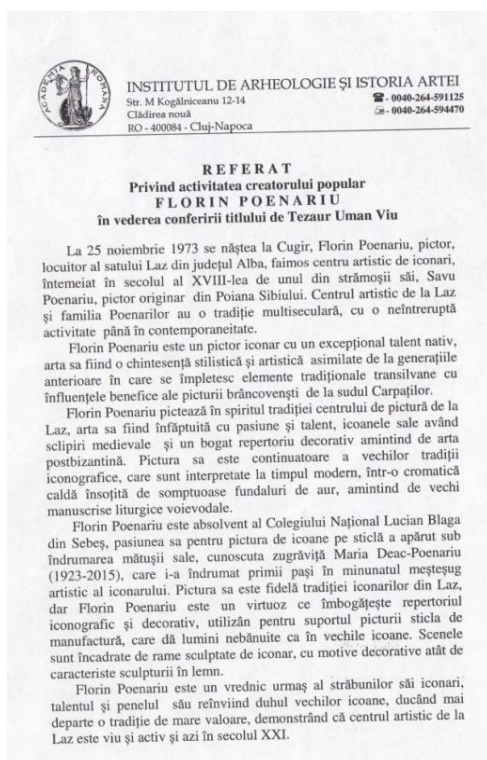

2

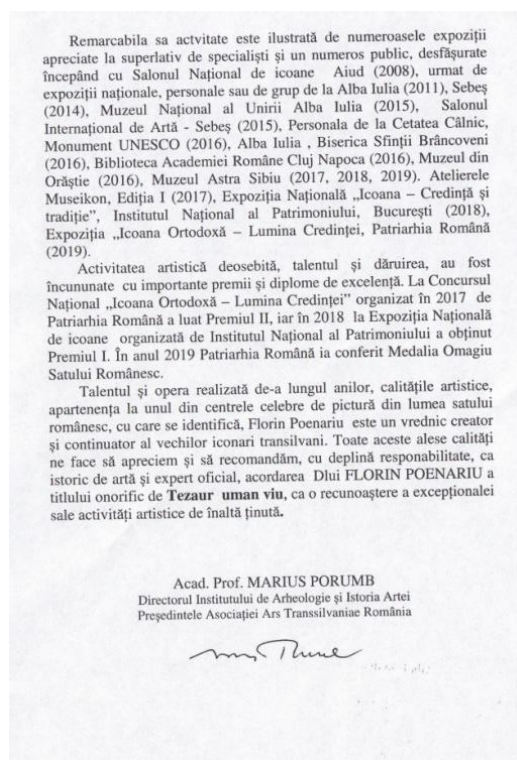

3

Pl. II. 1. Diplomă Premiul I la Expoziția Națională *Icoana – credință și tradiție* 2018; 2. Afiș Expoziție de icoane *Florile dalbe* 2016; 3. Afiș expoziție de icoane *Lumină din lumină* 2016

1

2

3

Pl. III. 1-2. Recomandare acad. prof. Marius Porumb; 3. Florin Nicolae Poenariu, atelier demonstrativ pictură icoane pe sticlă la Noaptea Muzeelor, 2016, Orăștie (Foto: D. C. Șendroi)

Pl. IV. Diplomă de acordare a titlului de *Tezaur Uman Viu*

Master Iconographer Florin Nicolae Poenariu from Laz**Abstract**

The tradition of religious glass icon painting in southern Transylvania highlights the village of Laz situated on Sebeș Valley, as a place of utmost importance regarding arts and crafts. Religious icon painting, wood painting, cloth painting and mural painting in the traditional Romanian environment registers here a uninterrupted activity for more than two and a half centuries, portrayed by four families of icon painters: Poenariu, Moraru, Zamfir and Rodean. The family has a remarkable history spanning over seven generations, beginning with Savu Poenariu, and continuing in our times with Florin Poenariu whose artistic accomplishments in the fields of glass painting and woodcarving were recognised by the Romanian Ministry of Culture whom gratified him with the title of *Living Human Thesaurus*.

List of Illustrations

Pl. I. 1. Poenariu family genealogy, after Dancu, Dancu 1979; 2. Poenariu family genealogy, after Florin Poenariu; 3. Diploma – Second prize winner in the national contest *Orthodox Icon – The light of faith 2017*; 4. Diploma – First prize winner in the national contest *Orthodox Icon – The light of faith 2019*

Pl. II. 1. Diploma – First prize winner in the National Exhibition *Faith and Tradition 2018*; 2. Exhibition poster *White Flowers 2016*; 3. Exhibition poster *Light from light 2016*

Pl. III. 1-2. Letter of recommendation from acad. prof. Marius Porumb; 3. Florin Poenariu at his icon painting workshop during Museums Night, 2016, Orăștie (Photo: D. C. Șendroi)

Pl. IV. Diploma attesting the title of *Living Human Thesaurus*

CRONICĂ MUZEALĂ

MOMENT ANIVERSAR LA ORĂȘTIE. 70 DE ANI DE LA ÎNFIINȚAREA MUZEULUI

MIHAI CRISTIAN CĂSTĂIAN

Muzeul de Etnografie și Artă Populară Orăștie
mihaicastaian@yahoo.com

DANIELA CRISTINA ȘENDROIU

Muzeul de Etnografie și Artă Populară Orăștie
daniela_sendroiou@yahoo.com

La data de 23 septembrie 2022, într-un cadru festiv, la Sala Sofia din localitate a fost organizată, cu sprijinul Consiliului Județean Hunedoara și a Muzeului Civilizației Dacice și Romane Deva, de colectivul muzeului orăștian, o sesiune aniversară dedicată celor 70 de ani de existență (1952-2022) a unei instituții aflate nemijlocit în slujba culturii.

Manifestarea, începută la orele 11⁰⁰, a fost deschisă de cuvântul de bun venit al doamnei director Adriana Ardeu, coordonatoarea secției Orăștie în cadrul Muzeului Civilizației Dacice și Romane. Domnul viceprimar al Municipiului Orăștie, prof. Cristian Hendrea a salutat inițiativa binevenită de a aniversa înființarea muzeului de la Orăștie. Au mai fost transmise cuvinte de salut din partea prof. univ. dr. Sabin Luca și prof. univ. Zeno Karl Pinter, dr. Matei Drâmbărean și a doamnei dr. Ileana Fazekas (n. Todea).

După cuvântările de deschidere, au urmat comunicările în plen, susținute de distinși invitați, cercetători din domeniul istoriei, arheologiei și etnografiei, apropiați prin natura preocupărilor de Ținutul Orăștiei, tradițiile și valorile culturale și, nu în ultimul rând, de muzeul orăștian.

Domnul dr. Vasile Moga, fost director al Muzeului Național al Unirii Alba Iulia, conferențiar la Universitatea 1 Decembrie 1918 din Alba Iulia, scriitor și publicist a susținut comunicarea cu titlul „Enigmaticul Ranisstorum”, în care descrie contextul apariției epigrafice a anticului toponim, tabloul evenimentelor campaniilor militare traiane în Dacia, propunând localizarea comandamentului militar român la Ranisstorum cu posibila identificare pe teren la *Sub Cununi*, Grădiștea de Munte, în Munții Orăștiei.

Prof. univ. dr. Marian Țiplic de la Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu a prezentat comunicarea „Ipostaze arheologice orăștiene”, inserând amintirile sale din timpul practicii arheologice și primii săi ani de carieră, când a ajuns să conducă sectoare de cercetare pe Platoul Rompoș, având o colaborare directă cu muzeul orăștian.

„Muzeul din Orăștie la ceas aniversar” a fost titlul comunicării domnului prof. Ilie Moise, din cadrul Academiei Române, Institutul socio-uman Sibiu, material apreciativ cu referiri la valoarea patrimoniului muzeului orăștian, importanța sa zonală și activitățile derulate de-a lungul anilor de către un colectiv în care recunoaște cu mare plăcere foștii săi studenți. Totodată a fost subliniată importanța cercetării monografice,

Fig. 1. Sigla evenimentului aniversar

în ideea realizării și editării unor monografii locale care să devină mărturii în cercetarea etnografică, folclorică, lingvistică, istorică și sociologică.

Fig. 2. Panou informativ

Din partea Comisiei Naționale a Muzeelor și Colecțiilor a luat cuvântul doamna dr. Ligia Fulga, cu materialul „Muzeografia etnografică din România. Realitate istorică și evaluări critice actuale”, care a subliniat în cunoștință de cauză aprecieri la adresa realității muzeale orăștiene în perspectiva organizării unei expoziții mai ample și cuprinzătoare, astfel încât patrimoniul muzeal valoros deținut să ilustreze importanța zonelor etnografice hunedorene, sub toate aspectele materiale și imateriale.

Momentul aniversar a celor 70 de ani de la înființarea muzeului din Orăștie a fost întregit printr-o proiecție video și prezentarea unui istoric al muzeului de la înființarea din anul 1952, reorganizările din 1967, 1974, 1999, fiind enumerați cei care au contribuit voluntar sau în calitate de salariați, astfel încât o listă enumerativă incompletă ar cuprinde: dr. Ioan Valer Todea, prof. Ioachim Rodean, av. Gelu Emil, Aurel Ivănescu, prof. Erika Cserni, prof. Veturia Apostol, prof. Oltea Zembrovski, Lucreția Crețu, Nicolae Adam, Maria Cazan, Tiberia Boca, Georgeta Munteanu, Valentin Lădar, Cosma Aurelian, Dan Olteanu, Ioan Vasiu, Sorina Valeria Bogdan, Natalia Inurianu, Petru Giurgiu, Florin Constantin, Dudilă Petru, Vasile Andreica, Maria Lăscoi – Florea, Mihai Cristian Căstăian, Adriana Badea Țuțuianu, Mihaela Coza, Maria Iustina Bucur Bogdan, Octav Negrea, Călin Herța, Daniela Cristina Șendroi, Narcisa Elena Avram, Daniel I. Iancu, Ionuț Dărămuș, Florea Voicu, Ștefan Iosif, Ioan Borza, Ionuț Socol, Marius Râza, Adrian Cătălin Căsălean.

Fig. 3. Banner eveniment

În ultimele decenii, muzeul orăștian, ca și componentă a Muzeului Civilizației Dacice și Romane Deva, a fost coordonat de directorii Adriana Rusu Pescaru, Olimpia Palamariu, Marcel Morar, Adriana Ardeu și Liliana Țolaș.

Din partea organizatorilor au fost înmânate diplome aniversare către autoritățile publice locale, instituții colaboratoare, fundații, asociații și persoane private colaboratori frecvenți și dezinteresați, la acțiunile culturale ale muzeului din Orăștie, sub titlul de *Prietenii muzeului*.

Luările de cuvânt, între care decanul de vârstă al participanților la eveniment, medicul și scriitorul George Văidean au subliniat importanța și semnificația muzeului pentru comunitatea locală orăștiană.

La sfârșitul activității, participanții au vizitat expoziția muzeului de Etnografie și Artă Populară Orăștie, șantierul arheologic din Cetatea Orăștiei și noile cercetări arheologice din curtea viitorului muzeu, fiecare dintre obiective fiind prezentat în detaliu, răspunzându-se întrebărilor și lămurind aspectele de interes.

RECENZII ȘI NOTE DE LECTURĂ

Sándor Berecki, *Identity in landscape. Connectivity and diversity in Iron Age Transylvania* [Identitate în peisaj. Conectivitate și diversitate în Epoca Fierului în Transilvania], Cluj-Napoca, Editura Mega, 2021, 136 p., 57 fig., (ISBN 978-606-020325-4)

IOSIF VASILE FERENCZ

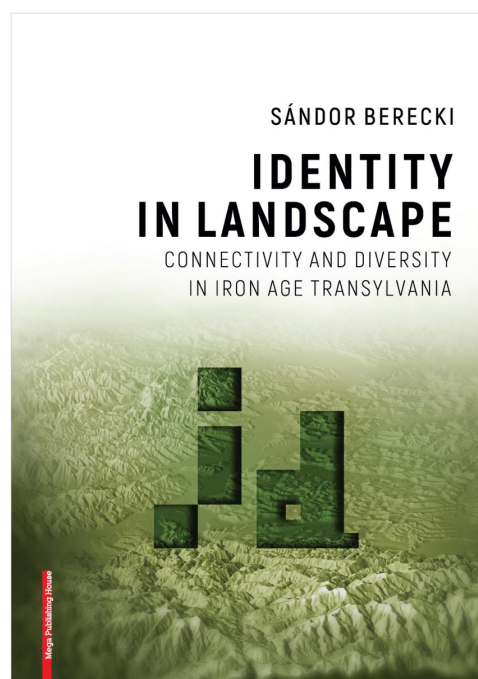
Muzeul Civilizației Dacice și Romane, Deva
fiosifvasile@yahoo.com

Bibliografia de bază, esențială, pentru perioada de sfârșit a epocii fierului s-a îmbogățit cu un nou volum. Cartea pe care ne-o propune Sándor Berecki explorează un domeniu puțin abordat în literatura arheologică de la noi. Premisa de la care pornește este aceea că modalitățile prin care se exprimă identitatea unor comunități umane sunt diverse. Poate că printre cele mai evidente sunt cele reprezentate de limbă și de vestimentație, însă în aceeași categorie trebuie să fie introduse și alte aspecte ale vieții de zi cu zi, prin care un grup se individualizează față de un altul. Putem să luăm în considerare numeroase aspecte și chiar putem să discutăm și despre o identitate culinară.

Dintre aspectele care definesc identitatea, autorul ne propune astăzi să explorăm particularitățile peisajului arheologic, din perspectiva modului în care a fost modelat, în așa fel încât să asigure, uneori doar confortul în viața de zi cu zi, iar alteori să transmită mesaje, cum este cel de putere, de bogăție ori legătura strânsă cu locul în care le sunt îngropați strămoșii.

Nu este un secret pentru nimeni că spațiul care ne înconjoară și care ne este familiar în viața de zi cu zi este încărcat de semne și simboluri. Modul în care este modelat și organizat spațiul pe orizontală și pe verticală oferă informații relevante și de o mare diversitate cu privire la acea societate. Acestea sunt și considerentele de la care pleacă autorul în cercetarea de față. Iar rezultatul este o imagine coerentă a unei perioade bine conturată a istoriei Transilvaniei. Toate aceste caracteristici sunt sintetizate în *Cuvântul înainte (Foreword)*, semnat de Aurel Rustoiu (p. 11-12), identificat de autor ca mentor al său.

Structura lucrării este logică, urmărind la început conturarea cadrului spațial, cel temporal, precum și acela cultural, în care urmează să își desfășoare cercetarea *I. Peisaje arheologice. Mobilitate și identitate în Transilvania epocii fierului (I. Archaeological landscapes. Mobility and Identity in Iron Age transylvania* p. 13-17). Întregul Bazin Carpatic, zonă din care face parte și Transilvania a fost un areal în care s-au înregistrat mișcări ample ale unor grupuri de comunități umane pe întreg parcursul

mileniului I a.Chr. Aceste fenomene au determinat schimburi culturale pe toate planurile: cultural, economic, religios, artistic și au determinat evoluția fiecărei culturi în parte.

Pe baza acestor observații se fundamentează și scopul declarat al redactării lucrării. Autorul și-a propus să formuleze răspunsuri cu privire la identitatea comunităților respective, a obiceiurilor, a regulilor care le caracterizează, precum și a schimbărilor determinate de mobilitatea unor grupuri ori de negocierea permanentă a relațiilor sociale și politice. Și, mai ales, modul în care diferitele comunități se raportează la mediu.

Capitolul introductiv este și un prilej pentru a prezenta baza teoretică a studiului pe care îl întreprinde autorul.

Continuând analiza modului în care comunitățile umane din Transilvania se raportează la cadrul natural, la mediul înconjurător, autorul își fixează atenția asupra așezărilor umane, asupra micilor sate: *II Locuind teritoriul. Așezările (II Residing the landscape. Settlements* p. 19-35).

Limitele fizice și cele mentale sunt trasate de către orice comunitate care percepe teritoriul așezării în hotare geografice bine delimitate. Aceste mici teritorii reprezintă, la nivelul organizării spațiului, una dintre bazele conceptului de comunitate: „noi”, idee care devine mai clară, mai precisă, în relație cu alte comunități, la nivel micro și macro-regional, prin interacțiunea dintre „noi și ceilalți”. Privite dintr-un astfel de punct de vedere, se observă cum, în Epoca Fierului, așezările prezintă deopotrivă asemănări și deosebiri.

Pentru momentul de final al Primei Epoci a Fierului în Transilvania, nu au fost descoperite până în prezent așezările, iar cercetătorii au interpretat acest fapt prin prisma caracterului mai mult sau mai puțin nomad al comunităților. Spre deosebire, în cea de a doua epocă a fierului, cercetările arheologice au avut ca rezultat identificarea mai multor habitate în văile marilor râuri, Mureș, Someș și Târnava. Analiza modului de organizare al așezărilor, precum și a modului în care se raportează la formele de relief pe care se dezvoltă, oferă detalii valoroase cu privire la economia comunităților și chiar cu privire la organizarea socială.

O altă secvență pe care Sándor Berecki o ia în considerare în cadrul studiului său este cea a spațiilor consacrate: *III Consacrarea peisajului. Cimitirele (III Consecrating the Landscape. Cemeteries* p. 37-66). Volumul de informații pe care l-a avut la dispoziție este mai mare, de aceea capitolul respectiv este și mai consistent.

Complexele funerare sunt mai bine cunoscute și pentru orizontul cronologic cuprins între a doua jumătate a secolului VII și până la începutul secolului V a.Chr.. Așa cum remarca și autorul, habitatul perioadei respective este mai puțin cunoscut poate iarăși datorită caracterului mai mult sau mai puțin nomad al comunităților. Numărul mare de necropole cunoscute și modul în care sunt ele dispuse, așa cum reiese din analiza peisajului, permit înregistrarea unor observații pe baza cărora poate fi înțeles peisajul arheologic în epoca fierului și anumite detalii ale interacțiunii dintre comunități distincte. Este reprezentativă analiza comparativă a ariei de vizibilitate a cimitirelor din orizontul „scitic” și din cel „celtic”, pe Valea Mureșului, în zona orașului Aiud, așa cum reiese din Fig. 15. Este semnificativ faptul că ariile caracteristice mormintelor diferitelor comunități nu se suprapun în cadrul acelorași situri arheologice, cu toate că membrii lor nu s-au întâlnit.

Credem că metafora folosită de autor pentru titlul celui de al IV-lea capitol este inspirată: *IV Adorarea (sau venerarea) peisajului: Siturile rituale (IV Revering the Landscape. Ritual Sites* p. 67-79). Cele mai multe dintre descoperirile pe care le are în

vedere provin din județul Hunedoara. Pe de o parte, două piese de podoabă din argint depuse în locuri izolate, departe de alte zone în care se găsesc așezări datate în „orizontul celtic”, contemporan perioadei în care au fost purtate asemenea obiecte. Pe de altă parte, zonele sacre cu sanctuare și temple, specifice „orizontului dacic” de la sfârșitul epocii fierului, prezente în apropierea capitalei Regatului Dac, în sudul Transilvaniei.

Itinerariul care ne este propus de Sándor Berecki prin peisajul arheologic de la sfârșitul epocii fierului nu poate să ocolească nici fortificațiile. Cel de al cincilea capitol: *V Controlând teritoriul. Așezări fortificate și fortificații pe înălțimi (V Controlling the Landscape. Fortified settlements and hillforts* p. 81-110), abordează tocmai această temă. Centrele fortificate reapar în Transilvania după mai multe secole, la sfârșitul epocii fierului, în epoca Regatului Dac, în timp ce în cea mai mare parte a Bazinului Carpatic, ca și în multe alte zone ale Europei, se dezvoltă așezări de tip *oppidum*.

Cel de al șaselea capitol: *VI Impactul identităților asupra peisajului (VI Impact of identities on the landscape* p. 111-113) reprezintă un bun prilej pentru a formula o serie de concluzii, din care se distinge cu claritate modul în care diferite comunități au modelat peisajul pentru a amenaja așezări, necropole, zone sacre sau fortificații. Acest fapt este strâns legat de trăsăturile identităților specifice fiecărei etape cronologice.

Demersul științific pe care ni-l propune Sándor Berecki poate să fie considerat ca un instrument de lucru deosebit de valoros, care deschide larg porțile către un domeniu de studiu foarte puțin explorat în România. Cercetările sintetizate în acest volum sunt cu atât mai valoroase cu cât au la bază propriile investigații aero-fotografice. Comparăția comunităților care au locuit în Transilvania la sfârșitul epocii fierului, din perspectiva peisajului, se dovedește a fi extrem de utilă pentru înțelegerea multora dintre detaliile, dintre aspectele particulare ale fiecăreia dintre ele.

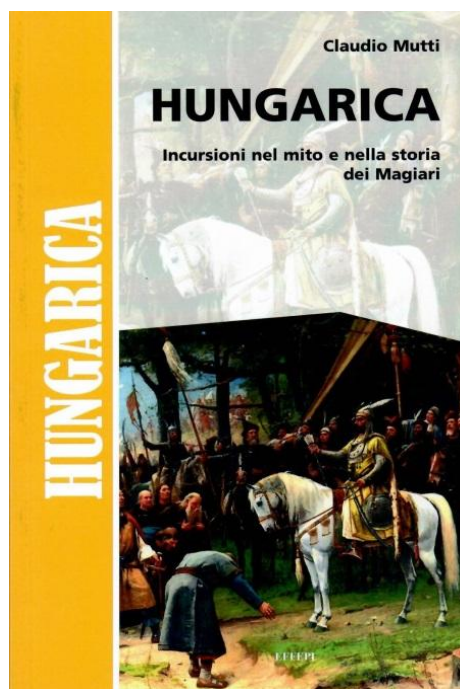
Autorul nu este la prima contribuție importantă în acest domeniu și credem că este important să continue acest gen de explorare arheologică.

Mai trebuie să remarcăm stilul literar și claritatea expunerii care asigură o lectură plăcută a cărții: *Identity in landscape. Connectivity and diversity in Iron Age Transylvania*.

Claudio Mutti, *Hungarica. Incursioni nel mito e nella storia dei Magiari* [*Hungarica. Incursiuni în mitul și în istoria maghiarilor*], s. 1., EFFEPI, s. a., 92 p., (fără ISBN)

VALENTIN TRIFESCU
Muzeul Național Brukenthal, Sibiu
Universitatea Sapiientia, Miercurea Ciuc
valentintrifescu@yahoo.fr

Profesorul italian Claudio Mutti este un cunoscut specialist în istoria și în cultura românilor. Amintim volumele sale, apărute și în limba română, dedicate Gărzii de Fier sau unor personalități ca Mircea Eliade și Mihai Vâlsan¹, ori traduceri ale unor cărți semnate de Mihai Vâlsan și Geticus (Vasile Lovinescu)². Fără a avea alte informații în plus, doar amintirea acestor nume de intelectuali români ne indică faptul că cercul de interes științific al profesorului Claudio Mutti s-a extins și asupra unor subiecte care au legătură cu istoria religiilor și cu ezoterismul. Însă preocupările interdisciplinare din domeniul simbologiei, artei religioase și alchimiei sunt confirmate de mai multe cărți, unele publicate în franceză, care ar merita traduse și în limba română³. Mai puțin cunoscute publicului român sunt preocupările cercetătorului italian din domeniul hungaristicii. Chiar dacă, la o primă

vedere, am fi tentați să nu acordăm o mare atenție publicațiilor lui Claudio Mutti dedicate istoriei, religiei sau literaturii maghiarilor, deoarece nu ar reprezenta un subiect de interes direct pentru români, lucrurile vor lua o cu totul altă întorsătură după ce vom conștientiza că există nenumărate întrepătrunderi istorice și culturale româno-maghiare, epicentrul lor fiind reprezentat în mod inevitabil de Transilvania. Or, savantul italian a dedicat mai multe cărți regiunii intracarpatică, cel mai bun exemplu, în care poveștile și legende românești și maghiare din Transilvania au fost puse laolaltă, fiind cartea *Storie e leggende della Transilvania*, Oscar Mondadori, Milano, 1997.

În seria cărților dedicate istoriei și culturii maghiare se înscrie și *Hungarica. Incursioni nel mito e nella storia dei Magiari* [*Hungarica. Incursiuni în mitul și în istoria maghiarilor*]. Dacă pentru un bibliograf, volumul lui Claudio Mutti ar ridica probleme în ceea ce privește înregistrarea datelor în fișa analitică de evidență a cărții, deoarece nu sunt menționate localitatea, anul apariției și ISBN-ul publicației, pentru cineva preocupat de ezoterism, lipsa acestor indicatori poate semnifica intenția autorului

¹ Mutti 1997, Mutti 2003.

² Geticus 2000.

³ Mutti 2013, Mutti 2016.

de a-și „pierde urma” și de a „ieși din joc”, prin eludarea regulilor impuse de societățile mic-burgheze averse de norme și de certitudini. În această ordine de idei, cartea lui Claudio Mutti nu are loc, deoarece poate fi de oriunde, nu are an, deoarece poate fi de oricând, nu are ISBN, deoarece nu are nevoie de niciun fel de înregistrare/înregistrare sau de vreo recunoaștere instituțională. Este menționat doar numele editurii sau acronimul organizației care publică volumul (EFFEPI), despre care nu putem spune mare lucru, deoarece are o activitate publică extrem de discretă⁴.

Claudio Mutti propune cititorilor Italiei interesați de cultura și de istoria maghiarilor un volum miscelaneu, în care sunt reunite opt capitole, diferite ca tematică și încadrare cronologică. În primul capitol, scurt ca dimensiuni, care joacă aproape rolul unei prefețe, autorul analizează o stelă romană din secolul al II-lea d. Hr., prin care se sugerează legăturile deja antice dintre populațiile care au trăit pe teritoriul Italiei și pe cel al Ungariei de astăzi. Mai precis, este vorba de un monument funerar care a aparținut unui legionar roman venit din Parma, care și-a găsit sfârșitul, la vârsta de șaizeci de ani, în localitatea Aquincum, ale cărei ruine se găsesc astăzi pe teritoriul orașului modern Budapesta.

Al doilea capitol este de o mare complexitate științifică. Aici, Claudio Mutti a realizat o cercetare mitologică și lingvistică, în încercarea de a descifra originile precreștine ale numelui de Dumnezeu în limba maghiară, care inițial era numit cu două nume: *Isten* (așa cum s-a păstrat și astăzi în limbă) și *Menny*. Autorul trece în revistă teoriile despre politeismul sau monoteismul religiei primilor maghiari, înainte de încreștinare și le completează cu o analiză lingvistică. Pornind de la constatarea că în limbile uralice, altaice și paleoasiatice (sau „hiperboreene”, cum mai sunt ele cunoscute) se numea, cu cuvinte identice sau asemănătoare, atât Principiul suprem, cât și cerul, Claudio Mutti a ajuns la părerea că și în limba maghiară, înainte de a se face trimitere la ideea de „strămoș” (*is/ős*), pentru a-l exprima pe Dumnezeu (*Isten*), s-a folosit, pentru numirea Realității Supreme, cuvântul care indica cerul. Or, în limba maghiară sunt două cuvinte care se folosesc pentru numirea cerului: *ég* și *menny*. În cele din urmă, autorul avansează ipoteza potrivit căreia „[...] fu *menny* (o una a sa forma arcaică) ad exprimere il concetto di Dio prima che la lingua dei Magiari ricorresse al termine *Isten*” (p. 16). Această situație a impus o nuanță aparte în raportarea vechilor maghiari la Dumnezeu, deoarece prin *Menny* se făcea trimitere la Principiul suprem, iar prin *Isten* la Persoana divină. În cele din urmă, odată cu trecerea timpului, *Menny* a lăsat locul lui *Isten* (p. 18).

În al treilea capitol, densitatea ideilor crește și mai mult, fiind realizată o analiză interdisciplinară a mitologiei vechilor maghiari. Autorul și-a concentrat atenția asupra cosmogoniei maghiare, încercând să descifreze în ce măsură, potrivit concepției protomaghiare despre lume, Dumnezeu și diavolul au luat parte la creație. Claudio Mutti face referire în mai multe rânduri la cercetările de referință ale lui Mircea Eliade, din domeniul mitologiei și istoriei religiilor, la care adaugă informații importante despre credințele tătarilor, mongolilor, finlandezilor și ale altor popoare înrudite sau învecinate cu maghiarii, într-un adevărat exercițiu de studiu comparat. Acest capitol ar merita o analiză mai detaliată, deoarece pe fiecare pagină sunt câte două-trei idei importante demne de comentat. Ne vom opri doar asupra unui aspect pe care-l considerăm specific mentalității maghiare, care, din punctul nostru de vedere, poate se originea în viziunea

⁴ Suntem tentați să credem că această editură/ organizație are un cerc închis de colaboratori, deoarece nu desfășoară o activitate publică accesibilă oricui este interesat de a colabora cu ea. Despre activitatea discretă a editurii cf. http://www.softwareparadiso.it/studio/letteratura/scrittori/case_editrici_effepilibri.html (Accesat: 11.08.2022).

dualistă asupra creației universului din religia primilor maghiari, ce a supraviețuit și s-a metamorfozat și în miturile creștine de mai târziu. Mai precis, pentru vechii maghiari, la facerea lumii a participat și diavolul. Se consideră că el ar fi creat, în ceea ce privește formele geografice: mlaștinile, pietrele și munții (p. 31). Cu alte cuvinte, am putea spune că maghiarii au atribuit diavolului crearea acelor forme de relief ostile unei vieți nomade realizate cu ajutorul calului, în condițiile în care știm foarte bine că întreaga lor istorie a fost făcută „pe spatele calului”. În această ordine de idei, Claudio Mutti ne amintește că, într-o variantă a cosmogoniei vogule, munții au luat naștere, și de această dată, din scuipatul diavolului (p. 23). Credința în participarea diavolului la Creație s-a păstrat și în anumite variante cosmogonice creștine de mai târziu, tot lui fiindu-i atribuită crearea munților sau a locurilor pustii (p. 21).

Al patrulea capitol păstrează aceeași concentrare ideatică, istoria vechilor maghiari căpătând, în interpretarea lui Claudio Mutti, sensuri explicit ezoterice. Este vorba aici despre strămoșii mitici și despre eroii fondatori ai maghiarilor. Sunt pomeniți Hunor și Magyar, fiii lui Ménrót, cei care, potrivit legendei, au întemeiat triburile hunilor și maghiarilor (p. 35). Cu această ocazie, Claudio Mutti l-a invocat pe Mircea Eliade, care a considerat că plecarea de-acasă a celor doi frați, la vânătoare de căprioare, este o metaforă ce trădează „ruptura de nivel” dintre lumea profană și cea divină, care capătă un rol al începutului prin excelență și al modificărilor radicale din structura unei societăți (p. 36). Claudio Mutti, exploatând logica binară a cuplurilor de eroi fondatori, a comparat relația dintre Attila și fratele său mai mic, Buda (Bléda), cu cea dintre Cain și Abel ori Romulus și Remus (p. 41-42). În același capitol este interpretat și miticul *turul*, șoimului legendar al maghiarilor, care este pus în legătură, până la identificare, cu acvila din cultura tradițională a buriatilor, teleuților și giliacilor, care considerau că șamanii se trag din acvile ori că acvila este „porumbelul șamanului” (p. 45-46). Rămânând tot la subiectul animalelor totemice, spre finalul capitolului, Claudio Mutti amintește importanța calului alb pentru cultura vechilor maghiari, a cărui jertfire (obicei care s-a păstrat și în Evul Mediu) a constituit cel mai important rit sacrificial (p. 48).

Al cincilea capitol are o valoare mai mult istorică, fiind enumerate invaziile maghiare din Italia medievală. Sunt pomenite inclusiv toponime care amintesc și astăzi de incursiunile de jaf ale hunilor/ maghiarilor din peninsula italică, cum sunt: *Torre d'Attila*, *Porta Attila*, *Pons Atilae* sau *Palazzo d'Attila*, *via d'Ungheria* (fostul nume al unei străzi din Bologna, menționat încă din 1294) sau *via Ungaresca* etc. (p. 52, 56). A rămas în memoria colectivă din Italia, Sfântul Geminiano, episcop de Modena din secolul al IV-lea, pe seama căruia s-a pus faptul că hunii lui Attila nu au prădat orașul. Conform legendei, cu ocazia întâlnirii dintre înalta față bisericească și căpetenia hunilor, a rămas pentru posteritate celebra formulă prin care Attila s-a autointitulat „biciul lui Dumnezeu”: „[...]Attila chiede chi egli sia; Geminiano gli risponde che è il servo di Dio. Attila replica: «Se sei il servo di Dio, io sono il flagello di Dio; i servi che non obbediscono ai comandamenti del loro Dio e il disprezzato sono colpiti e flagellati a buon diritto» [...]” (p. 54).

Ultimele trei capitole sunt dedicate unor personalități culturale și politice. În primul rând, este amintit mai puțin cunoscutul scriitor italian Manlio Torquato Dazzi (1891-1968), care a publicat, în 1916, un poem intitulat *Le Rapsodie Ungarese*, unde personajele mitologiei naționale maghiare au fost reinterpretate după modelul războinicilor din epopeile homerice. În Rapsodiile lui Dazzi, maghiarii au fost prezentați ca fiind un popor războinic fără istorie, fără case, temple sau bogății (p. 70). Mai apoi, Claudio Mutti dedică mai multe pagini liderului politic maghiar Ferenc

Szálasi (1897-1946). Fără a încerca realizarea unui proces al istoriei, ci o înțelegere a sa, se remarcă nenumăratele nuanțe prin care autorul încearcă să înțeleagă personalitatea și acțiunile politicianului de extrema dreaptă, realizându-se, în acest fel, nu un portret în alb-negru, dictat de corectitudinea politică sau de o anumită angajare politică, ci un portret în nenumărate nuanțe de gri, cu bune și cu rele. Acest capitol merită citit în paralel cu paginile dedicate lui Ferenc Szálasi de istoricul român Cristian Sandache, deoarece perspectivele celor doi intelectuali nemaghiari, asupra unui subiect sensibil maghiar, sunt asemănătoare⁵. În cele din urmă, Claudio Mutti face o caracterizare aspră filosofului maghiar György Lukács (1885-1971), scoțând în evidență participarea sa nefastă la consolidarea comunismului, ca o religie seculară și la impunerea fără milă a cenzurii în Ungaria comunistă. Printre victimele cenzurii tutelate de György Lukács s-a numărat și eruditul Béla Hamvas (1897-1968)⁶, autor de studii tradiționale asupra căruia Claudio Mutti s-a aplecat în cercetările sale⁷.

În cele din urmă, profităm de ocazie pentru a spune că profesorul Claudio Mutti, prieten deopotrivă al maghiarilor și al românilor, ar trebui cultivat mai mult în cercul elitelor din România, deoarece cărțile și traduceriile sale pot fi deosebit de utile pentru realizarea unei reale apropieri româno-maghiare, dar nu în condițiile disoluției identitare propuse de mondialism, ci în acelea impuse de respectul reciproc pe care îl pot oferi doar identitățile colective bine individualizate, conectate în permanență la Tradiție, identități care, prin definiție, nu sunt dispuse să participe la sinuciderea în grup a Occidentului european.

Bibliografie

Geticus 1984	– Geticus, <i>La Dacia iperborea</i> , Parma, 1984.
Hubbes 2013	– L. A. Hubbes, <i>Postfață. Béla Hamvas – vocea sobrietății spirituale</i> , în B. Hamvas, <i>Filosofia vinului</i> , București, 2013.
Mutti 1995	– C. Mutti, <i>Mircea Eliade și Garda de Fier</i> , Sibiu, 1995.
Mutti 1997	– C. Mutti, <i>Penele Arhanghelului. Intelectualii români și Garda de Fier (Nae Ionescu, Mircea Eliade, Emil Cioran, Constantin Noica, Vasile Lovinescu)</i> , București, 1997.
Mutti 2002	– C. Mutti, <i>La Grande influence de René Guénon en Roumanie</i> suivi de <i>Julius Evola en Europe de l'Est</i> , Saint-Genis-Laval, 2002.
Mutti 2003	– C. Mutti, <i>Guénon în România. Eliade, Vâlsan, Geticus și ceilalți. Succesul lui Guénon printre români</i> , București, 2003.
Mutti 2013	– C. Mutti, <i>Simbolismo e arte sacra</i> , Parma, 2013.
Mutti 2016	– C. Mutti, <i>Simboli dell'Impero. Il messaggio antelamico di Borgo San Donnino</i> , Parma, 2016.
Sandache 2019	– C. Sandache, <i>Nostalgia Sfântului Ștefan. Ungaria, maghiarii ardeleni și problema Transilvaniei (1918-1947)</i> , Cluj-Napoca, 2019.
Vâlsan 2000	– M. Vâlsan, <i>Sufismo ed esicasm. Esoterismo islamico ed esoterismo cristiano</i> , Roma, 2000.

⁵ Sandache 2019, p. 218-228.

⁶ Despre acest subiect cf. Hubbes 2013, p. 96.

⁷ Mutti 2002, p. 177-210.

LISTA ABREVIERILOR

- Academica** – Academica. Revistă editată de Academia Română, București.
ACMIT – Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, Secția Transilvania, Cluj-Napoca.
ActaMN – Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca.
ActaTS – Acta Terrae Septemcastrensis, Sibiu.
AnB (S.N.) – Analele Banatului, Serie Nouă, Timișoara.
Apulum – Apulum. Acta Musei Apulensis, Alba Iulia.
Balcanica – Balcanica. Annual of the Institute for Balkan Studies of the Serbian Academy of Sciences and Arts, Belgrad, Serbia.
BAM – Brukenthal. Acta Musei, Sibiu.
Banatica – Banatica, Reșița.
Banatul – Banatul, Timișoara.
BAR IS – British Archaeological Reports. International Series, Oxford.
BB – Bibliotheca Brukenthal, Sibiu.
BHAB – Bibliotheca Historica et Archaeologica Banatica, Timișoara.
BHAUT – Bibliotheca Historica et Archaeologica Universitatis Timisiensis, Timișoara.
BibIArh – Biblioteca de Arheologie, București.
BibIThrac – Bibliotheca Thracologica, București.
BMB SH – Biblioteca Muzeului Bistrița. Seria Historica, Bistrița.
BMJT – Buletinul Muzeului Județean Teleorman, Seria Arheologie, Alexandria.
BOR – Biserica ortodoxă română, București.
BS – Bibliotheca Septemcastrensis, Sibiu.
Buridava – Studii și materiale. Muzeul Județean Aurelian Sacerdoțeanu Vâlcea.
CAH – Communicationes Archaeologicae Hungariae, Budapest.
Carpica – Carpica, Bacău
DAM – Die Ausgrabungen in Manching, Stuttgart.
Deșteptarea – Deșteptarea, Reșița.
EMúz – Erdélyi Múzeum, Kolozsvár.
EphNap – Ephemeris Napocensis, Cluj-Napoca.
FöldrKözl – Földrajzi Közlemények, Budapest.
Gazeta Restauratorilor – Gazeta Restauratorilor, Timișoara.
Glasul Muncitorului Român – Glasul Muncitorului Român, Reșița.
Histria Antiqua – Histria Antiqua, Zagreb, Croația.
HTRTE – A Hunyadmegyeyi Történelmi és Régészeti Társulat Évkönyve, Budapest.
IDR – Inscriptiile Daciei Romane.
JFA – Journal of Field Archaeology, Boston.
Luceafărul – Luceafărul. Revistă culturală, literară și artistică, Timișoara.
MIMBuc – Materiale de Istorie și Muzeografie, București.
MPK – Mitteilungen der Prähistorischen Kommission, Wien.
MT – Mediaevalia Transilvanica, Satu-Mare.
Națiunea – Națiunea, Reșița
PD – Proceedings Deva, Deva.
Plos One – Plos One, San Francisco, Cambridge.
Plural – Plural, Journal of the History and Geography Department, “Ion Creangă”, State Pedagogical University, Chișinău.
RA – Revista Arheologică (S.N.), Chișinău.

- RB** – Revista Bistriței, Bistrița.
Reschitzaer Zeitung – Reschitzaer Zeitung, Reșița
Reșița – Reșița, Reșița.
RevInstSoc – Revista Institutului Social Banat-Crișana, Timișoara.
Revista Economică – Revista Economică, Sibiu.
RRSB (S.N.) – Revista Română de Sociologie, Serie Nouă, București.
SächsischerH – Sächsischer Hausfreund, Brașov.
Sargetia – Sargetia. Acta Musei Devensis, Deva.
Sargetia (S.N.) – Sargetia. Acta Musei Devensis, Serie Nouă, Deva.
Schäßburger Zeitung – Schäßburger Zeitung, Sighișoara.
SCIV(A) – Studii și Cercetări de Istorie Veche (și Arheologie), București.
SCM – Studii și Cercetări Maramureșene, Baia Mare.
Solia Dreptății – Solia Dreptății, Orăștie.
SP – Studii de Preistorie, București.
Starinar – Starinar. Institute of Archaeology, Belgrad, Serbia
SUCSH – Studia Universitatis Cibiniensis, Series Historica, Sibiu.
Țara Bârsei (S.N.) – Țara Bârsei, Serie Nouă, Brașov.
Telegraful Român – Telegraful Român, Sibiu.
TMO – Travaux de la Maison de l’Orient méditerranéen, Lyon.
Valea Berzavei – Valea Berzavei, Reșița.

Editura Argonaut
Str. Ciucaș, nr. 5/15
Cluj-Napoca
Tel. 0730.015.485
e-mail: edituraargonaut@yahoo.com
www.editura-argonaut.ro
Consilier editorial atestat: Emil POP

Editura Argonaut este acreditată CNCSIS/CNCS din anul 2002

Brad

Deva

Aurel Vlaicu

Orăștie

Sarmizegetusa

ISSN 1013-4255